

78-3
356

DABAS
UN
VĒSTURES
KALENDĀRS

1979

78-3

356

L
56

LATVIJAS DABAS UN PIEMINEKĻU
AIZSARDZĪBAS BIEDRĪBA

DABAS UN VĒSTURES KALENDĀRS 1979. GADAM

RIGA «ZINATNE» 1978

5(083)
Da 025

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~79~~ 545
030 504 8570; 4 Rp.

Da 025 Dabas un vēstures kalendārs 1979. gadam. — R.:
«Zinātne», 1978. — 304 lpp., il., 4 l. il.

Dabas un vēstures kalendārs ir Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības ikgadējs populārzinātnisks izdevums. Tā kalendārajā daļā sniegti norādījumi, kas darāms dabas draugiem un novadpētniekiem ikvienā mēnesī.

Sakarā ar Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības 20. gadadienu kalencāra galvenā tēma ir veltīta novadpētniecībai un pieminekļu aizsardzībai republikas rajonos.

Plaša materiālu kopa atspoguļo vēsturisku notikumu, izcilu revolūcionāru, zinātnieku, rakstnieku jubilejas.

D 00002—126
M811(11)—78 115—78

5(083)

Redakcijas kolēģijas

Dz. Paegle (atb. red. vietn.), R. Deņisova, G. Eberhards, V. Grāvilis (atb. red.), G. Kasparsons, M. Kundziņš, J. Lismanis, P. Bācis, V. Students (atb. red. vietn.), E. Vimba.

Izdots saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas
Redakciju un izdevumu padomes 1978. gada 9. marta lēmumu.

© Izdevniecība «Zinātne», 1978

PRIEKSVARDS

Atzīmējot Padomju Latvijas 60. gadskārtu, mēs atskatāmies uz revolucionārajiem notikumiem un aso politisko cīņu Latvijā 1919. gadā, kā arī uz garo vēsturisko ceļu, kas noiets kopš tā laika, sasniegumiem, kurus, pateicoties padomju iekārtai, esam guvuši visās saimniecības, zinātnes un kultūras nozarēs, arī dabas resursu izziņāšanā un aizsardzībā.

Sopavasār aprit arī divdesmit gadu kopš Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības dibināšanas. Tie ir svētīki ikvienam no tās 200 000 biedriem, arī ikvienam no 50 000 kalendāra lasītāju.

Nereti lasītāji vēstulēs ir izteikuši vēlēšanos atrast kalendārā arī kādus materiālus par savu rajonu. Ne katreiz šis vēlmes ir bijis iespējams savienot ar attiecīgā gada tematisko virzienu. Taču šogad lasītāji pārlicināsies, ka katrā mūsu republikas rajonā ir kas tāds, kas var ieinteresēt visas republikas novadpētniekus, gandrīz ik rajonā ir kāds objekts, kam šogad ir jubileja un tāpēc mūsu kalendārā veltīts īpašs raksts. Daudzveidīgi ir šie objekti, tie ir gan dabas pieminekļi, gan dažādu laikmetu kultūr-vēsturisku un revolucionāru notikumu liecinieki.

Kalendāra redakcijas kolēģija sveic ikvienu biedrības biedru un kalendāra lasītāju, pateicas par visu, ko katrs no viņiem veicis sava novada dabas un vēstures pieminekļu izziņāšanā un aizsardzībā, un novēl jaunus panākumus un daudz prieka turpmākajās gaitās.

Redkolēģija

JANVĀRIS

ZIEMAS MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	Saules			Sa- tumst	Mēness		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		st m	st m s	st m	st m	st m	st m	
P 1	Laimnesis, Solvita	10 01	13 26 54	16 53	18 32	11 19	20 57	☾
O 2	Indulis, Ivo	10 01	27 22	16 54	18 33	11 49	22 22	☾
T 3	Miervaldis, Ringolds	10 01	27 50	16 55	18 34	12 14	23 45	Z
C 4	Spodra, Ilva	10 00	28 18	16 56	18 35	12 37	—	Z
Pt 5	Simanis, Zintis	10 00	28 45	16 58	18 36	13 00	1 04	☾
S 6	Spulga, Arnita	9 59	29 12	16 59	18 37	13 21	2 23	A
Sv 7	Rota, Zigmārs, Juliāns	9 59	29 38	17 01	18 39	13 45	3 36	Vr
P 8	Gatis, Ivanda	9 58	30 04	17 03	18 40	14 12	4 49	Vr
O 9	Kaspars	9 57	30 29	17 04	18 41	14 44	5 56	D
T 10	Tatjana	9 56	30 54	17 06	18 43	15 21	6 59	D
C 11	Smaida, Franciska	9 55	31 18	17 08	18 44	16 06	7 55	D
Pt 12	Reinis, Reinholds	9 54	31 41	17 09	18 45	16 56	8 42	Vz
S 13	Harijs, Ārijs, Āris	9 53	32 04	17 11	18 47	17 54	9 23	☾
Sv 14	Roberts, Raitis	9 52	32 27	17 13	18 48	18 55	9 56	L
P 15	Fēlikss, Felicita	9 51	32 48	17 15	18 50	20 00	10 23	L
O 16	Lidija, Lida	9 50	33 09	17 17	18 52	21 06	10 48	L
T 17	Tenis	9 49	33 30	17 19	18 53	22 13	11 09	J
C 18	Antons, Antis	9 47	33 49	17 21	18 55	23 21	11 28	J
Pt 19	Andulis, Alnis	9 46	34 08	17 23	18 56	—	11 47	Sv
S 20	Ļģerts, Ļģirds	9 45	34 27	17 25	18 58	0 30	12 06	Sv
Sv 21	Agnese, Agnija	9 43	34 44	17 27	19 00	1 40	12 26	☾
P 22	Austris	9 41	35 01	17 29	19 02	2 53	12 51	Sk
O 23	Grieta	9 40	35 17	17 31	19 03	4 07	13 21	Sk
T 24	Krišs, Ksenija	9 38	35 32	17 33	19 05	5 21	13 58	St
C 25	Zigurds	9 37	35 47	17 36	19 07	6 32	14 46	St
Pt 26	Ansīs, Agnis	9 35	36 00	17 38	19 09	7 35	15 48	M
S 27	Ilze, Ildze, Izolde	9 33	36 13	17 40	19 11	8 30	17 01	M
Sv 28	Kārlis, Spodris	9 31	36 26	17 42	19 12	9 12	18 23	☾
P 29	Aivars, Valērijs	9 30	36 37	17 44	19 14	9 48	19 51	☾
O 30	Valentina, Pārsla	9 28	36 47	17 47	19 16	10 16	21 17	Z
T 31	Tekla, Violeta	9 26	36 57	17 49	19 18	10 40	22 43	Z

	Saules apak- šēja kulmi- nācija	Uz- aust	Saules lēkta azi- muts	Saules maksi- mālais aug- stums	Dienas ilgums	Mēness		
	st m	st m			st m	Ap. Per.	15. I pl. 28. I " 13 Fāzes	6st 13 st m
1. I	1 27	8 22	134°	10°	6 52	☾	5. I pl.	14 16
10. I	1 31	8 20	132	11	7 10	☾	13. I "	10 09
20. I	1 34	8 11	128	13	7 40	☾	21. I "	14 24
30. I	1 37	7 58	122	15	8 19	☾	28. I "	9 20

1. Jaungada diena.
21. Miris Vladimirs Iljičs Leņins (1870—1924).
- 22.(9.) 1905. gadā cara karaspēks apšauj mīlerīgu strādnieku demonstrāciju Pēterburgā (Asiņainā svētdiena). Krievijas pirmās revolūcijas sākums.
27. Pirms 20 gadiem (1959) atklāts PSKP ārkārtējais XXI kongress.

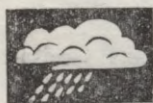
1. Pirms 60 gadiem (1919) sarkanie latviešu strēlnieki Inčukalna kaujā gūst uzvaru pār vācu karaspēku, kas cenšas apturēt Sarkanās Armijas uzbrukumu Rīgas virzienā.
3. Pirms 60 gadiem (1919) Rīgā uzvar strādnieku bruņotā sacelšanās un Rīgā nodibinās padomju vara.
6. Pirms 70 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks un militārais darbinieks **Georgs Broziņš** (1909—1943).
6. Pirms 70 gadiem (1909) dzimis rakstnieks un ekonomists **Mārtiņš Krieviņš** (ist. v. Mārtiņš Zaķis).
7. Pirms 75 gadiem dzimis ģeodēzists, ģeofiziķis inženierzinātnu doktors profesors **Voldemārs Jungs** (1904—1942), kas Lielajā Tēvijas karā cīnījies latviešu strēlnieku divīzijā un kritis pie Staraja Rusas.
9. Pirms 60 gadiem (1919) sacēlušies strādnieki atbrīvo Jelgavu no kontrrevolūcijas spēkiem.
12. Pirms 20 gadiem (1959) Rīgā atklāts LKP XVI kongress.
13. Pirms 60 gadiem (1919) Rīgā atklāts Apvienotās Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju I kongress, kas pasludināja Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas nodibināšanu un pieņēma (15. I) pirmo Latvijas Padomju Konstitūciju.
14. Pirms 60 gadiem (1919) Rīgā Esplanādes laukumā Rīgas proletariāts, piedaloties Apvienotās Latvijas I kongresa delegātiem, apglabā cīņā par padomju varu kritušos biedrus. Esplanādes laukumu pārdēvē par Komunāru laukumu.
14. Pirms 160 gadiem dzimis ģeologs un arheologs, pirmo Latvijas ģeoloģijai veltīto monogrāfiju autors, mineraloģijas profesors **Konstantīns Grēvinks** (1819—1887).
16. Pirms 60 gadiem (1919) Latvijas Padomju valdība izdod dekrētu par vienotas sociālistiskas darba skolas izveidošanu.
17. Pirms 180 gadiem Jelgavā dzimis izcils ģeofiziķis metrologs un kristalogrāfs Pēterburgas ZA īstenais loceklis **Ādolfs Teodors Kupfers** (1799—1865).
22. Pirms 60 gadiem (1919) atklāta Padomju Latvijas Opera (tagadējais ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotais Latvijas PSR Valsts Akadēmiskais Operas un baleta teātris).
22. Pirms 80 gadiem (1899) dzimis lietuviešu valsts un sabiedriskais darbinieks, rakstnieks un žurnālists, latviešu literatūras tulkotājs un popularizētājs lietuviešu valodā **Justs Paļeckis**.

Saule 20. janvārī pl. 19st ieiet Ūdensvira zīmē (≈).

Zeme 5. janvārī pl. 1st34^m atrodas perihēlijā (vistuvāk Saulei).

Planētas. Venēra labi novērojama kā rīta zvaigzne — Auseklis. Tas redzams dienvidaustrumos. 18. janvārī Auseklis atrodas vislielākajā elongācijā — 47° no Saules. Mēness aiziet Auseklim garām 24. janvārī 2° virs tā. Marss nav redzams. 20. janvārī tas atrodas konjunktijā ar Sauli. Jupiteris atrodas Vēža zvaigznājā un ir labi novērojams visu nakti. 14. janvārī garām Jupiteram aiziet Mēness 4° zem tā. 24. janvārī Jupiteris atrodas opozīcijā. Saturns atrodas Lauvas zvaigznājā — kreisajā pusē, zemāk par Jupiteru. Tas novērojams nakts otrajā pusē. Mēness aiziet Saturnam garām 17. janvārī 2° zem tā.

Gaisa temperatūra turpina pazemināties, un sniega sega pakāpeniski pārklāj visu republikas teritoriju, pie kam saglabājas ievērojama starpība starp temperatūru jūras piekrastē un republikas austrumu rajonos. Zemākā novērotā gaisa temperatūra janvārī austrumos noslidējusi līdz -43°C,

jūras piekrastē līdz -32 -34°C. Tā ir temperatūra, kad koka celtnēs sper lauks, kad telpas maksimāli jāapkurina un jābūt piesardzīgiem.

Tomēr republikā jūtama arī Baltijas jūras ietekme, jo bieži pāri Atlantijas okeānam pārvietojošies cikloni atnes mitras un samērā siltas gaisa masas. Šie cikloni atnes bagātīgu, bieži vien slapju sniegu vai pat lietu, miglas, stipru vēju, proti, laiku, ko tautā sauc par slapjdranķi. Maksimālā temperatūra jūras piekrastē janvārī sasniedz 8-9°C, bet republikas austrumos 6°C. Ilggadīgā periodā Rīgā maksimālā temperatūra 7,2°C novērota 1898. gada 20. janvārī, bet minimālā — 31,9°C 1942. gada 25. janvārī.

Atkušņos sniega sega, kura janvārī vidēji ir 10-20 cm bieza (augstienēs 20-30 cm, Gaiziņkalnā — 40 cm), nokūst, augsne atlaižas, iestājas dubļains laiks. Ciklonu nestās jūras gaisa masas ir mitras: relatīvais mitrums — 80-90%. Tā kā ciklonu ietekmē pastiprinās vēji, tad janvārī vidēji 3-5 dienas mēnesī novērojami puteņi. Janvārī maz spīd saule — vidēji tikai 40 stundas.

Republikas upes un ezerus klāj ledus. Reizēm ūdens pieplūdumu un līmeņa celšanos atkušņu laikā var izraisīt kūstošie sniegūdeņi, tad rietumu upēs — Bārtā, Ventā un dažreiz arī Lielupē — novērota ledus iešana.

Sādas krasas laika maiņas, no lauska līdz lietum, miglai un ledus iešanai, var stipri ietekmēt gan būves, gan citus aizsargājamus objektus.

Jaunajā gadā vairāk domāsim par reto un aizsargājamo augu saglabāšanu. Nespeciālists varbūt gan iebildīs: kā lai zina un pazīst visus retos un aizsargājamus augus? Sajā sakārā jāuzsver, ka gan ziemā, gan vasarā jāsaudzē un jāsargā viss da-

bas komplekss kopumā. Tas nozīmē, ka jāsaudzē ne tikai reto un aizsargājamo sugu augi, bet ikviens visparastākās sugas augs, jo nākotnē tie var izrādīties noderīgi un pat nepieciešami.

Ieteicam skolu jaunajiem naturālistiem un visiem dabas draugiem griezties Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības rajonu nodaļās, lai tur saņemtu saviem spēkiem atbilstošus uzdevumus aizsargājamo sugu pētišanā un to aizsardzības nodrošināšanā.

Pēc pagājušā darba gada pienācis paveiktā vērtēšanas — gada pārskatu un atskaišu laiks, kad saimniecību, rūpniecību, ciemu hroniku rakstītājiem visērtāk savākt visdažādākās statistikas ziņas. Sākas jaunā darba gada plānu realizēšana, tāpēc skaidrojams, kur apkārtņē būvēs jaunus ceļus, veiks meliorācijas un citus zemes darbus, ierīkos smilšu un grants karjerus. Rūpīgi jāpārbauda, vai šie darbi nav paredzēti kultūrvēsturisku un dabas pieminekļu tiešā tuvumā, vai netiks šķirti kādi mazāk pazīstami pieminekļi. Par to nekavējoties jāziņo biedrības nodaļai. Jānoskaidro, kādas viensētas šogad tiks pārceltas, un laikus jāparaugās, vai tur nav atrodamas saglabājamās muzeja vērtības (seni darba rīki, mēbeles, trauki, senas grāmatas, dokumenti, fotogrāfijas, tautas celtniecības elementi u. c.).

To visu ievērojot, novadpētniekiem ieteicams sastādīt gada darba plānu.

Ziemas brīvdienās skolēni iet pārgājienos «baltā ziema». Vēlams apciemot arī apkārtnes vecākos ļaudis, revolūciju, karu u. c. ievērojamu notikumu līdzdalībniekus, ierosināt viņus šķētināt atmiņu kāmolu, lai vērtīgāko pierakstītu.

Kā Jaungadu sagaida jaunie un kā vecie ļaudis jūsu ciemā?

-
22. Pirms 75 gadiem (1904) dzimis kartupeļu selekcionārs LPSR Valsts prēmijas laureāts **Emīls Pētersons**.
 23. Pirms 100 gadiem dzimis ķīmiķis un metalogrāfs ķīmijas zinātnu doktors KPFSR Nopelniem bagātais zinātnes un tehnikas darbinieks **Pēteris Saldavs** (1879—1962).
 24. Pirms 30 gadiem (1949) Rīgā atklāts LK(b)P X kongress.
 26. Pirms 90 gadiem dzimis partijas darbinieks un rakstnieks **Ernests Eferts** (ps. Klusais) (1889—1927).
 26. Pirms 100 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks un padomju darbinieks **Kārlis Lācis** (īst. v. Kārlis Bērziņš) (1879—1925).
 27. Pirms 90 gadiem dzimis ģeogrāfs profesors **Gederts Ramans** (1889—1964).
 27. Pirms 150 gadiem dzimis ķirurgs medicīnas doktors profesors **Jūlijs Šimanovskis** (1829—1868).
 27. Pirms 60 gadiem (1919) Kuldīgā ienāk sarkanie latviešu strēlnieki un palīdz vietējiem partizāniem atbrīvot to no vācu okupantiem.
 30. Pirms 60 gadiem (1919) Ventspils strādnieki kopā ar sarkanajiem latviešu strēlniekiem atbrīvo Ventspili no kontrrevolūcijas spēkiem.
 30. Pirms 60 gadiem (1919) Rīgā tika nodibināta Ķīmijas inženieru un ķīmiķu biedrība.

FEBRUĀRIS

SVEČU MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	Saules			Sa- tumst	Mēness		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		st m	st m s	st m	st m	st m	st m	
G 1	Brigita, Indra	9 24	13 37 06	17 51	19 20	11 05	—	A
Pt 2	Spidola	9 22	37 14	17 53	19 22	11 26	0 04	A
S 3	Aīda, Ida	9 20	37 21	17 56	19 24	11 50	1 22	Vr
Sv 4	Daila, Veronika	9 18	37 27	17 58	19 26	12 17	2 36	☾
P 5	Agate, Selga	9 16	37 33	18 00	19 28	12 48	3 47	Vr
O 6	Dārta, Dace	9 13	37 38	18 03	19 30	13 22	4 51	D
T 7	Nelda, Rihards	9 11	37 41	18 05	19 32	14 04	5 49	D
C 8	Simona, Apolonija	9 09	37 44	18 07	19 34	14 52	6 40	Vz
Pt 9	Aldona	9 07	37 47	18 09	19 36	15 48	7 22	Vz
S 10	Paulina, Paula	9 05	37 48	18 12	19 38	16 47	7 58	Vz
Sv 11	Laima, Laimdota	9 02	37 49	18 14	19 40	17 51	8 28	L
P 12	Karlina, Līna	9 00	37 49	18 16	19 42	18 56	8 53	☾
O 13	Malda, Melita	8 58	37 48	18 19	19 44	20 03	9 16	J
T 14	Valentīns	8 56	37 46	18 21	19 46	21 10	9 35	J
C 15	Alvīls, Olafs, Aloīzs	8 53	37 44	18 23	19 48	22 19	9 54	J
Pt 16	Jūlija, Džuljeta	8 51	37 41	18 25	19 50	23 28	10 13	Sv
S 17	Donāts, Konstance	8 48	37 37	18 28	19 52	—	10 33	Sv
Sv 18	Kora, Kintija	8 46	37 33	18 30	19 54	0 39	10 55	Sk
P 19	Zane, Zuzanna	8 44	37 27	18 32	19 56	1 51	11 22	Sk
O 20	Vitauts, Smuidra	8 41	37 22	18 35	19 58	3 03	11 55	☾
T 21	Eleonora	8 39	37 15	18 37	20 00	4 13	12 37	St
C 22	Ārija, Rigonda	8 36	37 08	18 39	20 02	5 17	13 29	St
Pt 23	Haralds, Almans	8 34	37 00	18 41	20 05	6 14	14 34	M
S 24	Diāna, Dina	8 31	36 52	18 44	20 07	7 01	15 51	M
Sv 25	Alma	8 29	36 43	18 46	20 09	7 41	17 14	O
P 26	Evelīna, Mētra	8 26	36 34	18 48	20 11	8 13	18 41	☾
O 27	Līvija, Līva, Andra	8 23	36 24	18 50	20 13	8 40	20 08	Z
T 28	Skaidrite, Justs	8 21	36 13	18 53	20 15	9 04	21 33	Z

Saules apak- šējā kulmi- nācija st m	Uz- aust st m	Saules lēkta azi- muts	Saules maksī- mālais aug- stums	Dienas ilgums st m	Mēness Ap. 11. II pl. 6 st Per. 26. II „ 1 Fāzes		st m
1. II	1 37	7 55	121°	16°	8 27	☾	4. II pl. 3 37
10. II	1 38	7 39	116	19	9 07	☾	12. II „ 5 40
20. II	1 37	7 18	109	22	9 54	☾	20. II „ 4 18
28. II	1 36	6 59	104	25	10 32	☾	26. II „ 19 46

7. Pirms 80 gadiem (1899) dzimis PSKP CK Politbiroja loceklis PSKP CK Partijas kontroles komitejas priekšsēdētājs Arvīds Peļše.
21. Pirms 75 gadiem (1904) dzimis PSKP CK Politbiroja loceklis PSRS Ministru Padomes priekšsēdētājs Aleksejs Kosigins.
23. Padomju Armijas un Jūras Kara Flotes diena.
24. Atklāts (1976) PSKP XXV kongress.

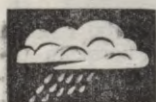

1. Pirms 60 gadiem (1919) dzimusi mikrobioloģe Emilija Lauzne.
8. Pirms 60 gadiem (1919) Latvijas Padomju valdība paraksta dekrētu par Latvijas Augstskolas, tagadējās ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotās Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātes dibināšanu.
9. Pirms 25 gadiem (1954) Rīgā atklāts LKP XIII kongress.
11. Pirms 40 gadiem (1939) Rīgā sanāk LKP XXVI konference, kas pieņem tautas frontes deklarāciju un platformu, kurā izvirzīta prasība gāzt fašistisko diktatūru Latvijā.
13. Pirms 60 gadiem (1919) Latvijas Padomju valdība publicē dekrētu par kooperatīviem.
17. Pirms 80 gadiem dzimis ķīmiķis Rūdolfs Odris (1899—1949).
19. Pirms 120 gadiem dzimis zviedru fizikoķīmiķis Rīgas Politehniskā institūta goda loceklis Nobela prēmijas laureāts Svante Augusts Arēniuss (1859—1927). 1886. gadā, dzīvodams Rīgā, viņš izstrādājis jonu teorijas pamatatziņas.
19. Pirms 80 gadiem (1899) dzimis agroķīmiķis LPSR Nopelniem bagātais agronoms Jānis Gaross.
20. Pirms 60 gadiem (1919) Latvijas Padomju valdība publicē dekrētu par baznīcas šķiršanu no valsts un skolas šķiršanu no baznīcas.
20. Pirms 75 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks un partijas darbinieks Jānis Klibais (1904—1945).
21. Pirms 80 gadiem (1899) dzimis militārais darbinieks pulkvedis Jēkabs Kaktiņš.
23. Pirms 60 gadiem (1919) atklāts Padomju Latvijas Strādnieku teātris, tagadējais A. Upīša LPSR Valsts Akadēmiskais Drāmas teātris.
26. Pirms 60 gadiem (1919) dzimis traumatologs un ortopēds medicīnas zinātnu doktors Kārlis Krūmiņš.
26. Pirms 60 gadiem (1919) izdots Latvijas Padomju valdības dekrēts par darbaļaužu sociālo nodrošināšanu.
27. Pirms 75 gadiem dzimis partijas un komjaunatnes darbinieks Arnolds Ratnieks (1904—1938).
27. Pirms 85 gadiem (1894) dzimis agroķīmiķis LPSR Nopelniem bagātais zinātnes darbinieks LPSR ZA akadēmiķis Kārlis Bambergis.
28. II—1. III. Pirms 60 gadiem (1919) Rīgā sanāk LKP Darba jaunatnes savienības I kongress.

Saule 19. februārī pl. 9st ieiet Zivju zīmē (♈) Planētas. Venēra novērojama no rītiem, bet atrodas mazliet zemāk pie apvāršņa nekā janvārī, un arī vairs nav tik spoža. Mēness aiziet Venērai garām 23. februārī 3° virs tās. Marss nav redzams. Jupiiters novērojams gandrīz tikpat labi kā janvārī. Tas atrodas Vēža zvaigznājā un redzams visu nakti. Mēness aiziet tam garām 10. februārī 5° zem tā. Saturns novērojams gandrīz visu nakti. Tas atrodas Lauvas zvaigznājā. Mēness aiziet tam garām 13. februārī 3° zem tā.

Aptumsimi. Pilns Saules aptumsims 26. februārī redzams Ziemeļamerikā, Atlantijas okeāna ziemeļu daļā un Grenlandē. Daļēji tas saskatāms arī Rietumeiropā — Portugālē, Lielbritānijā un Islandē. Latvijā nav redzams.

Temperatūras ziņā februāris maz atšķiras no janvāra. Rīgā maksimālā temperatūra 11,2°C novērota 1943. gada 28. februārī, bet minimālā — 34,9°C — 1956. gada 1. februārī.

Ar anticikloniem saistītās zemās temperatūras reizēm nomaina atkušņi, kurus no Atlantijas okeāna joprojām atnes cikloni. Tad bieži sākas atkala, apledojumi, ielas un ceļi kļūst slideni, atsevišķi objekti: koki, būves, pieminekļi var pārkāties ar kristāliska ledus kārtiņu. Ja mitro gaisa masu temperatūra tomēr ir negatīva, turpina snīgt, sniega segas biezums var sasniegt 50—80 cm un vairāk (Centrālajā Vidzemes augstienē pat 1 m) un kā smaga nasta gulties uz jumtiem un dažādiem objektiem. Arī vēji februārī nemazinās, tāpēc snigšana ir saistīta ar puteņiem, un vietām kupenās sniegs var būt vairākus metrus biezs.

Tomēr visumā februārī apmākušos dienu skaits samazinās. Sautaino stundu skaits pieaug līdz 70 mēnesī.

Februārī zeme turpina sasalt, un mēneša beigās sasaluma dziļums vidēji svārstās no 25 cm jūras piekrastē līdz 60 cm austrumu rajonos.

Upēs un ezeros pieaug ledus biezums, bargās ziemās tas ir 60—70 cm, bet siltās nepārsniedz 10—15 cm. Dziļākos atkušņos, kad nokūst sniegs un upēs sākas pāli, Bārtā un Ventā vērojama arī ledus īšana, sastrēgumu veidošanās, applūdumi. Bargās ziemās upēs ūdens pieplūst tikai no gruntsūdeņiem, tāpēc tajās ir minimāls ūdens daudzums. Rīgas jūras līcis pakāpeniski pārkļājas ar ledus segu.

Februārī mūs vēl gaida snieguni un sals. Mežā, kur nav sasnidzis sniegs, ir redzami mūsu mūžzaļie lakstaugi — staipekņi. Citreiz uz plānas sniega kārtiņas kā zaļi dzidri vijas staipekņu dzinumi. Tie ir ļoti seni augi, kuri galvenokārt pazīstami kā mežu iemītnieki. Mūsu mežos aug piecas dažādas staipekņu sugas. Visbiežāk sastopami vālišu un gada staipekņi, rētas sugas ir trejvārpu un plakanie staipekņi, kā arī apdziras. Tie visi ir vērtīgi ārstniecības augi un to lietošana dekoratīvos nolūkos nav ne attaisnojama, ne pieļaujama. Sekojiet, vai jūsu skolā, kolhozā, sovhozā šie augi netiek iznīcināti!

Jāsāk raudzīties, vai seklos ezeros un diķos zivīm nedraud slāpšana, it īpaši, ja ledus biezs un to klāj blīva sniega sega. Izcērtiet āliņģi un aplūkojiet to pēc kādas stundas. Ja āliņģi virmo daudz planktona vēzišu («ūdens blusu»), stāvoklis ir bīstams, bet, ja zivtiņas, — kritisks. Attiecīgās zonas zivju aizsardzības inspekcijas darbinieki jums paskaidros, kā noteikt skābekļa koncentrāciju ūdenī, ierīkot vēdināšanas āliņģus vai aeratorus. Tas ir interesants un veselīgs darbs svaigā gaisā.

Ziemojošo pīļu «dzīvojamā platība» sarūk līdz minimumam. Ja nav aeratora vai citas ierīces, kas nodrošina ūdens kustību, ledus malas jāatcērt, salauztais ledus jāizzvejo un jāaizvāc projām.

Turpināsim zvēru un putnu piebarošanu, ko sākām novembrī un decembrī.

Ziemas mēnešu garie vakari ir labākais laiks novadpētniekiem vecu ļaužu atmiņu pierakstīšanai.

Veco zinātāju un stāstītāju palicis maz, daudz kas arī aizmirsts, tāpēc jāsteidzas. Viens cilvēks nevar atcerēties visu par kādu notikumu, tāpēc vēsturiskās precizitātes dēļ pierakstāmas vairāku teicēju atmiņas par vienu un to pašu notikumu. Tomēr vairāk vajadzīgas ziņas par to, kas vēl nav pierakstīts vai publicēts. Visērtāk, ja ziņas pieraksta teicēju bērni vai mazbērni. Pierakstāmas atmiņas par 1905. gada revolūciju, pirmo pasaules karu, padomju varu 1917. un 1919. gadā un tās atjaunošanu 1940. gadā, Lielā Tēvijas kara notikumiem, kolhozu dibināšanu, pirmajiem partijās, komjaunatnes un padomju darbiniekiem, rakstniekiem, māksliniekiem un citiem kultūras darbiniekiem savā ciemā, seniem kariem, tautas pieredzei agronomijā, meteoroloģijā, dziedniecībā, mazpublicēti pasaku, teiku, aforismu, tautasdziesmu un melodiju varianti. Jāvāc ziņas par senu darba rīku, rotaslietu un mēnētu atradumiem, par tautas dailamata meistaru darinātām rotātām mēbelēm un darba rīkiem, māla traukiem, audumiem, apģērbiem, rotām, to izmantošanas paņēmieniem. Ziemā sevišķi jāpievēršas tautas zināšanām astronomijā, agrākajiem spīdekļu nosaukumiem, laika noteikšanas paņēmieniem pēc debess spīdekļiem, teikām par Saules meitām u. c. ar spīdekļiem saistītām tēmām.

1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	2035	2036	2037	2038	2039	2040	2041	2042	2043	2044	2045	2046	2047	2048	2049	2050	2051	2052	2053	2054	2055	2056	2057	2058	2059	2060	2061	2062	2063	2064	2065	2066	2067	2068	2069	2070	2071	2072	2073	2074	2075	2076	2077	2078	2079	2080	2081	2082	2083	2084	2085	2086	2087	2088	2089	2090	2091	2092	2093	2094	2095	2096	2097	2098	2099	2100	2101	2102	2103	2104	2105	2106	2107	2108	2109	2110	2111	2112	2113	2114	2115	2116	2117	2118	2119	2120	2121	2122	2123	2124	2125	2126	2127	2128	2129	2130	2131	2132	2133	2134	2135	2136	2137	2138	2139	2140	2141	2142	2143	2144	2145	2146	2147	2148	2149	2150	2151	2152	2153	2154	2155	2156	2157	2158	2159	2160	2161	2162	2163	2164	2165	2166	2167	2168	2169	2170	2171	2172	2173	2174	2175	2176	2177	2178	2179	2180	2181	2182	2183	2184	2185	2186	2187	2188	2189	2190	2191	2192	2193	2194	2195	2196	2197	2198	2199	2200	2201	2202	2203	2204	2205	2206	2207	2208	2209	2210	2211	2212	2213	2214	2215	2216	2217	2218	2219	2220	2221	2222	2223	2224	2225	2226	2227	2228	2229	2230	2231	2232	2233	2234	2235	2236	2237	2238	2239	2240	2241	2242	2243	2244	2245	2246	2247	2248	2249	2250	2251	2252	2253	2254	2255	2256	2257	2258	2259	2260	2261	2262	2263	2264	2265	2266	2267	2268	2269	2270	2271	2272	2273	2274	2275	2276	2277	2278	2279	2280	2281	2282	2283	2284	2285	2286	2287	2288	2289	2290	2291	2292	2293	2294	2295	2296	2297	2298	2299	2300	2301	2302	2303	2304	2305	2306	2307	2308	2309	2310	2311	2312	2313	2314	2315	2316	2317	2318	2319	2320	2321	2322	2323	2324	2325	2326	2327	2328	2329	2330	2331	2332	2333	2334	2335	2336	2337	2338	2339	2340	2341	2342	2343	2344	2345	2346	2347	2348	2349	2350	2351	2352	2353	2354	2355	2356	2357	2358	2359	2360	2361	2362	2363	2364	2365	2366	2367	2368	2369	2370	2371	2372	2373	2374	2375	2376	2377	2378	2379	2380	2381	2382	2383	2384	2385	2386	2387	2388	2389	2390	2391	2392	2393	2394	2395	2396	2397	2398	2399	2400	2401	2402	2403	2404	2405	2406	2407	2408	2409	2410	2411	2412	2413	2414	2415	2416	2417	2418	2419	2420	2421	2422	2423	2424	2425	2426	2427	2428	2429	2430	2431	2432	2433	2434	2435	2436	2437	2438	2439	2440	2441	2442	2443	2444	2445	2446	2447	2448	2449	2450	2451	2452	2453	2454	2455	2456	2457	2458	2459	2460	2461	2462	2463	2464	2465	2466	2467	2468	2469	2470	2471	2472	2473	2474	2475	2476	2477	2478	2479	2480	2481	2482	2483	2484	2485	2486	2487	2488	2489	2490	2491	2492	2493	2494	2495	2496	2497	2498	2499	2500	2501	2502	2503	2504	2505	2506	2507	2508	2509	2510	2511	2512	2513	2514	2515	2516	2517	2518	2519	2520	2521	2522	2523	2524	2525	2526	2527	2528	2529	2530	2531	2532	2533	2534	2535	2536	2537	2538	2539	2540	2541	2542	2543	2544	2545	2546	2547	2548	2549	2550	2551	2552	2553	2554	2555	2556	2557	2558	2559	2560	2561	2562	2563	2564	2565	2566	2567	2568	2569	2570	2571	2572	2573	2574	2575	2576	2577	2578	2579	2580	2581	2582	2583	2584	2585	2586	2587	2588	2589	2590	2591	2592	2593	2594	2595	2596	2597	2598	2599	2600	2601	2602	2603	2604	2605	2606	2607	2608	2609	2610	2611	2612	2613	2614	2615	2616	2617	2618	2619	2620	2621	2622	2623	2624	2625	2626	2627	2628	2629	2630	2631	2632	2633	2634	2635	2636	2637	2638	2639	2640	2641	2642	2643	2644	2645	2646	2647	2648	2649	2650	2651	2652	2653	2654	2655	2656	2657	2658	2659	2660	2661	2662	2663	2664	2665	2666	2667	2668	2669	2670	2671	2672	2673	2674	2675	2676	2677	2678	2679	2680	2681	2682	2683	2684	2685	2686	2687	2688	2689	2690	2691	2692	2693	2694	2695	2696	2697	2698	2699	2700	2701	2702	2703	2704	2705	2706	2707	2708	2709	2710	2711	2712	2713	2714	2715	2716	2717	2718	2719	2720	2721	2722	2723	2724	2725	2726	2727	2728	2729	2730	2731	2732	2733	2734	2735	2736	2737	2738	2739	2740	2741	2742	2743	2744	2745	2746	2747	2748	2749	2750	2751	2752	2753	2754	2755	2756	2757	2758	2759	2760	2761	2762	2763	2764	2765	2766	2767	2768	2769	2770	2771	2772	2773	2774	2775	2776	2777	2778	2779	2780	2781	2782	2783	2784	2785	2786	2787	2788	2789	2790	2791	2792	2793	2794	2795	2796	2797	2798	2799	2800	2801	2802	2803	2804	2805	2806	2807	2808	2809	2810	2811	2812	2813	2814	2815	2816	2817	2818	2819	2820	2821	2822	2823	2824	2825	2826	2827	2828	2829	2830	2831	2832	2833	2834	2835	2836	2837	2838	2839	2840	2841	2842	2843	2844	2845	2846	2847	2848	2849	2850	2851	2852	2853	2854	2855	2856	2857	2858	2859	2860	2861	2862	2863	2864	2865	2866	2867	2868	2869	2870	2871	2872	2873	2874	2875	2876	2877	2878	2879	2880	2881	2882	2883	2884	2885	2886	2887	2888	2889	2890	2891	2892	2893	2894	2895	2896	2897	2898	2899	2900	2901	2902	2903	2904	2905	2906	2907	2908	2909	2910	2911	2912	2913	2914	2915	2916	2917	2918	2919	2920	2921	2922	2923	2924	2925	2926	2927	2928	2929	2930	2931	2932	2933	2934	2935	2936	2937	2938	2939	2940	2941	2942	2943	2944	2945	2946	2947	2948	2949	2950	2951	2952	2953	2954	2955	2956	2957	2958	2959	2960	2961	2962	2963	2964	2965	2966	2967	2968	2969	2970	2971	2972	2973	2974	2975	2976	2977	2978	2979	2980	2981	2982	2983	2984	2985	2986	2987	2988	2989	2990	2991	2992	2993	2994	2995	2996	2997	2998	2999	3000	3001	3002	3003	3004	3005	3006	3007	3008	3009	3010	3011	3012	3013	3014	3015	3016	3017	3018	3019	3020	3021	3022	3023	3024	3025	3026	3027	3028	3029	3030	3031	3032	3033	3034	3035	3036	3037	3038	3039	3040	3041	3042	3043	3044	3045	3046	3047	3048	3049	3050	3051	3052	3053	3054	3055	3056	3057	3058	3059	3060	3061	3062	3063	3064	3065	3066	3067	3068	3069	3070	3071	3072	3073	3074	3075	3076	3077	3078	3079	3080	3081	3082	3083	3084	3085	3086	3087	3088	3089	3090	3091	3092	3093	3094	3095	3096	3097	3098	3099	3100	3101	3102	3103	3104	3105	3106	3107	3108	3109	3110	3111	3112	3113	3114	3115	3116	3117	3118	3119	3120	3121	3122	3123	3124	3125	3126	3127	3128	3129	3130	3131	3132	3133	3134	3135	3136	3137	3138	3139	3140	3141	3142	3143	3144	3145	3146	3147	3148	3149	3150	3151	3152	3153	3154
------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

MARTS

SĒRSNU MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	Saules			Sa- tumst	Mēness		
		lēkts	kulmī- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		st m	st m s	st m	st m	st m	st m	
C 1	Ivars, Ilgvars	8 18	13 36 02	18 55	20 17	9 28	22 58	A
Pt 2	Lavīze, Luīze, Laila	8 16	35 50	18 57	20 19	9 53	—	A
S 3	Tālis, Marts	8 13	35 38	18 59	20 22	10 19	0 16	Vr
Sv 4	Alise	8 10	35 26	19 01	20 24	10 48	1 31	Vr
P 5	Austra, Aurora	8 08	35 13	19 04	20 26	11 22	2 39	☾
O 6	Vents, Centis	8 05	34 59	19 06	20 28	12 02	3 41	D
T 7	Ella, Elmīra	8 03	34 45	19 08	20 30	12 49	4 35	Vz
C 8	Dagmāra, Marga	8 00	34 30	19 10	20 33	13 40	5 21	Vz
Pt 9	Evalds	7 57	34 16	19 12	20 35	14 39	5 59	Vz
S 10	Silvija, Laimrota	7 55	34 00	19 15	20 37	15 41	6 31	L
Sv 11	Konstantīns, Agita	7 52	33 45	19 17	20 39	16 46	6 57	L
P 12	Aija, Aiva, Aivis	7 49	33 29	19 19	20 41	17 53	7 21	J
O 13	Ernests, Balvis	7 46	33 13	19 21	20 44	19 01	7 41	J
T 14	Matilde, Ulrika	7 44	32 56	19 23	20 46	20 09	8 00	☾
C 15	Amilda, Amalda	7 41	32 40	19 25	20 48	21 19	8 20	Sv
Pt 16	Guntis, Guntars	7 38	32 23	19 28	20 50	22 30	8 39	Sv
S 17	Ģertrūde, Gerda	7 36	32 05	19 30	20 53	23 42	9 01	Sk
Sv 18	Ilona, Adelīna	7 33	31 48	19 32	20 55	—	9 26	Sk
P 19	Jāzeps	7 30	31 30	19 34	20 57	0 53	9 57	Sk
O 20	Made	7 27	31 13	19 36	21 00	2 04	10 34	St
T 21	Una, Dzelve	7 25	30 55	19 38	21 02	3 08	11 21	☾
C 22	Tamāra, Dziedra	7 22	30 37	19 40	21 04	4 05	12 20	M
Pt 23	Mirdza, Zanete	7 19	30 19	19 43	21 07	4 56	13 28	M
S 24	Kazimīrs	7 17	30 01	19 45	21 09	5 36	14 47	Ū
Sv 25	Māra, Mārīte, Marita	7 14	29 43	19 47	21 11	6 10	16 10	Ū
P 26	Eiženija, Zenija	7 11	29 25	19 49	21 14	6 38	17 35	Z
O 27	Gusts, Gustavs	7 08	29 07	19 51	21 16	7 04	19 01	Z
T 28	Gunta, Ginta, Gunda	7 06	28 49	19 53	21 19	7 28	20 26	☾
C 29	Aldonis, Agija	7 03	28 30	19 55	21 21	7 51	21 48	A
Pt 30	Nanija, Ilgmārs	7 00	28 12	19 57	21 24	8 17	23 07	Vr
S 31	Gvido, Atvars	6 58	27 54	20 00	21 26	8 45	—	Vr

	Saules apak- šējā kulmī- nācija		Uzaust	Saules lēkta azi- muts	Saules augstums virs 30° no līdz		Saules maksī- mālais aug- stums	Dienas ilgums	Mēness		
	st m	st m			st m	st m			Ap. 10. III Per. 26. III	pl. 14. III " 9	14. III " 9
									Fāzes		st m
1. III	1 36	6 56	103°	—	—	—	25°	10 37	☾	5. III	pl. 19 24
10. III	1 34	6 33	96	—	—	—	29	11 20	☾	14. III	" 0 15
20. III	1 31	6 04	89	12 02	15 01	—	33	12 09	☾	21. III	" 14 23
21. III	1 31	6 02	89	11 56	15 07	—	33	12 13	☾	28. III	" 6 00
30. III	1 28	5 35	82	11 10	15 48	—	37	12 57	☾		

8. Starptautiskā sieviešu diena.
14. Miris Kārlis Markss (1818—1883).
18. Parizes Komūnas diena.
18. Dzīvokļu un komunālās saimniecības un sadzīves pakalpojumu darbinieku diena.
27. Starptautiskā teātra diena.

1. Pirms 60 gadiem (1919) Latvijas Padomju valdība publicē dekrētu par zemes nacionalizēšanu, lietošanu un pārvaldīšanu.
1. Pirms 60 gadiem (1919) Rīgā atklāts LKP VI kongress.
8. Pirms 60 gadiem (1919) parakstīts Latvijas Padomju valdības dekrēts par tirdzniecības, rūpniecības, zemkopības un citu saimniecisku uzņēmumu atsavināšanas kārtību.
8. Pirms 120 gadiem dzimis arhitekts Konstantīns Pēkšēns (1859—1928).
12. Pirms 80 gadiem (1899) dzimusi partijas darbiniece Līna Zaļkalne.
15. Pirms 70 gadiem (1909) dzimis muzeju darbinieks LPSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks Jānis Skolis.
16. Pirms 60 gadiem (1919) dibināta Latvijas zemes un tautu pētīšanas biedrība.
16. Pirms 110 gadiem (1869) atvērts Aizrobežu mākslas muzejs.
19. Pirms 75 gadiem (1904) dzimis literatūrzinātnieks filoloģijas zinātni doktors LPSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks Kārlis Krauliņš.
23. Pirms 80 gadiem dzimis partijas darbinieks un filozofs Jānis Stienis (Stens) (1899—1937).
26. Pirms 70 gadiem (1909) dzimusi LPSR Nopelniem bagātā ārste Vera Kuroša.
28. Pirms 60 gadiem (1919) dzimis inženieris mehāniķis tehnisko zinātni doktors LPSR Nopelniem bagātais zinātnes un tehnikas darbinieks profesors Haimis Kordonskis.

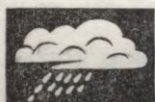
Pirms 75 gadiem (1904) Rīgā iznāk «Cīņas» 1. numurs.

Saule 21. martā pl. $8^{\text{st}}22^{\text{m}}$ ieiet Auna zīmē (Υ). Šajā brīdī sākas astronomiskais pavasaris.

Planētas. Venēra redzama no rītiem, bet atrodas daudz zemāk nekā janvārī un februārī, un līdz ar to tās novērošanas apstākļi ir slikti. Mēness aiziet Venērai garām 25. martā 2° virs tās. Mars nav redzams. Jupiteris novērojams nakts pirmajā pusē Vēža zvaigznājā. 9. martā Jupiteram garām aiziet Mēness 5° zem tā. Saturns 1. martā atrodas opozīcijā un līdz ar to ir novērojams visu nakti. Tas atrodas Lauvas zvaigznājā. 13. martā Saturnam garām aiziet Mēness 3° zem tā.

Aptumsumi. Daļējs Mēness aptumsums 13.—14. martā redzams Eiropā, Āfrikā, Antarktīdā, Ziemeļu Ledus okeānā un Indijas okeānā. Daļēji tas redzams Āzijā, Amerikā, Austrālijā u. c. Aptumsums labi novērojams arī Latvijā. Tā gaita ir šāda: daļējā aptumsuma sākums ir 13. martā pl. $22^{\text{st}}28^{\text{m}}.9$, vislielākās fāzes moments — 14. martā pl. $0^{\text{st}}08^{\text{m}}.0$, daļējā aptumsuma beigas — 14. martā pl. $1^{\text{st}}47^{\text{m}}.2$. Vislielākā fāze (Mēness redzamā diametra daļa, kura ieiet Zemes ēnā) ir 0,858.

Marts dažreiz ir ziemas, bet dažkārt pavasara mēnesis. Tāpēc temperatūrā var būt diezgan krāsas novirzes uz vienu vai otru pusi. Minimālā temperatūra mēneša sākumā bijusi $-28-32^{\circ}\text{C}$, bet maksimālā mēneša beigās Ziemeļvidzemē 13°C , Kurzemē pat 18°C . Rīgā maksimālā temperatūra

$17,1^{\circ}\text{C}$ reģistrēta 1938. gada 21., bet minimālā $-30,3^{\circ}\text{C}$ — 1942. gada 6. martā.

Kad jūru klāj ledus, gaisa mitrums ir mazāks nekā tad, kad Rīgas jūras līcis no tā ir brīvs, lai gan arī tad relatīvais gaisa mitrums ir mazāks nekā ziemas mēnešos: parasti ap 70—80%.

Lai gan martā ir vismazākais nokrišņu daudzums — parasti piekrastē tie nepārsniedz 20 mm, bet augstienēs 40 mm mēnesī —, bieži vien daudz ūdeņu dod kūstošais sniegs. Tāpēc ceļi un takas kļūst dubļainas, sāk celties ūdenslīmenis upēs, no māju jumtiem tek kūstošā sniega ūdeņi.

Lai gan republikas teritorija nav liela, martā vērojamas diezgan krāsas atšķirības starp rietumu un austrumu rajoniem: bieži vien sniegs rietumu rajonos jau nokusis, Bārtā, Ventā un reizēm arī Lielupē iet ledus, bet austrumu rajonos vēl valda ziema, sniega sega ir samērā stabila.

Martā saulaino stundu skaits vidēji pieaug līdz 140, bet atsevišķos gados pat vairāk par 200 stundām, tad, sevišķi mēneša beigās, dabā vērojama gan dabas atmoda, gan ledus iešana, plūdi upēs u. c.

Mežos un krūmājos mūsu uzmanību saista ķērpji, sūnas un dažādi ziemzaļie augi. Attēlā 13. lappusē redzams gada stajpeknis. Tas savu nosaukumu ieguvis no dzinumiem, kuros uzskatāmi redzams katra gada pieaugums.

Jāizgatavo putnu būriši no materiāla, kas iepriekš pamatīgi izžāvēts. Ziemā izliktajos būrišos apmetīsies zīlītes, kuras esam piebarojuši. Lielie pūču būri jāizliek tagad, jo pūces ligzdo agri.

Zivju slāpšana sasniedz maksimumu. Ja, izcērtot āliņģi, jūs pēkšņi jūtat sērūdenraža («puvušu olu») smaku, tad ir gandrīz pilnīgi skaidrs, ka skābekļa ūdenī vairs nav. Tad turpmākajos gados krietni jāpastrādā, lai ūdenstilpi atveseļotu.

Jau marta beigās, ja ir silts, no ziemas miega mostas abinieki, kas steidz doties uz nārsta vietām. Pēkšņa sala dēļ tie parasti iet bojā, tomēr sargājiet šos mazos, dabai ļoti vajadzīgos dzīvnieciņus no ķīmiskā piesārņojuma!

Atlido pirmie gājputni. Svarīgi, lai strazdi tūlīt atrastu būrišus. Mūsu 1977. gada un arī šajā kalendārā sniegtas pamatzināšanas par būrišu izgatavošanu un izlikšanu.

Jau agrāk esam rakstījuši par to, kādas briesmas agrinajiem gājputniem rada pēkšņa ziemas atgriešanās. Galvenais šādā reizē — apgādāt putnus ar barību no sniega attīrītos, no tālienes saskatāmos laukumīņos. Badā un aukstumā novārgušu stārķus meklēsim neapdzīvotās vecās celtnēs, citus putnus — ūdeņu malās, slapjās plaņiņās u. tml., kur nav sniega.

Sniegam kūstot, ūdens var iesūkties arhitektūras pieminekļi, memoriālo māju un tautas mūzeju ēku sienās, dažādu ārā esošu koka un arī akmens pieminekļu porās un tos bojāt. Novadpētniekiem rūpīgi jāapskata šādi pieminekļi un, konstatējot bojājumus, jāziņo sava rajona Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības nodaļai un jāpalīdz bojājumus novērst.

Marta brīvdienās skolēni ar skolotājiem nereti dodas pārgājienos. Mērķtiecīgi, sastādot pārgājiena plānus, panākt, lai skolēni iegūtu plašākas zināšanas par kultūrvēsturi un arī palīdzētu pieminekļus saglabāt un propagandēt.

APRĪLIS

SULU MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	Saules			Sa- tumst	Mēness		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš

		st m	st m s	st m	st m	st m	st m	
Sv	1 Dagnis	6 55	13 27 36	20 02	21 29	9 19	0 20	D
P	2 Irmgarde	6 52	27 19	20 04	21 31	9 56	1 29	D
O	3 Daira, Dairis	6 49	27 01	20 06	21 34	10 41	2 26	D
T	4 Valda, Herta	6 47	26 43	20 08	21 36	11 31	3 17	☾
C	5 Vija, Vidaga	6 44	26 26	20 10	21 39	12 29	3 57	Vz
Pt	6 Zinta, Vilips	6 41	26 08	20 12	21 42	13 29	4 32	L
S	7 Zinaīda, Helmutis	6 39	25 51	20 14	21 44	14 34	5 01	L
Sv	8 Edgars, Danute, Dana	6 36	25 34	20 17	21 47	15 40	5 25	L
P	9 Valērija	6 33	25 18	20 19	21 50	16 48	5 47	J
O	10 Anita, Anitra, Zīle	6 31	25 01	20 21	21 52	17 56	6 06	J
T	11 Hermanis, Vilmārs	6 28	24 45	20 23	21 55	19 06	6 25	Sv
C	12 Jūlijs, Ainis	6 25	24 29	20 25	21 58	20 18	6 45	☾
Pt	13 Egils, Nauris	6 23	24 13	20 27	22 01	21 31	7 05	Sv
S	14 Strauja, Gudrite	6 20	23 58	20 29	22 03	22 44	7 29	Sk
Sv	15 Aelita, Gastons	6 17	23 43	20 31	22 06	23 55	7 58	Sk
P	16 Mintauts, Alfs	6 15	23 28	20 34	22 09	—	8 33	St
O	17 Rūdolfs, Viviāna	6 12	23 14	20 36	22 12	1 03	9 18	St
T	18 Laura, Jadviga	6 10	23 00	20 38	22 15	2 02	10 13	M
C	19 Vēsma, Fanija	6 07	22 46	20 40	22 18	2 55	11 17	☾
Pt	20 Mirta, Ziedīte	6 04	22 33	20 42	22 21	3 36	12 31	O
S	21 Mārgers, Anastasija	6 02	22 21	20 44	22 24	4 11	13 50	O
Sv	22 Armands, Spartaks	5 59	22 09	20 46	22 27	4 40	15 12	Z
P	23 Jurgis, Juris, Georgs	5 57	21 57	20 48	22 30	5 05	16 35	Z
O	24 Visvaldis, Nameda	5 54	21 46	20 51	22 33	5 29	17 58	Z
T	25 Liksma, Bārbala	5 52	21 35	20 53	22 37	5 52	19 22	A
C	26 Alina, Rūsiņš	5 49	21 25	20 55	22 40	6 16	20 42	☾
Pt	27 Tāle, Raimonda	5 47	21 15	20 57	22 43	6 43	21 59	Vr
S	28 Gundega, Terēze	5 44	21 06	20 59	22 46	7 13	23 10	Vr
Sv	29 Vilnis, Raimonds	5 42	20 57	21 01	22 50	7 49	—	D
P	30 Lilija, Liāna	5 40	20 49	21 03	22 53	8 31	0 14	D

	Saules apak- šēja kulmi- nācija	Saules		Saules		Saules maksī- mālais aug- stums	Dienas ilgums	Mēness		
		Uzaust	lēkta azi- muts	augstums virs 30°				Ap. 7. IV Per. 23. IV	pl. 6st " 1	Fāzes
				st m	st m					
1. IV	1 28	5 28	81°	11 01	15 55	37°	13 07	☾	4. IV	pl. 12 58
10. IV	1 25	5 00	74	10 28	16 23	41	13 50	☾	12. IV	" 16 16
20. IV	1 23	4 27	67	9 58	16 48	44	14 38	☾	19. IV	" 21 31
30. IV	1 21	3 51	61	9 33	17 09	48	15 23	☾	26. IV	" 16 16

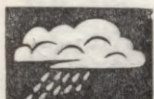
1. Ģeologu diena.
7. Vispasaules veselības diena.
8. PSRS Pretgaisa aizsardzības karaspēka diena.
12. Kosmonautikas diena. Vispasaules aviācijas un kosmonautikas diena.
22. V. I. Leņina piemiņas diena. Dzimis Vladimirs Iljičs Leņins (1870—1924).
24. Starptautiskā jaunatnes solidaritātes diena.
29. Vispasaules pilsētu sadraudzības diena.

1. Pirms 60 gadiem (1919) publicēts Latvijas Padomju valdības dekrēts par 8 stundu darba dienu.
1. Pirms 75 gadiem dzimis militārais darbinieks Padomju Savienības Varonis Nikolajs Berzarinš (1904—1945).
3. Pirms 60 gadiem (1919) Padomju Latvijas valdība izdod dekrētu par Latvijas Centrālās bibliotēkas nodibināšanu (tag. V. Lāča LPSR Valsts bibliotēka).
4. Pirms 80 gadiem dzimis entomologs bioloģijas zinātnu doktors LPSR Nopelniem bagātais zinātnes darbinieks profesors Edgars Ozols (1899—1967).
7. Pirms 160 gadiem (1819) Vidzemes guberņā atcelta dzimtbūšana.
11. Pirms 75 gadiem (1904) Rīgā pirmo reizi notiek 1. Maija svētku demonstrācija, kurā piedalās vairāk nekā 7 tūkstoši cilvēku.
11. Pirms 80 gadiem (1899) dzimis paleopatologs medicīnas zinātnu doktors Vilis Derums.
12. Pirms 75 gadiem dzimis revolucionārās un partizānu kustības dalībnieks partijas un padomju darbinieks Padomju Savienības Varonis Otomārs Oškalns (1904—1947).
16. Pirms 100 gadiem dzimis rakstnieks un revolucionārās kustības dalībnieks Mākonis (ist. v. Jēkabs Kalniņš) (1879—1918).
18. Pirms 75 gadiem (1904) dzimis militārais darbinieks Padomju Savienības Varonis Pēteris Greckis.
- 20.—24. Pirms 50 gadiem (1929) izveidojās lieli leduskalni jūrā pie Daugavas grīvas un radās plūdi Rīgā.
20. Pirms 60 gadiem (1919) dzimis partijas un padomju darbinieks Ivans Bondaļetovs.
23. Pirms 80 gadiem dzimis terapeits medicīnas zinātnu doktors LPSR Nopelniem bagātais zinātnes darbinieks profesors Kristaps Rudzītis (1899—1978).
24. Pirms 60 gadiem (1919) dzimis Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija priekšsēdētājs PSRS Augstākās Padomes Prezīdija priekšsēdētāja vietnieks PSKP Centrālās Revīzijas komisijas loceklis LKP CK biroja loceklis Pēteris Strautmanis.

Saule 20. aprīlī pl. 19st ieiet Vērša zīmē (♈). Planētas. Venēra vēl mazliet saskatāma no rītiem, bet atrodas jau ļoti zemu. 24. aprīlī tai garām aiziet Mēness 0°,3 virs tās. Marss nav redzams. Jupiteris redzams nakts pirmajā pusē Vēža zvaigznājā. Mēness aiziet tam garām 5. aprīlī 5° zem tā. Saturns novērojams gandrīz visu nakti, izņemot rīta stundas. Tas atrodas Lauvas zvaigznājā. Mēness aiziet tam garām 9. aprīlī 3° zem tā.

Intensīvi palielinās Saules radiācija un strauji pieaug dienas garums. Republikas dienvidu rajonos gaisa temperatūra pārsniedz 5°C robežu ap 15., bet ziemeļu rajonos — ap 25. datumu. Rīgā mēneša maksimālā temperatūra 25,3°C novērota 1952. gada 24. aprīlī, bet minimālā —13,1°C 1942. gada 5. aprīlī.

Apmākušos dienu skaits ir neliels — 6—10. Vidējā nokrišņu summa — ap 40 mm. Saules spīdēšanas ilgums tuvojas 200 stundām. Dažkārt — 1—2 reizes mēnesī vērojams pirmais pērkons. Relatīvais gaisa mitrums cietzemē ap 75%.

Mēneša sākumā republikas austrumu daļu vēl klāj sniegs, Vidzemes augstienē tā biežums ir 25—30 cm, citur — 5—15 cm. Sniegs nokūst jau pirmajā dekādē, vienīgi Gaiziņkalna apkārtnē tas parasti vēl saglabājas arī otrajā dekādē.

Aprīlī pakāpeniski zeme sāk atkust, rietumu un dienvidu rajonos sasalums zemē ir pilnīgi izzudis pirmās dekādes beigās, bet ziemeļu rajonos — aprīļa otrajā dekādē.

Aprīlī upēs, sevišķi austrumu rajonos, turpina pieplūst kušanas un palu ūdeņi. Gaujā maksimālais ūdenslīmenis palu laikā parasti iekrīt aprīļa pirmajās dienās, bet Daugavā, kurā ūdeņi turpina pieplūst no Baltkrievijas teritorijas, — pirmās dekādes beigās. Straujie palu ūdeņi intensīvi izskalo upju, sevišķi Gaujas, krastus. Ventā un Lielupē mēneša beigās ūdenslīmenis parasti jau ir pazeminājies līdz vasaras līmenim, bet Daugavā turpinās lēna palu ūdeņu krišanās.

Viens no aizsargājamiem augiem, kas pirmais sāk ziedēt, ir parastā zalktene. Tās dzinumus, kuriem tieši uz stumbra attīstās ziedi, bieži vien lauž un pārdod puķu pārdevējas, dažkārt pašas nezinādamas, ka tas ir aizsargājams augs. Staigājot pa pavasarīgo mežu un vēloties aiznest kaut ko līdzīgu mājām, būsīm saudzīgi arī pret pūpoliem. Mežmalās, lauksaimnieciski izmantojamās platībās reizēm ir izcirsti kārkli un vītoli, kuriem nolauzt zarus ar pūpoliem nav nekas ļauns. Arī apšu pūpoli mājās vāzē izplaukst un ir ļoti jauki un interesanti.

No sēnēm saudzēsim šarlaksarkanās sarkoscīfas kausveida augļķermeņus, kuri kā sarkani ziedi grezno krūmājus un mežos, augot uz zemē nokritušiem un satrudējušiem alkšņiem, retāk kārkļu zariem.

Atcerieties, ka ar 15. aprīlī mežos un 100 m platā joslā gar tiem aizliegts kurināt ugunscurus. Neaizmirsīsim arī, ka ne bioloģiski, ne

ekonomiski nav attaisnojama vecās zāles dedzināšana, kas bieži izraisa daudzas ugunsnelaimes. Turklāt, dedzinot zāli, aiziet bojā daudzi lielāki un mazāki dzīvnieki, augu sēklas un jauno dzinumu pumpuri.

Vēlams kopā ar ciema sabiedriskajām organizācijām leņiniskās talkas dienā organizēt revolucionāro notikumu un Lielā Tēvijas kara cīņu, kā arī rakstnieku piemiņas vietu un citu kultūrvēsturisku pieminekļu uzkopšanu. Dārza un meža dienās vēlams šajās vietās iedēstīt košuma augus. Jāpārbauda uzraksti pie kultūras pieminekļiem un ceļa rādītāji uz tiem, vajadzības gadījumos jāpalīdz tos atjaunot.

Biedrības pirmorganizācijas biedriem, savstarpēji sadalot pārraugāmo zemes platību iecirkņus, vispirms jāatgādina arājiem un melioratoriem, kur atrodas kultūras pieminekļi, it īpaši senkapu lauki, kuri grūtāk pamanāmi. Jāpārbauda, vai zemes ierīcības robežzīmes ap arheoloģiskajiem pieminekļiem ir kārtībā. Kad gandrīz visa zeme ir uzarta, vieglāk ieraudzīt, vai kaut kur neatklājas līdz šim nezināmas senvietas, kuras var pazīt pēc tumšākas krāsas zemes, trauku lauskām, apdegušiem akmeņiem (senas apmetnes), senām rotām, ieročiem, kauliem (senkapi). Pēc jaunā likuma arī jaunatklātie pieminekļi ir valsts aizsardzībā.

Aprīlī parasti upes visvairāk izskalo krastus. Jāapskata, vai arheoloģisko pieminekļu tuvumā nav atklājušies jauni senlietu atradumi, vai citur neatklājas līdz šim nezināmas senvietas.

Paši nerociet, bet precīzi atzīmējiet atradumu vietas, atrastos priekšmetus savāciet un līdz ar šīm ziņām nododiet sava rajona novadpētniecības muzejā, Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības nodaļā vai Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā.

Vāciet veco lauzu pieredzi par bērzu un kļavu sulu tecināšanu, sagatavošanu, saglabāšanu vasarai.

-
25. Pirms 50 gadiem (1929) nodibināta Latvijas un PSRS tautu kultūras tuvināšanās biedrība, kuras pirmais priekšsēdētājs bija J. Rainis.
 25. Pirms 60 gadiem (1919) iznācis Padomju Latvijas Izglītības komisariāta Mācības līdzekļu institūta «Zinotāja» 1. numurs. Tas bija žurnāls ar zinātniski pētniecisku ievirzi.
 27. Pirms 60 gadiem (1919) Latvijas Padomju valdība pieņem dekrētu «Par dabaszinātniskiem, vēsturiskiem un etnogrāfiskiem muzejiem», kas būtībā ir pirmais likumdošanas akts par kultūrvēsturisku vērtību saglabāšanu.
 27. Pirms 75 gadiem dzimis ganību speciālists un selekcionārs lauksaimniecības zinātņu doktors LPSR Nopelniem bagātais agronomis Pēteris Pommers (1904—1974).
 29. Pirms 90 gadiem dzimis literatūras zinātnieks Rūdolfs Egle (1889—1947).

MAIJS

LAPU MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	Saules			Sa- tumst	Mēness		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		st m	st m s	st m	st m	st m	st m	
O 1	Ziedonis	5 37	13 20 41	21 06	22 57	9 20	1 11	Vz
T 2	Zigmunds	5 35	20 34	21 08	23 00	10 15	1 55	Vz
C 3	Gints, Uvis	5 33	20 27	21 10	23 04	11 16	2 33	Vz
Pt 4	Vizbulīte, Viola	5 30	20 21	21 12	23 07	12 18	3 04	☾
S 5	Girts, Ģederts	5 28	20 15	21 14	23 11	13 24	3 29	L
Sv 6	Gaidis, Didzis	5 26	20 10	21 16	23 15	14 31	3 51	J
P 7	Henriete, Henrijs	5 24	20 05	21 18	23 19	15 40	4 11	J
O 8	Stanislavs, Stefānija	5 21	20 01	21 20	23 23	16 48	4 30	J
T 9	Klāvs, Ervins	5 19	19 58	21 22	23 27	18 00	4 49	Sv
C 10	Maija	5 17	19 55	21 24	23 31	19 13	5 09	Sv
Pt 11	Milda, Karmena	5 15	19 53	21 26	23 35	20 28	5 31	Sk
S 12	Valija, Ināra, Ina	5 13	19 51	21 28	23 39	21 42	5 58	☾
Sv 13	Irēna, Irīna, Ira	5 11	19 50	21 30	23 43	22 54	6 30	St
P 14	Krišjānis, Elfa	5 09	19 49	21 32	23 48	23 58	7 13	St
O 15	Solija, Taiga	5 07	19 49	21 34	23 53	—	8 05	M
T 16	Edvins, Edijs	5 05	19 49	21 36	23 57	0 54	9 08	M
C 17	Herberts, Dailis	5 03	19 51	21 38	—	1 40	10 20	M
Pt 18	Inese, Inesis, Ēriks	5 01	19 52	21 40	0 02	2 17	11 38	Ū
S 19	Lita, Sibilla, Teika	4 59	19 55	21 42	0 08	2 47	12 58	☾
Sv 20	Venta, Salvīš	4 57	19 57	21 44	0 13	3 12	14 20	Z
P 21	Ernestīne	4 56	20 01	21 46	0 19	3 34	15 41	Z
O 22	Emīlija	4 54	20 05	21 48	0 25	3 56	17 02	A
T 23	Lonija, Ligija	4 52	20 09	21 49	0 32	4 19	18 21	A
C 24	Ilvija, Marlēna	4 51	20 14	21 51	0 40	4 43	19 38	Vr
Pt 25	Anšlavs	4 49	20 20	21 53	0 50	5 11	20 52	Vr
S 26	Eduards, Varis	4 48	20 26	21 55	1 03	5 45	22 00	☾
Sv 27	Dzidra, Gunita	4 46	20 33	21 56	—	6 23	23 00	D
P 28	Vilis, Vilhelms	4 45	20 40	21 58	—	7 08	23 51	Vz
O 29	Maksis, Raivis	4 43	20 47	21 59	—	8 02	—	Vz
T 30	Vītolds, Lolita	4 42	20 55	22 01	—	9 01	0 32	Vz
C 31	Alīda, Jūsma	4 41	21 03	22 02	—	10 03	1 06	L

	Saules apak- šēja Uzaust		Saules lēkta azi- muts	Saules augstums virs 30°		Saules maks- mālais aug- stums	Dienas ilgums	Mēness			
	st m	st m		st m	st m			Ap. 5. V pl. 1st	Per. 18. V „ 12	Fāzes	st m
1. V	1 21	3 48	60°	9 31	17 11	48°	15 29	☾	4. V pl.	7 26	
10. V	1 20	3 13	55	9 14	17 26	51	16 07	☾	12. V „	5 02	
20. V	1 20	2 26	50	8 59	17 41	53	16 47	☾	19. V „	2 58	
30. V	1 21	—	45	8 49	17 53	55	17 19	☾	26. V „	3 01	

1. Darbaļaužu starptautiskās solidaritātes diena.
5. Dzimis Kārlis Markss (1818—1883).
5. Preses diena.
7. Radio diena.
9. Uzvaras svētki.
19. V. I. Leņina pionieru organizācijas nodibināšanas diena.
25. Āfrikas atbrīvošanās diena.
27. Ķīmiķu diena.
28. Robežsargu diena.

4. Pirms 60 gadiem (1919) Padomju Latvijas Izglītības komisariāts paziņo «Cīņā» par Latvijas Mākslas akadēmijas nodibināšanu (tagad T. Zaļkalna LPSR Valsts Mākslas akadēmija).
5. Pirms 90 gadiem dzimis oftalmologs medicīnas zinātņu doktors LPSR Nopelniem bagātais zinātnes darbinieks profesors Kārlis Balodis (1889—1964).
7. Pirms 100 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks partijas un padomju darbinieks Ansis Grēviņš (1879—1937).
7. Pirms 20 gadiem (1959) LPSR ZA Prezidijs pieņem lēmumu par Latvijas Dabas un vēstures biedrības dibināšanu (tagad Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība).
12. Pirms 75 gadiem dzimis LPSR Tautas rakstnieks valsts un sabiedriskais darbinieks Vilis Lācis (1904—1966).
12. Pirms 100 gadiem dzimusi revolucionārās kustības dalībniece Made Fridrihsone (1879—1938).
15. Pirms 60 gadiem dzimusi partizānu kustības dalībniece Emilija Austrīņa (1919—1942).
16. Pirms 75 gadiem (1904) dzimis ķīmiķis LPSR Nopelniem bagātais zinātnes darbinieks Latvijas PSR Valsts prēmijas laureāts tehnisko zinātņu doktors profesors Jūlijs Eiduks.
- 17.(5.) Pirms 80 gadiem (1899) sākās pirmā Rīgas strādnieku masveida uzstāšanās, kas vēsturē iegājusi ar Rīgas dumpja nosaukumu.
20. Pirms 70 gadiem (1909) dzimis gladiolu selekcionārs LPSR Nopelniem bagātais agronomis Viktors Orehovs.
20. Pirms 80 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks skatuves gleznotājs un grafiķis Jānis Aizens (1899—1941).
20. Pirms 80 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks partijas darbinieks Kārlis Plāters (1899—1949).
24. Pirms 70 gadiem (1909) dzimis rakstnieks un literatūras zinātnieks LPSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks Jānis Niedre.
25. Pirms 35 gadiem (1944) vācu fašistiskie okupanti nogalina komjaunatnes pagrīdes cīņu organizētājus un vadītājus Rīgā Imantu Sudmali un Džemu Bankoviču.

Saule 21. maijā pl. 19st ieiet Dviņu zīmē (♄) Planētas. Venēra un Marss nav redzami. Jupiters vēl saskatāms vakaros Vēža zvaigznajā debess rietumu pusē. Mēness aiziet Jupiteram garām 3. un 30. maijā 4° zem tā. Saturns novērojams nakts pirmajā pusē Lauvas zvaigznajā. Mēness aiziet garām Saturnam 6. maijā 3° zem tā.

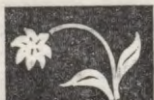
Gaisa temperatūra turpina paaugstināties, tāpēc tas ir veģetācijas perioda pirmais mēnesis. Maijā temperatūra parasti straujāk pieaug no jūras attālākajos rajonos, jo piekrastē gaisa temperatūru ietekmē Rīgas jūras līča un Baltijas jūras ūdeņi. Republikas dienvidaustrumu daļā temperatūra pārsniedz 10°C robežu jau maija pirmajās dienās, turpretī Baltijas jūras piekrastē — tikai mēneša pēdējā dekādē. Rīgā mēneša maksimālā temperatūra 30,3°C novērota 1886. gada 28., bet minimālā —5,5°C — 1941. gada 11. maijā.

Atsevišķos gados maijā novērota arī sniega sega. Vidzemes augstienē visvēlākais datums, kad tā tikusi reģistrēta, bijis 13. maijs.

Maijā vērojami arī pērkona negāisi, piekrastē to ir mazāk (1—2 reizes), bet dziļāk kontinentā — vairāk (4 reizes mēnesī). Tomēr maijs ir visskaistākais un saulainākais mēnesis gadā. Saules spīdēšanas ilgums vidēji pieaug līdz 260 stundām, bet, kad nostabilizējies laiks, tad saulainas ir bijušas aptuveni 350 stundas.

Maijā relatīvais gaisa mitrums dienā ir tikai 55—60%. Mēneša nokrišņu summa augstieņu rietumu nogāzēs ir 60—65 mm, līdzenu-
mos — 40—45 mm.

Jūrmalā maijā iespējamās dažas tā saucamās komfortablās dienas, t. i., dienas, kad cilvēks labi jūtas vasarīgi vieglā apģērbā, kad nav ne auksti, ne karsti. Šī labsajūta atkarīga ne tikai no gaisa temperatūras, bet arī no gaisa mitruma un vēja stipruma. Jūrmalā maijā tādas vidēji ir 6 dienas.

Maijā zied daudzi aizsargājamie augi. Minēsim kaut vai šķeltlapu silpurenī, rūtaino fritilāriju, meža tulpi, dobo cīrulīti, šaurlapu lakaci, mežabēli u. c.

Šķeltlapu silpurene raksturīga republikas vidusdaļas un austrumdaļas sausajiem, smilšainajiem priežu mežiem. Šā auga zili violetie, retāk zili baltie vai gandrīz baltie ziedi ir sevišķi skaisti. Šos augus nedrīkst izrakt un pārnest uz dārziem un puķu dobēm, kā to dažkārt vairāk vai mazāk aizrautīgi dara daži «dabas draugi», kuri Rīgas apkārtnes mežos šo augu ir jau gandrīz pavisam iznīdējuši.

Tikai Lielupes plavas vēl ir saglabājušās rūtainās fritilārijas atradnes. Līdzās to raksturīgajai formai ar šaha galdiņa veidā laukumotām apziedņa lapām atrodamas arī formas ar baltām apziedņa lapām.

Sākas īsta dzīvnieku valsts atmoda.

Ir pēdējais laiks izlikt putnu būrišus — tos aizņems mušķērāji un citi vēlinie putni, jo ziliem un pīcēm jau ir mazuļi.

Putnu ligzdošana ir laiks, kad galvenais uzdevums putnu aizsardzībā — tos netraucēt.

Savvaļas zvēri pavasarī ir klusi un tramīgi, jo tuvojas bīstamais un grūtais laiks, kad nāks pasaulē mazuļi.

Novadpētniekiem pašiem jāinteresējas, kādas Zā Vēstures institūta, Bioloģijas institūta un citas zinātniskās ekspedīcijas strādās rajonā. Nereti no sadarbības iegūst gan novadpētnieki, gan zinātnieki.

JŪNIJS

ZIEDU MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	Saules			Dienas ilgums	Mēness		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		st m	st m s	st m	st m	st m	st m	
Pt 1	Biruta, Mairita	4 40	13 21 12	22 04	17 24	11 09	1 33	L
S 2	Emma	4 38	21 21	22 05	17 27	12 15	1 57	J
Sv 3	Inta, Ineta	4 37	21 31	22 07	17 30	13 23	2 18	☾
P 4	Elfrida, Sintija	4 36	21 41	22 08	17 32	14 31	2 37	J
O 5	Igors, Margots	4 35	21 51	22 09	17 34	15 40	2 55	Sv
T 6	Ingrīda, Ardis	4 34	22 01	22 11	17 37	16 52	3 14	Sv
C 7	Gaida, Arnis, Kamena	4 33	22 12	22 12	17 39	18 06	3 34	Sk
Pt 8	Fridis, Frida, Mundra	4 33	22 23	22 13	17 40	19 21	3 59	Sk
S 9	Ligita, Gita	4 32	22 35	22 14	17 42	20 35	4 29	Sk
Sv 10	Malva, Anatols	4 31	22 46	22 15	17 44	21 45	5 05	☾
P 11	Ingus, Mairis, Vidvuds	4 31	22 58	22 16	17 45	22 46	5 54	St
O 12	Nora, Ija	4 30	23 10	22 17	17 47	23 38	6 54	M
T 13	Zigfrīds, Ainārs, Uva	4 30	23 22	22 18	17 48	—	8 04	M
C 14	Tija, Saiva, Sentis	4 29	23 35	22 18	17 49	0 19	9 22	U
Pt 15	Baņuta, Vilija	4 29	23 47	22 19	17 50	0 52	10 45	U
S 16	Justīne, Juta	4 29	24 00	22 19	17 50	1 19	12 06	Z
Sv 17	Artūrs, Artis	4 29	24 13	22 20	17 51	1 43	13 29	☾
P 18	Alberts, Madis	4 29	24 26	22 21	17 52	2 06	14 49	A
O 19	Viktors, Nils	4 29	24 39	22 21	17 52	2 26	16 08	A
T 20	Rasma, Rasa, Maira	4 29	24 52	22 21	17 52	2 49	17 24	Vr
C 21	Emīls, Egita, Monvīds	4 29	25 05	22 22	17 53	3 15	18 38	Vr
Pt 22	Ludmila	4 29	25 18	22 22	17 53	3 45	19 47	D
S 23	Līga	4 29	25 32	22 22	17 53	4 19	20 50	D
Sv 24	Jānis	4 29	25 45	22 22	17 53	5 01	21 46	☾
P 25	Milija, Maiga	4 30	25 58	22 22	17 52	5 50	22 30	Vz
O 26	Ausma, Inguna	4 30	26 10	22 22	17 52	6 48	23 07	Vz
T 27	Malvine	4 31	26 23	22 22	17 51	7 50	23 37	L
C 28	Viesturs, Kitija	4 31	26 36	22 21	17 50	8 54	—	L
Pt 29	Pēteris, Pāvils, Pauls	4 32	26 48	22 21	17 49	10 01	0 02	L
S 30	Tāivaldis, Mareks	4 33	27 00	22 21	17 48	11 07	0 24	J

	Saules apak- šējā kulmi- nācija	Saules lēkta azi- muts	Saules augstums virs 30°		Saules maksī- mālais augstums	Mēness		
			no	līdz		Ap. Per.	1. VI 13. VI	pl. 20st " 19 " 14
			st m	st m		Fāzes		
1. VI	1 21	45°	8 48	17 55	55°	☾	3. VI	pl. 1 38
10. VI	1 23	42	8 43	18 02	56	☾	10. VI	" 14 56
20. VI	1 25	41	8 43	18 07	56,5	☾	17. VI	" 8 02
22. VI	1 25	41	8 43	18 08	56,5	☾	24. VI	" 14 59
30. VI	1 27	42	8 46	18 08	56			

1. Starptautiskā bērnu aizsardzības diena.
3. Melioratoru diena.
5. Vispasaules apkārtējās vides aizsardzības diena.
10. Viegglās rūpniecības darbinieku diena.
17. Medicīnas darbinieku diena.
22. 1941. gadā fašistiskā Vācija nodevīgi uzbrūk Padomju Savienībai. Sākas Padomju Savienības Lielais Tēvijas karš pret fašistisko Vāciju.
24. Padomju jaunatnes diena.

1. Pirms 60 gadiem (1919) VCIK izdod dekrētu par Krievijas, Ukrainas, Latvijas un Lietuvas—Baltkrievijas padomju republiku spēku apvienošanu kopīgai cīņai pret kontrrevolūciju.
17. Pirms 215 gadiem dzimis ārsts **Oto Hūns** (1764—1832), kas pirmais Krievijā ieviesis E. Džennera baku vakcinācijas metodi, kā arī sakopojis materiālus par Baltijas novada sanitāro stāvokli, slimības biežumu un medicīniskās apkalpošanas līmeni.
20. Pirms 75 gadiem (1904) Rīgā atklāts LSDSP I kongress.
23. Pirms 75 gadiem (1904) dzimusi ģeogrāfe un klimatoloģe ģeogrāfijas zinātņu doktore profesore **Natālija Temņikova**.
27. Pirms 75 gadiem (1904) dzimis militārais darbinieks pulkvedis **Vilhelms Pazars**.
29. Pirms 75 gadiem (1904) dzimis embriologs medicīnas zinātņu doktors **LPSR ZA akadēmiķis profesors Pēteris Ģērke**.

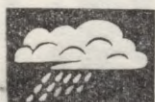
Pirms 70 gadiem (1909) Rīgā atklāta LSD IV konference.

Pirms 80 gadiem (1899) Liepājā sāk darboties pirmais elektriskais tramvajs Baltijā.

Saule 22. jūnijā pl. 2st56^m ieiet Vēža zīmē (♋). Sajā brīdī sākas astronomiskā vasara.

Planētas. Venēra nav redzama. Marss no rītiem pirms Saules lēkta ļoti zemu mazliet saskatāms austrumos; līdz 16. jūnijam tas atrodas Auna, tad Vēša zvaigznājā. Mēness aiziet Marsam garām 21. jūnijā 3° zem tā. Jupitera vakaros vēl mazliet saskatāms rietumu pusē Vēša zvaigznājā. Mēness aiziet Jupiteram garām 27. jūnijā 3° zem tā. Saturns redzams vakaros Lauvas zvaigznājā. Mēness paiet garām Saturnam 2. un 30. jūnijā 2° zem tā.

Jūnijs ievada vasaru. Ja par vasaras sākumu pieņem gaisa temperatūras celšanos virs 15°C, tad Daugavpils rajonā tas notiek ap 7., Rīgā ap 11., Jelgavā ap 15., bet Liepājā ap 28. jūniju. Rīgā maksimālā temperatūra 33,2°C novērota 1939. gada 18., bet minimālā -2,3°C - 1941. gada 9. jūnijā.

Saules spīdēšanas ilgums sasniedz gada maksimumu - vidēji 282 stundas mēnesī. Relatīvais gaisa mitrums jūras piekrastē ir 75-80%, bet iekšzemē - 60-65%. Mitro dienu skaits atsevišķās vietās ir visai atšķirīgs: Baltijas jūras piekrastē to ir ap 13, Zemgales līdzenumā - 7, bet Vidzemes augstienē - tikai 4-5.

Pērcons austrumos vidēji novērojams 4-5 reizes, rietumos - 2-3 reizes. Migla, gluži otrādi, austrumos vidēji vienu reizi mēnesī, bet rietumos - Baltijas jūras piekrastē - 4 un 5 reizes.

Pēdējās pavasara sālnas virs zemeņa Baltijas jūras piekrastē novērotas ap 5., Latgales augstienē ap 5.-10., Kurzemes augstienē 10.-15., Zemgales līdzenumā 8.-10., Vidzemes Centrālajā augstienē ap 15.-17. jūniju.

Visās upēs, atskaitot Daugavu, ūdens nokrītās līdz zemajam vasaras limenim, kad ūdens pieplūst galvenokārt no gruntsūdeņiem.

Ūdens temperatūra lielākajās upēs turpina paaugstināties no 16°C mēneša sākumā līdz 19°C mēneša beigās, atsevišķās dienās tā sasniedz 26-27°C.

Jūrmalā komfortablo dienu skaits pieaug līdz 10-15. Atsevišķas dienas mēneša beigās var būt pat karstas, turpretī mēneša sākumā parasti pārsvarā ir vēsas dienas.

Mēneša sākumā parasti zied dzeltenā dzegužkurpīte - mūsu krāšņākā savvaļas orhideja, kas atrodama jauktu koku mežos. Kaļķainos morēnu pāguos vietām masveidā zied meža jeb Daugavas vizbuli. Uzzied daudzi citi aizsargājami augi: parastā ozolīte, Ruiša pūkgalve jeb ziemeļu pūkgalve. Dažu upju krastos, lapu koku mežos ar bagātu augsni atrodamī meža loki jeb lakši. To lapu forma nedaudz atgādina kreimeņu lapas, tikai meža lokiem tās ir nedaudz šaurākas un ar izteiktu ķiploku aromātu.

Plāvās un mežos zied dažādu sugu dzegužpuķes, mežos un krūmāju plāvās reibinoši dvesmo divlapu naktsviļoļu baltās ziedu sveces.

Beidzas zivju nārsts, un maksķerēšanas noteikumi kļūst maigāki, tomēr tie atkal no jauna jāatsvaidzina atmiņā.

No abiniekiem nārsto vairs tikai zaļās varden, citām sugām jau varam atrast kurkulēnus. Tie, tāpat kā citi ezeru un purvu dzīvnieciņi, ir ārkārtīgi interesants pētījumu materiāls amatieriem. Dabas draugs, kas prot noteikt kurkulēnu sugas, var lepoties ar savām zināšanām un «pa ceļam» iepazīt arī dažādu spāru un citu kukaiņu divainos kāpurus.

Pamazām apklust putnu dziesmas. Pēc Jāņiem jānogaida vairāk nekā nedēļa, lai «reģistrētu faunu», proti, saklausītu visus jūsu iemīlotās vietas putnus, kuri maijā dziedāja gandrīz bez mitas. Arī lielos putnus — plēsīgos putnus un stārķus redz reti, jo tie steigšus un paslepus baro mazulis, tā ka neatliek laika stātiem izlidojumiem.

Sargieties no kārdinājuma apmīlot «atrastu» vāveres, stīrnas vai zaķa mazuli! Tie nav pamesti — kad jūs aiziesiet, vecāki viņus atkal uzmeklēs. Turklāt savvaļas dzīvnieku mazuļu piesavināšana kvalificējama par malu medībām!

Skolēni dodas novadpētnieciskajos pārgājienos «zaļā vasara». Maršruti vasarā mēdz būt garāki. Tāpēc pārgājienu mērķtiecīgāk veltīt sistematiskai materiālu vākšanai par kādu izraudzītu objektu vai vēsturisku notikumu, varbūt arī par kādu ievērojamu zinātnes, kultūras darbinieku vai revolucionāro notikumu dalībnieku.

Ir izdevīgs laiks ceļojumiem, var ērti pārnakšņot teltīs. Novadpētnieki var apvienot tūrisma pārgājienu ar materiālu vākšanu. Šajā laikā zied daudz augu. Tādēļ tieši tagad ir izdevīgi vākt veco lauku pieredzi par ārstniecības augiem, kā arī par krāsošanai lietojamiem augiem un šo augu nosaukumiem. Nebūs pārpratumu, jo augus un ziedus varēs apskatīt un salīdzināt, herbarizēt un paņemt līdzi. Novadpētniekiem, kuriem ir elementāras zināšanas mūzikā, vēlams vākt tautas mūzikas materiālus, dažādas melodijas. Izdevīgi ņemt līdzi mazos magnetofonus. Mērķtiecīgi vākt arī tādus materiālus, kādi līdzi šim ir mazāk vākti, piemēram, tautas zināšanas par astronomiju un gada dienu noteikšanu, par pašu izgatavotām ierīcēm gaidāmā laika paredzēšanai, par vietas izraudzīšanu akas rakšanai, par dravnieku pieredzi, par to, pēc kādām pazīmēm atrada ārstniecības augu augšanas vietas, kā zvejnieki, izbraucot jūrā, noteica debess puses, paredzēja lomu vietas un gaidāmo vētru.

Da- tums	Vārda dienas	Saules			Sa- tumst	Mēness		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš

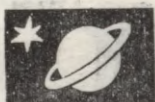
		st m	st m s	st m	st m	st m	st m	st m
Sv 1	Imants, Ingars	4 34	13 27 12	22 20	—	12 14	0 43	J
P 2	Lauma, Ilvars	4 35	27 23	22 20	—	13 23	1 01	☾
O 3	Benita, Everita	4 35	27 35	22 19	—	14 31	1 19	Sv
T 4	Uldis, Sandis	4 36	27 46	22 19	—	15 43	1 39	Sv
C 5	Andžs, Edīte	4 37	27 56	22 18	—	16 57	2 00	Sk
Pt 6	Anrijs, Arkādijs	4 38	28 07	22 17	—	18 11	2 26	Sk
S 7	Alda, Maruta	4 40	28 17	22 16	—	19 23	2 58	St
Sv 8	Antra, Adele, Ada	4 41	28 26	22 15	—	20 30	3 42	St
P 9	Zaiga, Asne	4 42	28 35	22 14	—	21 27	4 36	☾
O 10	Lija, Olīvija	4 43	28 44	22 13	—	22 15	5 42	M
T 11	Leonora	4 45	28 53	22 12	—	22 53	7 00	U
C 12	Indriķis, Ints	4 46	29 00	22 11	—	23 23	8 22	U
Pt 13	Margrieta, Margarita	4 47	29 08	22 10	—	23 48	9 47	Z
S 14	Oskars, Ritvars	4 49	29 15	22 09	—	—	11 12	Z
Sv 15	Egons, Egmonts	4 50	29 21	22 07	—	0 11	12 35	A
P 16	Hermine	4 52	29 28	22 06	—	0 33	13 56	☾
O 17	Aleksis, Aleksejs	4 54	29 33	22 04	—	0 56	15 14	Vr
T 18	Rozālija, Roze	4 55	29 38	22 03	—	1 21	16 28	Vr
C 19	Jautrite, Kamila	4 57	29 43	22 01	—	1 48	17 38	Vr
Pt 20	Ritma, Ramona	4 59	29 47	22 00	1 02	2 22	18 43	D
S 21	Melisa, Meldra	5 00	29 50	21 58	0 52	3 00	19 40	D
Sv 22	Marija, Marika	5 02	29 53	21 57	0 44	3 46	20 27	Vz
P 23	Magda, Magone	5 04	29 56	21 55	0 37	4 40	21 07	Vz
O 24	Kristīne	5 06	29 58	21 53	0 31	5 40	21 40	☾
T 25	Jēkabs	5 07	29 59	21 51	0 25	6 43	22 06	L
C 26	Anna, Ance	5 09	29 59	21 49	0 20	7 48	22 30	L
Pt 27	Marta, Dita	5 11	30 00	21 48	0 14	8 55	22 50	J
S 28	Cecīlija, Cilda	5 13	29 59	21 46	0 09	10 02	23 08	J
Sv 29	Edmunds	5 15	29 58	21 44	0 05	11 09	23 27	J
P 30	Valters, Renārs	5 17	29 56	21 42	0 00	12 18	23 45	Sv
O 31	Rūta, Ruta, Angelika	5 19	29 54	21 40	23 51	13 26	—	Sv

1. VII	Saules apak- šējā kulmi- nācija st m	Uzaust st m	Saules lēkta azi- muts	Saules augstums virs 30° no līdz	Saules maksī- mālais aug- stums	Dienas ilgums	Mēness Per. 11. VII Ap. 27. VII Fāzes	15. VII pl. 3	15. VII pl. 3
1. VII 1 27	—	42°	8 47	18 08	56°	17 46	☾	2. VII	pl. 18 24
10. VII 1 29	—	44	8 53	18 04	55	17 30	☾	9. VII	„ 23 00
20. VII 1 30	1 58	47	9 04	17 56	54	17 01	☾	16. VII	„ 14 00
30. VII 1 30	3 00	52	9 17	17 43	52	16 25	☾	24. VII	„ 4 41

1. Jūras un upju flotes darbinieku diena.
7. Starptautiskā kooperācijas diena.
8. Zvejnieku diena.
15. Metalurģu diena.
21. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas nodibināšanas diena.
22. Tirdzniecības darbinieku diena.
29. PSRS Jūras Kara Flotes diena.

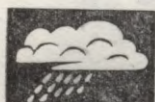

3. Pirms 60 gadiem (1919) dzimis bibliotēku darbinieks LPSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks **Eduards Arājs**.
4. Pirms 90 gadiem dzimis fiziķiķiķis **Adolfs Groskaufmanis** (1889—1976).
9. Pirms 80 gadiem dzimis revolucionārais dzejnieks un pedagogs LPSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks **Eižens Vēveris** (1899—1976).
11. Pirms 100 gadiem dzimis arhitekts arhitektūras doktors LPSR ZA īstenais loceklis profesors **Artūrs Krūmiņš** (1879—1969).
14. Pirms 70 gadiem (1909) dzimusi bibliotēku darbiniece un tulkotāja LPSR Nopelniem bagātā kultūras darbiniece **Aina Deglava**.
15. Pirms 75 gadiem dzimis ievērojamais Latvijas kvartāra veidojumu pētnieks ģeologs **Verners Zāns** (1904—1961).
16. Pirms 35 gadiem (1944) Padomju Armija ziemeļos no Zilupes sāk Latvijas PSR teritorijas atbrīvošanu no vācu fašistiskajiem okupantiem.
18. Pirms 100 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks un žurnālists Amerikas latviešu progresīvo preses izdevumu «Rīts», un «Amerikas Latvietis» redaktors **Jānis Liepiņš** (Rihards Hanzens) (1879—1951).
22. Pirms 90 gadiem (1889) atklāta dzelzceļa satiksme starp Rīgu un Pleskavu.
23. Pirms 35 gadiem (1944) atbrīvota Viļaka, Kārsava, Ludza un Krāslava.

Saule 23. jūlijā pl. 14st ieiet Lauvas zīmē (♊).
Zeme 4. jūlijā pl. 0st00^m atrodas afēlijā (vis-
tālāk no Saules).

Planētas. Venēra nav redzama. Marss sa-
skatāms no rītiem ļoti zemu debess austrumu pusē.
Tas atrodas Vērša zvaigznājā. Mēness aiziet Mar-
sam garām 20. jūlijā 5° zem tā. Jupiters jūlija sākumā pēc Saules
rieta vēl tikko pamanāms rietumos Vēža zvaigznājā, bet jūlija otrajā
pusē tas pazūd vakara blāzmā. Saturns vakaros pēc Saules rieta
mazliet vēl saredzams rietumos Lauvas zvaigznājā. Mēness paiet Sa-
turnam garām 27. jūlijā 2° zem tā.

Kaut gan saule nepaceļas virs apvāršņa tik
augstu kā jūnijā un diena jau kļūst mazliet īsāka,
jūlijs ir karstākais mēnesis gadā. Iepriekšējā mē-
nesī zeme un Baltijas jūras ūdeņi vēl nebija pa-
guvuši pilnīgi sasilt, tāpēc arī gaisa temperatūra
bija zemāka. Rīgā jūlija maksimālā temperatūra
34,5°C novērota 1885. gada 15., bet minimālā 4,4°C — 1964. gada
5. jūlijā. Sai mēnesī novērotas ir arī vislielākās diennakts tempera-
tūras svārstības, lielākā amplitūda bijusi no 5°C naktī līdz 34,5°C
dienā.

Nokrišņu summa jūlijā lielāka nekā iepriekšējos mēnešos, bet, tā
kā gaisa temperatūra ir augsta, Saules radiācija intensīva, tad ūdens
no zemes un augiem stipri iztvaiko un augsnes mitrums nav liels. Re-
latīvais gaisa mitrums jūras piekrastē ir ap 75%, uz cietzemes —
65%.

Pērkona negaisu skaits, salīdzinot ar jūniju, pieaug apmēram
2 reizes. Visbiežāk — vidēji 9 reizes mēnesī — pērkona negaisi at-
kārtojas republikas austrumu daļā, Kurzemes augstienē tie vērojami
vidēji 6 reizes mēnesī, bet Zemgales līdzenumā — tikai 4—5 reizes.

Notece upēs neliela, parasti jūlijā tā ir vismazākā visā vasaras
periodā un ir apmēram tikai 4% no gada noteces.

Ūdens temperatūra upēs jūlijā sasniedz gada maksimumu, vidēji tā
ir ap 20°C, atsevišķās dienās — līdz 28°C.

Komfortablu dienu skaits Rīgas jūrmalā jūlijā sasniedz 17—18.
Karstas vidēji ir divas dienas, bet vēsas — 3.

Vasaras pilnplaukumā mežos un pļavās zied
daudzi aizsargājamie augi: dzeltenā kurpīte,
mainīgā vainadzīte, mežvītenu aristolohija, krāšņā
nelķe, lielā zvaigznīte un daudzi citi, kuri republikā
ir reti sastopami. Tā, dzeltenā kurpīte ir atrasta
tikai Vidzemes Centrālajā augstienē un Krāslavas
rajonā. Lielā zvaigznīte jeb lielā astrāncija kā savvaļas augs pazis-
tama vienīgi Dobeles rajona dienviddaļā. Tā gan ir tikusi kultivēta
un izplatījusies vairākos parkos un akmeņdārzos.

Galvenokārt mūsu republikas austrumu rajonos izplatīta lielziedu
uzpirkstīte, kuras ziedu ķekarus ar bāli dzeltenajiem, uzpirkstējiem
līdzīgajiem ziediem varam atrast gan Vidzemes Centrālajā augstienē,
gan arī Latgales ezeru salās.

Jūlijā zied arī aizsargājamie ūdens augi — peldošais ezerrieksts,
ūdeņu lobēlija, ūdensrozes.

Pie siltajiem ūdeņiem, īpaši purvos, tagad var pēc sirds patikas priecāties par bezmugurkaulnieku daudzveidīgo pasauli, bet veselīgā vidē arī plāvās un dārzos katru sajūsminās skaistie tauriņi un spāres.

Sāk parādīties jaunie rūpuļi, bet abinieku robeža sasniedz maksimumu — mazuli meklē sev labākas dzīves vietas, pieaugušie intensīvi barojas.

Plēsīgo putnu un stārķu mazuli vēl ir ligzdās. Tās tagad viegli atrast, jo vecie putni enerģiski nes medījumu. Par jebkuru atrastu lielo ligzdu ziņojiet mežniecībai un Latvijas PSR ZA Bioloģijas institūta Ornitoloģijas laboratorijai (Salaspilī, Miera ielā 3). Iespējams, ka tā ir melnā stārķa vai kāda ērgļa ligzda, un ap to tiks izveidots līguma nogabals.

Jūlijā sevišķi daudz darbaļaužu dodas tūristu pārgājienos un ekskursijās. Vēlams rūpēties, lai darbavietu kolektīvus iesaistītu organizētos tūrisma pasākumos, ieteiktu ar kultūras pieminekļiem bagātus maršrūtus, lai novadpētnieki sūlītu labi sagatavotus gidus, lai tiktu nodrošināta tūrisma kultūra un pieminekļu aizsardzība.

Bet novadpētniekiem pašiem jāturpina arī savi pētnieciskie maršruti. Jāapskata saimniecības, kuras tiek pārceltas uz ciematu, jāvāc tur etnogrāfiskie materiāli.

Tagad plāvās sienu plauļ un savāc traktorī. Bet kā bija senāk? Kā zināja plauļas sākumu? Kas īpatnējs bija, sienu žāvējot, savācot, gubojot un liekot kaudzēs (šķūņos)? Kādi bija darba rīki, to un atsevišķu darbu procesu nosaukumi! Ar kādām izdarībām siena laiks sākās un beidzās?

Pilnā sparā rit celtniecības darbi. Neaizmirstiet aplūkot būvbedres, grants karjerus u. c. zemes darbu iecirkņus. Celtniecība radikāli atšķiras no senajiem šāda veida darbiem ar darba rīkiem, paņēmieniem, tradīcijām. Ko vēl var izzināt par celtniecību pagātnē: senie celtnieku darba rīki, to nosaukumi līdz ar detaļām, darba paņēmieniem, tautas celtniecības konstruktīvie veidojumi utt.

23. Pirms 185 gadiem Rīgā dzimis paleontologs, embriologs, biologs evolucionists Pēterburgas ZA akadēmiķis **Kristiāns Panders** (1794—1865), kuram ir lieli nopelni Baltijas devona zivju izpētē. Viņš ir atklājis konodontus.
27. Pirms 35 gadiem (1944) atbrīvota Daugavpils un Rēzekne.
28. Pirms 35 gadiem (1944) atbrīvoti Preiļi un Vīlāni.
30. Pirms 80 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks un partijas darbinieks **Roberts Neilands** (1899—1941).
31. Pirms 75 gadiem (1904) dzimis revolucionārās kustības dalībnieks un padomju darbinieks **Kārlis Sīcs**.

AUGUSTS

RUDZU MĒNESIS

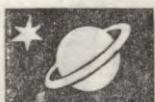
Da- tums	Vārda dienas	Saules			Sa- tumst	Mēness		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		st m	st m s	st m	st m	st m	st m	
T 1	Albīns, Albīna	5 21	13 29 50	21 38	23 47	14 37	0 06	☾
C 2	Normunds, Stefans	5 23	29 47	21 35	23 42	15 49	0 28	Sk
Pt 3	Augusts	5 25	29 42	21 33	23 38	17 00	0 57	St
S 4	Romāns, Romualds	5 27	29 38	21 31	23 34	18 09	1 32	St
Sv 5	Osvalds, Arvils	5 29	29 32	21 29	23 30	19 10	2 19	St
P 6	Askolds	5 31	29 26	21 27	23 26	20 04	3 19	M
O 7	Alfrēds, Madars	5 33	29 19	21 25	23 22	20 46	4 30	M
T 8	Mudīte, Vladislavs	5 35	29 12	21 22	23 18	21 22	5 51	☾
C 9	Madara, Genoveva	5 37	29 04	21 20	23 15	21 50	7 18	☾
Pt 10	Brencis, Inuta	5 39	28 55	21 18	23 11	22 15	8 46	Z
S 11	Olga, Zīta, Liega	5 41	28 46	21 15	23 07	22 39	10 12	Z
Sv 12	Vizma, Klāra	5 43	28 37	21 13	23 03	23 01	11 37	A
P 13	Elvīra, Velga	5 45	28 26	21 11	23 00	23 25	12 58	A
O 14	Zelma	5 47	28 16	21 08	22 56	23 52	14 16	☾
T 15	Zenta, Dzelde	5 49	28 04	21 06	22 52	—	15 28	Vr
C 16	Astra, Astrida	5 51	27 53	21 03	22 49	0 25	16 36	D
Pt 17	Vīneta, Oļegs	5 53	27 40	21 01	22 45	1 01	17 34	D
S 18	Liene, Helēna	5 55	27 28	20 58	22 42	1 44	18 26	Vz
Sv 19	Melānija, Imanta	5 57	27 14	20 56	22 38	2 35	19 07	Vz
P 20	Bernhards, Boriss	5 59	27 01	20 53	22 34	3 33	19 42	Vz
O 21	Janīna, Linda	6 01	26 46	20 51	22 31	4 34	20 11	L
T 22	Rudīte, Leonards	6 03	26 32	20 48	22 28	5 39	20 35	☾
C 23	Vitālijs, Ralfs	6 05	26 17	20 46	22 24	6 45	20 57	J
Pt 24	Bērtulis, Boļeslavs	6 07	26 01	20 43	22 21	7 52	21 15	J
S 25	Ludvigs, Ludis	6 10	25 45	20 41	22 17	9 00	21 33	J
Sv 26	Natālija, Bricislavs	6 12	25 29	20 38	22 14	10 06	21 52	Sv
P 27	Zanis, Jorens	6 14	25 12	20 35	22 10	11 16	22 11	Sv
O 28	Auguste, Guste	6 16	24 55	20 33	22 07	12 23	22 32	Sk
T 29	Armīns, Vismants, Aiga	6 18	24 37	20 30	22 04	13 33	22 58	Sk
C 30	Alvis, Jolanta	6 20	24 19	20 27	22 00	14 44	23 30	☾
Pt 31	Vilma, Aigars	6 22	24 01	20 25	21 57	15 52	—	St

	Saules apak- šējā kulmi- nācija	Uz- aust	Saules lēkta azi- muts	Saules augstums virs 30°	Saules maks- imālais aug- stums	Dienas ilgums	Per. Ap.	8. VIII 23. VIII	pl. 22st " 10
	st m	st m		st m	st m	st m		Fāzes	st m
1. VIII	1 30	3 09	53°	9 20	17 40	51°	16 17	☾	1. VIII pl. 8 58
10. VIII	1 29	3 44	58	9 34	17 23	49	15 39	☾	8. VIII " 6 22
20. VIII	1 27	4 17	65	9 53	17 00	46	14 54	☾	14. VIII " 22 03
30. VIII	1 24	4 46	72	10 16	16 32	42	14 07	☾	22. VIII " 20 11
								☾	30. VIII " 21 10

5. Miris Frīdrihs Engelss (1820—1895).
5. 1940. gadā Latvijas PSR uzņemta Padomju Savienības sastāvā.
5. Vissavienības dzelzceļnieku diena.
11. Vissavienības fizkultūriešu diena.
12. Celtnieku diena.
19. PSRS Gaisa Flotes diena.
26. Ogļraču diena.

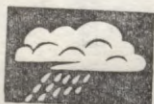
1. Pirms 35 gadiem (1944) atbrīvoti Livāni.
6. Pirms 80 gadiem (1899) dzimis filozofs, padomju un sabiedriskais darbinieks LPSR ZA akadēmiķis LPSR Nopelniem bagātais zinātnes darbinieks **Pēteris Valeskalns**.
9. Pirms 35 gadiem (1944) atbrīvota Jēkabpils.
12. Pirms 100 gadiem dzimis 1905. gada revolūcijas dalībnieks rakstnieks un dzejnieks **Jūlijs Dievkociņš** (1879—1906).
13. Pirms 35 gadiem (1944) atbrīvota Madona.
18. Pirms 85 gadiem (1894) dzimis koksnes ķīmiķis lauksaimniecības zinātņu doktors LPSR Nopelniem bagātais zinātnes darbinieks LPSR ZA akadēmiķis profesors **Arvids Kalniņš**.
19. Pirms 35 gadiem (1944) atbrīvota Alūksne.
20. Pirms 60 gadiem (1919) Rēzeknē atklāta LKP Latgales organizāciju I konference.
22. Pirms 110 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks filozofs, medicīnas zinātņu doktors LPSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks **Pauls Dauge** (1869—1946).
26. Pirms 20 gadiem (1959) dibināta Latvijas Dabas un vēstures biedrības pirmā nodaļa Alūksnē.
28. Pirms 35 gadiem (1944) atbrīvota Gulbene.

Saule 23. augustā pl. 21st ieiet Jaunavas zīmē (m).

Planētas. Venēra nav redzama. Marss šķatāms no rītiem pirms Saules lēkta. Līdz 8. augustam Marss atrodas Vērsā, pēc tam Dvīņu zvaigznājā. Mēness paiet Marsam garām 18. augustā 5° zem tā. Jupiteris un Saturns nav redzami.

Aptumsumi. Gredzenveidīgs Saules aptumsums 22. augustā redzams vienīgi Dienvidamerikas dienviddaļā un Antarktīdā, kā arī tuvējās Klusa okeāna un Atlantijas okeāna daļās. Latvijā nav redzams.

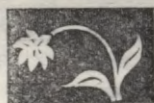
Sākoties vasaras otrajai pusei, dienas kļūst īsākas, zemes virsma sāk atdzist. Gaisa temperatūra sasniedz maksimumu jūras piekrastē, bet dziļāk kontinentā tā jau ir vidēji pazeminājusies par 1–2°C. Mēneša beigās uz zemes virskārtas novērotas arī nakts salnas. Rīgā maksimālā temperatūra 33,9°C novērota 1936. gada 2. augustā, bet minimālā 3,2°C — 1956. gada 12. augustā.

Atlantijas okeāna cikloni, kā arī cikloni no dienvidiem pāri Balkāniem atnes gaisa masas ar lielu nokrišņu daudzumu, tāpēc augustā nokrišņu summa sasniedz gada maksimumu. Visslapjākajā rajonā Limbažu apkārtnē mēnesī vidēji nolist 110 mm. Pērkona negaisi augstienēs atkārtojas vidēji 5, bet zemienēs un jūras piekrastē — 3–4 reizes mēnesī. Ventspili ir 10, bet republikas austrumu rajonos 6 mitras dienas. Toties migla biežāk novērojama republikas austrumu daļā (Lubānas zemienē), kur tā atkārtojas 5–7 reizes, bet jūras piekrastē tikai 2–3 reizes. Relatīvais gaisa mitrums apmēram tāds pats kā jūlijā.

Lai gan nokrišņu ir daudz, intensīva ir arī iztvaikošana, tāpēc augsne ir samērā sausa un ūdens upēs ir maz.

Ūdens temperatūra upēs, ezeros un jūras piekrastē mēneša pirmajā pusē sasniedz gada minimumu. Vidēji upēs un ezeros tā ir ap 20°C, bet jūras piekrastē — 17–19°C. Maksimālā ūdens temperatūra — 28°C.

Komfortablo dienu skaits Jūrmalā gandrīz tāds pats kā jūlijā — 17–22 dienas. Vidēji viena diena mēnesī ir karsta, bet 4 dienas vēsas.

Mežos staipekņiem ir attīstījušās sporofilu vārpas ar sporangijiem. Turpina ziedēt daudzi aizsargājamie augi, kuri ir uzdziedējuši jūlijā vai pat jūnijā. Tādi ir dižā aslake, dižā jāneglīte, jūrmalas zilpodze. Mežos sāk sārtoties brūklenes, lazdu palapēs zib jauno riekstu čemuri. Tagad tikai jāatceras, ka tos drīkst vākt vienīgi pēc Latvijas PSR Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministrijas noteiktā termiņa. Tāpēc sekojiet ziņojumiem presē!

Sākas sēpošanas laiks. Saudzējiet sēpotni meža zemsedzē — neizplūciet sūnas. Sēņu auglķermeņus nogrieziet ar nazi! Atstājiet nebojātus indīgo un nepazīstamo sēņu auglķermeņus!

Ja kāds stāsta, ka ir redzējis vasaras beigās ziedošus krokusus, — neticiet! Tās noteikti būs bijušas vēlziedes. Mūsu republikā paretam

atrodama rudens vēlziede. Tas ir neparasts augs. Trīs vai četras lancetiskas, taisni stāvošas lapas aptuveni 30 cm garumā attīstās pavasarī vienlaicīgi ar augli — pogāju. Augs uzdzied violeti rožainiem vai baltiem ziediem augustā un septembrī, kad no lapām nekas vairs nav palicis pāri. Auglis — trīscirkņu sēklotne — paliek zemē līdz nākamajam pavasarim un virs zemes parādās reizē ar lapām.

Sis zoologam ir atvaļinājuma mēnesis. Dabā gan vērojams dzīvnieku maksimums, taču to darbība — barošanās — notiek klusi.

Jūras piekrastēs var novērot zivju mazuļu un bezmugurkaulnieku barus. Sānpeldes vēžiši nārsto, jūt pulcējas milzīgā masā starp akmeņiem. Ir vērts naktī ar lukturīti pavērot šo grandiozo skatu.

Sāk aizceļot tārtiņu dzimtas putni, klejo kaijas, bet medniekiem laiks doties uz pīlēm. Medību azarts kopā ar saulrieta klušo daili atstāj sirdi neizdzēšamu iespaidu.

Novadpētniekiem un pieminekļu aizsardzības sabiedriskajiem inspektoriem jāpalīdz muzeju darbiniekiem apskatīt arhitektūras pieminekļus un memoriālās ēkas. Vai vecajiem jumtiem kaut kur nesākt sūkties cauri ūdens un nebojā ēkas? Vai atsēvišķi pieminekļi, kas atrodas laukā, necieš no pārliecīga atmosfēras mitruma? Vai izmirkušajā zemē dažu pieminekļu pamati nesāk nevienmērīgi nosēsties? Tas jākonstatē un jānovērš savlaicīgi. Meteoroloģiskie apstākļi ir veca problēma. Vēlams turpināt vākt veco ļaužu pieredzi tautas meteoroloģijā.

Tas ir ražas novākšanas un ziemāju sējas laiks. Pāri laukiem slīd kombaini, ruc traktori. Bet kā bija senāk? Kā noteica, kad plaujama labība? Kā un ar kādiem rīkiem plāva? Kādas ziņas saglabājušās par labības kulšanu rījās, par kulšanas talkām? Kādas jaunas tradīcijas ieviesušās laukos vienlaikus ar jaunu tehniku un darba organizāciju? Pēc kādām pazīmēm uzzināja, ka ir pienācis ziemāju sējas laiks?

Jāaplūko iecirkņi, kur notiek zemes darbi, un jāpavēro, vai tie neapdraud kultūras pieminekļus, vai ziemājiem uzplēstajās atmatās neatklājas jauni arheoloģijas pieminekļi.

Nāk jauna maize. Kā to saņēma senāk? Pie viena varētu izzināt visu par maizes cepšanu (rīki, to nosaukumi, paņēmieni, tradīcijas).

SEPTEMBRIS

VIRŠU MĒNESIS

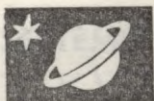
Da- tums	Vārda dienas	Saules			Sa- tumst	Mēness		
		lēkts	kulmī- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		st m	st m s	st m	st m	st m	st m	
S 1	Ilmārs, Iluša	6 24	13 23 42	20 22	21 54	16 54	0 10	St
Sv 2	Eliza, Lizete, Zete	6 26	23 23	20 19	21 51	17 51	1 02	M
P 3	Berta, Bella	6 28	23 04	20 17	21 47	18 38	2 05	M
O 4	Dzintra, Dzintars	6 30	22 44	20 14	21 44	19 16	3 21	Ū
T 5	Klaudija, Persijs	6 32	22 24	20 11	21 41	19 47	4 43	Ū
C 6	Maigonis, Magnuss	6 34	22 04	20 09	21 38	20 14	6 11	☾
Pt 7	Regina, Ermins	6 36	21 44	20 06	21 34	20 39	7 40	Z
S 8	Ilga	6 38	21 23	20 03	21 31	21 03	9 07	A
Sv 9	Bruno, Telma	6 40	21 03	20 01	21 28	21 27	10 35	A
P 10	Jausma, Albertīne	6 42	20 42	19 58	21 25	21 54	11 56	Vr
O 11	Signe, Signija	6 44	20 21	19 55	21 22	22 25	13 14	Vr
T 12	Erna, Evita, Eva	6 46	20 00	19 52	21 19	23 00	14 24	D
C 13	Iza, Izabella	6 48	19 39	19 50	21 16	23 42	15 28	☾
Pt 14	Sanita, Santa, Sanda	6 50	19 17	19 47	21 13	—	16 23	D
S 15	Sandra, Gunvaldis	6 52	18 56	19 44	21 09	0 30	17 07	Vz
Sv 16	Asja, Asnate	6 54	18 35	19 41	21 06	1 26	17 44	Vz
P 17	Vera, Vaira, Vairis	6 56	18 13	19 39	21 03	2 27	18 15	L
O 18	Liesma, Elita	6 59	17 52	19 36	21 00	3 30	18 40	L
T 19	Verners, Muntis	7 01	17 31	19 33	20 57	4 35	19 02	L
C 20	Guntra, Marianna	7 03	17 10	19 30	20 54	5 42	19 22	J
Pt 21	Modris, Matīss	7 05	16 48	19 28	20 51	6 50	19 40	☾
S 22	Māris, Maigurs	7 07	16 27	19 25	20 48	7 58	19 58	Sv
Sv 23	Vanda, Veneranda	7 09	16 06	19 22	20 45	9 06	20 17	Sv
P 24	Agris, Agrita	7 11	15 45	19 19	20 43	10 15	20 38	Sv
O 25	Rodrigo, Rauls	7 13	15 25	19 17	20 40	11 25	21 02	Sk
T 26	Gundars, Kurts, Knuts	7 15	15 04	19 14	20 37	12 35	21 31	Sk
C 27	Ādolfs, Ilgonis	7 17	14 44	19 11	20 34	13 43	22 07	St
Pt 28	Sergejs, Svetlana	7 19	14 23	19 09	20 31	14 45	22 53	St
S 29	Mīkelis, Mikus	7 21	14 03	19 06	20 28	15 42	23 50	☾
Sv 30	Elma	7 23	13 43	19 03	20 25	16 31	—	M

Saules apak- šējā kulmī- nācija	Uzaust	Saules lēkta azi- muts	Saules augstums virs 30°		Saules maksī- mālais aug- stums	Dienas ilgums	Mēness		
			no	līdz			Per. Ap.	6. IX 19. IX	pl. 8st „ 13
	st m	st m	st m	st m	st m	st m	Fāzes		st m
1. IX	1 24	4 51	73°	10 21	16 26	41°	☾	6. IX	pl. 13 59
10. IX	1 21	5 15	79	10 47	15 54	38	☾	13. IX	„ 9 16
20. IX	1 17	5 38	86	11 25	15 08	34	☾	21. IX	„ 12 47
23. IX	1 16	5 45	88	11 40	14 51	33	☾	29. IX	„ 7 21
30. IX	1 14	6 01	93	12 39	13 48	30			

2. Vissavienības naftas un gāzes rūpniecības darbinieku diena.
8. Starptautiskā žurnālistu solidaritātes diena.
9. Tankistu diena.
16. Mežu darbinieku diena.
30. Mašīnbūvētāju diena.

2. Pirms 120 gadiem dzimis latviešu tautas pasaku krājējs un izdevējs rakstnieks **Ansis Lerhis-Puškaitis** (1859—1903).
3. Pirms 70 gadiem (1909) dzimis Padomju Savienības Varonis **Aleksandrs Dobkevičs**.
5. Pirms 80 gadiem (1899) dzimusi padomju un komjaunatnes darbiniece skolotāja **Emilija Plinka**.
14. Pirms 35 gadiem (1944) atbrīvota Bauska.
15. Pirms 80 gadiem dzimis viens no pirmajiem devona detālā stratigrāfiskā iedalījuma pētniekiem Latvijā, vairāku pārakmeņojumu sugu atklājējs ģeologs un paleontologs **Nikolajs Delle** (1899—1946).
18. Pirms 90 gadiem dzimis lauksaimniecības mehanizācijas un mašīnu elementu speciālists tehnisko zinātņu doktors profesors **Arvīds Lepiks** (1889—1965).
- 19.—24. Pirms 35 gadiem (1944) atbrīvota Valka, Ergli, Valmiera, Smiltene un Rūjiena.
20. Pirms 60 gadiem (1919) dzimis materiālu mehānikas speciālists inženieris hidrotehniks tehnisko zinātņu doktors LPSR Nopelniem bagātais zinātnes un tehnikas darbinieks **Vitolds Latišenko**.
25. Pirms 35 gadiem (1944) atbrīvoti Ainaži un Salacgrīva.
26. Pirms 75 gadiem dzimis militārais un kultūras darbinieks **Kārlis Liepiņš** (1904—1960).
26. Pirms 35 gadiem (1944) atbrīvotas Cēsis un Limbaži.
26. Pirms 75 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks partijas un komjaunatnes darbinieks **Alfrēds Ozoliņš** (1904—1943).
27. Pirms 35 gadiem (1944) Jēkabpilī atsāk iznākt LĻKJS CK laikraksts ar nosaukumu «Padomju Jaunatne».
27. Pirms 125 gadiem dzimis ārsts Baltijas medicīnas vēsturnieks medicīnas doktors **Izidors Brensons** (1854—1928).

Saule 23. septembrī pl. 18st 17^m ieiet Svaru zīmē (♎). Šo brīdi astronomijā uzskata par rudens sākumu.

Planētas. Venēra nav redzama. Marss saskatāms no rītiem pirms Saules lēkta debess austrumu pusē. Līdz 20. septembrim tas atrodas Dvīņu, pēc tam Vēža zvaigznājā. Mēness paiet garām Marsam 16. septembrī 5° zem tā. Jupiteris no rītiem pirms Saules lēkta mazliet saskatāms kopš septembra otrās puses. Tas atrodas Lauvas zvaigznājā. Mēness aiziet garām Jupiteram 18. septembrī 2° zem tā. Saturns nav redzams.

Aptumsumi. Pilns Mēness aptumsums 6. septembrī redzams Ziemeļamerikā, Austrālijā, Antarktīdā, Ziemeļu Ledus okeānā un Klusajā okeānā, daļēji arī Kamčatkā, Dienvidamerikā un Indijas okeānā. Latvijā nav redzams.

Tā kā dienas kļuvušas īsākas, stipri samazinās Saules radiācija, tā ir apmēram 2 reizes mazāka nekā jūnijā. Augustā temperatūra pārsniedz 15°C robežu, turpretī septembrī tā nokrīt zem 10°C. Republikas austrumu daļā tas notiek mēneša vidū, bet jūras piekrastē — septembra pēdējās dienās. Rīgā maksimālā temperatūra 28,3°C novērota 1887. gada 3. septembrī, bet minimālā —2,5°C — 1958. gada 18. septembrī.

Pirmās rudens salnas virs zemeņa Vidzemes Centrālajā augstienē sākas ap 5. septembri, Zemgales līdzenumā — 15.—17. septembri, bet Baltijas jūras piekrastē ap 25. septembri. Pirmās salnas gaisā Alūksnes augstienē atzīmētas 20., Vidzemes Centrālajā augstienē — 30. septembrī.

Vidēji ir 14—16 dienas, kad liet lietus. Pērkona negaisu skaits samazinās, tie novērojami 1—2 reizes mēnesī. Dienu skaits, kad ir migla, palielinās līdz 5—8 dienām mēnesī. Relatīvais gaisa mitrums samniedz 70%.

Odens temperatūra upēs un ezeros sāk pazemināties straujāk — no apmēram 17°C mēneša sākumā līdz 10°C mēneša beigās. Kurzemes upēs un ezeros ūdens temperatūra ir par 1—2°C augstāka nekā Vidzemes un Latgales ūdenstilpēs. Rīgas jūras līča piekrastē ūdens temperatūra mēneša sākumā ir 15—16°C, bet beigās — tikai 12°C.

Notece upēs neliela, apmēram tāda kā augustā, Lielupē pat mazāka. Upes barojas galvenokārt tikai ar gruntsūdeņiem.

Jūrmalā strauji samazinās komfortablu dienu skaits, vidēji to ir ap 8, karsto dienu septembrī tikpat kā nav, toties vēso dienu skaits pieaug līdz 7—8 un vairāk.

Mūsu retajam skuju kokam — ogu īvei — redzamas sēklas ar sarkanu piedevu — arillu. Tādējādi rodas iespaids, it kā ives zaros zaigotu mazas, sarkanās ogas. Patiesībā šim kokam nav auglīnīcas, tātad nav arī augļu. Putnus pievilina sarkanā piedeva, kuras dēļ putni sēklas apēd un tā ives izplata. Vietās, kur aug vecie, ražojšie īvju eksemplāri, var atrast mazas ives. Tas labi redzams atsevišķās vietās Slīteres rezervātā u. c. Ives ir arī iecienīts košuma krūms parkos un apstādījumos.

Sākas lašu, taimiņu, sigu un nēgu lielais nārsta ceļojums. Tas, kas dzīvo pie mazajām jūrmalas upītēm un Vidzemes upju pietekām, var pierādīt, ka ir dabas draugs un sargs ne tikai vārdos, bet arī darbos.

Abinieki dodas uz ziemošanas vietām. Ipaši lietainās siltās naktīs milzumu krupju un parasto varžu var sastapt uz šosejām. Bet tritoni un ugunskrupji jau ir mežā.

Septembrī putnu aizceļošana sasniedz maksimumu. Gan sauszemes putnu lidojumi gar jūrmalu, gan lielo putnu — dzērvju, gulbju un zosu kāši debesīs, gan ūdens un purva putnu bari piekrastēs un ezeros ir lielisks skats. Putnu draugam tagad jāvēc pilādžu ogas un nezāļu sēklas (pie labības kaltēm) putnu piebarošanai ziemā.

Aļņiem un briežiem sākas rieta laiks, tie kļūst pārdroši un var uzbrukt pat cilvēkam un stāvošiem automobiļiem. Sevišķi bīstami šie zvēri ir tad, ja tie mazotnē audzināti mājās.

Lauki atkal ir uzarti. Vēlreiz jāapskata, vai kaut kur nav atklājušās senlietas, vai pieminekļu aizsardzības noteikumi tiek ievēroti (arheoloģisko pieminekļu teritorijas ir noliegts uzart).

Skolēni dodas tradicionālajā pārgājienā «zelta rudens». Arī šim pārgājienu var atrast apskates objektus ar lielu izziņas vērtību.

Rudens ir senais kāzu laiks. Tautas asprātīgās kāzu paražas, dziesmas un melodijas bieži noder par ierosmi jauno tradīciju veidotājiem. Tādēļ jāsteidzas šo tautas kultūras mantojumu savākt un pierakstīt.

Linu plūcamais laiks! Par lina audzēšanu un apstrādi senāk zinām nedaudz. Kādas tradīcijas saistījās ar to sēšanu (kādās vietās, kad), plūksanu, mērcēšanu, lina vērpšanu, ziņas par līniem tautas ārstniecībā u. c.

Jāpatur uzmanības lokā zemes darbu iecirkņi, pirms ziemas iestāšanās jāpārbauda, kādā stāvoklī atrodas aizsargājamie dabas objekti un kultūras pieminekļi.

Jāsāk pārbaudīt un sistematizēt iegūtos materiālus.

OKTOBRIS

ZEMLIKU MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	Saules			Sa- tumst	Mēness		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		st m	st m s	st m	st m	st m	st m	
P 1	Zanda, Lāsma	7 25	13 13 24	19 00	20 23	17 12	0 57	O
O 2	Ilma	7 27	13 04	18 58	20 20	17 45	2 15	Ū
T 3	Elza	7 29	12 45	18 55	20 17	18 13	3 39	O
C 4	Modra, Francis	7 31	12 27	18 52	20 14	18 38	5 05	Z
Pt 5	Amālija	7 34	12 08	18 50	20 12	19 02	6 33	☾
S 6	Monika, Zilgma	7 36	11 50	18 47	20 09	19 25	8 00	A
Sv 7	Daumants, Druvvaldis	7 38	11 32	18 44	20 06	19 51	9 26	A
P 8	Aina, Anete	7 40	11 15	18 42	20 04	20 21	10 50	Vr
O 9	Elga, Helga	7 42	10 58	18 39	20 01	20 55	12 06	Vr
T 10	Arvids, Arvis, Druvis	7 44	10 42	18 36	19 58	21 36	13 16	D
C 11	Monta, Tince, Silva	7 46	10 26	18 34	19 56	22 23	14 16	D
Pt 12	Valfrīds, Kira	7 48	10 11	18 31	19 53	23 17	15 06	Vz
S 13	Irma	7 50	9 56	18 28	19 51	—	15 45	☾
Sv 14	Vilhelmīne, Minna	7 53	9 41	18 26	19 48	0 17	16 18	L
P 15	Eda, Hedviga	7 55	9 27	18 23	19 45	1 19	16 44	L
O 16	Daiga	7 57	9 14	18 21	19 43	2 25	17 08	L
T 17	Gaits, Karīna	7 59	9 01	18 18	19 41	3 31	17 28	J
C 18	Rolands, Ronalds	8 01	8 49	18 15	19 38	4 39	17 46	J
Pt 19	Elīna, Drosma	8 03	8 38	18 13	19 36	5 47	18 05	Sv
S 20	Leonids	8 06	8 27	18 10	19 33	6 55	18 23	Sv
Sv 21	Urzula	8 08	8 17	18 08	19 31	8 05	18 43	☾
P 22	Irisa, Irīda	8 10	8 07	18 05	19 29	9 16	19 05	Sk
O 23	Daina, Dainis	8 12	7 58	18 03	19 26	10 26	19 33	Sk
T 24	Renāte, Modrīte	8 14	7 50	18 00	19 24	11 37	20 06	St
C 25	Beāte, Beatrise	8 17	7 43	17 58	19 22	12 41	20 50	St
Pt 26	Amanda, Kaiva	8 19	7 36	17 56	19 20	13 39	21 42	St
S 27	Lilita, Irita	8 21	7 30	17 53	19 17	14 30	22 46	M
Sv 28	Ņina, Ninona	8 23	7 24	17 51	19 15	15 12	23 57	☾
P 29	Laīmonis	8 25	7 20	17 48	19 13	15 47	—	Ū
O 30	Nadīna, Ulla	8 28	7 16	17 46	19 11	16 14	1 16	Ū
T 31	Valts, Rinalds	8 30	7 12	17 44	19 09	16 39	2 38	Z

	Saules apak- šēja kulmi- nācija	Uz- aust	Saules lēkta azi- muts	Saules maksī- mālais aug- stums	Dienas ilgums	Mēness Per. 4. X pl. 18st Ap. 17. X „ 0 Fāzes	st m
1. X	1 14	6 03	94°	30°	11 35	☾ 5. X pl.	22 36
10. X	1 11	6 22	100	27	10 52	☾ 13. X „	0 25
20. X	1 09	6 42	108	23	10 04	☾ 21. X „	5 24
30. X	1 07	7 02	114	19	9 18	☾ 28. X „	16 07

7. PSRS Konstitūcijas diena.

7. Skolotāju diena.

14. Vissavienības lauksaimniecības darbinieku diena.

21. Pārtikas rūpniecības darbinieku diena.

24. Starptautiskā Apvienoto Nāciju Organizācijas diena.

28. Automobiļu transporta darbinieku diena.

29. Komjaunatnes nodibināšanas diena.

2. Pirms 75 gadiem dzimis fiziskās ģeogrāfijas speciālists un pedagogs **Aleksandrs Jaunputniņš** (1904—1974).
5. Pirms 60 gadiem (1919) Dienvidu frontē ierodas Latviešu strēlnieku divīzija, kas piedalās pretuzbrukumā Deņikina baltgvardu armijai.
5. Pirms 40 gadiem (1939) Maskavā noslēgts Latvijas un Padomju Savienības savstarpējās palīdzības līgums.
- 5.—6. Pirms 35 gadiem (1944) Daugavpilī notiek LPSR Augstākās Padomes III sesija, kas apspriež jautājumu par vācu fašistiskās okupācijas seku likvidēšanu republikā.
9. Pirms 60 gadiem (1919) dzimis matemātiķis **Eduards Riekstiņš**.
- 13.—15. Pirms 35 gadiem (1944) Padomju Armija atbrīvo Rīgu no vācu fašistiskajiem iebrucējiem.
15. Pirms 75 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks partijas un padomju darbinieks **Arnolds Deglavs** (1904—1969).
16. Pirms 250 gadiem dzimis ārsts bibliofils un kolekcionārs **Nikolajs Himzelis** (1729—1764), ar kura kolekciju aizsākās tagadējā Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja veidošana.
18. Pirms 75 gadiem (1904) dzimis ārsts ftiziātrs **Kārlis Segliņš**.
18. Pirms 50 gadiem (1929) Latvijā notiek vispārējs protesta streiks sakarā ar buržuāziskās valdības pieņemto likumu par slimo kasu reorganizēšanu. Streikā piedalās apmēram 50 tūkstoši cilvēku.
18. Pirms 70 gadiem (1909) dzimusi ķīmike organīke ķīmijas zinātņu doktore profesore **Iraida Romadane**.
19. Pirms 80 gadiem (1899) dzimis tiesību zinātnieks profesors **Pēteris Mucinieks**.
22. Pirms 75 gadiem (1904) dzimusi ārste mikrobioloģe medicīnas zinātņu doktore profesore **Velta Bērziņa**.
23. Pirms 75 gadiem (1904) gandrīz visā Baltijā, kā arī daļā Skandināvijas notikusi zemestrīce.
25. Pirms 100 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks un partijas darbinieks **Mārtiņš Ozols** (1879—1938).

Saule 24. oktobrī pl. 3st ieiet Skorpiona zīmē (m.).

Planētas. Venēra nav redzama. Marss redzams nakts otrajā pusē Vēža zvaigznājā, bet oktobra pēdējās piecās dienās Lauvas zvaigznājā.

Mēness paiet garām Marsam 14. oktobrī 4° zem tā. Jupiters saskatāms no rītiem Lauvas zvaigznājā. Mēness paiet garām Jupiteram 16. oktobrī 1° zem tā. Saturns mazliet saskatāms no rītiem Lauvas zvaigznājā vēl zemāk par Jupiteru. Mēness paiet Saturnam garām 18. oktobrī 0°,7 zem tā.

Temperatūra noslīd zem 5°C, beidzas veģetācijas periods. Visagrāk tas notiek Vidzemes augstienē — mēneša vidū, visvēlāk jūras piekrastē — oktobra pēdējās dienās. Jūras ūdeņi ilgāk saglabā siltumu, tāpēc piekrastē gaisa temperatūra ir apmēram par 3°C augstāka nekā republikas austrumos. Rīgā maksimālā temperatūra 21,5°C novērota 1934. gada 3. oktobrī, bet minimālā -9,5°C — 1912. gada 27. oktobrī.

Saule spīd tikai aptuveni 90 stundas. Pirmās rudens salnas gaisā Zemgales līdzenumā sākas ap 5., Kurzemes augstienē ap 10.—15., bet Baltijas jūras piekrastē — ap 20. oktobrī.

Oktobrī pastiprinās vēji, 5—6 reizes jūrā vērojamas vētras.

Stipri pieaug gaisa mitrums. Relatīvais mitrums gan jūras piekrastē, gan dziļāk zemes iekšienē sasniedz 80—85%. Mitro dienu jau ir 15. Tā kā mitram gaisam ir laba siltumvadāmība, tas atņem mūsu ķermenim daudz siltuma, īpaši vējainā laikā. Komfortablu dienu Jūrmalā vairs nav.

Lai gan nokrišņu ir nedaudz mazāk nekā septembrī, to ietekme ir ļoti jūtama, jo iztvaikošana stipri samazinās. Tāpēc augsnes mitrums pieaug, uz ceļiem un laukiem parādās dubļi.

Upēs un ezeros palielinās ūdens daudzums.

Ūdens temperatūra upēs no 10—11°C mēneša sākumā pazeminās līdz 5°C mēneša beigās. Jūrā temperatūra kritas lēnāk — no 11°C mēneša sākumā līdz 8°C mēneša beigās.

Liels mūsu floras retums ir parastā efeja, kura galvenokārt izplatīta Kurzemes piekrastē. Efeja ir senās arāliju dzimtas pārstāve mūsu republikas florā. Tālajos Austrumos tai ir ļoti cēli un dziļciltīgi radinieki kā žeņšeps, eleiterokoks, arālija u. c. Arī pie mums efeja uzskatāma par siltāka perioda pārstāvi, kas saglabājusies no tā saucamā atlantiskā laika. Šodien efeja atrodama ļoti reti, lielākoties tikai lakstaugu stāvā virs sūnu segas. Pie mums tā nezied un gandrīz nekad arī nevijas augšup ap koku stumbriem.

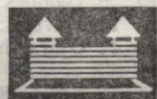
Zivju rudens nārsts vēl rit pilnā sparā, bet abinieki un rūpuļi jau paslēpušies uz ziemu.

Putnu ceļošana vēl turpinās, tāpēc der padomāt par pilēm un citiem ūdensputniem, kurus pārsteidz pēkšņs aukstums un ledus. Tagad tie vairs nav medījums, bet nelaimē nokļuvuši dzīvnieki, kuriem jāpalīdz, — novārgušie putni jāsavāc un jāpārved uz neaizsalstošām vietām, kur tos piebaro, līdz putni spējīgi lidot tālāk. Nelaimē cietušiem dzīvniekiem vienmēr atradīsies pagaidu vai pastāvīga mājvieta Rīgas Zoologiskajā dārzā.

Te nerakstīsim, kā ziemu sagaida mednieki, — viņi paši to labi zina, un zvēru aprūpe rudenī un ziemā ir viņu vaļasprieks un pienākums.

Vēlams, lai novadpētnieki palīdzētu izpildkomiteju kultūrizglītības nodaļu un novadpētniecības muzeju darbiniekiem apkopt savu mikrorajonu kultūrvēsturiskos pieminekļus un sagatavot tos ziemai.

Novadpētniekiem iespējas lauka darbā samazinās, tāpēc jāpievēršas telpās iespējamām darba formām (atmiņu pierakstīšana, etnogrāfisku vērtību izziņošana un vākšana). Vecās lauku sētās ieteicams palūkoties šķūņos, rijās, bēniņos, jo tur var uziet arī ko interesantu.

Jāpārdomā, kādas varētu būt referātu tēmas ziemā aizsargājamo dabas objektu un kultūras pieminekļu propagandai. Tam īpaša nozīme lauku rajonos, kur melioratori un saimniecību mehanizatori savā ikdienas darbā tieši saskaras ar zemi, ar dabu.

Būtu vēlams saimniecībās izlikt to robežās esošo dabas objektu un kultūras pieminekļu situācijas plānus, šo objektu fotoattēlus.

Oktobrī ganāmpulkus pārvietoja uz ziemas mītnēm, sākās kuļšana un labības bēšana klētīs. Ko par to iespējams izziņāt no kultūrvēstures viedokļa?

Pirms 60 gadiem (1919) 5. sevišķais latviešu strēlnieku pulks piedalās Judeņiča sagrāvē pie Petrogradas.

Pirms 60 gadiem (1919) latviešu sarkano strēlnieku divīzija kopā ar V. Primakova sarkanajiem kazakiem un N. Pavlova brigādi Orlas—Kromu kaujās sakauj deņikiniešu izlases spēkus.

NOVEMBRIS

SALNAS MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	Saules			Sa- tumst	Mēness		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		st m	st m s	st m	st m	st m	st m	
C 1	Ikars	8 32	13 07 10	17 41	19 07	17 02	4 03	Z
Pt 2	Vivita, Dzīle	8 34	7 08 17 39	19 05	17 25	5 29	A	
S 3	Ērika, Dagnija	8 37	7 08 17 37	19 03	17 50	6 55	A	
Sv 4	Atis, Otomārs, Oto	8 39	7 08 17 35	19 01	18 17	8 20	☾	
P 5	Sarlote	8 41	7 08 17 33	18 59	18 49	9 40	Vr	
O 6	Linards, Leons, Leo	8 43	7 10 17 30	18 57	19 25	10 55	D	
T 7	Helma, Lotārs	8 45	7 12 17 28	18 56	20 10	12 03	D	
C 8	Aleksandra, Agra	8 48	7 16 17 26	18 54	21 02	12 59	Vz	
Pt 9	Teodors	8 50	7 20 17 24	18 52	22 02	13 43	Vz	
S 10	Mārtiņš, Mārcis	8 52	7 25 17 22	18 50	23 05	14 20	Vz	
Sv 11	Ojārs, Nellija	8 54	7 31 17 20	18 49	—	14 49	☾	
P 12	Kaija, Kornēlija	8 56	7 38 17 18	18 47	0 11	15 13	L	
O 13	Eižens, Jevgeņijs	8 59	7 45 17 16	18 46	1 17	15 34	J	
T 14	Fricis, Vikentijs	9 01	7 54 17 14	18 44	2 24	15 53	J	
C 15	Leopolds	9 03	8 03 17 12	18 43	3 32	16 11	J	
Pt 16	Banga, Glorija	9 05	8 13 17 11	18 41	4 40	16 28	Sv	
S 17	Hugo, Uga, Uģis	9 07	8 24 17 09	18 40	5 50	16 48	Sv	
Sv 18	Aleksandrs, Doloresa	9 09	8 36 17 07	18 38	7 00	17 08	Sk	
P 19	Elizabete, Liza	9 12	8 49 17 05	18 37	8 12	17 34	☾	
O 20	Anda, Andina	9 14	9 03 17 04	18 36	9 24	18 06	St	
T 21	Zeltīte, Andis	9 16	9 17 17 02	18 35	10 34	18 46	St	
C 22	Aldis, Alfons	9 18	9 32 17 01	18 34	11 37	19 34	St	
Pt 23	Zigrīda, Zigrīda	9 20	9 48 16 59	18 32	12 30	20 37	M	
S 24	Velta	9 22	10 05 16 58	18 31	13 15	21 45	M	
Sv 25	Katrina, Kate	9 24	10 22 16 56	18 30	13 52	23 02	U	
P 26	Konrāds	9 26	10 41 16 55	18 29	14 21	—	U	
O 27	Lauris, Norberts	9 28	11 00 16 54	18 29	14 46	0 24	☾	
T 28	Rita, Vita, Olita	9 30	11 19 16 53	18 28	15 07	1 46	Z	
C 29	Ignats	9 31	11 40 16 51	18 27	15 30	3 09	A	
Pt 30	Andrejs, Andris	9 33	12 01 16 50	18 26	15 52	4 32	A	

	Saules apak- šējā kulmi- nācija	Uz- aust	Saules lēkta azi- muts	Saules maks- imālais aug- stums	Dienas ilgums	Mēness		
						Per. 1. XI	Ap. 13. XI	pl. 22st
						Per. 29. XI	" 17	" 3
						Fāzes		
	st m	st m			st m			st m
1. XI	1 07	7 06	115°	19°	9 09	☾ 4. XI	pl.	8 48
10. XI	1 07	7 24	121	16	8 30	☾ 11. XI	"	19 25
20. XI	1 09	7 41	126	13	7 50	☾ 19. XI	"	21 04
30. XI	1 12	7 57	130	11	7 17	☾ 27. XI	"	0 09

7. Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 62. gadadiena.
10. Vispasaules jaunatnes diena.
10. Padomju milīcijas diena.
17. Starptautiskā studentu diena.
19. Raķešu karaspēka un artilērijas diena.
28. Dzimis Fridrihs Engelss (1820—1895).

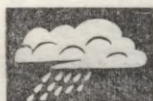

5. Pirms 100 gadiem dzimis inženieris elektrikis A. Popova skolnieks Latvijas radiopionieris Jānis Linters (1879—1963).
7. Pirms 100 gadiem dzimis 1905.—1907. gada revolūcijas dalībnieks gleznotājs Fricis Roždārzs (1879—1967).
8. Pirms 75 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks partijas darbinieks Pēteris Valbaks (1904—1941).
12. Pirms 75 gadiem (1904) dzimis novadpētnieks Teodors Kamšs, kas Gaujas baseinā savācis plašu seno zivju, koraļļu u. c. pārakmeņojumu, kā arī tagadējo gliemju kolekciju.
14. Pirms 150 gadiem Latvijā, Lestēnē dzimis anatoms medicīnas doktors profesors Berlīnes un Minhenes ZA istenais loceklis Kārlis Kupfers (1829—1902).
21. Pirms 100 gadiem Rīgā dzimis revolucionārās kustības dalībnieks partijas un padomju darbinieks Mihails Novovs (1879—1959).
- 23.—25. Pirms 60 gadiem (1919) Rēzeknē sanāk LKP Darba jaunatnes savienības (DJS) Latgales organizāciju konference, kas pārdēvē LKP DJS par Latvijas Komunistiskās jaunatnes savienību (LKJS).
25. Pirms 90 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks militārais darbinieks Jānis Bērziņš (ist. v. Pēteris Kuzis) (1889—1938).
26. Pirms 80 gadiem dzimis inženieris hidrotehniķis LPSR ZA korespondētājloceklis Jānis Bergmanis (1899—1972).
30. Pirms 75 gadiem dzimis psihiatrs medicīnas zinātņu doktors profesors Grīgorijs Rotšteins (1904—1969).

Saule 23. novembrī pl. 1st ieiet Strēlnieka zīmē (♐).

Planētas. Venēra novembra otrajā pusē mazliet saskatāma vakaros, bet tā atrodas ļoti zemu. 21. novembrī Mēness paiet garām Venērai 6° virs tās. Marss redzams nakts otrajā pusē Lauvas zvaigznājā. Mēness paiet garām Marsam 12. novembrī 3° zem tā. Jupiters redzams nakts otrajā pusē Lauvas zvaigznājā. Mēness paiet garām Jupiteram 13. novembrī 0,8° zem tā. Saturns saskatāms no rītiem Jaunavas zvaigznājā. Mēness aiziet Saturnam garām 14. novembrī 0,3° zem tā.

Novembris parasti raksturīgs ar intensīvu ciklonisku darbību. Stipri vēji atnes uz Baltiju mitras, vēsas gaisa masas. Mēneša vidējā temperatūra republikas austrumos jau ir -1°C, jūras piekrastē — ap 3°C. Sevišķi krasi ir minimālo temperatūru starpība: pie Baltijas jūras līdz -13—15°C, bet austrumu rajonos pat -24—25°C. Rīgā maksimālā temperatūra 13,4°C novērota 1930. gada 4., minimālā -20,5°C — 1890. gada 26. novembrī.

Pārvietojoties ciklonu frontālajām joslām, nokrišņi var būt lietus, slapja sniega vai pat sausa sniega veidā. Izlvaikošana ir ļoti niecīga, tāpēc visi nokrišņi paliek augsnē un notek uz upēm un ezeriem. Novembrī visai reti sniega sega ir pastāvīga, jo bieži iestājas atkušņi, lai gan Gaiziņkalna apkārtnē un Latgales augstienē dažkārt ir jau pietiekami labi apstākļi slēpošanai. Bet vispār novembris ir dubļainākais mēnesis gadā.

Vidēji saule spīd tikai 35 stundas, apmākušās ir 16—19 dienas, migla republikas austrumu daļā ir 10 dienas, pārējā daļā — 4—7 dienas.

Agros rudenos austrumu rajonu ezeri un upes aizsalst mēneša sākumā, bet rietumu rajonos — mēneša beigās. Ledus sega vēl nav pastāvīga un zvejojot uz plānā ledus jābūt uzmanīgiem.

Odens temperatūra upēs un ezeros mēneša sākumā ir ap 4—5°C, bet pakāpeniski tā tuvojas 0°C. Rīgas jūras līča piekrastē no 6°C mēneša sākumā tā noslid līdz 3,5°C mēneša beigās. Vētras rodas, stipram vējam pūšot no dienvidrietumiem, un jūrā tās atkārtojas 5—7 reizes mēnesī.

No aizsargājamām papardēm šoreiz minēsim divas — daivaino un Brauna cietpapardi. Šīs abas sugas tagad mūsu republikā atrodamas vairs tikai Slīteres rezervātā, kur tās, protams, ir labi aizsargātas.

Pēdējā laikā no jauna rezervātā konstatētās atradnes ļauj secināt, ka šīs paparžu sugas tagad sastopamas plašāk nekā agrāk. Cietpapardes labi atšķiramas no citām papardēm pēc lapu otrās pakāpes plūksnu izveidojuma: tās ir sēdošas, eliptiskas vai trapeceveida, pie pamata ar vairāk vai mazāk izteiktu austiņu. Daivainās cietpapardes lapas ir cietas, ādainas, turpretī Brauna cietpapardei lapas mīkstas. Mūsu apstākļos, kur ziemas ir maigas, daivainās cietpapardes lapas ir ziemojošas, bet Brauna cietpapardei tās nav ziemojošas.

Dažu gadu vēl ir gluži silts, tomēr šajā mēnesī sākas bioloģiskā ziema.

Līdz ar pirmo ledu zivju rudens nārstu vairs nevaram novērot. Kam rūp zivju liktenis, tas tagad var padomāt, kā novērst slāpšanu seklos ezeros.

Putni beidz ceļot. Pie mums paliek niometnieki un klejojošie zīmotāji, kuri atlidojuši no ziemeļiem. Iekārtosim barotavas, lai jau ar pirmo sniegu putni saņemtu palīdzību.

Ja parādās sniegs, tad «baltajā grāmatā» — pēdu rakstos — varam lasīt interesantus stāstus par zvēru un putnu dzīvi. Modrāk sekosim, vai šajā grāmatā neparādās arī vilku «raksti». Tad jāceļ trauksme, jo pēdējos gados vilki, mazāk vajāti, ir ļoti savairojušies.

Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas atceres dienās dažam labam revolucionāro ciņu dalībniekam atausīs atmiņā toreizējie notikumi. Novadpētnieku pienākums ir šādas atmiņas pierakstīt.

Tuvojoties gada beigām, Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības aktivistiem vēlams sakārtot savus atradumus, pievienot tiem precīzus aprakstus un nodot tajā novadpētniecības muzejā, kas apkalpo rajonu, kurā senlietas atrastas. Tāpat vēlams sastādīt kartotēkas par savā mikrorajonā esošajiem pieminekļiem.

Uz ziemas darbiem jāpārslēdzas arī novadpētniekiem.

Daudzi ziemas darbi (rijas kulsāna, linu malšana un kulstīšana, mežu ciršana u. c.) zināmā mērā vairs ir tikai atmiņu objekts, bet vēl daudz ko nezinām, kā tos veica senāk. Kādi bija darba rīki, darba paņēmieni, organizācija? Bet to izzināt ir vēl iespējams, tāpēc darīsim to.

Vasarā dominēja āra darbi, bet jau novembrī sākās daudzlietišķas darbi (linu sukāšana, vilnas kāršana, vēršana, adīšana, striķu višana, viņu pišana, pastalu darināšana, siļu dobšana utt.). Mūsdienās ir ne mazums mājamatnieku un tautas daiļamata meistaru. Papētīsim senās paražas un to, ko no tām pārņēmuši mūsdienu meistari.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80																				

DECEMBRIS

VILKU MĒNESIS

Da- tums	Vārda dienas	Saules			Sa- tumst	Mēness		
		lēkts	kulmi- nācija	riets		lēkts	riets	ceļš
		st m	st m s	st m	st m	st m	st m	
S 1	Arnolds	9 35	13 12 23	16 49	18 25	16 16	5 54	Vr
Sv 2	Meta, Sniedze	9 37	12 45	16 48	18 25	16 44	7 16	Vr
P 3	Evija, Raita, Jogita	9 38	13 08	16 47	18 24	17 18	8 32	☺
O 4	Baiba, Barba	9 40	13 31	16 47	18 24	17 58	9 44	D
T 5	Sabīne, Sarma	9 42	13 56	16 46	18 23	18 47	10 46	D
C 6	Nikolajs, Niklāvs	9 43	14 20	16 45	18 23	19 44	11 38	Vz
Pt 7	Antonija, Dzirkstīte	9 45	14 46	16 45	18 22	20 48	12 19	Vz
S 8	Gunārs, Vladimīrs	9 46	15 11	16 44	18 22	21 53	12 51	L
Sv 9	Sarmīte	9 48	15 38	16 43	18 22	23 00	13 17	L
P 10	Guna, Judīte	9 49	16 05	16 43	18 22	—	13 40	J
O 11	Valdemārs, Valdis	9 50	16 32	16 43	18 22	0 07	14 00	☾
T 12	Otilija, Iveta	9 51	16 59	16 42	18 21	1 15	14 17	J
C 13	Lūcija, Veldze	9 53	17 28	16 42	18 21	2 23	14 35	Sv
Pt 14	Auseklis, Gaismā	9 54	17 56	16 42	18 21	3 31	14 53	Sv
S 15	Johanna, Jana	9 55	18 25	16 42	18 22	4 41	15 13	Sv
Sv 16	Alvine	9 56	18 54	16 42	18 22	5 53	15 35	Sk
P 17	Hilda, Teiksmā	9 57	19 23	16 42	18 22	7 05	16 04	Sk
O 18	Kristaps	9 57	19 52	16 42	18 22	8 16	16 39	St
T 19	Lelde, Sarmis	9 58	20 22	16 42	18 22	9 24	17 24	☾
C 20	Arta, Minjona	9 59	20 52	16 43	18 23	10 24	18 24	M
Pt 21	Toms, Saulcerīte	10 00	21 22	16 43	18 23	11 14	19 31	M
S 22	Saulvedis	10 00	21 52	16 43	18 24	11 55	20 49	U
Sv 23	Viktorija, Balva	10 01	22 22	16 44	18 24	12 26	22 10	U
P 24	Ādams, Ieva	10 01	22 51	16 45	18 25	12 53	23 32	Z
O 25	Stella, Larisa	10 01	23 21	16 45	18 26	13 16	—	Z
T 26	Dainuvīte, Gija	10 02	23 51	16 46	18 26	13 39	0 56	☾
C 27	Elmārs, Inīta	10 02	24 21	16 47	18 27	13 59	2 18	A
Pt 28	Inga, Ivīta	10 02	24 50	16 48	18 28	14 22	3 39	A
S 29	Solveiga, Ilgona	10 02	25 20	16 49	18 29	14 46	4 58	Vr
Sv 30	Dāvids, Dāvis	10 02	25 49	16 50	18 29	15 18	6 15	Vr
P 31	Silvestrs, Kalvis	10 02	26 18	16 51	18 30	15 53	7 28	D

	Saules		Saules	Saules	Dienas	Mēness		
	apak- šēja	Uz- aust	lēkta azi- muts	maksi- mālais aug- stums	ilgums	Ap. Per.	11. XII pl. 14 st 23. XII „ 19 Fāzes	st m
1. XII	1 12	7 59	131°	11°	7 14	☺	3. XII pl.	21 08
10. XII	1 16	8 10	133	10	6 54	☾	11. XII „	17 00
20. XII	1 21	8 19	135	9,6	6 44	☾	19. XII „	11 24
22. XII	1 22	8 20	135	9,6	6 43	☾	26. XII „	8 12
30. XII	1 26	8 22	134	10	6 48			

19. Dzimis (1906) PSKP CK Politbiroja loceklis PSKP CK ģenerālsēkretārs PSRS Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs PSRS Aizsardzības Padomes priekšsēdētājs Padomju Savienības maršals Leonīds Brežņevs.
22. Enerģētiku diena.
30. 1922. gadā Vissavienības I padomju kongress pieņem Deklarāciju un Līgumu par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības izveidošanu.

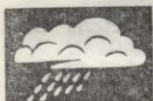

1. Pirms 140 gadiem dzimis revolucionārais demokrāts Pēteris Balodis (1839—1918).
6. Pirms 70 gadiem dzimis antifašistiskās pagrīdes cīnītājs Mārtiņš Poga (1909—1942).
7. Pirms 90 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks sarkano partizānu vadītājs 1919.—1920. gadā Kurzemē partijas darbinieks Kārlis Kretulis (1889—1937).
7. Pirms 60 gadiem (1919) Latviešu strēlnieku padomju divīzija triecienā ieņem Belgorodu.
- 7.—10. Pirms 35 gadiem (1944) vācu fašistiskie iebrucēji un latviešu buržuāziskie nacionālisti zvēriski izrēķinās ar Ventspils apriņķa Zlēku pagasta mierīgajiem iedzīvotājiem — nošauj vai dzīvus sadedzina vairāk nekā 160 cilvēku.
18. Pirms 90 gadiem dzimis revolucionārās kustības dalībnieks Andrejs Dižbīte (1889—1966).
22. Pirms 60 gadiem (1919) pēc buržuāziskās Latvijas lauka kara tiesas sprieduma Valmierā nošauj 11 komjauniešus, to vidū LKP CK locekli Jāni Ozolu (Ziedoni).
25. Pirms 110 gadiem dzimis valodnieks, etnogrāfs un folklorists Pēteris Šmits (1869—1938).
26. Pirms 60 gadiem (1919) Republikas Kara revolucionārā padome apbalvo Latviešu strēlnieku divīziju ar Revolūcijas goda karogu par sekmīgām cīņām Dienvidu frontē pret Deņikinu.
31. Pirms 75 gadiem (1904) dzimusi pediatre LPSR Nopelniem bagātā ārste Valentīna Niedrite,

Saule 22. decembrī pl. 14st10^m ieiet Mežāža zīmē (♐). So brīdī astronomijā uzskata par ziemas sākumu.

Planētas. Venēra saskatāma vakaros samērā zemu pie apvāršņa. Tā atrodas Strēlnieka zvaigznājā, bet pēc 21. decembra pāriet Mežāža zvaigznājā. Mēness pāriet Venērai garām 21. decembrī 5° virs tās. Marss novērojams nakts otrajā pusē Lauvas zvaigznājā. Mēness aiziet garām Marsam 10. decembrī 2° zem tā, bet 13. decembrī Marss lēnām pāriet garām Jupiteram 2° virs tā. Jupiters novērojams nakts otrajā pusē Lauvas zvaigznājā. Mēness pāriet garām Jupiteram 10. decembrī 0,4° zem tā. Saturns redzams no rītiem Jaunavas zvaigznājā. Mēness aiziet garām Saturnam 12. decembra rītā, to pārklādam.

Decembris ir pirmais ziemas mēnesis. Tomēr nereti mēneša pirmajā pusē ar tāds pats dubļains, nepatīkams laiks kā novembrī. Zeme decembrī saņem vismazāk Saules enerģijas, jo diena ir visīsākā un nakts visgarākā. Saule vidēji spīd tikai 25 stundas, un tās slīpie stari nespēj sasildīt Zemi, summāri Saules radiācija decembrī ir 27 reizes mazāka nekā maijā vai jūnijā.

Parasti decembrī turpinās cikloniskā darbība. Ciklonu silto fronti nomaina to aizmugurē ieplūstošais aukstais gaiss. Tāpēc temperatūra republikas austrumu daļā ir līdz -32°C, bet jūras piekrastē ap 12°C. Rīgā maksimālā temperatūra 11,5°C novērota 1953. gada 5. decembrī, bet minimālā -24,4°C — 1963. gada 13. decembrī.

Mēneša nokrišņu summa turpina samazināties, vidēji tā ir 30—50 mm. Decembris ir vismākoņainākais mēnesis. Apmākušos dienu skaits sasniedz 20—25. Relatīvais gaisa mitrums decembrī ir vislielākais — 85—90%.

Decembrī jau sāk veidoties stabila sniega sega. Vidzemes augstienē tas notiek decembra pirmajā, bet republikas rietumu daļā — trešajā dekādē. Vienīgi pašā Baltijas jūras piekrastē decembrī pastāvīga sniega sega vēl neizveidojas.

Joprojām bieži novērojamas vētras, vidēji 5—6 reizes mēnesī. Nereti tās iestājas kopā ar puteni.

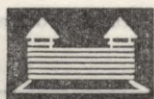
Aizsalst upes un ezeri. Ledus vēl ir plāns: Daugavā, Gaujā, Lielupē — 10—15 cm, Ventā — 5—7 cm, austrumu rajonu ezeros — 20 cm. Jūrā Latvijas piekrastē ledus vēl nav, bet ūdens temperatūra tuvojas 0°C.

Baltais āmulis, kurš kā pusparazīts sastopams dažādu lapu koku zaros, ziemā ir sevišķi labi pamanāms. Tad tā zaļie krūmi nesaplūst kopā ar lapu zaļo fonu. Atcerēsīmes, ka āmulis mūsu republikā ieskaitīts aizsargājamo augu I grupā, tātad ir pilnīgi aizsargājams. Tā izmantošana dekoratīviem vai ārstniecības nolūkiem nav pieļaujama. Āmula atradnes tagad mums ir zināmas tikai republikas dienvidu rajonos. Nav drošu

datu par to, vai baltais āmulis mūsu republikā aug arī uz skuju kokiem — priedēm un eglēm. Varbūt jums laimēsies un jūs šo augu atradīsiet tumšajos priežu vai egļu vainagos. Tad, lūdzu, paziņojiet par to arī mums!

Novadpētnieki strādā tikai telpās: kārtos savāktos materiālus, pieraksta noskaidroto un noformē visu nodošanai biedrības nodaļā, kas tad savukārt ienākušos materiālus nosūtīs muzejiem vai zinātniski pētnieciskām iestādēm.

Tuvojas ziemas saulgrieži, beigsies vecais gads. Garajos vakaros tika veikti dažādi mājas darbi (senāk to sauca par vakarēšanu). Sniega sega ir izdevīga medniekiem, ūdeņus klāj ledus sega, sakarā ar ko ir mainījies zvejas veids. Pārmaiņas dabā maina arī darāmo darbu raksturu un cilvēku sadzīvi, kas ir saistīta ar katra novada īpatnējām tradīcijām (ēdieni, izdarības, dziesmas u. c.). Pēties tās, kamēr vēl jūsu vidū dzīvo vecās paaudzes ļaudis.

Ir jau dati arhīvos un statistikas ziņu krājumos, bet tāpat ir nozīmīgi vākt konkrētus faktus par sava novada kalpu, graudnieku, rentnieku dzīvi (dzīvokļi, uzturs, apģērbs u. c.), saimniekošanu, par lauku sētu plānojumu u. c. senās lauksaimniecības jautājumiem, par tautas celtniecību laukos.

Pirms 80 gadiem (1899) Londonā sāk iznākt Vakareiropas latviešu sociāldemokrātu savienības mēnešraksts «Latviešu Strādnieks».

Pirms 20 gadiem (1959) nodibināts Rēzeknes novadpētniecības muzejs.

Pirms 20 gadiem (1959) nodibināts Valmieras novadpētniecības muzejs.

Pirms 75 gadiem (1904) nodibināta Krievu Mūzikas biedrības Rīgas mūzikas skola.

Pirms 60 gadiem (1919) nodibināta Jāzepa Vītola Latvijas Valsts konservatorija.

Pirms 25 gadiem (1954) nodibināts V. Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskais institūts.

Pirms 100 gadiem (1879) sarakstīts pirmais reālistiskais romāns latviešu literatūrā — brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laiki».

Pirms 700 gadiem (1279) zemgaļu brīvības cīņu vadītāja Nameiša (Nameja) vadībā zemgaļi padzen Livonijas ordeņa spēkus no Tērvetes, kā arī uzvar tos kaujā pie Lielupes.

Mednieka kalendārs

Sastādītājs A. Vulfs

Medījamie dzīvnieki		I.—31. III		IV		V		VI		VII		VIII		IX		X		XI		XII		I		II			
		1.—31.	31.	1.—30.	30.	1.—10.	10.	11.—31.	1.—30.	30.	1.—31.	31.	1.—14.	14.	15.—31.	1.—14.	14.	15.—30.	1.—31.	31.	1.—15.	15.	16.—30.	1.—31.	31.	1.—15.	15.
Slokas	a	+	+	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	+	+	+	0	0	0	0	0	0	0
Zosis	a	+	+	+	+	0	0	0	0	0	0	0	m	+	+	+	+	m	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Rubeņu un medķu gaiļi (lim.)	0	+	+	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Stirnu āži (lim.)	0	0	0	0	0	0	0	0	m	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0	0	0	0	0	0	0
Piles u. c. ūdens un purva putni	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	m	+	+	+	+	m	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Alņi (lim.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	+	+	m	0	0	0	0	0	0	0
Brieži (lim.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	+	+	+	+	+	0	0	0	0	0
Stirnu kazas (lim.)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	+	+	+	+	+	0	0	0	0	0
Āpši	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	+	+	+	+	+	0	0	0	0	0
Meža baloži	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Meža irbes	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0	0	0
Meža cūkas (lim.)	0	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	+	+	+	+	+	+	+	0	0	0
Udri, lapsas, cau- nas un vāveres	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0
Zaķi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	m	m	m	m	m	0	0	0	0
Ondatras	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Vilki, jenotsuņi, žagatas, pelēkās vārnas, kraukļi	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

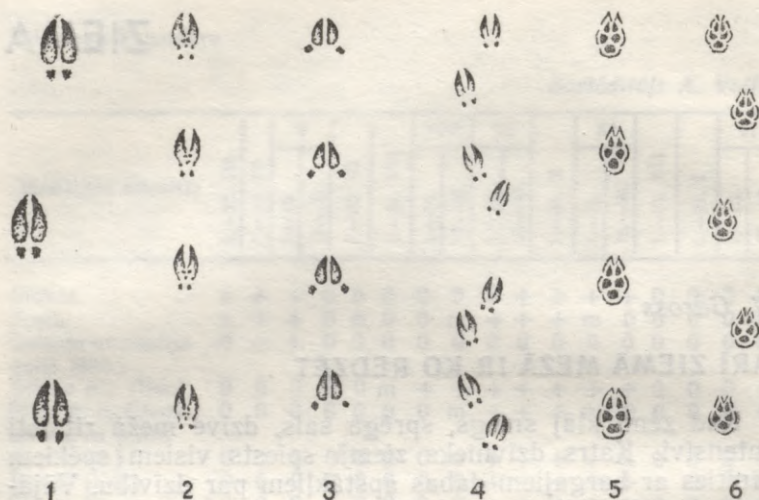
Apzīmējumi:

- +
 - 0
 - lim.
 - a
 - m
 - s
- medīšanas termiņi
— medību nolieguma termiņi
— limitētie medījamie dzīvnieki
— no atlidošanas dienas
— medību platību izmantotājiem tiek paziņoti precizēti termiņi
— ar speciālām atļaujām lauksaimniecības kultūru postījumu vīetās

V. Gaross

ARI ZIEMĀ MEŽĀ IR KO REDZĒT

Kad zemi klāj sniegs, sprēgā sals, dzīve mežā rit ļoti intensīvi. Katrs dzīvnieks ziemā spiests visiem spēkiem cīnīties ar bargajiem dabas apstākļiem par dzīvību. Vājākais, neattīstītākais iet bojā parasti jau pirmajā ziemā. Sniega dēļ dzīvnieku cīņa par eksistenci uzmanīgam novērotājam ir ļoti saredzama. Lietpratējs var konstatēt, kā dzīvnieki pārziemo, un vajadzības gadījumā var nodrošināt tiem savlaicīgu palīdzību. Rūpīgi dzīvnieku novērojumi ziemā sniedz vērtīgas atziņas par dzīvnieku uzvedību. Lai varētu «lasīt» sniegā «uzrakstīto», nepieciešams pazīt dzīvnieku pēdas. Tās katras sugas dzīvniekiem ir īpatnējas un pat vienas sugas atsevišķiem īpatņiem pēdu izvietojums, nospiedums ļoti mainās atkarībā no sniega dziļuma un blīvuma, kā arī no dzīvnieka pārvietošanās ātruma. Pēdas pēc lieluma, soļu garuma, pēdojuma platuma atšķiras arī dažāda vecuma vienas sugas dzīvniekiem. Jo lielāks īpatnis, jo pēdas izmēri, soļu garums, pēdojuma platums ir lielāks, protams, ja salīdzināmie dzīvnieki pārvietojušies vienādā stilā: soļojuši, rikšojuši vai lēkšojuši. Irdenā sniegā pēdu nospiedums ir ļoti neskaidrs, visskaidrākais tas ir valgā, lipošā sniegā. Atkusnim turpinoties un sniegam kūstot, pēdas kļūst «lielākas». Mūsu pārnadžu dzīvniekiem — alnim, staltbriedim, meža cūkai un stirnai pēdu zīmējums principā ir vienāds, atšķirība ir tikai lielumā (1. att.). Pēdas sastāv no divām daļām — nagu nospieduma un atnadžu nospieduma aiz tā. Meža cūkai atnadžu nospiedumi ir platāki par nagu nospiedumiem, ar to cūkas pēdas atšķiras no pārējo pārnadžu pēdām. Alnim 1,5—2,5 gadu vecumā pēda platākajā vietā ir

1. att. Dažādu dzīvnieku pēdas: 1 — aļņa; 2 — staltbrieža; 3 — meža cūkas; 4 — stirnas; 5 — vilka; 6 — suņa.

apmēram 8 cm, 3,5—6,5 gadu vecumā — 9 cm, 7,5 gadus veciem un vecākiem dzīvniekiem — vairāk nekā 9 cm plata. Aļņu teļiem pēdas platums ir 6—7 cm. Staltbriežu bulliem pēda 1,5—9,5 gadu vecumā ir 5—6 cm, ļoti lieliem, veciem bulliem — 7 cm plata. Govju pēdas ir apmēram 4,5 cm, teļu — 3,5 cm platas. Stirnu pēdas ir 2,5—3,5 cm platas. Meža cūkas sivēnam rudenī jau ir ap 4 cm, pieaugušai meža cūkai vai kuilim 5,0—7,5 cm plats pēdas nospiedums.

Ziemā visvieglāk noteikt, ko katrs dzīvnieks šajā laikā ēd. Aļņu pēdas biežāk atrodamas priežu jaunaudzēs, kur tie barojas, nograujošot sānarus un nolaužot galotnes, visvairāk bojājot 2—4 m garas priedītes. Nereti aļņi turpat arī gul, to gulvietas sniegā ir labi redzamas: sniegs tur nav atkasīts, bet gan sagulēts, jo alnis gulvietu nekad no sniega neattīra. Gulvietu skaits nav vienāds ar aļņu skaitu, jo katrs alnis diennaktī atguļas 4—5 reizes, ja sniegs ir dziļāks par 60 cm — pat 6—7 reizes.

Līdz janvārim visi pieaugušie aļņi ragus ir nometuši, tāpēc noteikt to dzimumu ir grūtāk, tomēr labam novērotājam arī tad tas ir pa spēkam. Bulliem ir izteiktāks kupris, garāka bārda, spēcīgāka ķermeņa priekšējā daļa.

Jo sniegs ir dziļāks, sals bargāks, mežā vairāk plēsoņu (vilku, lūšu), jo pārnadži pulcējas lielākos baros — tā ir vieglāk aizsargāties pret plēsoņām un iegūt barību. Visspilgtāk tas izpaužas staltbriežiem un meža cūkām, kuru baros nereti ir vairāki desmiti dzīvnieku. Regulāri un vienlaicīgi novērojot dzīvnieku barus, var gūt diezgan pareizu priekšstatu par dzīvnieku skaitu un dzimuma sastāvu noteiktā rajonā. Jāievēro, ka staltbriežu bari veidojas no dažāda dzimuma un vecuma dzīvniekiem. Parasti vislielākos barus veido staltbriežu govīs ar šā gada teļiem un 1,5 gadus veciem dzīvniekiem. Paviršam novērotājam bieži liekas, ka bars sastāv tikai no govīm (ragus nevar ieraudzīt, teļi pēc lieluma maz atšķiras no 1,5 gadus vecām govīm). Būtībā tādā barā ir apmēram 1/3 bulļi un 2/3 govju. Bulļi, kuriem ragi labi redzami (2,5—5,5 gadus veci), dzīvo atsevišķos baros pa 3—6 dzīvniekiem, vecāki bulļi dzīvo pa 2—3 vai pat pa vienam. Pieaugušus bulļus reti kad izdodas ieraudzīt, jo klajumos u. c. pārredzamās vietās tie uzturas tikai tumsā. Tāpēc rodas maldīgs priekšstats, ka bulļu ir ļoti maz. Staltbriežu barība ziemā galvenokārt ir virši un ogulāju mētras. Pieaugušie bulļi ragus met februāra beigās vai martā, jaunie — aprīlī, un tad reizēm izdodas tos sniegā atrast. Ja ir redzams, ka staltbriežiem ir ļoti grūti atkārpīt viršus, tad nepieciešama intensīvāka piebarošana. Vietās, kur ēd staltbrieži, koncentrējas arī stirnas, it īpaši, ja pašas vairs nespēj atkārpīt sniegu un iegūt sev barību.

Ja dzīvnieku piebarošana ir sistemātiska, tad, iestājoties ziemai, tie paši koncentrējas pie barotavām, ko viegli konstatēt pēc pēdām. Ja dzīvnieki iepriekš nav piebaroti un ir jau ziemas vidus, tad ir jēga tos piebarot tikai tur, kur regulāri redzamas to pēdas. Jo dzīvnieki šādā grūtā situācijā paši ir atraduši no visiem viedokļiem izdevīgāko ziemošanas vietu, taupa katru soli un garākus pārgājienus neveic.

Sevišķi acīs kritošas ir meža cūku barošanās vietas, jo svaigie, melnie rakumi kontrastējoši izdalās uz baltā sniega. Ja zeme ir stipri sasalusī un meža cūkas nespēj uzlauzt sasalušo augsni un rokas tikai pa sūnām priežu mežos, tad to pārziemošana ir apdraudēta un cūkas noteikti jāpiebaro. Mežā, skudru pūznī ierīkotā lielā, siltā un mīkstā gulvieta pieder varenam kuilim.

Kritušos dzīvniekus tūlīt izmanto barībai citi dzīvnieki,

un pēc neilga laika par kritušo dzīvnieku liecina vairs tikai apmatojuma lēkškes un daži prāvāki kauli. Kritušos dzīvniekus apēd plēsoņas — vilki, lapsas, jenotsuņi, caunas, kā arī meža cūkas un putni. Tāpēc, ejot pa plēsoņu iemīdītu taciņu, bieži vien atrodam lielākus kritušos dzīvniekus.

Katru ziemu daudz vairāk stirnu nokož suņi nekā vilki. Pamanot mežā klejojošu suņu pēdas, tie jāizseko un jānosauj, vai arī jāuzzina suņa dzīves vieta un jāsoda tā īpašnieks, jo būtībā īstais vaininieks ir cilvēks, kas ļauj sunim klejot. Vilkam salīdzinājumā ar lielu suni pēdas ir garākas un divu vidējo pirkstu nagu nospiedumi stipri izvirzīti uz priekšu. Mūsu republikā vilku ir tik daudz, ka tie regulāri jāmedī, citādi atsevišķos rajonos tie var ļoti ātri savairoties tādā apmērā, ka nodarīs lielus postījumus savvaļas dzīvniekiem, galvenokārt stirnām un staltbriežiem. Tad arī uzbrukumi mājdzīvniekiem kļūs masveidīgi.

Ja, staigājot pa mežu, redzam daudz dzīvnieku dienā tuvu pie ceļiem un apdzīvotām vietām un tie nebēg no cilvēkiem, tad to stāvoklis ir kritisks un steidzoši jāsniedz iespējamā palīdzība. Turklāt līdz minimumam jāsamazina cilvēku staigāšana pa mežu, lai dzīvnieki, no tiem vairoties, netērētu jau tā niecīgos enerģijas krājumus.

Arī ziemā mežā var redzēt daudz vajadzīga un interesanta, tādēļ vērosim un, ja vajadzīgs, palīdzēsim dzīvniekiem!

A. Priedītis

PAR STIRNU PIEBAROŠANU

Stirnas mūsu republikā ir viens no galvenajiem medību dzīvniekiem. Atšķirībā no aļņiem un staltbriežiem, tās ir ļoti jutīgas pret nelabvēlīgiem barošanās apstākļiem dziļā sniegā. Periodiski atkārtojas ziemas, kad daudz stirnu nobeidzas, tāpēc stirnu skaits republikā ir svārstīgs. Līdz šim par stirnu nobeigšanās cēloņiem uzskatīja badu un plaušu karsoni.

Nomedītajām un kritušajām stirnām izdarot sekciju un nosakot kuņģa saturu, ir konstatēts, ka stirnu galvenais nobeigšanās cēlonis ir novājēšana, bet plaušu karsoņa pazīmes novērojamas ļoti reti. Stirnām, kas dabū pietiekami

daudz barības, gulēšana sniegā nav bīstama. Stirnas novājē, patērējot barību, kas nekompensē enerģijas un barības vielu patēriņu, kāds nepieciešams organisma uzturēšanai ziemā. Jo lielāks šis deficīts, jo straujāk stirnas novājē. Tās ir jutīgākas pret pilnvērtīgas barības trūkumu nekā pārējie atgremotāji, jo tām ir relatīvi mazs priekškuņģa tilpums, kokšķiedras pārstrādē un slāpekļvielu izmantošanā piedalās mazāk infuzoriju sugu, turklāt ķermeņa masa ir mazāka, tāpēc uz dzīvsvara vienību nepieciešams vairāk enerģijas. So īpatnību dēļ stirnām nepieciešama augstvērtīgāka barība nekā aļņiem un staltbriežiem. Staltbrieži atšķirībā no stirnām var izmantot vairāk siena.

Rudenī un ziemā, kamēr sniega segas biezums nepārsniedz 10—15 cm, stirnas patērē galvenokārt zaļo zālaugu daļas un sīkrūmus, kamēr zariņbarību izmanto visai maz. Sniega segai kļūstot dziļākai, sīkrūmu un zālaugu daudzums samazinās, palielinās priežu un egļu skuju patēriņš. Ja sniegs ir dziļāks par 25—30 cm, stirnas pārtiek gandrīz tikai no priežu un egļu skujām, bet lapu koku zariņu patēriņš ziemā nav liels. Tomēr lapu koku mežos tad zariņbarības patēriņš sasniedz pusi no visas apēstās barības. Siena patēriņš šādos apstākļos ir neliels (vidēji 16% no kuņģa satura), kaut arī lielākā daļa kritušo stirnu atrastas barotavu tuvumā. Visas kritušās stirnas ir ļoti novājējušas, arī tās, kas ir barojušās gandrīz tikai ar sienu. Stirnas sāk nobeigties, ja dziļš sniegs saglabājas ilgāk par 1,5—2 mēnešiem. Visvairāk stirnu nobeidzas martā. Siena izmantošanu, iespējams, ierobežo nespēja gremošanas procesā nepieciešamo ūdens daudzumu pilnā mērā kompensēt ar apēsto sniegu. Jo sliktāks miesas stāvoklis, jo lielāka šī nespēja.

Izēdinot dažāda sastāva barību izmēģinājuma stirnām, konstatēts, ka barības deva, kas sastāv pārsvarā no sausiem barības līdzekļiem, neizraisa stirnu novājēšanu, ja vien devā ir iekļauta spējbarība un stirnas pirms tam nav novājējušas. Tomēr arī laba barojuma stirnas, ja tām dod tikai sausu, kaut arī koncentrētu barību, kas satur visas organismam nepieciešamās barības vielas vajadzīgā daudzumā, sāk novājēt. Tās grupas stirnām, kas saņēma tikai siena granulas, auzas un dažādu sugu koku un krūmu zaru slotiņas, svara zudums 17 dienās bija 6,6%, bet tajā grupā, kur barībā bez tam bija svaiga lapu koku zariņ-

barība, priežu un egļu skujas, kā arī apšu miza un 6—7% no barības devas lapu granulu, svars tikpat kā nesamazinājas. Nenovājēja arī stirnas, kas saņēma tikai meža barību (skujas, zari) un sasmalcinātu apšu mizu.

Dodot stirnām dažādu barību pietiekamā daudzumā, tās minimāli patērē vidējas kvalitātes stiebrzāļu sienu (līdz 50 g diennaktī katra). Tās izvairās patērēt stiebrzāles kā vasarā, tā ziemā. Vienīgi rudzzāli tās var ēst samērā daudz pirms sniega uzkrišanas un pēc sniega nokušanas. Stirnas sienu sāk meklēt tikai tad, kad novājēšana jau sākusies.

Tomēr no siena nav jāatsakās. Jāsagatavo pēc iespējas lapaināks, laikus plauts siens, bet vēl labākas ir zāles un lapu koku granulas, kuras diennaktī stirna var apēst pa 0,1—0,2 kg, apšu lapu granulas pat 0,6 kg. Labi tiek ēstas arī slotiņas. Atkarībā no lapainuma un koku sugas 30—60% no slotiņas svara ir ēdami. Bērzu lapu granulas stirnas ēd sliktāk nekā zaru slotiņas. Ja piebarošanas līdzekļu izvēle ir plaša un to vidū ir arī spēkbarība un sulīgā barība, puse no barības var būt priežu un egļu skujas, lai stirnas nenovājētu. Laba spēkbarība ir kulšanas atkritumi, auzas un zīles, bet vērtīga sulīgā barība — sakņaugi, sasmalcināta apšu miza un skābbarība. Tomēr nemehanizēta skābbarības sagatavošana ir darbietilpīga, turklāt skābbarība silēs ātri bojājas (pēc 2—3 dienām).

Protams, jāsagatavo pēc iespējas vairāk dažādu barības līdzekļu, tātad arī sulīgā barība un spēkbarība. Stirnu kazlēni diennaktī patērē 0,7—1,2 kg barības, pieaugušas stirnas par 20—30% vairāk. Tātad jāsagatavo uz katru stirnu diennaktī 0,5 kg dažādas barības vai arī 0,1—0,2 kg spēkbarības (granulas, slotiņas, zīles) 2—3 mēnešu ilgām laika posmam.

Jāizmanto cirsmu produkcija. Jānomizo visas nocirstās apses. Viens cilvēks, ja gaisa temperatūra nav zemāka par -5°C , stundā var ievākt 5—10 kg mizas. Miza jāber siliētēs sasmalcināta. Iepildīta maisos un apkaisīta ar sniegu, tā saglabājas svaiga ilgāku laiku. Arī saknes labāk dot sasmalcinātas, it īpaši, ja ir sals. Beramas barības izēdināšanai noder speciālas barotavas — kastes, kur neiekļūst nokrišņi un no kurām siliētēs izbirst vienīgi tik daudz barības, cik stirnas apēd. Lapu koku mežos lietderīgi izlikt arī priežu un egļu skujas.

Pilnvērtīga barība nodrošina stirnu kazlēnu augšanu,

pasargā tos no novājēšanas ziemas periodā, kā arī veicina iedzimto īpašību pilnīgāku attīstību. Martā un aprīlī mežā kritušo un suņu nokosto kazlēnu vidējais svars 1976.—1977. gada ziemā bija 13 kg, bet aplokā daudz lielāks — 18,3 kg. Arī apakšzoklis kazlēniem, kuriem zobi bija vienādi attīstījušies, mežā bija īsāks nekā aplokā barotajiem. To pašu var teikt arī par ragu attīstību. Tikai pilnvērtīgi ēdinātiem spēcīgākiem stirnu āžiem veidojas «bērnības» ragi, ko nekad nav izdevies novērot novembrī, decembrī nometītiem vai ziemā kritušiem un suņu nokostiem kazlēniem. Sie ragi sāk augt oktobrī—novembrī, decembrī un janvārī tie sasniedz jau 2—4 cm garumu un februārī nokrīt. Tūlīt pēc tam aug pirmie īstie ragi, kas ir resni, ar 2—3 žuburiem. Tiem, kam «bērnības» ragi neaug, pirmie īstie ragi veidojas īsi, tievi un bez žuburiem.

Nedrīkst aizmirst, ka piebarošanai nav jāklūst par lieka stirnu skaita uzturēšanas līdzekli, jo tā veicina arī attīstībā atpalikušo un slimo īpatņu izdzīvošanu, kā rezultātā populācijas kvalitāte un reprodukcijas spējas var samazināties.

P. Cimdīņš

ZIVJU SLĀPŠANA UN KĀ TO NOVĒRST

Kopš 50. gadiem pasaules attīstītākajās valstīs cilvēku saimnieciskās darbības rezultātā ūdeņos ievadītās papildu barības vielas bieži vien izjauc tur bioloģisko līdzsvaru. Droša un viegli novērojama pazīme, kas raksturo ūdens-tilpē notiekošos procesus, ir zivju izturēšanās, to daudzuma maiņa. Zivis sāk slāpt, kā zināms, tad, ja ūdenī ir par maz skābekļa. Daļu skābekļa ūdenim dod zaļie augi fotosintēzes procesā, daļa skābekļa ūdenim nokļūst ūdenī no atmosfēras. Ātri tekošs, virpuļojošs ūdens uzņem vairāk skābekļa, jo ūdens masa pilnīgāk sajaucas ar gaisu. Arī zemā temperatūrā ūdenī izšķīst vairāk skābekļa.

Skābekli patērē ne tikai ūdens dzīvnieki elpošanai — galvenokārt tas tiek izlietots ūdenī esošo organisko vielu bakteriālajai un bioķīmiskajai noārdīšanai. Šo procesu gala rezultātā bieži vien skābekļa daudzums ūdenī ir nepietiekams. Zināmos apstākļos tas mainās: pārsniedz teorētiski iespējamo robežu — tad ūdens ir pārsātināts ar

skābekli — vai arī nerasniedz šo robežu un ūdenī valda skābekļa deficīts. Ūdens ar skābekli ir piesātināts tad, ja skābekļa daudzums ūdenī atbilst teorētiski iespējamam — vasarā 20°C temperatūrā 1 l ūdens vajadzētu būt 9 mg skābekļa. Zivju attīstībai kaitīgs kā skābekļa deficīts, tā arī ūdens pārsātinājums ar to. Kritiskā robeža dažādu sugu zivīm ir atšķirīga: lašiem, forelēm — 3,5 mg skābekļa 1 l, līdakām — 2 mg/l, kārūsām — 0,5 mg/l. Ja skābekļa daudzums ūdenī ir zemāks par šo kritisko robežu, dažu sugu zivis uzpeld ūdens virspusē un ieelpo skābekli no gaisa (karpas, līņi), bet citas (zandarti, zuši, raudas) ātri iet bojā. Tāpēc tīklos un muros zivis ātri nobeidzas, ja ūdenī ir pārāk maz skābekļa.

Zivju slāpšanu ūdenstilpēs var iepriekš paredzēt, ja izpētām, kā un kad ūdenī nokļūst papildu barības vielas, piesārņojums. Dažkārt šī piesārņojuma iedarbība ir gaužām niecīga, lai izraisītu zivju vai to mazuļu tiešu bojāeju — noslāpšanu, taču tā aizkavē mazuļu attīstību (mainās zivju barības bāze, jo izveidojas neauglīgs dūņu slānis). Mazuļi slikti pārziemo, aiziet bojā.

Zivju slāpšanai vasarā un ziemas—pavasara periodā ir atšķirīgi cēloņi. Slāpšana ir cieši saistīta ar gaismas intensitātes vertikālu sadalījumu ūdenī: tādējādi veidojas divi slāņi — augšējais producējošais slānis (organisko vielu un skābekļa veidošanās, ogļskābās gāzes patērišana) un apakšējais, kurā organiskās vielas noārdās, tiek patērēts skābeklis un veidojas ogļskābā gāze. Lielos dziļos ezeros saules starojuma infrasarkanā daļa — siltuma starojums — iespiežas līdz 10 m dziļumam. Zem šā slāņa atrodas dziļūdens zona, kur arī vasarā temperatūra ir gandrīz tāda pati kā ziemā (4°C). Starp šiem diviem slāņiem atrodas temperatūras lēciena slānis, kurā, dziļumam palielinoties par 1 m, temperatūra pazeminās par 1°C. Šāda ūdens noslāņošanās ir ļoti stabila un pat spēcīga viļņošanās nespēj pacelt uz augšu aukstās ūdens masas. Tā iespējama tāpēc, ka ūdens ir visblīvāks, tātad arī «vismagāks», 4°C temperatūrā. Vasarā aukstais ūdens grimst lejup, siltais uzkrājas virsējos slāņos. Pavasarī un rudenī, gaisam atdziestot, visā ezerā ūdens temperatūra izlīdzinās un ūdens pilnīgi sajaucas, kā rezultātā ezera dziļākajos slāņos nokļūst skābeklis. Normālos apstākļos šāda skābekļa daudzuma ieplūde garantē zivju attīstību apmēram 4 mēnešus, t. i., līdz nākamajam sajaukšanās perio-

dam. Ja ezeros dziļumā ievada papildu organiskās vielas, kuru noārdīšanai tiek patērēts tur esošais skābeklis, zivis pamet šo zonu un uzturas ūdens virsējos slāņos. Taču barības vielu pieplūde skar arī ūdens virsējos slāņus, it īpaši tos ietekmē notece no mēslotiem laukiem un liellopu novietnēm. Šis papildu barības vielas veicina intensīvu planktona aļģu attīstību saulainās dienās, tāpēc ūdens pārsātinās ar skābekli. Tas ezeram ir neekonomiski, jo skābekļa pārpalikums daudz ātrāk aizplūst atmosfērā, nekā to spēj izmantot ūdens organismi elpošanai. Vienlaikus ar skābekli producētās organiskās vielas (aļģes) paliek ūdenī, pakāpeniski atmirst un noārdīšanās procesā patērē skābekli. Rezultātā ātri iestājas skābekļa deficīts, kas izraisa zivju slāpšanu. Visbiežāk to var novērot siltās vasaras dienās pirms saules lēkta, kad zivis uzturas ūdens virsējos slāņos.

Ja lielajos ezeros papildu barības vielu pieplūde sākumā jūtami ietekmē tikai piekrastes joslu, tad mazajos ezeros un dīķos šī parādība ir visaptveroša. Pavasarī, ūdenim strauji sasilstot, karpas intensīvi izēd sīkos ūdens dzīvniekus, bet barības vielu pieplūde veicina aļģu masveida savairošanos. Ūdens kļūst dzeltenzaļš, pat zaļš, gaismā tajā iespiežas ne dziļāk par 10 cm, un fotosintēzes procesā producētais skābekļa daudzums ir niecīgs salīdzinājumā ar dzīvnieku elpošanai un organisko vielu noārdīšanai patērēto. Zivju slāpšanas cēlonis šajā gadījumā ir ūdenī nonākušās papildu barības vielas — tā pārmēslošana, kas izraisa intensīvu ūdens ziedēšanu un ūdenstilpju aizaugšanu.

Zivju slāpšanu var paredzēt, vērojot ūdens krāsas maiņu. Mūsu ezeri lielākoties ir dzeltenbrūni; zivīm bīstami apstākļi ir tad, ja ūdens ir zaļā krāsā — tā neapšaubāmi brīdina par iespējamu zivju slāpšanu. Vasarā ūdeni ar skābekli var bagātināt, izdarot piespiedu aerāciju, kā arī mehāniski aizvācot pavedienāļģu sablīvējumus.

Ziemā ūdens dzīvnieku aktivitāte, arī organisko vielu noārdīšanās intensitāte, ir zema, taču arī skābekļa producēšana ir niecīga. Tāpēc jau februārī—martā daudzās ūdenstilpēs zivis sāk slāpt, sevišķi vietās, kur vasarā bijis bagātīgs augājs. Zivju slāpšanu ziemā var novērst ar dažāda veida piespiedu aerāciju, taču jebkura mehāniska skābekļa ievadīšana ūdenī izraisa aktīvu pretreakciju — zivju baru pārvietošanos uz mierīgākām vietām, kuras vē-

lāk var izrādīties nepiemērotas tālākai ziemošanai. Efektīvāki ir citi paņēmieni. Piemēram, saulainās dienās notīrot no ledus sniegu, fotosintēzes procesā ūdenī rodas skābekļa pārsātinājums; tādējādi skābeklis var tikt izlietots, lai oksidētu zem ledus sakrājušos sērūdeņradi. Pēc zināma laika ūdenī atkal izveidojas normāls skābekļa režīms un tiek novērsta zivju turpmāka slāpšana. Vietās, kur ezeros izdalās sērūdeņradis, jau senāk visai sekmīgi tikuši izmantoti ledū iesaldēti salmu kūļi vai koka rāmji. Šādu vismaz 2×2 m lielu koka rāmi, ja ūdens līmenis ir augsts, nostiprina uz pāliem un ļauj tam iesalt. Līmenim pazeminoties, rāmis notur uzsalušo ledu — izveidojas brīva telpa, kurā no ūdens var izdalīties sērūdeņradis. Šīs vietas pavasarī ātrāk atkūst, tāpēc nav jācērt āliņģi. Tas ir svarīgi tieši martā—aprīlī, kad kušanas ūdeņi intensīvi ieplūst ezerā un ledus sega paceļas. Tad ezeros parasti jau ir iztērēts viss zem ledus esošais skābeklis, bet sērūdeņraža un citu kaitīgo gāzu izdalīšanos, kā arī skābekļa ieplūdi no atmosfēras aizkavē ledus.

Lai gan zivis var, aktīvi pārvietojoties, izvairīties no nelabvēlīgiem apstākļiem, tomēr piesārņojuma izraisītā zivju migrācija aizkavē un traucē nārstošanu, mazuļu attīstību un augšanu. Gala rezultātā, tāpat kā zivīm tieši slāpstot, samazinās zivju krājumi.

Kā redzam, prognozēt zivju attīstību ūdenstilpēs nemaz nav sarežģīti, vēl vienkāršāk ir novērst traucējošo faktoru iedarbību. Vispirms jau nepieciešams novērst vai samazināt līdz minimumam neattīrītu notekūdeņu (arī liellopu novietņu notekūdeņu) ievadišanu ūdenstilpēs, racionāli lietot minerālmēslojumu laukos, kas tieši robežojas ar ūdenstilpēm.

J. Rudzītis

VECU ĻAUŽU ATMIŅU PIERAKSTISANA

Gulbenes rajonā, Sinoles—Mālumuižas lielceļa malā, apmēram kilometru no Sinoles braucēju un gājēju uzmanību saista priede ar resnu, spēcīgu stumbru un plašu zarotni. Kāds kolhoznieks zināja stāstīt, ka viņa bērnībā, pirms vairāk nekā 60 gadiem, šis koks jau izskatījies tāpat. Vēl vairāk, viņš atcerējās kādu gadus 70 vecu vīru tad daudzinām, ka viņa puikas gados šī priede ir bijusi tieši tāda pati, tikai laika gaitā vairāk izžuburojusi. Lūk, kādu senu datu glabātāji var būt veci cilvēki.

Tautas lielo garīgo spēku, sīkstumu, atjautu, izglītības augsto vērtējumu, dedzīgu vēlēšanos visjaunākajai paaudzei sniegt kaut pašus minimālākos izglītības elementus cariskās Krievijas apstākļos Latgalē labi raksturo kādas vecākas liksnietes atmiņas par savu vecmāmuļu, kura mirusi 1925. gadā 101 gada vecumā. Kopš 40. dzīves gada viņa bijusi akla. Tāpēc, nevarēdama burtus parādīt, viņa mazbērņus iemācījusi lasīt, raksturojot burtu izskatu. Piemēram: «a — likumiņš, tam klāt vēderiņš», «k — stabiņš i div vēzdiņas (nūjiņas — J. R.)», «o — apalumiņš tukšu vidu».

Folkloristi savās zinātniskajās ekspedīcijās ir sastapuši padzīvojušus un vecus cilvēkus, kas ir pratuši teikt krietnu skaitu tautasdziesmu vai pasaku, anekdošu un teiku. Sodien plašāka folkloras repertuāra zinātāji tautā visumā ir reti, tomēr tādi vēl ir te tajā, te citā vietā. Veco ļaužu vidū to gan ir vairāk, nekā mūsdienu modernās dzīves pulsējuma un trauksmes pārņemtajiem cilvēkiem var likties.

Pašas tautas sniegtais vecu cilvēku vērtējums ļoti skaidri vērojams folklorā. Tautas mutvārdu poētiskā daiļrade pauž godbijību pret veciem cilvēkiem, cildina viņu gudrību, dzīves pieredzi, zināšanas, padomu:

Dīži meži, plat's lapas,
Veci vīri, gudri vārdi.
Mežs ar savu dīžu niņu,
Vecs ar savu gudr'miņu.

LD 27 270

Dziesma aicina bērņus ņemt padomu no gados vecās māmuļas, kamēr nav par vēlu:

Tek saulīte vakarā,
Iet māmiņa vecumā.
Stēd'ziet, bērņi, ļaut'jiet
No māmiņas padomiņul

LD 3253

Ja tautas pasakā varonis nonāk lielās grūtībās, sarežģītā situācijā, viņam ar padomu allaž palīdz tieši «vecītis», «vecs vīriņš».

Tautasdziesmas izceļ vecāku cilvēku, vecu ļaužu īpašo nozīmi tautas garīgās bagātības — dziesmu glabāšanā un nodošanā jaunažiem. Dziesma ir «vecās mātes» pamācība:

Vecā māte man mācīja,
Aizkrā'rē sēdēdama.

FS 464, 8643

Pieauguši meita lūdz dziesmas no mātes, māmuļai ir dziesmu bagātība, kas sakrāta viņas garajā mūžā:

Teic man dziesmas, māmuļņa,
Tu dziesmiņas daudz zināji,
Tu dziesmiņas daudz zināji,
Garu mūža dzīvojot.

FS 1276, 3189

Veco cilvēku mūža darbs ir mūsu sasniegumu pamatā. Cildinot veco lauku cilvēku veikumu, viņu pašaižlīdzīgo devumu mūsdienu lauku dzīves attīstībā, dzejnieks Jānis Sīrbārdis saka:

Mums viņu priekšā galvas jānollec —
So veco, sirmo lauku ļaužu priekšā.

(«Par vecajiem ļaudīm» krājumā
«Kartupeļu rakšana Ergļos»)

Ar godbijību, cieņu lai vecajiem cilvēkiem tuvojas viņu atmiņu
vācējs.

Ikviens cilvēks tā vai citādi nes sevī sava laikmeta un vides at-
spulgu. Savā garajā mūžā būdami cieši saistīti ar tautas dzīvi tās
daudzveidīgajā ritējumā, veci cilvēki paši ir daļa no tautas vēstures.
Jāpiekrīt V. Plūdonim, kurš tēlojumā «Jūrmalas leģenda» (1899), zi-
nāmā mērā atspoguļojot savas tautas dzīves studijas Bigauņciemā,
dzejiski rakstīja: «Vecs cilvēks pētniekam tikpat dārgs kā kāds muzeja
retums.» Dažādas vecu cilvēku sniegtās ziņas un atmiņas var būt avots
vēstures, etnogrāfijas, folkloristikas zinātnei, valodniecībai u. c. zi-
nātņu nozarēm.

Ir veci cilvēki ar isti enciklopēdisku, apbrīnojamu zināšanu
daudzveidību: stāsta interesantus gadījumus no sava novada ļaužu
dzīves, zin nostāstus, anekdotes, teikas, tautas meteoroloģijas un me-
dicīnas materiālus, var sniegt bagātīgu izziņu par sava apvidus lek-
siku un frazeoloģiju (vārdi un teicieni), daudzpusīgi pazīst sava no-
vada ļaužu dzīves veidu pagātnē. Liekas, viņu atmiņa fiksējusi visu,
nekas viņu uzmanībai, vērīgajam skatam nav pagājis garām nepama-
nīts. Tik vispusīgi informatori un teicēji sastopami samērā reti. Taču
praktiski nav tādu vecu cilvēku, kas nevarētu pastāstīt kādas atmi-
ņas vai ziņas ar kultūrvēsturisku vai vēsturisku nozīmi. Viens infor-
mators labāk pazīst tautas ārstniecības līdzekļus un paņēmienus,
cits — tautas kulinārijas mākslu, daži var pastāstīt par namdara,
mežstrādnieka, plostnieka darbu senāk, par kuļšanu rijās, par apģērbu,
tā lietošanu un darināšanu, kāds savukārt varbūt zin viņa dzimtajā
vai dzīves vietā pazīstamos debess spīdekļus un to grupu nosaukumus,
paņēmienus, kā pēc debess spīdekļiem senāk noteica diennakts stun-
das, gada ciklu sākumu utt. Ir ļaudis, kas glabā atmiņas par ievēro-
jamiem sava novada rakstniekiem, māksliniekiem, kultūras darbinie-
kiem vai viņu tuviniekiem. Atmiņu vācējam tikai jāprot «uztaustīt»
informatora interešu un zināšanu loku. Vācamas arī autobiogrāfiska
rakstura atmiņas ar vēsturisku un kultūrvēsturisku nozīmi, piemēram,
par stāstītāja skolas un darba gaitām, piedalīšanos revolucionārajā
kustībā, pirmajā pasaules karā, pilsoņu karā, Lielajā Tēvijas karā u. c.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un lite-
ratūras institūta folkloras sektora zinātniskajā arhīvā līdzās citu lat-
viešu folkloras žanru pierakstiem glabājas ap 140 000 tautas pasaku,
anekdošu, teiku un nostāstu — tā sauktās vēstītājas folkloras sacerē-
jumu tekstu. Taču teksts ir tikai viena puse no vēstītājas folkloras
dzīves tautā. Otrā — ne mazāk svarīgā puse — ir stāstīšanas konkrē-
tie apstākļi (laiks, vieta, situācija, klausītāju sastāvs), dzīvā priekš-
nesuma veids (teicēja vēršanās pie auditorijas, teatrālie paņēmieni,
žesti, mīmika, balss intonācija), stāstīšanas nolūks, funkcijas, teicēja
un auditorijas attieksmes stāstīšanas procesā. Šāda veida ziņas diem-
žēl kaut cik sistemātiski sāka vākt tikai samērā nesen padomju varas
laikā. Sādi dati gandrīz nav vākti Rietumlatvijas teritorijā (Rietum-
vidzemē, Zemgales rietumu daļā, Kurzemē). Trūkst aprakstu un ziņu
par vēstītājas folkloras stāstīšanu piejūras zvejnieku vidū. Vecākās
paaudzes iedzīvotāju atmiņu pierakstīšana par vēstītājas folkloras stās-

tišanas apstākļiem un norisi ir ļoti nepieciešams, neatliekams uzdevums.

Vecu cilvēku atmiņu avots var būt arī vidējās paaudzes iedzīvotāji: tie bieži glabā kultūrvēsturiski nozīmīgas atmiņas, kas mantošas no iepriekšējās paaudzes vai vēl vecākiem cilvēkiem.

Lai pierakstam būtu lielāka zinātniska vērtība, pēc iespējas jācenšas precizēt, no kā, kad, kur informators stāstāmo ir dzirdējis vai pats pieredzējis, uz kādu laikposmu un vietu viņš attiecina savā stāstījumā minētos faktus. Materiāla un tā pieraksta zinātniskas pasportizācijas nolūkā par atmiņu teicēju jāsniedz visnepieciešamākās vispārīgā rakstura ziņas — vārds, uzvārds, dzimšanas gads vai vecums, dzimšanas vieta, izglītība, pašreizējā dzīves vieta, dažkārt arī agrākās dzīves vietas (ja tiek pierakstītas ar tām saistītas atmiņas), nodarbošanās u. tml. Šie dati jāiegūst brīvā, draudzīgā sarunā. Šādas ziņas pierakstītājam sniedzamas arī par sevi. Jāatzīmē pieraksta izdarīšanas laiks un vieta.

Ir labi teiku, nostāstu, vēsturisku atmiņu pierakstiem pievienot arī attiecīgo vietu un objektu fotogrāfijas. Tām otrā pusē ar mikstu melnu zīmuli uzraksta attēla nosaukumu un atzīmē uzņemšanas laiku.

Nav jāiedomājas, ka atmiņu pierakstīšana ir zinātnieku un speciālistu darbs. Ikviens inteliģents cilvēks (un tam nepavisam nav jābūt īpaši izglītotam) spēkos šai ziņā daudz ko darīt. Protams, arī vecu cilvēku atmiņu vākšana, tāpat kā jebkurš darbs, labāk sokas, ja jau ir pieredze, iemaņas, taču prasme rodas tieši vākšanas procesā. «Darbs māca darītāju», skan latviešu dzīves gudrība.

Vecu cilvēku atmiņu vākšana un pierakstīšana prasa ieinteresētību, rūpību, precizitāti, neatlaidību, pacietību, iekļūstīgu attieksmi pret cilvēkiem un vienlaikus palīdz sevī attīstīt šīs īpašības. Tas ir darbs, ko var darīt ar lielu aizrautību un kas darītājam bagātīgi atmaksājas. Atmiņu pierakstīšana stipri paplašina garīgo apvāršni, zināšanas, palīdz dziļi iepazīt savu novadu, dod iespēju rast draudzīgus kontaktus ar ļoti interesantiem cilvēkiem.

Veci cilvēki, kas var paši pierakstīt savas atmiņas, lai nekautrējas to darīt, lai kļūst par savu atmiņu iesūtītājiem!

Aicinām sekmēt mūsu zinātnieku darbu, pierakstīt vecu cilvēku atmiņas! Pierakstus lūdzam sūtīt **Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrībai** (adrese: 226046 Rīgā, Kalnciema ielā 30), kas tos nodos tālāk glabāšanai un izmantošanai attiecīgām zinātniski pētnieciskām iestādēm.

Apzīmējumi

FS — Latvijas PSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta folkloras arhīva materiāli.

Astronomisko un bioklimatisko sezonu sākums

Sastādītāji M. Dirīķis un E. Sproģe

Sezonas	Astronomiskās	Bioklimatiskās		Piezīmes
	1978.— 1979. g.	ilggadējie vidējie (1881.—1960.)	1976.—1977. g.	
Ziemas sākums	22. XII pl. 8 st 21 ^m	24. XI (12.—30. XI)	5.—13. XII	gaisa temperatūra stabili noslid zemāk par 0°C
Pavasara sākums	21. III pl. 8 st 22 ^m	26. III (21.—31. III)	8.—9. III	gaisa temperatūra stabili paceļas virs 0°C zied lazdas
Vasaras sākums	22. VI pl. 2 st 56 ^m	18. VI (10.—30. VI)	7.—8. VI	gaisa temperatūra stabili paceļas virs 15°C zied rudzi
Rudens sākums	23. IX pl. 18 st 17 ^m	24. VIII (15.—30. VIII)	14.—15. VIII	gaisa temperatūra stabili noslid zemāk par 15°C zied virši
Ziemas sākums	22. XII pl. 14 st 10 ^m	24. XI (12.—30. XI)	27.—29. XI	gaisa temperatūra stabili noslid zemāk par 0°C

Piezīme. Vidējie ilggadējie datumi uzrādīti Latvijas PSR centrālajam rajonam (Rīgas dati). Iekavās dots pirmais datums visās sezonās, izņemot pavasari, atbilst republikas austrumu, otrais — rietumu daļai. Tātad pavasaris vispirms sākas rietumu daļā un pakāpeniski aptver austrumu rajonus.

PAVASARIS

E. Sprōge

BIOKLIMATISKĀS SEZONAS LATVIJĀ

Pašlaik ir palielinājusies interese par fenoloģiju, t. i., par bioloģijas nozari, kas pēti periodiskās parādības dzīvajā dabā.

Fenoloģiskie dati pastāvīgi vajadzīgi agronomiem, mežsaimniekiem, agrometeorologiem, ģeobotāniķiem, bioloģiem u. c. Par šo zinātnes nozari interesējas arī novadpētnieki, naturālisti, skolēni u. c.

Sis raksts balstās uz ilggadīgiem fenoloģiskiem novērojumiem, ko veikuši Latvijas PSR Ģeogrāfijas biedrības sabiedriskie korespondenti — fenologi.

Bioklimatiskie raksturojumi ir novērojumi par dzīvās dabas ritmu, tā maiņām pa sezonām jeb gadalaikiem.

Norises dzīvajā dabā gada gaitā parasti iedala bioklimatiskās jeb fenoloģiskās sezonās un apakšsezonās.

PAVASARIS

Pieaug zemes virsas enerģētiskais potenciāls, sasilst gaiss un augsne, kūst sniegs un ledus, pēc ziemas miera atjaunojas augu un dzīvnieku aktivitāte.

Pavasari var iedalīt 3 apakšsezonās.

Sniega kušanas periods. Martā saulaino stundu skaits palielinās līdz 130—150, līdz ar to stipri pieaug Saules radiācija. Tā kā zemi vēl klāj sniega sega, tā nesasilst. Ziemas ainava mainās marta otrajā pusē, kad sniega sega sāk sairt. Šo laiku fenologi uzskata par pavasara sākumu. Meteorologi par pavasara sākumu uzskata dienu, kad gaisa vidējā diennakts temperatūra kļūst pozitīva, kas

parasti mūsu republikā novērojams marta trešajā dekādē (21. III Kuldīgā, 31. III Dagdā).

Sniegam sākot kust, atlido pirmie pavasara putni. Agrā pavasarī koku mizai krāsa mainās, tā pieņem «iedeguma» nokrāsu, kas liecina par bioķīmisko procesu atjaunošanos. Tikko zeme sāk atkust, novērojama sulu cirkulācija kļāvām, divas nedēļas vēlāk — bērziem (parasti marta pēdējās dienās). Ja pavasaris ir agrs, bērziem sula cirkulēt sāk jau marta vidū, kā tas bija, piemēram, 1975. gadā, bet ļoti vēlos pavasaros — aprīļa vidū (1969. g.).

Ilggadēji novērojumi liecina, ka agrie pavasari ir siltāki par vēlājiem. Agrie pavasari parasti ieilgst, siltuma periodus nomaina aukstums. Ja pavasaris ir vēls, tad vasaras mēneši ir siltāki, arī rudens iestājas vēlāk.

Marta otrajā pusē vispirms atlido strazdi, tad cīruļi, atdzīvojas skudras. Nokūstot pēdējam sniegam un uzdziedot māllepēm, agrais pavasaris ir beidzies.

Pavasara atmoda. Tā sākas ar alkšņu un lazdu ziedēšanu parasti aprīļa pirmajā dekādē, bet agrā pavasarī jau marta vidū, vēlā pavasarī — aprīļa trešajā dekādē. Tas ir īstais laiks mežu stādīšanai, augļu koku un dekoratīvo krūmu izstādīšanai dārzos un parkos. Jāizliek arī bišu stropi. Parādās pirmie tauriņi, atlido zosis, tad dzērves un aprīļa pirmās dekādes beigās — stārķi. Aprīļa vidū parasti putekšņo apses, atveras pumpuri bērziem, pilādžiem. Diennakts vidējā gaisa temperatūra paaugstinās virs 5°C, atjaunojas veģetācija. Republikas rietumu rajonos vieglās augsnes pietiekami apžūst un sasilst, lai izlases veidā varētu sākt lauku darbus. Austrumu rajonos augsne apžūst aprīļa beigās, bet smagās augsnes — pat maija sākumā. Maija pirmajās dienās sazaļo augļu koki un krūmi, kā arī savvaļas koki.

Latvijas PSR pavasara atmoda vidēji ilgst (no alkšņu ziedēšanas līdz bērzu lapu plaukšanai) 20—30 dienas.

Pavasara plaukums. Tas sākas ar bērzu lapu atvēršanos maija pirmajās dienās, kas ir labākais kartupeļu stādīšanas laiks. Tad zied arī kļavas, nereti dzirdama dzeguzes pirmā kūkošana, sāk pogot lakstīgalas, atlido bezdelīgas.

Maija vidū sāk ziedēt ogulāji, ievas: agros pavasaros — jau maija pirmajā dekādē, bet vēlos — trešajā dekādē. Mēneša vidū izlido maijvaboles, zied pienenes, plavu āboliņš. Lopus sāk dzīt ganos. Gaisa temperatūra sasniedz 10°C un vairāk, tāpēc var stādīt siltummilošās kultūras.

Maija otrās dekādes beigās sāk ziedēt ķirši, trešās dekādes sākumā — kastaņi un ceriņi, dārzos zied ābeles un zemenes. Bišu stropi jāpārceļ uz dārziem. Sāk zaļot ozoli, pēc tam oši.

Maija beigās uzdzied pīlādži. Tas norāda, ka fenoloģiskais pavasaris beidzas un sākas vasara. Novērojamas pēdējās salnas, tad iestājas labākais laiks dēstu izstādīšanai laukā.

Maija beigās—jūnija sākumā vārpo ziemas rudzi. Siltos gados tas notiek jau maija trešajā dekādē, aukstajos — jūnija otrajā dekādē.

Pavasara plaukums (no bērzu plaukšanas līdz pīlādžu ziedēšanai) ilgst 20—30 dienas.

VASARA

Tā ir enerģētiskā maksimuma un stabilas bioloģiskās aktivitātes sezona. Enerģētiskais maksimums rodas, iestājoties lielākam Saules augstumam un pastāvīgām augstām gaisa un augsnes temperatūrām.

Vasarai ir 3 apakšsezonas.

Vasaras sākums. Vasara sākas ar mežrozīšu ziedēšanu un viksnas nogatavojušos sēklu izplatīšanos. Šīs parādības mūsu republikas apstākļos novērojamas jūnija pirmajā pusē. Sāk ziedēt agrais āboliņš — ir pienācis siena plaušanas laiks. Plavās zied smilgas, plavas auzene, kamolzāle, pelašķi u. c. augi.

Jūnija otrās dekādes beigās sāk ziedēt rudzi. Dienakts vidējā gaisa temperatūra pārsniedz 15°C, vispirms dienvidaustrumu rajonos (Daugavpilī — 7. VI) un pakāpeniski līdz jūnija beigām ziemeļrietumu rajonos (Ventspilī — 30. VI).

Jūnija otrās dekādes beigās un trešās dekādes sākumā uzdzied jasmīni. Par vasaras vidus tuvošanos liecina plavas timotiņa ziedēšana.

Sezona ilgst 20—30 dienas.

Vasaras vidus. Daba ir sulīgi zaļa, mierīga. Pirmās fenoloģiskās parādības šajā sezonā ir zemeņu un melleņu nogatavošanās sākums, kas parasti iekrīt jūlija otrajā dekādē. Slapjās vasarās bagātīgi aug sēnes: sviesta, bērza, apšu bekas, baravikas. Uzdzied liepas — vasara ir sasniegusi kulmināciju. Divas nedēļas pēc liepu saziiedēšanas

rudzi sasniedz dzeltengatavību, kas ir drošs signāls labības novākšanas sākumam.

Dārzos nogatavojas ķirši, avenes, upenes un ērkšķogas. Jūlija beigās rietumu un augusta sākumā austrumu rajonos nogatavojas rudzi.

Perioda ilgums neliels — 1—2 nedēļas.

Vasaras beigas iezīmējas ar pēdējā medus auga — viršu ziedēšanu, ko parasti novēro augusta sākumā vienlaikus ar ziemāju pilngatavību. Siltajās vasarās virši sāk ziedēt jūlijā (1975. g.), aukstajās — augusta vidū (1974. g.).

Sajā pašā laikā vasaras mieži sasniedz dzeltengatavību. Tiek novākti ziemāji un vasarāji. Augļu kokiem un savvaļas kokiem ieriešas pumpuri.

Augusta otrajā pusē diennakts vidējā gaisa temperatūra kļūst zemāka par 15°C — izbeidzas meteoroloģiskā vasara. Vispirms tas notiek ziemeļaustrumu rajonos (Alūksnē 15. VIII), tad pakāpeniski rietumu rajonos līdz pat augusta beigām (Liepājā 31. VIII).

Augusta beigās un septembra sākumā uz dienvidiem aizlido stārķi.

Vasara izbeidzas, sākot dzeltēt bērziem, proti, septembra pirmajā pusē. Tātad šī apakšsezona neturpinās ilgāk par diviem mēnešiem.

RUDENS

Tā ir pāreja no vasaras uz ziemu. Krasi samazinās enerģētiskais potenciāls, pavājinās bioloģiskā aktivitāte — dzīvā daba gatavojas ziemas mieram.

Fenoloģiskais rudens sākas ar lapu dzeltēšanu un izbeidzas ar lapkriti.

Rudens sezona mūsu republikā ir ilgstoša un iedalās trijās apakšsezonās.

Rudens sākums. Zūd vasaras ainava — sākas rudens ar pirmajām dzeltenajām bērzu un liepu lapām. Tas parasti iestājas septembra otrajā pusē. Diennakts vidējā temperatūra noslīd zem 10°C — izbeidzas aktīvā augu veģetācija. Mēneša beigās rudens krāsās tērpjas kļavas un ozoli, sāk krist zīles. Rudens pirmais posms beidzas līdz ar apšu lapu dzeltēšanu, parasti oktobra sākumā.

Periods nav ilgstošs — pavisam 1—2 nedēļas.

Zelta rudens. Ainavā pārsvarā dominē dzeltenī sārtā un

zeltainā nokrāsa. Izbeidzas veģetācija, nodzeltē lapas, sāk aizlidot gājputni.

Zelta rudens sākas ar bērzu un kļavu lapu dzeltēšanu un izbeidzas ar lapu krišanu kļavām, viksnām, ošiem.

Zelta rudens sākumā parasti novērojamas pirmās sar- mas un salnas uz augsnes. Vispirms, septembra trešās de- kādes sākumā, tās novēro austrumu rajonos, pakāpeniski līdz septembra beigām un oktobra sākumam rietumu un piejūras rajonos. Pirms tam novācamas siltummilošās kul- tūras.

Katras sugas gājputniem ir savs aizceļošanas laiks. Vis- agrāk, jau septembra beigās, ceļā dodas putni, kas barojas ar kukaiņiem (bezdelīgas, čurkstes, vālodzes). Vēlāk — oktobrī — ceļā dodas putni, kas barojas ar augiem: zosis. dažas pīļu sugas, vēlāk par visiem — strazdi.

Ir zināms, ka dzērves aizlido dažādos laikos, respektīvi, pa kārtai, katru kārtu pavada aukstuma vilnis — arktis- kāš gaisa masas uzplūdums. Jo spēcīgāks aukstuma vilnis, jo ātrāk aizlido dzērves. Apmēram tāpat aizlido meža zosis.

Oktobra otrajā pusē parasti izbeidzas augu veģetācija, vispirms austrumu (15. X Rēzeknē), tad rietumu (Liepāja I. XI) rajonos.

Periods ilgst apmēram mēnesi.

Rudens beigas. Tas iestājas līdz ar pēdējām nokrituša- jā m apšu un kārķļu lapām, parasti oktobra pēdējā de- kādē, un beidzas, krītot melleņu, ceriņu lapām vai izvei- dojoties sniega segai.

Visagrāk — novembra sākumā — pirmais sniegs uzkrīt ziemeļaustrumu rajonos, bet republikas rietumu daļā — novembra beigās.

Novembra otrajā pusē diennakts vidējā gaisa tempera- tūra noslīd zem 0°C — beidzas rudens un iestājas ziema.

Perioda ilgums — apmēram 2—3 nedēļas.

K. Leja

ZIVJU AIZSARDZĪBA NĀRSTA LAIKĀ

Mūsu republikas upēs un ezeros sastopamās zivis nār- sto galvenokārt pavasarī un vasaras sākumā, tikai laši, taimiņi, sīgas, strauta foreles un repši nārsto rudenī. Sek-

mīgs nārsts ir atkarīgs no nārsta vietām, ūdens režīma, meteoroloģiskiem apstākļiem un nārstojošo zivju daudzuma. Zivju nārsta laiku zivkopji ne bez pamata mēdz salīdzināt ar sējas laiku. Atšķirība ir vienīgi tā, ka zivju «sējas laiks» nosaka iespējamo ražu vairākiem turpmākajiem gadiem, tāpēc arī nārsta aizsardzībai un zivju pavairošanai tiek veltīta liela uzmanība.

Pavasari, kad ezeros un upēs sāk kust ledus, ūdens līmenis ceļas un upes un strausti iziet no krastiem, pirmās sāk nārstot līdakas, tad raudas, asari, brekši, zandarti, vimbas, nēgi un citas zivis, kas seklās, zālainās vietās, kā arī pārplūdušās plāvās uz ūdensaugiem atstāj ikrus. Zivis šajā laikā ir ļoti jutīgas pret trokšņiem. Tāpēc nārsta vietās aizliegts braukt ar airu laivām un motorlaivām. Motorlaivu radītie viļņi atdala no ūdensaugiem tur pielipušos ikrus, sajauc tos ar dūņām, smiltīm un izmet malā, tā aiziet bojā daudz ikru un zivju mazuļu.

Lai zivis varētu netraucēti nokļūt uz nārsta vietām, tur mierīgi sapulcētos un nārstotu, ik pavasari ezeros un upēs tiek noliegta rūpnieciskā un daļēji ierobežota sporta un amatieru zveja. Rūpnieciskā zveja visos ūdeņos aizliegta no 16. aprīļa līdz 20. jūnijam. Šajā laikā atļauta vienīgi sporta un amatieru zveja no krasta ar vienu makšķeri, bet no 10. maija drīkst no krasta spinningot. Tajās ūdens-tilpēs, kas nodotas sporta biedrībām vai atsevišķām organizācijām sporta un amatieru zvejas vajadzībām, no 16. aprīļa līdz 20. jūnijam atļauta sporta un amatieru zveja no laivām pēc attiecīgo sporta biedrību vai organizāciju atļaujām.

Rudeni nārsto mūsu vērtīgākās zivis — laši, taimiņi, sīgas, straucha foreles un repši, kurām ir liela tautsaimnieciska nozīme. Sevišķi lašu un taimiņu krājumu palielināšanai valsts ik gadus izlieto daudz līdzekļu.

Katru rudeni lašu un taimiņu vaisliniekus aizlieguma laikā nozvejo kolhozi «Brīvais vilnis», «Carnikava», «9. Maijs» un «Sarkanā bāka», lai ievāktu ikrus zivju audzētavu vajadzībām. Šo zveju izdara Rīgas jūras līcī, Salacā, Daugavā un Ventā pēc zivju aizsardzības orgānu izsniegtām speciālām atļaujām.

Tomes, Salacas, Kārļu un Pelču zivju audzētavu zivkopji veic lielu un svarīgu darbu, lai pavairotu Baltijas lašu krājumus. Nozvejotie lašu vaislinieki nokļūst zivju audzētāju prasmīgajās rokās. No lašu vaisliniekiem iz-

slauc ikrus, ko nogādā zivju audzētavas inkubatorios. Tur izaug tūkstošiem lašu mazuļu, kurus 1—2 gadu vecumā izlaiž republikas upēs. Turklāt daudzi tūkstoši lašu ikru izšķīlas dabiskajās nārsta vietās. Tomēr dabiskās vairošanās iespējas ir niecīgas. Galvenais priekšnoteikums tam ir labas nārsta vietas. Šajā ziņā ļoti izvēlīgs ir dižciltīgais lasis. Tāpēc katru gadu upēs rūpīgi atjauno vecās un ierīko jaunas nārsta vietas, iztīrot tās no zālēm, sanesumiem un nogrimušiem kokiem. Šo darbu veic zvejnieku kolhozi par saviem līdzekļiem.

Lai nārsta laikā laši, taimiņi, siģas, strauta foreles un repši netiktu traucēti, zvejniecības noteikumi Latvijas PSR iekšējos ūdeņos no 1. oktobra līdz 5. decembrim aizliedz šo zivju rūpniecisku zveju visos ūdeņos, kā arī daļēji ierobežo sporta un amatieru zveju: ar spinningu un velci Daugavā (no grīvas līdz Rīgas HES), Gaujā, Salacā, Vitrupē, Bārtā, Ventā (no grīvas līdz Rumbas ūdenskritumam), Abavā, Užavā, Lielīrbē un Ogrē no 1. septembra līdz 5. decembrim.

Tomēr ar nožēlu jāatzīst, ka vēl arvien sastopami cilvēki, kas neizprot valsts rūpes par zivsaimniecības attīstību un zivju bagātību saglabāšanu. Vēl ļaunāk, atsevišķi cilvēki to zina, taču apzināti ignorē visas tautas intereses: zvejo nārsta laikā, lieto neatļautus zvejas rīkus — dur nārstojošas zivis ar žebērkli, ķer tās ar tīkliem, mirdiem un elektroierīcēm. Vai kāds no viņiem ir padomājis, cik tūkstoši ikru iet bojā, nogalinot vienu zivju vaislinieku?

Katrs likuma pārkāpējs saņems pelnīto sodu — atlīdzinās zaudējumus par nelikumīgi iegūtām zivīm: par katru nozvejotu lasi — 75 rubļi, par taimiņu — 50 rubļi, par foreli, siģu, peledi, zuti — 10 rubļi, par vimbu, ālatu — 5 rubļi, par repsi, zandartu, karpu, salati — 3 rubļi, par nēģi, breksi, līdaku un līni — 2 rubļi. neatkarīgi no zivs lieluma un svara.

Tā kā malu zvejniecība vēl nav izskausta, nārsta laikā valsts inspekcijas darbinieki kopā ar sabiedriskajiem zivju aizsardzības inspektoriem, tautas brīvprātīgo kārtības sargu vienībām un skolu jaunatnes «zilajām patruļām» zivju nārsta vietās organizē sistemātiskas kontroles un dežūras. Šajos pasākumos aicinām piedalīties visus dabas draugus, lai pastiprinātu nārsta aizsardzību un nepieļautu malu zvejniecību.

MEDIBAS AR MAGNETOFONU

Stindzinošs februāra vējš svilpodams virpuļo sniega vērpētes apkārt kailajam ceriņu krūmam pagalmā. Bet mēs to pašlaik nedzirdam, jo esam koncentrējuši uzmanību uz ko citu. Mēs klausāmies dzidrus lakstīgalas trelšus. Brīžiem tālumā dzirdama arī dzeguzes kūkošana, laiku pa laikam melodiski iesvilpjas vālodze... Nē, nē, šeit nav ieviesusies drukas klūda — laukā patiešām ir pats ziemas vidus ar visiem tam raksturīgajiem laika untumiem, bet mēs sēžam siltā istabā un izvērtējam pagājušās vasaras «medību trofejas». Tikai nepārprotiet mūs — nepavisam neesam malu mednieki. Vienkārši mūsu medību veids nepazīst nekādus sezonas aizliegumus, jo mēs savus upurus nenogalinām. Pašlaik tie, iespējams, sveiki un veseli lidinās kaut kur tālajā Āfrikā, bet mums par piemiņu atstājuši savu dziesmu ierakstus magnetofonā.

Cilvēks jau sen centies dzīvnieku, arī putnu balsis saglabāt savā atmiņā, informēt par dzirdēto citus. Putnu dziesmas, dažādas to saucienus visvienkāršāk liekas izteikt cilvēka valodā lietojamo balsienu veidā. Tomēr tādējādi diez vai daudz vairāk par «ku-kū» un «ķī-vit» praktiski iespējams atspoguļot. Turklāt tādi putnu balsu atveidojumi parasti ir pārāk subjektīvi. Daudz objektīvāku ainu var gūt, putnu balsis pierakstot ar notīm vai citām grafiskām zīmēm, bet šis paņēmiens nav plašāk ieviesies. Ieraksti skaņu platēs ir tuvi pilnībai, bet to noklausīšanās tehnisku iemeslu dēļ pagaidām vēl ne visur un vienmēr iespējama, nemaz jau nerunājot par pašu ierakstīšanu.

Milzīgu apvērsumu te ir ienesis magnetofons, it īpaši pēdējos gadu desmitos, kad strauji progresējusi pusvadītāju tehnika. Mūsdienās putnu (kā arī citu dzīvnieku) balss ierakstīšana magnetofona lentē un tās atskaņošana ir visai vienkārša. Slikti, ka šo iespēju tik maz izmantojam. Citādi varbūt atpūtnieku iemīļotie upju līči netiktu tik ļoti «piesārņoti» ar skaļu, pavisam neiederošos estrādes mūziku, bet līdzpaņemtais magnetofons tiktu izlietots tam, lai dabas harmoniskās skaņas aizvestu sev līdz kā pielikumu šajā upes līči uzņemtajam foto vai kinokadram. Nav jābaidās, ka ieraksts nebūs ideāli kvalitatīvs, ka tas par dažām frekvences daļām atšķirsies no oriģināla.

Mums tas nebūt nav obligāti nepieciešams. Varam pilnīgi aprobežoties ar pašlaik veikalos pieejamo aparāturu un savu prasmī.

Magnetofons jāizvēlas pēc iespējas mazāks un vieglāks, jo to nereti nāksies nest uz pleca ne jau vienu vien kilometru. Protams, tam jābūt darbināmam ar baterijām. Nemaz nav peļams plaši pieejamais mazgabarīta kasešu magnetofons «Legenda». Tā samērā nelielais svars (nepilni 2 kg) un mazie izmēri ($65 \times 122 \times 222$ mm) ļauj gan drīz vienmēr atrast tam vietu pat nelielā somā. Ja veiklos gadījumā nav atrodamas šim magnetofonam paredzētās baterijas, var izmantot «Marsa» tipa 6 apaļos elementus. Iepriekš gan jāizgatavo īpaša kastīte, lai to ērti saslēgtu un pievienotu aparātam. Sliktākā gadījumā var izlīdzēties arī ar 2 plakanajām kabatas baterijām. Magnetofons, lai tas nepieputētu un nesamirktu, jāietin polietilēna maisiņā un, ja iespējams, jānēsā atsevišķā somiņā.

Nu esam gatavi doties pirmajās «medībās». «Medību objekti» var būt visdažādāki (tikai sevišķi retus dzīvniekus nevajadzētu traucēt). Magnetofons paredzēts no 80 līdz 8000 Hz frekvencei. Putnu balsu spektrs, protams, ir plašāks: no dažiem desmitiem Hz (piemēram, lielā dumpja maurošana) līdz apmēram 15 000 Hz (piemēram, zeltgalvīša pikstieni). Tāpēc arī reizēm daža ierakstītā putnu dziesmas strofa var būt mazliet atšķirīga no dabā dzirdētās. Bet ar to daudz nebūsim zaudējuši, ja ievēro, ka arī mūsu auss nav ideāls klausīšanās instruments. Ultraskaņu tā nedzird, bet jaunākie pētījumi liecina, ka vismaz dažu putnu dziesmās vai saucienos ir arī ultraskaņas elementi, kas sasniedz pat 50 000 Hz (piemēram, sarkanrīklītei, lielajai stērstei).

Pirms stājamies pie ierakstīšanas, noteikti jāapbruņojas ar lielu pacietību. Lai nodrošinātu magnetofona ieejā piekļaušo signāla līmeni, nereti jāpiekļūst putnam diezgan tuvu. Atkarībā no «izpildītāja» balss spēcīguma, kā arī no dzirdamības apstākļiem varam reizēm samierināties ar puskilometru, bet biežāk gan nāksies pielavīties 2—5 m vai vismaz 10 m attālumā. Tieši tāpēc jau arī šo nodarbošanos dēvējam par medībām. Pārējais vairāk attiecas uz tehnisko pusi. Ja putns no jums tālu neaizmūk, bet uzlido augstāk kokā, piestipriniet mikrofonu pie garākas maiksts un piebīdiet to putnam tuvāk. Ja vada garums to neatļauj, tad jāpierīko pagarinājums, tikai tam jābūt ekranētam.

Reizēm, ja zināma konkrēta vieta, kuru attiecīgais putns regulāri mēdz apmeklēt, sekmes garantē mikroфона nomaskēšana šās vietas tuvumā, bet paša magnetofona un ekranētā pagarinātājvada novietošana kaut kur tālāk. Var mēģināt atdarināt fotomedniekus un censties skaņu «pievilkt» tuvāk, liekot lietā tehniskas palīgierīces. Šim nolūkam teleobjektīva vietā noder parabolveida reflektors. Tas darināms no rupjāka auduma, ko piesūcina ar sintētiskajiem sveķiem pēc iepriekš sagatavota šablona. Tikpat labi var izmantot arī metālu. Ieteicamais parabolas diametrs varētu būt 70—75 cm. Mikroфons jānostiprina reflektora fokusā, ieeju vērsot pret reflektora ieliekumu. Lai novērstu pašvibrācijas ietekmi, reflektora ārējo virsmu pārklāj ar porolonu vai citu līdzīgu materiālu. Ierakstot skaņu, reflektors jātur rokās vai arī jānovieto uz īpaša grozāma statīva. Tā kā šāдай palīgierīcei piemīt izteikta virziendarbība, reflektora darba virsma jāpavērs tieši pret ierakstīšanas objektu.

Magnetofonam ir savs skaļrunis, kas ļauj ik pēc katra ieraksta mēģinājuma pārliccināties par tā kvalitāti. Der atcerēties vienīgi to, ka parasti lentē tiek ierakstīts mazliet plašāks skaņu diapazons, nekā tas dzirdams no šā skaļruņa. Atskaņojot to pašu ierakstu ar radioaparātu (it īpaši, ja tam ir vairāki dažāda izmēra skaļruņi), tas būs daudz labāks.

Bieži vien ieraksts būs neveiksmīgs stipru blakustrokšņu dēļ. Parasti te vainojams vējš, kas pūš mikroфонā. Var mēģināt izlīdzēties, novietojot mikroфона priekšā kabatas lakatiņu (mikroфonu var pat tajā ietīt). Tomēr ieteicams izgatavot speciālu «vēja filtru». Tā vienkāršākais variants varētu būt ar vienu vai vairākām kaprona zeķes kārtām pārvilkts kupolveidā darināts stieplu karkass (apmēram 10 cm diametrā). Mikroфons jānovieto šā kupola iekšpusē. Nedrīkst pārvērtēt šā palīg līdzekļa spējas, jo tas zināmā mērā vājinās, tomēr pilnīgi nenovērsīs vēja ietekmi. Nevajag sajaukt vēja radītos blakustrokšņus ar nepatīkamajiem burkšķiem, kas rodas, magnetofonu ieslēdzot un izslēdzot ar slēdzi, kurš iebūvēts mikroфона aptverē. Pietiek šo slēdzi pārvietot paša magnetofona tuvumā, lai šo trūkumu novērstu. Ierakstīšanas gaitā noteikti gadišies arī nevēlami trokšņi, pret kuriem vienīgais pretlīdzeklis ir nogaidīšana (vilciena duna, lidmašīnas rūkoņa, suņu rejas utt.).

Ieraksta kvalitāte lielā mērā atkarīga arī no putniem — jo tie aktīvāki, jo lielākas cerības ko interesantu ierakstīt. Tāpēc vispiemērotākie ir agri rīti vai vakari. Daži putni (lakstīgalas, dažu sugu kauķi, pūces) visveiksmīgāk «medijami» naktī. Arī sezonai ir liela nozīme. Pavasaris neapšaubāmi ir visdaudzsološākais.

Ierakstot putnu balsis, jāieslēdz maksimālais magnetofona lentes kustības ātrums (ja aparāta konstrukcijā paredzēti vairāki ātrumi). Mūsu izvēlētajai magnetofona markai tas ir 4,76 cm/s. Jo lielāks ātrums, jo ierakstītās skaņas kvalitāte labāka. Mazāks ātrums nepieciešams, piemēram, putnu balsu ieraksta starposmos ierunājot tekstu pēc savas izvēles (putna suga, ierakstīšanas datums, vieta utt.). Tas var vēlāk noderēt, komplektējot plašāku fonotēku. Šim nolūkam mērķtiecīgi ierakstus no kasetēm ar cita magnetofona starpniecību pārrakstīt liela izmēra lentē un to atskaņošanai izmantot citu magnetofonu.

E. Sprōģe

KĻŪSIM PAR FENOLOĢISKO NOVĒROJUMU KORESPONDENTIEM

Ir radusies zinātniska un praktiska vajadzība organizēt plašu fenoloģisko novērojumu tīklu. Iegūtā masveida fenoloģiskā informācija palīdz labāk risināt vairākas tautas saimniecības problēmas, proti: dabas ekonomisko rajonēšanu, lauksaimnieciskās ražošanas efektivitātes celšanu, dabas aizsardzību un tās resursu racionālu izmantošanu.

Kaut gan mūsu republikas teritorija nav liela, tomēr klimatiskie apstākļi ir ļoti atšķirīgi. Atsevišķu rajonu klimatiskās un sevišķi fenoloģiskās atšķirības vēl maz izpētītas. Tāpēc jāpanāk, lai katrā kolhozā, padomju saimniecībā, lauksaimniecības pārvaldē būtu savs dabas kalendārs, kurā tiktu fiksēti ne tikai ilggadīgie vidējie dabas parādību dati, bet arī šo datu maiņa atsevišķos gados. Šim nolūkam nepieciešami ilggadīgi fenoloģiskie novērojumi vienā vietā. Pēc šādiem datiem iespējams sastādīt fenoloģiskās kartes.

Latvijas PSR Ģeogrāfijas biedrības Fenoloģijas sekcija aicina pieteikties brīvprātīgos korespondentus veikt novērojumus, it sevišķi skolu, kolhozu jaunatni, agronomus, skolotājus un visus, kam sakars ar dzīvo dabu dažādos Latvijas PSR nostūros. Novērojumi ir ļoti vienkārši, tiem nav vajadzīgi nekādi instrumenti, piedalīties var visi. Novērojumu rezultāti savlaicīgi pēc pastāvošām formām pa sezonām jāiesūta Fenoloģijas sekcijai.

Zināšanai publicējam «Nolikumu par fenologu korespondentu tīklu», ko apstiprinājis PSRS Ģeogrāfijas biedrības prezidijs.

Nolikumā uzrādīti brīvprātīgo fenologu tīkla galvenie uzdevumi, korespondentu tiesības un pienākumi.

Alcinām visus dabas draugus turpināt, atjaunot vai uzsākt sava rajona sezonālo dabas parādību novērojumus. Tāpēc īsumā sniedzam novērojumu programmu un noteikumus.

Ceram, ka turpmāk fenologu skaits Latvijā vairākkārt palielināsies.

PSRS ĢEOGRĀFIJAS BIEDRĪBAS FENOLOĢU TIKLA NOLIKUMS

I. PSRS Ģeogrāfijas biedrības fenologu korespondentu tīkls ir PSRS pilsoņu brīvprātīga organizācija, kas novēro dabas parādības un regulāri savus novērojumus materiālus iesūta biedrībai. Darba mērķis ir pilnīgi, racionāli apgūt dabas bagātības un tās izmantot Padomju valsts pasākumos un dabas aizsardzībā.

II. Fenologu korespondentu tīkls piesaistīts PSRS Ģeogrāfijas biedrībai vai tās filiālēm savienotajās republikās.

III. Fenologu korespondentu tīkla galvenie uzdevumi:

1) apvienot pilsoņus, kuri veic dabas parādību novērojumus, un novērojumu rezultātus izmantot tautas saimniecībā;

2) sakopot ziņas par sezonālajām parādībām dabā, saistīt tautas saimniecības un zinātnes intereses, kā arī papildināt ražošanas organizāciju un zinātniski pētniecisko iestāžu veiktos tamlīdzīgos novērojumus;

3) popularizēt zināšanas par Dzimtenes dabu un tās bagātībām, audzināt padomju patriotismu, dabas mīlestību;

4) palīdzēt tīkla korespondentiem apgūt zināšanas un celt kvalifikāciju.

IV. Par Fenologu tīkla korespondentiem var būt:

1) Padomju Savienības pilsoņi, kuri novēro dabas parādības un katru gadu iesūta savus novērojumu materiālus biedrībai;

2) valsts uzņēmumi, sabiedriskās organizācijas, mācību iestādes, kolhozi, ģeogrāfu pulciņi, dabas muzeji, jaunie naturālisti, kolhoznieki, kas sistemātiski katru gadu savus novērojumu materiālus iesūta biedrībai.

V. Personām, iestādēm, organizācijām, kas grib piedalīties tīkla darbā, jāgriežas centrālajā vai vietējā biedrības organizācijā. Pēc metodisko norādījumu saņemšanas jāsāk novērojumi, to rezultāti jāiesūta Fenoloģijas sekcijai. Novērotājiem, kas savlaicīgi un sistemātiski ne mazāk par diviem gadiem veikuši novērojumus, piešķir PSR Savienības Ģeogrāfijas biedrības fenologu tīkla brīvprātīgā korespondenta nosaukumu. Korespondenti no centrālās biedrības saņem korespondenta fenologa biedra karti. Pēc novērojumu pārtraukšanas korespondenta fenologa biedra karte kļūst nederīga.

VI. Fenologu tīkla korespondenta pienākums ir sistemātiski un rūpīgi novērot dabas parādības pēc dotās programmas un šo novērojumu materiālus iesūtīt biedrībai.

VII. Tīkla korespondentiem ir tiesības:

1) ar balsstiesībām piedalīties visās biedrības zinātniskajās konferencēs, sesijās, sanāsmēs un sapulcēs, bet nav tiesību vēlēt un tikt ievēlētiem vadošajos orgānos;

2) izmantot biedrības bibliotēkas, arhīvus un kolekcijas;

3) lūgt biedrību palīdzēt celt kvalifikāciju, sniegt konsultācijas, rast publicēšanās iespējas, atļaut izmantot praksē savu ar dabas novērojumiem saistīto pētījumu materiālus;

4) par ilggadīgiem un rūpīgiem novērojumiem kolektīvi, kā arī atsevišķi fenologi korespondenti var tikt apbalvoti ar PSRS Ģeogrāfijas biedrības prezidija Goda rakstu.

GALVENO FENOLOĢISKO NOVĒROJUMU PROGRAMMA

Daudzo sava novada pētījumu vidū īpašu uzmanību saista sezonālā dabas attīstība. Tas arī saprotams, jo visas tautas saimniecības nozares, kas kaut kādā mērā saistītas ar augu un dzīvnieku pasauli, atkarīgas no gadalaiku maiņas.

Sezonālās dabas attīstības pētīšanai noder fenoloģiskie novērojumi. Tiem nav nepieciešami nekādi īpaši instrumenti, tāpēc šos novērojumus var izdarīt katrs. Ilggadīgu regulāru novērojumu dati pēc apstrādes palīdz noteikt, kādi ir vispiemērotākie sezonas darbu termiņi, dod iespēju kontrolēt šo termiņu ievērošanu un zināmā mērā arī paredzēt šos termiņus gados ar stipri atšķirīgiem laika apstākļiem. Fenoloģisko novērojumu datus var maksimāli izmantot, ja, izdarot novērojumus, ir ievēroti visi noteikumi. Tie ir sīki iztirzāti speciālās instrukcijās un rokasgrāmatās. Šajā programmā doti tikai paši svarīgākie norādījumi.

Ja novērotājam rodas jautājumi, tad pēc paskaidrojumiem jāgriežas Latvijas PSR Ģeogrāfijas biedrības Fenoloģijas sekcijā. Uz vietas var konsultēties tuvākajā meteoroloģiskajā stacijā.

Izdarot novērojumus, jāievēro sekojošais

1. Sākot fenoloģiskos novērojumus, nav ieteicams novērošanu izvērst pārāk plaši, bet labāk katru gadu novērot un atzīmēt vienus un tos pašus objektus un parādības, kas novērotājam labi pazīstamas.

2. Novērojumiem pēc reljefa, augsnes un augāja jāizvēlas pastāvīga vieta, kas ir tipiska konkrētiem dabas apstākļiem un parocīga sistemātiskam apskatam. Katra novērošanas vieta īsumā jāapraksta, uzrādot, kur tā atrodas, kāds ir reljefs, augsne, mitruma apstākļi, augājs un izmantošana. Pastāvīgo novērošanas vietu maiņa noteikti jāatzīmē novērojumu žurnālā un par to jāziņo fenoloģijas sekcijai.

3. Koku un krūmu novērojumi izdarāmi stādījumos, kur ir ne mazāk par 5 veselīgiem augļus ražojošiem eksemplāriem.

4. Dažādi zālaugi jānovēro pļavās, kur tie aug lielākā daudzumā.

5. Lauksaimniecības kultūras jānovēro saimniecību laukos, gadu no gada pēc iespējas vienas un tās pašas šķirnes.

6. Jānovēro tādi dzīvnieki (putni, kukaiņi), kas dotajā rajonā sastopami lielākā daudzumā.

7. Galvenais fenoloģiskajos novērojumos ir pareizi noteikt attiecīgās parādības iestāšanās laiku (datumu). Precīzi to var izdarīt, ja sistemātiski katru dienu vai pārdienas apstaigā pastāvīgās novērojumu vietas, vislabāk vienā un tajā pašā stundā.

8. Par augu attīstības fāzes (ziedēšanas, augļu nogatavošanās u. c.) sākumu skaitām datumu, kad šīs fāzes pazīmes vērojamas kaut vienā eksemplārā.

Lauksaimniecības kultūrām un pļavu zālēm jāatzīmē:

attiecīgās fāzes sākums (*a* — parādība aptver 10% eksemplāru), t. i., datums, kad ne mazāk kā 10% visu augu sasnieguši šo fāzi;

šās fāzes masveida iestāšanās laiks (*b* — aptver 50% eksemplāru), t. i., datums, kad vairāk nekā 50% visu augu sasnieguši attiecīgo fāzi.

Augu attīstības galveno fāžu iestāšanās pazīmes

Ziedēšanas sākums (augiem ar ziedlapām) ir diena, kad parādās pirmās normāli atvērušās ziedlapas. Ja kāda augu suga atsevišķā gadā nezied, tas atzīmējams piezīmēs.

Apputeksnēšanas sākums (augiem bez ziedlapām, kurus apputeksnē vējš) ir diena, kad sākas apputeksnēšanas no nobriedušām un pārplīsušām putekšņnicām (graudzālēm tās izkaras uz āru).

Graudaugiem vēl ļoti vēlams atzīmēt šādas fāzes: sadīgšanu (*a* — 10% un *b* — 50%), cerošanas sākumu, stiebrošanu, vārpošanu, piengatavību, dzeltengatavību un pilngatavību. Dārza kultūrām — pirmo gatavo sulīgo augļu parādīšanos. Ja kāda augu suga attiecīgajā gadā augļus nedod, tas jāatzīmē piezīmēs.

Lapu krāsošanās rudenī — kad vairumam koku lapas ieguvušas rudens nokrāsu.

Ceļotājiem putniem jeb gājputniem jāatzīmē atlidošanas un aizlidošanas laiks. Vispirms jāpieraksta, kad pavasarī atlidojuši pirmie putni, kad dzirdēta to pirmā dziesma, kad sākusies masveida atlidošana. Caurceļotājiem jāatzīmē visi pāri lidojošie bari.

Par aizlidošanas beigām uzskatāma diena, kad attiecīgie putni pēdējo reizi redzēti lielākā skaitā. Vēl atsevišķi jāatzīmē novērotie vieninieki, kas redzēti rudens beigās.

Kukaiņiem jāatzīmē pirmā to parādīšanās pavasarī un arī masveida izlidojumu sākums, t. i., diena, kurā novērošanas vietā pirmo reizi redzēti ne mazāk kā 5—10 kukaiņi. Par aktivitātes beigām uzskatāma pēdējā diena, kad kukaiņi vēl redzēti lielā daudzumā.

Visi novērojumi jāieraksta novērojumu žurnālā, kas vienmēr glabājas pie novērotāja. No žurnāla novērojumus pārraksta Fenoloģijas sekcijas pasūtītajās tabulās. Tās katras sezonas beigās jānosūta Latvijas PSR Ģeogrāfijas biedrībai.

Novērojumu objekti

I. Augi

Visbiežāk sastopamo sugu novērojumi:

- 1) savvaļas koki un krūmi;
- 2) augļu koki;
- 3) lauksaimniecības kultūras;
- 4) pārējie savvaļas augi.

II. Dzīvnieki

1. Atlidošana un pirmā putnu dziesma, jauno putnu izlidojums, masveida aizlidošanas sākums un beigas.
2. Pirmais bišu izlidojums no stropa.
3. Kukaiņu parādīšanās sākums un beigas.

III. Ziņas par sezonas darbiem

Ziņas par sezonas darbu veikšanas termiņiem saista fenoloģiskos novērojumus par dabas attīstības sezonālajiem ritmiem ar praktisko dzīvi. Jāatzīmē ne vien sezonālo parādību iestāšanās datums, bet jānovērtē arī parādības izpausmes spēks, kam ir svarīga nozīme dabā, kā arī sabiedrības ekonomikā. Piemēram, meža ogu, augļu vai seklu raža (vāja, vidēja vai laba), kas daļēji noder par barību dažādiem savvaļas dzīvniekiem vai arī citādi izmantojama tautas saimniecībā.

Turklāt nepieciešams atzīmēt arī neparastās parādības — otrreizēju augu ziedēšanu, arī koku, krūmu, ziemāju un citu zāļaugu daļēju vai pilnīgu bojā eju meteoroloģisko apstākļu (izsušanas, izsalšanas vai izcilašanās) ietekmē.

Fenoloģisko novērojumu datus sūtiet uz šādu adresi: Rīga 226010, Gorkija ielā 19, Latvijas PSR Ģeogrāfijas biedrības Fenoloģijas sekcijai.

Republikas fenologu izdevums ir «Fenoloģiskais biļetens», kurā tiek publicēta mūsu brīvprātīgo korespondentu fenologu sniegtā informācija par novērojumu gaitu un rezultātiem dažādās republikas vietās no 1959. gada.

Biļetenā tiek publicēts arī Latvijas PSR fenologu saraksts, uzrādot viņu dzīves vietu un atzīmējot novērojumu periodu.

Sevišķi aktīvi un sistemātiski līdz šim novērojumus iesūtījuši K. Sustīņš, E. Reinfelds, O. Trošinova, L. Matjušonoks, V. Ūdris un vairāki citi.

J. Lipsbergs

KĀ JĀVEIC PUTNU FENOLOĢISKIE NOVEROJUMI

Lai aktivizētu ornitofenoloģiskos novērojumus, Latvijas PSR ZA Bioloģijas institūta ornitoloģijas laboratorija sastādījusi jaunu šo novērojumu programmu un aicina novērojumos iesaistīties entuziastiem no visiem republikas rajoniem. Ziņas par ornitofenoloģijas vēsturi Baltijā, līdzšinējo veikumu Latvijā, kā arī dažus metodiskus norādījumus var atrast 1978. gada «Dabas un vēstures kalendāra» 69. lpp.

Arī PSRS Ģeogrāfijas biedrības Fenoloģijas sekcija jau kopš 1961. gada ievērojami paplašinājusi ornitofenoloģisko datu vākšanu, dažādās novērojumu programmās kopumā iekļaujot aptuveni 50 putnu sugas. Ļoti respektējams ornitofenologu tikls jau daudzus gadus darbojas Igaunijas PSR Dabaspētnieku biedrības vadībā. Vākt fenoloģiskos faktus ir nozīme nenīgī tad, ja vienos un tajos pašos apvidos šis darbs tiek turpināts nepārtraukti daudzus gadus no vietas. Ikvienam novērotājam jāatceras, ka ornitofenoloģiskie novērojumi ik gadus veicami noteiktā «mikrorajonā», piemēram, pilsētas vai kādas citas apdzīvotas vietas apkārtnē, bet nevis, kur pagadās! Sistemātiskiem novērojumiem jāaptver visi tie biotopi, kur interesējošās sugas varētu uzturēties attiecīgajā gadalaikā. Līdz ar to, jo lielāks būs pētāmo sugu saraksts, jo atšķirīgāki būs putnu migrācijas «ceļi», atpūtas, barošanās un dzīves vietas, tāpat būs jāaplūko plašāka teritorija. Teritorijas apsekošanai

novērotājs izvēlas daudz maz noteiktu maršrutu, kurš ietver dažādas ainavas (mežu, krūmājus, laukus vai pļavas, ezera piekrasti u. tml.). Maršruta kopgarums var sasniegt pat vairākus kilometrus.

Sastādīts novērojamo putnu saraksts plašākam entuziastu pulkam, galvenokārt pēc šādiem apsvērumiem: 1) lai šīs sugas būtu pietiekami labi pazīstamas visdažādāko profesiju pārstāvjiem, kuri vēlētos piedalīties novērojumos; 2) lai izvēlētās sugas pietiekami labi raksturotu migrācijas kopainu, proti, atbilstu laika ziņā dažādiem šīs parādības «viļņiem» un 3) lai par lielāko daļu izvēlēto sugu vismaz atsevišķos pētāmajos jautājumos būtu analogi salīdzināmi novērojumi kaimiņteritorijās vai arī šajā pašā novadā senāk.

Pavasārī ieteicams novērot šādu sugu putnu atceļošanu¹:

- 1) mājas strazds* (*Sturnus vulgaris* L.);
- 2) lauku cīrulis (*Alauda arvensis* L.);
- 3) kraukis* (*Corvus frugilegus* L.);
- 4) gulbji* (*Cygnus* spp.);
- 5) ķīvīte* (*Vanellus vanellus* L.);
- 6) žubīte (*Fringilla coelebs* L.);
- 7) baltā cielava* (*Motacilla alba* L.);
- 8) baltais stārķis* (*Ciconia ciconia* L.);
- 9) zivju gārnis (*Ardea cinerea* L.);
- 10) zosis* (*Anser* spp., *Branta* spp.);
- 11) dzērve* (*Grus grus* L.);
- 12) bezdelīga* (*Hirundo rustica* L.);
- 13) dzeguze (*Cuculus canorus* L.);
- 14) lakstīgala (*Luscinia luscinia* L.);
- 15) grieze (*Crex crex* L.);
- 16) vālodze (*Orolus orolus* L.).

Pavasārī novērojamo sugu sarakstu iesācēji var arī samazināt, atstājot tās sugas, kuru nosaukumi šeit izcelti. Šajā grupā atstāti tiešām viegli novērojami un visai labi pazīstami putni, kuru ierašanās pavasarī nepaliek nepamanīta gandrīz nevienam lauku iedzīvotājam. Turklāt šo sugu putni pie mums Latvijā nemēdz pārzīmot un līdz ar to ir izslēgti dažādi pārpratumi. Putnu sezonālās migrācijas ornitofenoloģisko pierakstu paraugs sniegts 1. tabulā.

1. tabula

Ornitofenoloģiskie novērojumi par gāju putniem

Suga	Pirmo atceļošana pavasārī, datums	Pēdējo aizceļo- šana rudenī, datums
Lauku cīrulis	28. II 1977 (viz.)	26. X 1977
Bezdelīga	2. V 1977	18. X 1977
— — —	— — —	— — —
— — —	— — —	— — —

¹ Putnu sugas, kuras no šī saraksta ir piemērotas novērošanai amatieriem arī rudens migrācijas laikā, atzīmētas ar zvaigznīti.

Vairumam sugu atceļošanu pavasarī konstatēsim, tieši novērojot šo putnu klātbūtni. Turpreti citas (piemēram, lauku cirulis, lakstīgala, vālodze, grieze) savu klātbūtni pavēsta ar dziesmu vai sugai raksturīgo balsi. Tomēr paši pirmie atceļotāji ne vienmēr dzied. Lai iegūtu salīdzināmus rezultātus, kurus būtu iespējams pareizi izvērtēt, lūdzam novērotājus lietot apzīmējumus: dz. — dziesma, viz. — novērots vizuāli. It sevišķi nepieciešama šāda norāde, ja labi putnu pazinēji vizuāli konstatējuši tādu sugu, kuru vairums novērotāju spēš noteikt tikai pēc dziesmas, tātad daudz vēlāk. Visos gadījumos obligāti registrējami putnu pavasara atceļošanas agrinākie un rudens aizceļošanas vēlinākie datumi. Ja kāds vēlas, var mēģināt registrēt (kaut vai atsevišķām putnu sugām) arī pavasara migrācijas beigas (sīkāk par putnu rudens migrācijas fenoloģiskiem novērojumiem skat. 1978. gada «Dabas un vēstures kalendāru»).

Katrs novērotājs var pēc saviem ieskatiem papildināt novērojumu programmu. Piemēram, mednieki un mežu darbinieki pavasari varētu registrēt viņiem labi pazīstamās slokas (*Scolopax rusticola* L.), kā arī citu meža putnu vai ūdensputnu atceļošanu.

Jāuzmanās, lai atsevišķos gadījumos tos nesajauktu ar kādu pēc izskata līdzīgu sugu. Dažkārt arī vienas sugas ipatņu apspalvojums ir stipri atšķirīgs atkarībā no gadalaika, ipatņu vecuma vai dzimuma.

Mājas strazdam apspalvojums pavasarī ir melns ar violetu vai zaļu metālisku spīdumu, turpreti rudenī — ar baltiem raibumiem. Jaunie strazdi ir pelēkbrūni ar gaišu rīkles apvidu. Pavasarī mājas strazdu nedrīkst sajaukt ar bieži ziemojošiem melnā meža strazda (*Turdus merula* L.) tēviņiem. Pēdējie ir lielāki par mājas strazdu un vienkāršaini — melni, dažkārt atkušņos apdzīvotās vietās pilnkanīgi dzied jau martā. Atšķirīga ir šo putnu pārvietošanās pa zemi — mājas strazds staigā, bet melnais meža strazds vienmēr lēkā.

Lauku cirulis pavasarī pārrodas, kad uz sniegotiem laukiem parādās pirmie nokusušie plankumi. Pēc atceļošanas tas parasti dzied, plīvīnoties augstu gaisā. Taču līdz ar pašu pirmo ceļojošo ciruli parādīšanos «migrācijas trasēs» jau var dzirdēt arī atsevišķus «treļļus» vai pieklusinātu dziedāšanu. Tie ceļo viņveidīgā lidojumā, pa vienam vai nelielos baros.

Krauklis no vārnas (*Corvus corone cornix* L.) atšķiras ar viscaur zilganmelnu, spīdīgu apspalvojumu. Veciem kraukļiem ap knābja pamatu ir bālgans laukums bez apspalvojuma, bet apakšstilbu ietver pagaras spalvas, kas veido savdabīgas «bikses». Pavasarī tie ierodas agri, barību uzmeklē uz zemes no sniega brīvajās vietās. Reizēm kraukļus novēro kopā ar vārnām vai kovārņiem (*Corvus monedula* L.), it sevišķi rudenī.

Ķīvītes var novērot zemienēs, pļavās un purvos, kā arī uz laukiem. Taču pašus pirmos migrantus pavasarī un arī «rudenī» (tie aizceļot sāk jau jūnijā nogalē) ieraudzīsim gaisā istā «tranzīta lidojumā»! Mugurpuses apspalvojums un krūtis ķīvītei ir zaļganmelnas, vēderpuse balta, spārni melni, uz galvas cekuls. Ķīvītes lidojums ir svaidīgs, balss — vairākkārt atkārtots «či-vi» vai «ki-vit». Atrodoties uz zemes, uztraukumā tā klana galvu.

Zubīte ir sastopama dažādās mežaudzēs, dārzos un pat lielās pilsētās parkos un apstādījumos. Zubītes tēviņam galvas virsa ir zilganpelēka, vēderpuse brūngansārta, mugurpuse pelēcīga, muguras lejasgals zaļgans, aste un spārni tumši, uz spārniem ir divas baltas šķērs-svītras. Mātīte ir pelēcīgāka nekā tēviņš. Pavasarī pirmie ierodas tē-

viņi un tad bieži dzird to skaļos saucienus: «pink» vai «tvink». Tie dziedāt sāk dažas dienas vēlāk. Šā visparastākā mūsu dziedātajputna dziesma ir skaļa un skanīga, tomēr diemžēl daudzi to nepazīst.

Baltā cielava ir bālgani pelēcīgs putns ar melnu rīkli, guzu un galvas virsu. Turpretī jaunie putniem galvas virsa un rīkle ir pelēcīga. Balto cielavu var viegli pazīt arī pēc uzvedības — tā veikli staigā un skrien pa zemi, šūpodama pagaro melno asti. Visbiežāk tā novērojama pie ūdeņiem un apdzīvotu vietu tuvumā.

Bezdelīga jāatšķir no čurkstes (*Delichon urbica* (L.)). Pēdējai virsaste ir balta. Bezdelīgai uz kakla ir raksturīgs brūngansarkans plankums, aste dziļi šķelta (dakšveida). Atrodoties lidojumā, tai raksturīgi saucieni «vit-vit», dziesma vidžinoša.

Dzeguzes pirmo kūkošanu («ku-kū»), šķiet, ar citām skaņām sajaukt nevar.

Arī par lakstīgalas, vālodzes un griezes ierašanos pavasarī var spriest pēc šo putnu dziesmām vai saucieniem. Lakstīgala un grieze galvenokārt dzirdama krēslas stundās un naktī. Lakstīgalas «pogošana» parasti atskan no mitriem krūmājiem ūdeņu apkārtnē, no aizaugušām gravām, birzīm vai parkiem. Griezes balss — griezīgas, nepārtraukti atkārtotošās skaņas («repe» vai «kreks») atskan no mitrajām pļavām un zemienēm. Vālodzes balss ir skanīgs, savdabīgi «lo-cits» divzilbīgai flautas skaņai līdzīgs svilpiens, kuru visbiežāk var dzirdēt lapu koku vai jauktos mežos, arī silos, birzīs un parkos.

Ja iespējams, gulbjiem vajadzētu norādīt arī sugu. Bieži caurcelojošais un ļoti reti pie mums ligzdojošais ziemeļu gulbis (*Cygnus cygnus* L.) no visai parastā ligzdotāja paugurknābja gulbja (*Cygnus olor* Gm.) atšķiras tādejādi, ka lidojot bieži atskan tā melodiskā balss. Paugurknābja gulbis lidojumā parasti klusē, dzirdama vienīgi šai sugai raksturīga spārnu švikoņa. Peldot paugurknābja gulbis mēdz savu samērā iso un paresno kaklu S veidā izliekt, šās sugas tēviņi peld ar saceltiem spārniem. Ziemeļu gulbis, atrodoties uz ūdens, tur savu garo slaido kaklu izstieptu, spārnus cieši pieglauž ķermenim. Mazais gulbis (*Cygnus bewickii* Yarr.) visumā līdzīgs ziemeļu gulbim, taču mazāks un caurceļo samērā reti.

Novērojumus par putnu mazuļu izlidošanu no ligzdas lietderīgi sākt ar labi pazīstamām sinantropu putnu sugām — mājas strazdu, bezdelīgu, balto cielavu, pelēko mušķērāju (*Muscicapa striata* (Pall.)) un balto stārķi. Erti novērojamas arī citas gandrīz vienmēr apdzīvoto vietu tuvumā ligzdojošās sugas — lielā zilīte (*Parus major* L.), žubīte, krauklis, vārna un kovārnis. Jaunās paaudzes pirmā izvešana ārpus ligzdas (izlidošana) ir ļoti nozīmīgs notikums putnu dzīvē, kas ir saistīts ar pieaugušo putnu uzbudinātības kāpinājumu. Biežāk atskan vecāku bailu saucieni. Izvestajiem mazuļiem vēl ir nepieciešama barošana un aizsardzība. To uzvedība, balss un apspalvojums ir citādi nekā veciem putniem. Viss šis samezglotais uzvedības komplekss nepaliks nepamanīts vērīgam novērotājam. Šo novērojumu pierakstu paraugs sniegts 2. tabulā.

Pelēkais mušķērājs ir pelēcīgs putns zvīrbuļa lielumā ar raksturīgu stāju — vertikāli paceltu ķermeņa priekšdaļu. Tas mēdz sēdēt uz mietiem, stabu galiem un telefona vadiem, no kurienes pēkšņi uzlido gaisā un ķer kukaiņus. Bieži dzirdami tā saucieni: «tsi». Uzturas un ligzdo cilvēka mitņu tuvumā, arī mežos, parkos un dāros. Ligzdu būvē uz kāda pamata zem ēku jumtiem, nišās vai kokos pie stumbra.

2. tabula
Ornitofenoloģiskie novērojumi par ligzdgulū mazuļu
izlidošanu

Suga	Agrākais izli- došanas datums	Piezīmes
Mājas strazds	29. V 1977	
Baltā cielava	12. VI 1977	
Bezdelīga	23. VI 1977	
Pelēkais mušķērājs	20. VI 1977	
Baltais stārķis	24. VII 1977	
— — —	— — —	
— — —	— — —	

Novērojumos par putniem ziemas viesiem jāreģistrē pirmo īpatņu parādīšanās rudenī un pēdējo aizceļošana uz ziemeļu novadiem pavasarī. Novērošanai sākumā jāizvēlas viegli atšķiramas un pēc savas ārienes vai uzvedības zīmīgākas sugas — zidaste (*Bombycilla garrulus* (L.)), sniedze (*Plectrophenax nivalis* (L.)) un ūdensstrazds (*Cinclus cinclus* (L.)).

3. tabula
Ornitofenoloģiskie novērojumi par putniem ziemas viesiem

Suga	Agrākais novēroša- nas datums rudenī	Vēlākais novēroša- nas datums pavasarī
Zidaste	8. X 1976	5. V 1977
Sniedze	17. X 1976	12. IV 1977
Ūdensstrazds	6. XI 1976	28. III 1977
— — —	— — —	— — —
— — —	— — —	— — —

Zidaste pie mums sastopama kā caurceļotāja vai ziemotāja visai mainīgā skaitā. Zidaste ir rūsganpelēks putns strazda lielumā ar cekulu uz galvas. Uz spārniem tai ir balti, sarkani un dzeltenī plankumi, astes gals dzeltens. Balss — skanīgs «sirr». Zidastes dzīvo baros, rudenos tās bieži vien redzamas barojamies ar pilādžu ogām. Sastopamas apdzīvotu vietu tuvumā — dārzos, parkos, mežmalās.

Sniedzes ir putni zvirbuļa lielumā, tās novērojamas uz zemes dažādās atklātās vietās — laukos, pļavās, pludmalēs. Uzturas baros. Ziemā sniedzes tēviņi ir gandrīz balti, lidojumā saskatāma ļoti raksturīga pazīme — lieli, balti laukumi uz spārniem, spārnu gali melni.

Ūdensstrazds ir drukns putns apmēram strazda lielumā. Ķermeņa apspalvojums tumšbrūns, izņemot balto rikli, guzu un krūšu priekšdaļu. Novērojams pie dzidriem straujiem strautiem un upēm. Tas reizēm peld un nirst. Parasti tie novērojami pa vienam vai dažī kopā.

Kāds pāris varētu arī palikt ligzdot Latvijā. Pēdējais konkrētais norādījums par ūdensstrazda ligzdošanu mūsu republikā attiecas uz 1927. gadu.

Sakarā ar draudiem, kādus reizēm putni rada aviācijai (par to sīkāk skat. bioloģijas zinātņu kandidāta H. Mihelsona rakstu 1977. gada «Dabas un vēstures kalendārā» 186. lpp.), ZA Bioloģijas institūta ornitoloģijas laboratorija veic īpašu aptauju, lai precizētu dažu lielu putnu — dzērviu un zosu sezonālo migrāciju telpisko izvietojumu un fenoloģiju. Sajā darbā jau iesaistījušies daudzi dabas draugi, par ko esam viņiem ļoti pateicīgi. Tomēr šie novērojumi varētu būt vēl masveidīgāki, it sevišķi republikas dienvidaustrumu rajonos. Principā arī šie novērojumi jāuzlūko par specializēti fenoloģiskiem. Tad gan nepieciešams attiecīgajā punktā reģistrēt visus vizuāli novērotos dzērviu vai zosu barus kopš ceļošanas sākuma līdz tās beigām gan rudenī, gan pavasarī. Līdz ar to tiek izsekoti atsevišķi ceļošanas «viļņi», fenoloģija, ceļojošo putnu baru lielums un pārmaiņas tajos ceļošanas gaitā, laika apstākļu ietekme uz migrāciju, migrācijas virziens u. c. Sajā gadījumā ļoti svarīgi ir, lai katrs novērotājs norādītu, cik regulāri un bieži novērojumu periodā viņš atradies uz lauka. 4. tabulā dots šādas anketas paraugs (anketas dzērviu un zosu uzskaitē ir līdzīgas).

4. tabula

Ceļojošo zosu baru uzskaitē

Datums	Pikst.	Novērošanas vieta (rajons, c/p., tuvākā apdzīvotā vieta u. tml.)	Baru lielums (precīzi vai aptuveni)	Lidošanas virz. vai bars novērots atpūtā	Piezīmes (ja zosu sugas pazītas, tad velams tās uzrādīt)
10. X	9 ¹⁵	Tukuma raj. Smārdes c/p., pie «Dinku» mājām	ap 70	DR	
12. X	16 ³⁰	Tukuma raj. Smārdes c/p., pie «Dinku» mājām	ap 150	atpūtā uz lauka	
15. X	18 ⁰⁰	Liepājas raj. Papes ezerā	31	R	balt-pieres zosis
	18 ¹⁰	Liepājas raj. Papes ezerā	ap 50	DR	

Dzērves un zosis ceļo baros.

Dzērves ir putni stārķa lielumā. To noteikšanu lidojumā bieži atvieglo raksturīgās trompetei līdzīgās skaņas: «krūū» vai «kr-r-r». Parasti dzērves ceļo kāšveida ierindā, to lidojums ir lēns, ar vienmēriem spārnu vēzieniem. Zemu lidojošām dzērvēm labi saskatāmi garie, izstieptie kakli un kājas. Zivju gārnim (*Ardea cinerea* L.) kakls ir ieliekts. Turklāt šie putni parasti baros nemigrē. Par dzērviu atceļošanu pavasarī liecina arī to balsis, kas dzirdētas purvos un zemienēs.

Zosis parasti ceļo, sakārtojušās vai nu kāšveida, taisnā, vilņveida vai slīpā ierindā. Zoss siluetam lidojumā raksturīga noapaļota aste, samērā īss kakls un diezgan plati spārni. Bieži dzirdamas arī to balsis. Meža zosij (*Anser anser* L.) ir raksturīga gāģināšana. Kaut gan mazliet līdzīga, taču daudz melodiskāka ir sējas zoss (*Anser fabalis* (L.)) balss. Noteikt zoss sugu pēc balss vai arī pēc tās lidojuma iesācējam diez vai izdosies. Turklāt zosis, tāpat kā dzērves, bieži ceļo krēslā un naktī. Ceļojuma laikā zosis var sastapt arī barojoties zemē uz laukiem, it sevišķi ziemāju sējumos, vai atpūtā uz ūdens.

Novērojot sēdošas vai zemu garāmlidojošas zosis, dažkārt izdosies atšķirt *Anser* ģints lielākās sugas — meža zosi, sējas zosi un baltpieres zosi (*Anser albifrons* (Scop.)) no mazās zoss (*Anser erythropus* (L.)). Pārējās pie mums sastopamās zosu sugas pieskaita tumšo zosu (*Branta*) ģintij. Tās ir tikai nedaudz lielākas par meža pili. Ieraugot šīs sugas tuvumā vai novērojot ar tālskati, tās iespējams atšķirt pēc apspalvojuma īpatnībām.

Visbiežāk pie mums varētu sastapt caurceļojošās melngalvas zosis (*Branta bernicla* (L.)). Tās ir stipri tumšas, kaklam abās pusēs ir zīmīga balta pūsmēnessveida šķērsjosla. Baltvaigu zoss (*Branta leucopsis* (Bechst.)) un sarkankakla zoss (*Branta ruficollis* (Pall.)) ir iekļautas PSRS «Sarkanajā grāmatā» un kā īpaši reti putni visnotaļ saudzējamas. Tāpēc katra to noteikšana dabā būtu īpašs notikums arī pašiem novērotājiem. Baltvaigu zoss melnais kakls un guza krasi kontrastē ar šā putna baltajiem vaigiem un vēderpusi. Sarkankakla zoss apspalvojums, kas ir melnā, baltā un rūsganā krāsā, ir krāšņs un kontrastains. Pat no lielāka attāluma sarkankakla zosij ir labi saredzama balta josla uz ķermeņa sāniem! Literatūrā ir norādījumi, ka līdz šim pie mums sarkankakla zoss droši sastapta tikai vienu vienīgu reizi. Tas nozīmē, ka nepieredzējušiem novērotājiem amatieriem bez tālskata diez vai izdosies noteikt ceļojošo zosu sugas.

Pēdējos gados dažās valstīs (piemēram, VDR un Zviedrijā) uzsākta zosu iezīmēšana ar kakla gredzeniem. Novērojot ar tālskati šādus putnus atpūtā, jācenšas nolasīt kakla gredzena zīmes (burtus un ciparus) vai vismaz konstatēt zīmes krāsu un iezīmēto putnu skaitu barā.

Vietas nosaukums	Sniegs sāka kust	Diena, kad vēl bija pēdējais sniegs	Izgāja pēdējais ledus	Atlidoja strazdi	Cirulu pirmā dziesma	Izlidoja pirmās bites	Bērziem sāka cirkulēt sulas	Atlidoja dzērves	Atlidoja stārķi
1. Vērgale	6.3	28.4	—	7.3	8.3	12.3	7.4	15.3	10.4
2. Aizpute	1.3	25.4	—	9.3	20.3	11.3	28.4	15.3	15.3
3. Pope	4.3	15.3	—	16.3	12.3	14.3	9.4	23.3	3.4
4. Dundaga	9.3	25.4	21.3	11.3	17.3	11.3	10.4	7.4	10.4
5. Engure	5.3	18.3	—	11.3	10.3	—	17.4	8.4	3.4
6. Dobeles	5.3	19.4	—	11.3	8.3	11.3	22.3	16.4	11.4
7. Jelgava	1.3	8.3	16.3	8.3	7.3	15.3	7.3	10.4	20.3
8. Cēsis	7.3	4.4	21.3	8.3	9.3	11.3	5.4	15.3	8.4
9. Bulduri	8.3	8.4	18.3	9.3	12.3	24.3	20.3	12.3	10.4
10. Katlakalna	8.3	21.3	24.4	11.3	11.3	11.3	14.3	20.3	20.3
11. Ragana	8.3	27.4	—	12.3	12.3	11.3	10.4	16.4	16.4
12. Matīši	8.3	16.4	—	9.3	12.3	12.3	30.3	20.4	4.4
13. Liepa	7.3	15.3	—	7.3	8.3	—	10.4	—	11.4
14. Vecpiebalga	11.3	16.4	—	12.3	12.3	12.3	15.4	23.4	—
15. Lugaži	10.3	10.4	—	13.3	15.3	10.3	16.3	18.4	6.4
16. Krape	8.3	29.3	—	11.3	12.3	14.3	10.4	—	8.4
17. Sproģi	7.3	7.4	22.3	9.3	8.3	9.3	8.4	10.4	31.3
18. Nereta	8.3	7.4	21.3	11.3	8.3	9.3	3.4	6.4	7.4
19. Atašiene	22.3	25.3	5.4	10.3	30.3	3.4	8.4	5.4	10.4
20. Jumurda	11.3	21.4	24.3	18.3	16.3	12.3	3.4	11.4	8.4
21. Dzelzava	9.3	3.4	17.3	15.3	16.3	—	20.3	—	18.4
22. Lubāna	8.3	10.4	27.3	12.3	12.3	11.3	2.4	29.3	9.4
23. Mēdzūla	11.3	10.4	—	11.3	11.3	12.3	14.4	20.4	4.4
24. Barkava	8.3	19.4	24.3	12.3	11.3	11.3	17.3	24.3	6.4
25. Subate	8.3	16.3	20.3	10.3	10.3	25.3	20.3	20.3	2.4
26. Dagda	8.3	14.4	7.4	14.3	11.3	10.4	24.3	11.4	7.4
27. Skaune	8.3	25.3	—	14.3	14.3	24.3	4.4	25.3	10.4

Novērojums sabiedriskā kārtā veikusi un datus iesūtījuši sabiedriskie novērotāji: 4. Dundaga — O. Kalnējs, 5. Engure — A. Liepiņa, 6. Dobeles — F. Nonbergs, 10. Katlakalna — J. Brigmanis, 11. Ragana — A. Stege, 12. Matīši — V. Mertena, 16. Krape — M. Puča, 17. Sproģi — V. Krastiņa, 18. Nereta — zava — O. Koluss, 22. Lubāna — E. Mālnieks, 23. Mēdzūla — A. Briede, 27. Skaune — H. Sadoviča,

1977. gada pavasari
novērotāju datiem)

Parādījās pirmals taurenis	Pirmals pērkons	Baltakšņi sāka ziedēt	Lazdas sāka ziedēt	Maiļšpes sāka ziedēt	Atļauņojās veģetā- cija plavās	Jānogām sāka plaukt lapas	Jānogas sāka ziedēt	Upenes sāka ziedēt	Pienenes sāka ziedēt	Kirši sāka ziedēt
12.4	30.4	15.4	17.4	20.4	30.4	3.5	13.5	12.5	11.5	25.5
25.3	30.4	—	—	15.4	2.5	3.5	13.5	12.5	13.5	5.6
9.4	30.4	10.4	8.4	20.4	6.5	8.5	14.5	14.5	13.5	29.5
11.4	30.4	—	26.4	14.4	10.5	6.5	20.5	20.5	12.5	24.5
20.4	30.4	5.4	24.4	1.5	5.5	5.5	13.5	16.5	14.5	20.5
23.3	8.5	16.4	16.4	26.4	30.4	4.5	12.5	10.5	16.5	14.5
29.4	30.4	3.5	3.5	—	6.5	3.5	14.5	14.5	8.5	18.5
28.4	8.5	—	—	22.4	21.4	23.4	11.5	12.5	16.5	18.5
24.3	30.4	4.5	13.4	—	7.5	3.5	14.5	11.5	5.5	24.5
11.4	3.5	6.4	6.4	11.4	26.4	3.5	12.5	18.5	10.5	15.5
30.4	26.4	25.4	16.4	30.4	4.5	1.5	10.5	14.5	12.5	16.5
26.4	30.4	25.4	23.4	1.5	9.5	6.5	11.5	16.5	16.5	18.5
29.4	30.4	10.4	6.4	—	12.5	4.5	15.5	16.5	25.4	18.5
—	8.5	1.5	—	—	5.5	2.5	13.5	—	20.5	—
23.4	30.4	26.4	24.4	24.4	4.5	2.5	12.5	16.5	16.5	18.5
25.3	25.3	—	15.4	20.4	27.4	3.5	10.5	15.5	20.5	18.5
18.4	30.4	10.4	11.4	23.4	4.5	1.5	7.5	12.5	12.5	16.5
24.3	30.4	10.4	10.4	25.4	26.4	2.5	9.5	12.5	10.5	16.5
3.4	25.4	13.3	15.4	17.4	20.4	31.4	—	—	10.5	—
11.4	28.4	24.4	2.5	3.5	6.5	3.5	16.5	23.5	18.5	28.5
22.4	14.4	18.4	—	24.4	20.4	4.5	9.5	20.5	13.5	14.5
10.4	28.4	11.4	13.4	20.4	30.4	4.5	13.5	15.5	13.5	16.5
—	9.5	1.5	29.4	29.4	27.4	1.5	12.5	10.5	16.5	19.5
16.4	28.4	16.4	19.4	28.4	27.4	1.5	7.5	14.5	15.5	22.5
10.4	8.5	30.3	28.3	26.4	25.4	26.4	8.5	6.5	5.5	15.5
25.3	7.4	18.4	22.4	—	24.4	2.5	10.5	16.5	16.5	18.5
5.4	8.5	8.4	20.4	—	10.4	28.4	8.5	13.5	5.5	12.5

rotāji: 1, Vērgale — A. Bloks, 2, Alzpute — J. Preiss, 3, Pope — E. Reinfelds,
7, Jelgava — L. Matjušonoks, 8, Code — J. Sietiņš, 9, Bulduri — E. Indriks,
J. Smits, 13, Liepa — K. Jasaitis, 14, Vecpiebalga — O. Zaķis, 15, Lugaži —
K. Sustīns, 19, Atašene — Z. Malčanova, 20, Jumurda — V. Odris, 21, Dzel-
24, Barkava — V. Miška, 25, Subate — O. Trošinova, 26, Dagda — F. Vasiļjeva,

Vietas nosaukums	Sākās lauku darbi	Atjaunojās veģetācija rudiem	Lakstīgalas pirmā dziesma	Bērziem sāka plaukt lapas	Bērzi sāka ziedēt	Kļavas sāka ziedēt	Ievas sāka ziedēt	Kreimenes sāka ziedēt	Melienes sāka ziedēt
1. Vērgale	11.4	15.4	25.5	8.5	15.5	—	16.5	25.5	18.5
2. Aizpute	16.3	9.4	10.5	26.4	—	11.5	—	—	—
3. Pope	28.4	—	—	5.5	10.5	14.5	20.5	5.6	16.5
4. Dundaga	20.4	2.5	25.5	8.5	12.5	14.5	19.5	25.5	27.5
5. Engure	24.4	—	—	6.5	9.5	10.5	18.5	28.5	17.6
6. Dobeļe	29.4	—	2.5	4.5	6.5	—	14.5	—	—
7. Jelgava	26.4	—	15.5	5.5	8.5	22.5	12.5	3.6	27.5
8. Code	15.4	14.4	1.5	1.5	10.5	11.5	16.5	28.5	—
9. Bulduri	20.4	—	10.5	2.5	8.5	8.5	11.5	1.6	7.5
10. Katlakalns	30.4	23.4	3.5	2.5	5.5	4.5	8.5	—	7.5
11. Ragana	29.4	—	9.5	2.5	2.5	6.5	12.5	23.5	5.5
12. Matīši	26.4	28.4	1.5	3.5	6.5	9.5	14.5	6.6	29.5
13. Liepa	18.4	—	4.5	2.5	—	10.5	20.5	30.5	—
14. Vecpiebalga	28.4	—	20.5	1.5	—	8.5	13.5	—	—
15. Lugaži	26.4	—	2.5	2.5	—	8.5	12.5	22.5	10.5
16. Krape	21.4	—	6.5	2.5	—	10.5	10.5	25.5	—
17. Sproģi	23.4	20.4	4.5	3.5	14.5	4.5	8.5	28.5	15.5
18. Nereta	20.4	20.4	8.5	3.5	15.5	5.5	8.5	28.5	15.5
19. Atašiene	27.4	—	—	1.5	—	14.5	6.5	25.5	—
20. Jumurda	27.4	25.4	7.5	2.5	—	6.5	16.5	25.5	26.5
21. Dzelzava	21.4	—	6.5	3.5	2.5	5.5	11.5	22.5	9.5
22. Lubāna	—	—	3.5	1.5	5.5	6.5	10.5	—	8.5
23. Mēdzūla	26.4	—	15.5	2.5	3.5	7.5	14.5	17.6	—
24. Barkava	26.4	28.4	11.5	1.5	29.4	10.5	12.5	24.5	21.5
25. Subate	19.4	15.4	25.4	1.5	5.5	3.5	8.5	20.5	8.5
26. Dagda	14.4	—	2.5	4.5	8.5	8.5	10.5	20.5	20.5
27. Skaune	10.4	—	6.5	30.4	15.5	4.5	7.5	25.5	10.5

A. Lauzis

«DABA UN MĒS»

Ar faktiem un atziņām, vērojumiem un praktisku padomu, informāciju un uzmundrinošu vārdu palīdzēt plašajam aktīvo dabas draugu pulkam tālāk attīstīt savu darbību, veicināt sabiedrībā racionalu, saudzējošu attieksmi pret mūsu dzīves materiālajiem resursiem — šāds nolūks ir izdevniecības «Zinātne» jaunajai brošūru sērijai «Daba un mēs». Latvijas PSR Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Centrālās valdes prezidija apstiprinātā sērijas redaklēģija sadarbībā ar autoru aktīvu — zinātniekiem, mācību spēkiem, zinātnes popularizētājiem — regulāri sagatavos izdošanai grāmatīņas, kas plašām lasītāju masām saprotamā veidā stāstīs gan par dabas aizsar-

Zemes sāka ziedēt	Sāka sēt miežus	Miežiem parā- dījās asni	Sāka stādīt kartupeļus	Kartupeļiem parādījās asni	Pēdējā pa- vasara salna	Abeles sāka ziedēt	Cerņi sāka ziedēt	Pīlādži sāka ziedēt	Rudzi sāka vārpot
30.5	22.4	3.5	6.5	1.6	—	30.5	12.6	10.6	15.6
13.6	28.4	—	5.5	—	5.6	7.6	8.6	10.6	9.6
5.6	—	—	15.5	11.6	23.6	7.6	9.6	10.6	—
3.6	7.5	21.5	15.5	17.6	23.6	5.6	10.6	12.6	10.6
26.5	—	—	7.5	30.5	23.6	28.5	8.6	8.6	—
—	6.5	14.5	—	—	7.6	28.5	31.5	31.5	—
26.5	—	—	—	—	21.7	31.5	22.5	24.5	—
20.5	30.4	6.5	10.5	3.6	1.6	30.5	16.5	5.6	14.6
2.6	—	—	3.5	22.6	3.6	30.5	5.6	27.5	—
8.6	—	—	—	—	30.5	—	23.5	1.6	9.6
12.6	—	—	2.5	14.5	—	20.5	31.5	1.6	—
24.5	9.5	17.5	11.5	12.6	25.6	2.6	29.5	10.6	—
26.5	—	—	—	—	22.6	29.5	26.5	8.6	—
—	—	—	—	—	24.6	26.5	4.6	8.6	—
28.5	—	—	—	—	2.6	26.5	26.5	28.5	—
30.5	—	—	—	—	2.6	30.5	25.5	25.5	—
24.5	30.4	4.5	13.5	9.6	2.6	20.5	15.5	22.5	12.6
24.5	30.4	4.5	15.5	11.6	2.6	20.5	18.5	21.5	9.6
18.5	—	—	15.5	30.5	—	20.5	20.5	—	18.6
24.5	13.5	22.5	11.5	11.6	23.6	2.6	28.5	4.6	18.6
20.5	—	—	—	—	29.5	23.5	19.5	22.5	—
22.5	—	—	—	—	2.6	17.5	23.5	22.5	—
15.5	27.4	9.5	9.5	—	23.5	27.5	6.6	19.5	—
23.5	9.5	17.5	11.5	12.6	6.6	24.5	22.5	22.5	—
20.5	30.4	8.5	7.5	30.5	22.6	25.5	20.5	15.5	5.6
22.5	12.5	18.5	26.5	20.6	1.6	20.5	20.5	24.5	—
10.5	—	—	—	—	—	18.5	18.5	17.5	—

dzības aktuālajām problēmām, gan arī par pašiem sargājamiem ob-
jektiem.

Jau iznākušas

G. Kasparsons. Biosfēra — mūsu mājas.

J. Viksna, A. Mednis. Latvijas ūdensputnu nākotne.

Tuvākajā laikā iznāks

A. Melluma. Latvijas PSR aizsargājamās teritorijas.

G. Liepiņš, J. Jākobsons. Cilvēks, ūdens, daba.

J. Jukna. Ko vēsti Kangaru kalni.

A. Titmane. Rīgas pilsētas zaļā zona.

S. Laiviņa, M. Laiviņš. Moricsalas dabas rezervāts.

Novēlam nozīmīgam pasākumam panākumus.

A. Pastors

PIRMS 50, 150 un 700 GADIEM

Pārskatot vecos rakstus un annāles par dažādām hidrometeoroloģiskām norisēm, atrodam, ka pirms 50 un 150 gadiem Daugavā pie Rīgas bijuši lieli ledus sastrēgumi un plūdi, kā arī pirms 700 gadiem ziemā stiprs sals.

Pirms 50 gadiem pēc ārkārtīgi slapjās 1928. gada vasaras iestājās ilga un barga ziema. 1929. gada pavasarī ledus biežums Daugavā vietām sasniedza 90 cm. Visu baseinu klāja bieža sniega sega. Pavasaris iestājās strauji. Daugavā vairākās vietās veidojās ledus sastrēgumi. Pie Rīgas ledus sāka iet naktī uz 21. aprīli. Tas strauji gājis caur pilsētu, bet, sasniedzis Daugavgrīvu, jūrā nav varējis iziet, jo kuģu ceļā bija sablīvējušies līdz 10 m augsti ledus torosi. 22. aprīlī Daugavas ledus no upes vidusdaļas turpināja ieplūst ostas akvatorijā un blīvējās posmā no Voleriem līdz Daugavas grīvai. Ūdens līmenis pilsētas robežās pakāpeniski cēlās un 23. aprīļa vakarā pie tiltiem sasniedza maksimālo atzīmi — 2,81 m virs jūras līmeņa, proti, tas ir bijis apmēram par 0,5 m augstāks nekā pirms 10 gadiem — 1969. gadā, ko daudzi vēl atceras, kad radās lielle uzplūdi no jūras. Pilsētā applūda krastmala un zemākās apdzīvotās vietas, īpaši Sarkandaugavas un Voleru apkārtnē, kur tika izskaloti ēku pamati, izmieķšķētas grīdas un mēbeles, ūdens aiznesa projām daudzas mantas. Milgrāvī izskalota krastmala. Izskaloti šosejas posmi un dzelzceļu atzarojumi. Daugavā vietām izrautas dziļas bedres, vietām uzskaloši sēkli.

Arī pirms 150 gadiem 1829. gadā ziema bijusi agra, ilga un barga ar ļoti smagiem ledus apstākļiem ne tikai upēs, bet arī Rīgas jūras līcī. Pēc «Latviešu Avīžu» ziņām, vēl maija sākumā Rīgas jūras līcis bijis klāts ar ledu: «Kuģi, nākdami no visām pasaules malām un gribēdami uz Rīgu un Pērnavu tikt, ir pret Kolkas ragu sakrājušies, nevarēdami mazā jūrā iekšā tapt, kas ar ledu tā noklāta, ka rūniši (Roņu salas iedzīvotāji — A. P.) arvien vēl pa to pašu staigā, roņus kaudami.»

Tajā pašā gadā lieli ledus sastrēgumi un plūdi bijuši arī upēs, piemēram, «Latviešu Avīzēs» par Lielupī pie Jelgavas ir rakstīts, ka «ūdens savēlās tik augsti, kā sen gadiem nedabūjām piedzīvot, visos namos tur apkārt ūdens istabā iesmēle, ka iedzīvotājiem uz bēniņiem bij jākāpj». Par ledus iešanu pie Rīgas: «Ūdens tik ātri cēlās, ka ledus gabali pa Spilvi tapa dzīti, jo apakšā ledus vēl nekustējās. 11. aprīlī ūdens uzplūda līdz Māras sudmalām un starp Katrīnes dambi, tiem kalniem viņpus sarkanās Daugavas un Pēterburgas priekšpilsētas viss apakš dzīļa ūdens stāvēja. Keizara dārzā un priekšpilsētā ūdens asi augsts bija un tik ar mokām ūdeni no pašas pilsētas varēja noturēt.»

Par stipru salu pirms 700 gadiem 1279. gada februārī un martā varam lasīt «Atskaņu hronikā»:

«Nu gribu tālāk pastāstīt:
Tik neganti to ziemu sala,
Ka ļaužu apsala bez gala,
Kā pagāniem, tā kristītiem
Bij bojā gājis abējiem
Dažs gana dižens varonis.»

VASARA

A. Roga

PASARGĀSIM MŪSU ZAĻO DRAUGU MEŽU NO UGUNSI!

Mežs ir enerģijas, izejvielu un būvmateriālu avots, tas regulē klimatu un augsnes mitrumu, novērš augsnes eroziju, attīra gaisu no piesārņojuma, atjauno gaisa skābekli, noder atpūtai, ogošanai, sēpošanai. Un ko gan iesāktu mūsu lielā mednieku saime, ja nebūtu meža. Turklāt mežam ir arī estētiska nozīme.

Latvijas PSR mežu ir daudz — tie aizņem 38% no kopējās teritorijas. Tomēr to izmanto tikai ikgadējā pieauguma apjomā, izcirstās platības apmežo ar vēlamākajām koku sugām, mežu kopj un rūpīgi apsargā. Tā saimniekojot, tiek nodrošināta meža atražošana, produktivitātes celšanās, kā arī samazinās zaudējumi, ko nodara ugunsgrēki.

Uguns ir lielākais meža ienaidnieks. Vasarā sausā laikā mežs var aizdegties no vismazākās dzirkstelītes, kas saglabājusies meža zemsegā vai kūdrā ugunsкура vietā, no neuzmanīgi nomesta sērkokciņa, no gruzdoša cigaretes gala. Ilggadējā statistika liecina, ka meža ugunsgrēki mūsu republikā izceļas šādu iemeslu dēļ:

pavasārī dedzinot iepriekšējā gada sauso zāli — 6,0%;
(kūlu)

no lokomotīvu un citu transportlīdzekļu — 3,0%;
dzirkstelēm

meža izstrādes organizāciju vainas dēļ (zaru — 2,0%;
dedzināšanas, neuzmanīgas smēķēšanas u. tml.
dēļ)

dažādu ar mežu tieši vai netieši saistītu organizāciju vainas dēļ (sakaru un elektropārvades līniju, naftas vadu bojājumu dēļ)

vietējo iedzīvotāju (arī ogotāju, sēņotāju, — 86,0%
atpūtnieku, tūristu u. tml.) vainas dēļ
no zibens — 0,5%.

Ir jau tiesa, ka cilvēku atpūtai, garīgai atslodzei nepieciešamas pārmaiņas, neikdienišķais, tāpat arī miers, svaigais uzt. Un nepārtrauktas vieglo automobiļu straumes, pārpildīti vilcieni un autobusi izejamo dienu rītos traucas ārā no pilsētas — uz laukiem. Daudzi dodas uz jūrmalu, bet vēl vairāk mieru un atpūtu meklē mežā — klusā upes ielokā, kur skan putnu čalas, vai arī ogu un sēņu laikā enainajos mežu plašumos. Tas ir apsveicami, bet nav labuma bez ļaunuma.

Kaut kur mežā paliek dzirkstele no automobiļa izpūtēja, ar nevērīgu žestu nomests gruzdošs cigaretes gals, neapdzēsts sērkokciņš, un nereti komfortam tiek kurināts ugunskurs. Bet sausā un vējinā laikā var uzliesmot pat pirms nedēļas kurts, šķietami rūpīgi apdzēsts, gluži melns izplēnējis ugunskurs, jebkura tikko manāma dzirkstele un oglīte. Tā izceļas 86% ugunsgrēku mūsu mežos.

Un vēl — vai esam kritiski pavērojuši, kas notiek pavasaros tūlīt pēc sniega nokušanas? Tikko apkārtne kaut cik apžūst, daudzus pārņem nepārvarama dedzināšanas mājība. Sērkokciņi uzrodas pat vismazāko nerātņu kabatās. Sak, lai jau bērni dedzina, labāk augs zālīte. Vai nu zālīte aug labāk, vai ne, bet katru gadu reizē ar pārno zāli nodedz daudzas saimniecības ēkas un pat dzīvojamās mājas, par šķūnišiem un žogiem nemaz nerunājot. Cilvēki paliek ar to, kas mugurā, un tas pats dūmos apkvēpis. Gadās, ka aiziet bojā pat cilvēki. Sajā laikā sausajā un siltajā kūlā patvērumu meklē jaunie zaķēni, tur ligzdo un perē perētāji putni, — arī tie sadeg. Turklāt speciālisti apgalvo, ka ar dedzināšanu zāles ražu paaugstināt nav iespējams. Šīs pavasarīgās dedzināšanas tradīcijas dēļ izceļas 6% meža ugunsgrēku.

Tāpat kopumā 92% meža ugunsgrēku nekādi nav ataisnojami. Pārējos 7,5% meža ugunsgrēku daļēji izraisa tehnikas bojājumi un strādājošo neuzmanība un, visbeidzot, tikai 0,5% to izraisa pati daba — zibens.

Mūsu republikā ir daudz skujkoku mežu, tie ir ļoti ugunsnedroši un sausā laikā viegli aizdegas. Parasti gan meža ugunsgrēki laikus tiek atklāti un apdzēsti, iekams uguns nav paspējusi mežam nodarīt jūtamus zaudējumus.

mus. Tomēr reizēm uguns ir par dzēsējiem veiklāka, un tad izdeg lielas platības, nodarot mežam briesmīgu postu.

Piemēram, 1963. gadā, kad bija neparasti sausa un karsta vasara, aizdegās purvi pie Varakļāniem. Uguns kā neprātīga joņoja turp un atpakaļ, pa vienām un tām pašām vietām, atkarībā no vēja virziena. Likās, deg visās malās — visur liesmas un dūmi. Vakarā pierimusi, no rīta tā ar jaunu sparū un niknumu virzījās tālāk, un tā vairākas dienas. Vainīgais bija viens — neuzmanīgs un neapzinīgs smēķētājs, bet dzēsa — simti karstajā un smagajā gaisā izmocijušos un pārgurušu cilvēku.

1974. gada pavasarī, kad arī bija neparasti sauss, liels meža ugunsgrēks izcēlās netālu no Liepājas — Vērgalē. Šoreiz to izraisīja lokomotīves dzirksteles. Uguns, tikusi nosusinātajos, ar bieziem viršiem un sausu pērno zāli klātajos grīšos, kas pēckara gados bija apmežoti ar priežu monoaudzēm, šnākdama un kaukdama traucās uz priekšu, zaļo, kupli noaugušo priedīšu vietā aiz sevis atstādama melnus, pārņēlušos, kūpošus stumbeņus. Vainaguguns trakoja tikai 4 stundas, bet arī šajā īsajā laikā tā paspēja nodarīt neiedomājami lielu postu. Nodega vērtīgs mežs, dūmos un liesmās aizgāja bojā meža zvēri, to mazuli, putnu ligzdas ar visām olām, sadega medņu riesta vieta. Tikai pateicoties ļoti operatīvai un pašaiizdzīgai vietējo iedzīvotāju un liepājnieku rīcībai, uguns nepaspēja aprīt arī tuvējās dzīvojamās mājas un saimniecības ēkas.

Padomju Savienībā daba, arī mežs, atrodas valsts aizsardzībā. Saudzēt mežu, pasargāt to no uguns, no iznīcības ir katra pilsoņa juridisks un morāls pienākums.

Meža apsardzības pamatlikums ir PSRS mežu ugunsdrošības noteikumi, kas obligāti jāievēro visiem pilsoņiem, visiem uzņēmumiem, iestāžu un organizāciju vadītājiem. Obligāti ir arī visi valdības lēmumi attiecībā uz mežu pasargāšanu no uguns.

Meža ugunsdrošības noteikumos minēti drošības pasākumi, kādi jāveic un jāievēro ikvienam ar mežu saistītam resoram, piemēram, meža izstrādātājiem un apsaimniekotājiem, uzņēmumiem, kuru pārziņā ir dzelzceļi un autoceļi, kūdras ieguves objekti, naftas un gāzes vadi, elektropārvades un sakaru līnijas, kā arī ikvienam pilsonim, kas ierodas mežā. No sniega nokušanas pavasarī līdz rudenim, kad iestājas lietains laiks, mežā un tā tuvumā aizliegts kurināt ugunsgrēkus, arī smēķējot jāievēro piesar-

dzība — nedrīkst nomest neapdzēstus sērkokciņus un cigarešu galus. Tas ir vienkārši un saprotami, taču tieši šo elementāro prasību neievērošanas dēļ izceļas 86% ugunsgrēku.

PSRS Ministru Padome ar 1977. gada 15. jūlija lēmumu, papildinot PSRS mežu ugunsdrošības noteikumus, visā meža fonda un arī citu resoru teritorijā, kas piekļaujas mežam un apstādījumiem, aizliegusi dedzināt iepriekšējā gada sauso zāli (kūlu).

Ievērojot meža ugunsdrošības noteikumus, tikai iegūsim. Tiem, kas tomēr tos neievēros, paredzēti naudas sodi, turklāt diezgan lieli — uzņēmumu, organizāciju un iestāžu vadītājiem līdz 80 rubļiem, pilsoņiem līdz 30 rubļiem. Soda līdz 5 rubļiem valsts meža sardze var likt samaksāt pārkāpuma vietā bez pārkāpēja personības noskaidrošanas. Ja zaudējumi ir ļoti lieli, sodu paredz kriminālkodekss.

Tomēr galvenais jau nav sods. Dabas un meža saudzēšana ir katra pilsoņa goda lieta, un tiesnesis lai katrs sev ir pats.

M. Kundziņš

FOTOMEDĪBAS

Ko īsti apzīmē ar vārdu fotomedības, kuru nereti aizvieto ar izteicienu medības ar fotoaparātu. Dzirdēti pat paredzējumi, ka, attīstoties šim medību veidam, pakāpeniski atmirs medības ar bisi kā mūsdienīgu cilvēka necienīgs, nehumāns sporta veids.

Tātad — medības. Vēlēšanās iegūt dzīvnieku valsts trofejas. Nepieciešamība izjust vienreizīgo un grūti aprakstāmo satraukumu pirms uzvaras mirkļa. Iespēja apliecināt sevi ar reālu guvumu gan pašam savās, gan citu acīs.

Nepavisam nediskutējot par to, kurš medību veids perspektīvāks vai humānāks, uzreiz jāatzīst, ka pašreizējie priekšstati par dabas aizsardzību ne tikai nenoliedz kādu no šiem medību veidiem, bet, gluži otrādi, — abus uzskata par nepieciešamiem un humāniem. Medības ar bisi atļautas tikai īpaši sagatavotiem cilvēkiem, un tās reglamentē dažādi noteikumi. Labi organizēta medību saimniecība saprātīgās robežās regulē mūsu faunas dabisko resursus. Reiz izjaucis līdzsvaru dabā, cilvēks nedrīkst atteikties no atbildības par turpmāko. Dzīvnieki nekad vairs nevarēs vairoties netraucēti, jo nelielajos dabas stūrīšos, kurus esam tiem atvēlējuši, bieži vien tie iet bojā. Tātad medības ar bisi ir ne tikai vienkārša atavistisku tieksmju apmierināšana, bet, lai arī cik paradoksāli tas pirmajā mirklī izklausās, likumsakarīga nepieciešamība dabas aizsardzības interesēs.

Kāda nozīme te ierādāma fotomedībām? Jāsaka, ka vārds medības ir zināmā mērā traucējošs, jo līdz ar to rodas maldīgs priekšstats par visu rīcību kopumā. Mums šķiet, ka vienīgā atšķirība no parastajām medībām ar bisi ir tikai cits ierocis. Pats par sevi nekaitīgs. Tāds, kurš tieši nogalināt nespēj. Tātad — humāns. Viss pārējais ir tāpat kā jebkurās medībās, ja ne vēl labāk, jo nav ne trokšņa, ne asiņu.

Lai nosaukums mūs nemulsinātu, sāksim ar to, ka painteresēsies par pašu medību objektu. Sauj, kā zināms, ne jau visu, kas kustas. Bet, ja rokās ir fotokamera, nekas netraucē ar to pašu ieroci «šaut» gan stirnas un briežus, gan, teiksim, mušas un vārdes. Medības? Ja tās ir fotomedības, tad — jā.

Saut ar bisi nepavisam nav atļauts jebkurā vietā, kad un cik tikai iegribas. Ja nu kādam tas tomēr ienāktu prātā, sekotu sods vai nosūtīšana pie psihiatra. Bet tamlīdzīgu fotomednieku atzītu par pilnīgi normālu.

Tiem, kuriem atļauts dzīvniekus nogalināt, ir pienākums rūpēties par dzīvnieku savairošanu un piebarošanu. Vai jūs esat redzējis kādu, kurš pēc tam, kad sekmīgi nofotografējis, piemēram, dzeguzes mazuli, sēdētu pie ligzdas un turpinātu barot mazuli, kamēr tas pieaug un spēj patstāvīgi rūpēties par sevi? Gluži otrādi, dzeguzēna «necilvēcīgā» izrikošanās attiecībā pret ligzdas likumīgajiem īpašniekiem drīzāk var radīt vēlēšanos apgriezt tam sprandu. Nešaubos, ka starp tūkstoš fotomedniekiem kāds to noteikti spētu izdarīt. Trofeja tomēr būtu dzīva dzeguzēna attēls. Un tā tālāk...

Ja lasītājs no visa teiktā secinās, ka šā raksta autors cenšas par katru cenu reabilitēt bises šāvējus un nomelnot fotomedniekus, tas būs visai maldīgs secinājums. Beigu beigās mans uzdevums šobrīd tieši ir aizstāvēt fotomednieku intereses un sekmēt fotomedību attīstības gaitu mūsu republikā. Tikai, kā jau minēju, nosaukums fotomedības drīzāk nozīmē nevis bises aizstāšanu ar fotoaparātu, lai iegūtu medību faunas pārstāvju attēlus, bet gan savvaļas dzīvnieku fotografēšanu to dabiskajos dzīves apstākļos vispār neatkarīgi no sugas. Līdz ar to rodas daudzas problēmas, kuras neattiecas uz medībām šā vārda klasiskajā izpratnē.

Vispirms jāsaka, ka grūti gūt īstu priekšstatu par to, cik populāras ir fotomedības Latvijā, jo atšķirībā no medniekiem, kas ir bruņojušies ar bisi, fotomednieki nav organizēti un darbojas pilnīgi individuāli. Iespējams, ka atsevišķu personu rīcībā ir lieliski dzīvnieku uzņēmumi, taču līdz plašākai apskatei nonākušas kaut cik nozīmīgas fotomedību trofejas pagaidām diemžēl ir retums. Tad, kad rodas vajadzība pēc šādiem materiāliem vai nu publicēšanai, vai izstāžu noformēšanai, parasti jāstopas ar lielām grūtībām piedāvājuma trūkuma vai arī attēlu zemās tehniskās kvalitātes dēļ. Acīmredzot ar fotomedībām sekmīgi nodarbojas samērā nedaudzi cilvēki. Tam ir objektīvi iemesli. Mums vispār nav nekādu tradīciju fotomedību jomā. Runājot tieši par medību faunas fotografēšanu, jāsaka, ka mūsu republikā tam ir samērā neilgbvēlīgi apstākļi. Nepietiek ieraudzīt dzīvnieku pa lielu gabalu vai uz īsu brīdi. Būtu vēlams, lai dzīvnieku koncentrēšanās vietas atastos labos apgaismojuma apstākļos un būtu ērti pieietamas. Samērā lieli mežu masīvi, kuri ir raksturīgi lielai daļai mūsu republikas teritorijas un kuri, bez šaubām, ir mūsu dabas bagātība, fotomedībām ir maz piemēroti. Lielie meža dzīvnieki tāpēc ir daudz «mežonīgāki» nekā, piemēram, dažās Rietumeiropas valstīs, kur izdotajās grāmatās un

albumos esam redzējuši lieliskas fotomedību trofejas. Kā zināms, mežu platības tur ir daudz mazākas, bet dzīvnieku koncentrācija lielāka. Cits, ne mazāk svarīgs iemesls ir tīri tehniskas dabas: dzīvnieku fotografēšanai ir nepieciešama speciāla aparātūra, kuru iegādāties un iemācīties pārvaldīt nebūt nav viegli.

Maz ticams, ka tuvākajā nākotnē strauji pieaugtu fotomednieku skaits. Tomēr nav tik svarīgi, cik liela armija, bruņota ar fotoiero-
čiem, dosies uzbrukumā. Svarīgi ir, kādas tradīcijas iedibināsies sav-
vaļas dzīvnieku fotografēšanā mūsu republikā. Te jāatceras, ka foto-
medībām ir iespējami vismaz divi attīstības virzieni. Pirmkārt, sport-
tiska tipa fotomedības, kurās galvenā nozīme ir pašam fotomedību
procesam. Sai gadījumā fotošautene drīzāk ir mobilizējošs faktors, kas
dod iemeslu atrasties dabā un padziļināti to vērot, izjust. Rezultāti
ne vienmēr ir obligāti, arī to kvalitāte nepretendē uz plašāku
sabiedrisku nozīmību. Parasti fotomednieks cenšas, aktīvi pārvietojoties,
piekļūt dzīvniekam. Otrkārt, fotomedības ir darbības forma un fotogrā-
fijas paveids, kura rezultātā noteikti jārodas attēlam. Optimālajā ga-
dījumā attēla kvalitātei jāatbilst ne tikai tehniskām normām, bet arī
jāsatur zināmi mākslinieciskās izteiksmes elementi, kuri paaugstina tā
emocionālo ietekmi. Fotogrāfiskais te pēc apjoma ir līdzvērtīgs med-
nieciskajam un, ienesot jaunrades momentu, var pat dominēt. Sports te
viegli var pārvērsties par smagu fizisku darbu, jo attēlu nereti nākas
iegūt par dārgu cenu, veicot tālus pārgājienus ar uzskabi, paciešot
aukstumu un karstumu un, ja neuzsmaida veiksmē, atkārtotot
mēģinājumus vēl un vēl. Tam klāt vēl nāk darbs laboratorijā, ap-
strādājot fotomateriālus un panākot maksimāli izteiksmīgu attēlu. Sā-
diem attēliem ir sabiedriska nozīme. Tiesa, fotomednieki amatieri biežāk
dod priekšroku sportiskajam virzienam un reti kad spēj izturēt grū-
tības, kuras neizbēgami rodas, daļēji profesionalizējoties dabas foto-
grāfijā. Ja svarīgākais ir iegūt attēlu, fotogrāfam nākas ne tikai lie-
tot aktīvas pielavišanās metodes, bet arī sēdēt slēpni stundām ilgi,
reizēm pat pilnīgi bez kustībām, vai arī ilgstoši censties savvaļas
dzīvniekus kaut cik pieradināt pie apstākļiem, kuros vieglāk tos nofoto-
grāfēt.

Varētu jau runāt tikai par sportiska rakstura fotomedībām, ja vien
to relatīvi vieglā pieietamība nebūtu par iemeslu visai negatīvām sekām.
Pietiek iegādāties «fotošauteni», lai tūlīt varētu sākt nodarboties ar fo-
tomedībām. Taču izrādās, ka šādi fotomednieki, kuru rīcību dabā
neierobežo gandrīz nekādas saistības, var būt potenciāli daudz bīsta-
māki nekā ar bīsi bruņoti mednieki likumīgās medībās. Iemesls ir ļoti
vienkāršs. Lai nofotografētu dzīvnieku, tam ir jāpiekļūst pietiekami
tuvu. Katra šāda pielavišanās parasti nepaliek nepamanīta un agrāk
vai vēlāk dzīvnieks nobīstas un bēg. Turklāt fotomedību objekts var būt
ne tikai kāds no lielākajiem meža dzīvniekiem. Diezgan vilinoši ir «pa-
medīt», piemēram, dziedātājputnus pie to ligzdām. Dabiski, šāda trau-
cējuma dēļ tie var pamest ligzdas. Tik sportiskā pielavišanās metode
var pārvērsties par īstu kaitniecību, ja ar to nodarbojas jebkurš, kas
nezina vai negrib iepazīt dzīvnieku dzīves veidu un īpatnības. Pat vardi
nav iespējams nofotografēt tuvplānā, ja neievēro dažus tās bioloģijas
noslēpumus.

Otrais fotomedību virziens no šā viedokļa būtu apsveicamāks, jo
diezin vai daudzi uzņemties tādas grūtības, nebūdami iepriekš kārtīgi
apbruņojušies ne tikai ar tehniku, bet arī ar zināšanām. Pat tie, kuri

paredzējuši izmantot slēpnī, centīsies strādāt bez zaudējumiem. Tātad te fotomednieku kontingents ir krietni «inteligentāks». Vismaz tā tam vajadzētu būt. Turklāt, ja tiešām izdodas iegūt vērtīgus uzņēmumus, tiem ir liela nozīme dabas zināšanu propagandā un līdz ar to dabas aizsardzībā. Un beidzot, tieši šādu fotomednieku vidū visdrīzāk var būt cilvēki, kuri turpmāk, iespējams, pievērsās profesionālajai dabas fotogrāfijai. Pagaidām mūsu republikā šāda nodarbošanās kā profesija vēl tikai veidojas Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Centrālās padomes specializētajā fotolaboratorijā NATURFOTO.

Fotomedības, kurām nākotnē acīmredzot būs arvien lielāka nozīme kā cilvēku aktīvas atpūtas un jaunrades veidam, pelna savlaicīgu uzmanību un atbilstošu sagatavošanos ne tikai no pašu fotomednieku puses, bet arī no visām tām organizācijām, kuras ir atbildīgas par dabas aizsardzības interešu sargāšanu mūsu republikā.

H. Rubine

DABAS AIZSARDZĪBAS NOTEIKUMU IEVĒROŠANA, VĀCOT ĀRSTNIECĪBAS AUGUS

Savvaļas augu resursu saglabāšana un racionāla izmantošana ir visai svarīga dabas aizsardzības problēma. PSRS ik gadus medicīniskās rūpniecības un veselības aizsardzības vajadzībām tiek ievākti 23—29 tūkst. t dažādu savvaļas ārstniecības augu drogu. Tāds drogu daudzums tomēr neapmierina šo nozaru vajadzības, sakarā ar to paredzēts palielināt savvaļas ārstniecības augu drogu ieguvu: vairāk vākt priežu un bērzu pumpuru, krūkļu un ozolu mizu, aveņu, melleņu, mežrozīšu un smiltsērķšķu augļu un citu medicīnā lietojamu vērtīgu augu drogu. Tāpēc PSRS Ministru Padomes Valsts mežsaimniecības komitejai mežu ierīcības gaitā jānodrošina šo augu resursu meklēšana, augu stādīšana un liegumu organizēšana. Mūsu republikā ik gadus ievāc pāri par 35 t dažādu ārstniecības, galvenokārt savvaļas, augu drogu.

1977. gada 15. aprīlī Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma lēmumu Nr. 241 par valsts aizsargājamo dabas objektu apstiprināšanu republikā. Ar to valsts aizsardzībā ņemtas reti sastopamas, kā arī ārstniecības un dekoratīvo augu sugas, kuru resursi ir ļoti mazi, vai, pastiprināti izmantojot, ātri izsīkst. Atkarībā no augu daudzuma, izplatības un atrašanās vietas noteikts to aizsardzības režīms un tāpēc visi aizsargājamie augi iedalīti 3 grupās. No mūsu republikas aizsargajamiem augiem gandrīz 1/4 ir ārstniecības augi, bet tautas medicīnā lietojamo augu īpatsvars ir vēl lielāks.

I un II grupas aizsargājamās augus nedrīkst ievākt un iznīcināt visā republikas teritorijā. Tie ir šādi ārstniecības augi: baltais āmulis, parastā efeja, ogu īve, rudens vēlziede, augstie gaiļpieši, mainīgā vanadzīte, lielā zilgalvīte, mežloki, šaurlapu lakači, mieturu mugurene, lielziedu uzpiķirstīte, dobie cīruļiņi, palu staipekņi, tumšzila un krustainā genciāna, parastā aristolohija u. c. Par šo augu iznīcināšanu ir noteikta materiālā atbildība: par katru I grupas augu paredzēts sods 100 rubļ., bet par II grupas augu — 50 rubļ. apmērā.

III grupa aptver 31 aizsargājamo augu sugu: apdzīras, gada, vālišu, plankanos un trejdaivu staipekņus, naktsvijoles, odu gimnadeniju, visas dzegužpuķes, ūdensrozes, meža ozoliņi, šķeltlapu silpurenī,

1. att. Apdziras.

atvasu saulrietenus, parasto zalkteni, čemuru palēkus, balzamkārķlu jeb purva mirti, parasto milteni u. c. (1., 2., 3. att.)

Mūsu republikā aizsargājamo augu sarakstā nav uzņemtas dzeltenās kakpēdiņas, maijpuķītes, dzeltenās lēpes, kuras arī būtu aizsargājamas, kā tas ir citās savienotajās republikās.

III grupas aizsargājamus augus drīkst vākt tikai saziņā ar dabas aizsardzības orgāniem vai vietējām mežniecībām. Lai saglabātu ārstniecības augu resursus, augus nedrīkst vākt katru gadu vienos un tajos pašos mežu masīvos.

Vācot augu saknes, sakneņus, sīpolus vai gumus, jāievēro augu vairošanās veids. Lai neiznīcinātu dabiskās audzes, tiem augiem, kuri vairojas veģetatīvi ar pazemes orgāniem, jāatstāj daži sakneņi un gumi. Nedrīkst vākt jaunu augu pazemes orgānus, ja tie neatbilst drogu preču kvalitātes normām, jāļauj, lai tie paaugas. Ja augi vairojas ar sēklām, vēl rudenī pēc sēklu izsēšanās var ievākt visus pazemes or-

2. att. Staipekņi: 1 — gada; 2 — vālišu; 3 — plakanie; 4 — palu.

3. att. Mūzja miltene.

rus, izmanto nociršanai paredzētos vai pavasarī nocirstos kokus un krūmus vai to resnākos zarus, kuru mizas biežums atbilst attiecīgo standartu prasībām (0,5—3 mm). Tā var sagatavot ozolu, krūkļu mizas, priežu un bērzu pumpurus. Ievācot ziedus un ziedkopas, daļa no tām jāatstāj neskarta, lai attīstītos sēklas un augu audzes varētu atjaunoties un saglabāties. Vācot ziedus no lieliem kokiem — liepām, vilkābelēm u. c. —, nedrīkst zāgēt lielus zarus, ar izkapti vai sekatoru var nogriezt tikai nelielus zariņus.

Ievācot milteņu lapas, augus nedrīkst izraut ar saknēm, bet agri pavasarī pirms ziedēšanas vai rudenī pēc augļu nogatavošanās (septembrī, oktobra sākumā) jānogriež zari. No vienām un tām pašām audzēm drošas var atkārtoti vākt ne agrāk kā pēc 5—7 gadiem, atkarībā no tā, kā dotajā vietā pēc audžu ekspluatācijas augi atjaunojas.

Mūsu republikā ik gadus tiek sagatavots pāri par 200 kg staipekņu sporu. Ievācot sporas, nedrīkst raut staipekņus ar visām saknēm, bet jānogriež tikai sporu vārpas, kad sporas tajās ir nogatavojušās; pēc sporu izsijāšanas vārpas jāizkaisa mežā. Jāatceras, ka staipekņi aug ļoti lēni: apmēram 30—35 gadu laikā izaug sporas producējoši augi.

Apdzīras nekur neveido lielas audzes, to lakstus izmanto galveno-kārt stacionāros hroniskā alkoholisma ārstēšanai. Ievācot lakstus, tos nogriež dažus centimetrus virs zemes, tos nedrīkst plūkt un raut ar rokām, jo šie augi pēc lakstu ievākšanas atjaunojas ļoti lēni vai vispār neatjaunojas. Šis augs ir aizsargājams visā PSRS teritorijā. Tāpat ir aizliegts ievākt orhideju dzimtas augu gumus.

Lai tiktu saglabāti vērtīgākie savvaļas augi, stingri jāregulē to vākšana, ievērojot katra auga bioloģiskās īpatnības un drogu vākšanas instrukcijas; jāierobežo privāttirdzniecība ar ārstniecības augu drogām un aizsargājamiem dekoratīviem augiem. Saudzēsim visus derīgos un krāšņos augus, neplūksim tos bez īpašas vajadzības!

NEDAUDZ PAR MAKŠĶERĒŠANU

Jau kopš seniem laikiem ūdeņi cilvēkus ir vilinājuši gan kā atpūtas vieta, gan kā eksistences nodrošināšanas avots. No zivju zvejas, kurai kādreiz bija svarīga nozīme iztikas sagādē, attīstoties tā saucamajai rūpnieciskajai zvejai, katra indivīda ricībā palikusi tikai makšķerēšana. Vēl tagad mazāk attīstītos rajonos tai ir svarīga loma kā iztikas avotam, tur tā cieši savijas ar rūpniecisko zveju. Rūpnieciski attīstītos rajonos makšķerēšana galvenokārt vairs ir tikai skaists vaļasprieks, kam daudzi cilvēki veltī savu brīvo laiku un kas nodrošina tiem pilnvērtīgu atpūtu. Tieši šajā virzienā pilnveidojas makšķerēšana visās attīstītajās valstīs, arī Padomju Savienībā. Tāpēc literatūrā bieži vien lieto terminu amatiermakšķerēšana, kuras atsevišķs virziens ir pēdējā laikā izveidojies makšķerēšanas sports.

Ko saprotam ar jēdzienu amatiermakšķerēšana jeb vienkārši makšķerēšana? Vai katru, kurš māc noķert zivi, var saukt par makšķernieku šā vārda pilnā nozīmē? Acimredzot ne. Makšķerēšanas vērtējumā mūsdienās galvenais ir sportiskuma princips. Tieši tāpēc daudzi varbūt pat nevieta lieto terminu sporta makšķerēšana. Atbilstoši šim principam pirmajā vietā tiek izvirzīti makšķerēšanas paņēmieni, kuri sevī ietver visvairāk sportisko elementu, proti, tie, kuri maksimāli daudz dod personības vispusīgai attīstībai. Par vissportiskāko vienmēr min mušiņmakšķerēšanu, spiningošanu un aktīvu makšķerēšanu ar pludiņa makšķeri. Šie makšķerēšanas veidi prasa relatīvi daudz kustību un atšķirībā no tā sauktās pasīvās makšķerēšanas notiek pastāvīgā makšķernieka kontrolē. Zivju resursiem ūdenstilpēs nemitīgi samazinoties, šim faktoram tiek pievērsta sevišķa uzmanība, jo, makšķerējot ar aktīviem paņēmieniem, makšķernieks var atlaist brīvībā tās noķertās minimāli ievainotās zivis, kuras nav atļauts makšķerēt vai kuras neatbilst pēc izmēriem. Makšķerējot ar pasīviem paņēmieniem, piemēram, ar naktssporēm vai gruntsmakšķerēm, šāda iespēja vairumā gadījumu ir izslēgta. Atbilstoši tam tiek virzīta arī makšķerēšanas noteikumu attīstība, tie stimulē sportisku makšķerēšanas paņēmienu ieviešanu un ierobežo mazāk sportiskos. Kaut gan daudzi var tam nepievienoties un uzskatīt, ka makšķerēšana, piemēram, ar peldošām ūdām ir ļoti sportiska. Airēt, lai sadzītu rokā pa ezeru izkļdušās ūdas, varot tikai fiziski attīstīti cilvēki. Un aizmirst, ar cik ūdām šis «sportists» makšķerē un cik zivju ir noķēris. Galvenais — neviens nekad nevar pateikt, cik ir ūdu un kāds ir loms...

Ievērojot iepriekš minēto, varētu teikt — un tā ir viena no mūsdienu īpatnībām —, ka makšķerēšana ir ievirzījies jaunā attīstības fāzē. Cilvēka intensīvas darbības dēļ rūpnieciski attīstītos rajonos zivju krājumi samazinās un arvien lielāku nozīmi iegūst gan makšķernieku rūpes par izmantoto ūdenstilpju zivju krājumu regulāru atjaunošanu, gan par jaunu sportisku attiecību nostiprināšanos pašā amatieru makšķerēšanā.

Bieži makšķerniekam jautā, cik zivju ir viņa lomā. Bet ko dod atbilde? Ļoti maz. Ne vienmēr niecīgs loms liecina, ka makšķernieks ir slikti vai ka tā ir veltīga laika šķiešana. Piemēram, par tādu es neuzskatītu cilvēku, kurš ar spiningu vai mušiņmakšķeri bez zivīm atgriežas no Gaujas krācēm, Braslas senlejas vai mūsu foreļupītēm.

Dažam makšķerniekam viena niecīga zivtiņa dod vairāk, nekā citam isā laikā pielautā norma — 5 kg. Ne velti, runājot par makšķerēšanas sportiskumu, to cenšas raksturot nevis ar zivju skaitu vai lielumu, bet gan ar nepieciešamo veiklības, uzmanības un dabas dziļas izzināšanas pakāpi. Šāda attieksme ir makšķernieku kultūras jautājums.

Otra svarīga mūsdienu īpatnība ir augsti attīstītā makšķerēšanas tehnika, kas galvenokārt pamatojas uz kvalitatīvu inventāru. Makšķerēšanas inventārs ir kļuvis vieglāks un izturīgāks, ar kvalitatīvi jaunām lietošanas iespējām. Tas samazina nepieciešamību katram nodarboties ar inventāra jautājumiem un padara patikamāku tā lietošanu. Līdz ar to makšķerniekam paliek vairāk laika un iespēju vispusīgi attīstīt savu personību. Visvairāk inventāra pilnveidošanos ietekmējusi ķīmiskā rūpniecība. Reizē ar ūdeņu piesārņošanas problēmām, kuras tā radījusi, makšķerniekiem ķīmija ir devusi ļoti izturīgas sintētiskas auklas, mušīnauklas, dažādus makšķerkātus no sintētiskiem materiāliem. Vai makšķernieks, kurš makšķerēja ar pludiņa makškeri, varēja kādreiz iedomāties turēt rokās 10—12 m garu makšķerkātu ar auklu, kuras diametrs nepārsniedz 0,15 mm, bet pavadīņas diametrs — 0,06—0,08 mm? Tagad visi makšķerkāti kļuvuši apbrīnojami viegli. Piemēram, ogļšķiedras izmantošana spinninga kātu ražošanā ļāva samazināt to svaru tiktāl, ka vieglākie no tiem sver 50—80 g. Turklāt kātu pārējās īpašības — elastīgums, stiprība un kalpošanas ilgums ir tiktāl uzlabojušās, ka nav salīdzināmas ar agrākā inventāra attiecīgajām pazīmēm. Tikai ne visas šīs pozitīvās īpašības šobrīd ir atklājuši mūsu inventāra ražotāji, tādēļ augsti kvalitatīva makšķerēšanas inventāra ražošanā vēl eksistē balti plankumi. Taču objektīvās attīstības tendences no tā nemainās, un mūsu galvenais uzdevums šobrīd ir tās izzināt un iegūtās zināšanas izmantot ikdienas praksē.

Trešā, varbūt vissvarīgākā, jāmin makšķernieku organizācija. Grūti pasaulē mūslaikos atrast kaut cik attīstītu valsti, kurā nebūtu makšķernieku amatieru organizācijas. Jo augstāku attīstības līmeni ir sasniegusi attiecīgā valsts, jo spēcīgāka un autoritatīvāka ir makšķernieku organizācija. Tas ir saprotami, jo amatieru makšķernieku armija ar katru dienu palielinās un tās ietekme uz zivju krājumu samazināšanas arvien pieaug. Līdz ar to rodas nepieciešamība maksimāli mobilizēt visus spēkus šo krājumu atražošanai, jo pretējā gadījumā makšķernieks pats grauj savas atpūtas pamatus. Turklāt makšķernieku organizācija būtiski palīdz mūsdienu līmenī atrisināt daudzas šķietami sīkas, bet vienlaikus neatliekamas problēmas, piemēram, makšķernieku audzināšanu un inventāra ražošanu.

V. Lūkins

VAI PIEPES IR ĒDAMAS?

Ēdamo sēņu sugu vidū sava nozīme ir arī dažām piepēm. Svaigas sēnes satur līdz 3% olbaltumvielu, līdz 5,5% ogļhidrātu, apmēram 1% tauku, kā arī minerālvielas. Turklāt sēnēs ir vitamīni, dažādas garšvielas un smaržvielas, kā arī organiskās skābes (citronskābe, ābol-skābe, skābepskābe) un daudz fermentu, kas ilgi saglabā aktivitāti pat žāvētās sēnēs. Sēnes satur gandrīz visas olbaltumvielās esošās neaizstājamās aminoskābes. Tajās galvenokārt ir B grupas vitamīni

1. att. Zvīņainā sikstene.

2. att. Zvīņu piepe.

3. att. Sēra piepe.

(B₁, B₂), PP vitamīns, pantotēnskābe; vairāku sugu sēnēs at-rasts arī holīns. No minerālviē-lām sēnēs ir daudz kālija un fosfora, no mikroelementiem — dzelzs, mangāna, cinka, joda un vara.

Daudzas makroskopiskās sē-nes nodara zaudējumus mež-saimniecībai. Un tomēr vairāku sugu piepes var būt noderīgas. Pirmkārt, tas attiecas uz pie-pēm, kuras ir derīgas uzturam. Tāda ir zvīņainā sikstene jeb gulšņu piepe — *Lentinus lepideus* (Fr.) Fr., kura no maija līdz oktobrim aug uz skuju ko-kiem un to celmiem, kā arī uz apstrādātas koksnes: balķiem,

dzelzceļa gulšņiem, paliem, tiltiem, akās un citur. Parazītējot uz dzīvu priežu stumbriem, šī piepe izraisa serdes trupi un saārda kok-sni (1. att.). Taču tās jaunie auglķermeņi ir ēdami. Zvīņu piepe (*Polyporus squamosus* (Huds.) Fr.) dakstiņveidā aug no jūnija līdz augustam uz lapu koku celmiem un stumbriem (2. att.). Tā izraisa koku trupi. Tā lietojama uzturā, kamēr audi vēl miksti, svaigā veidā, kā arī sēņu pulvera pagatavošanai. Ļoti garšīga un aromātiska ir zupa, kas vārīta no zvīņu piepēm, kuras aug uz kļāvām.

Sēra piepe (*Laetiporus sulphureus* (Bull.) Bond. ex Sing.) aug no jūnija līdz augustam, lietainā laikā tā attīstās ļoti strauji uz lapu koku celmiem un stumbriem, inficējot koksnī zaru lūzuma vietās vai caur sala plaisām (3. att.). Jaunie auglķermeņi ir ēdami. M. Ļitvi-nova, L. Borisova un vairāku citu mikologu pētījumi liecina, ka sēra piepe satur antibiotiskās vielas. Brūnā bērzu piepe (*Piptoporus betu-linus* (Bull. ex Fr.) Karst.) aug no jūlija līdz ziemas sākumam tikai uz bērziem. Tā inficē bērzus, un tie iet bojā. Jaunie auglķermeņi, ka-mēr to stobriņi nav izveidojušies, ir ēdami. Šī piepe ir garšīga, ja to sagatavo ar citrona sulu.

Dažas koku trupes izraisītājas sēnes veido tā saucamo mikokoksni, kuru lieto dekoratīvos nolūkos — ar to aizstāj cēlkoksni. Mikokoksni, piemēram, rada parastā aknene *Fistulina hepatica* Fr. ex Schaeff., kura ir arī garšīga ēdama sēne. Lai atbrīvotos no parastajā aknenē eso-šajām miecvielām, tā pirms sasmalcināšanas un cepšanas vienu dien-nakti jāmērcē. Vispār, lietojot ēdamās piepes uzturā, jāievēro, ka sēņu olbaltumvielas mūsu organisms nespēj pietiekami izmantot, jo tās ir grūti sagremojamas, tāpēc sēnes labi jāsmalcina un jāsakošļā.

Pēc sēņu uzturvērtības tās parasti iedala četrās kategorijās, tur-klāt pie 1. kategorijas pieskaita vislabākās ēdamās sēnes. Mūsu ēda-mās piepes ir 3. kategorijas ēdamās sēnes. Sai kategorijai pieder mūsu ēdamo sēņu vairums (ap 300 sugu).

V. Grāvitis

MAZ PAZISTAMA DABAS AIZSARDZĪBAS NOZARE AICINA TALKĀ SKOLU JAUNATNI

Parasti ar jēdzienu daba saprotam galvenokārt tikai augus un dzīvniekus, nereti arī veselu lauku ainavu ar visu reljefu, šur tur vēl kādu akmeni, kas tad nu ir jāsaudzē un jāsargā. Ja turpreti kāda rūpnīca piesārņo gaisu vai ūdeņus — tā jau ir pieaugušo darīšana. Jā gan.

Bet kas atrodas zem zaļās — vai tiešām zaļās? — drīzāk gan melnās un ne visur melnās zemes? Māli? Smiltis? Vai tikai?

Tā ir Zemes garozas virsējā daļa. Tajā ir ļoti daudz atšķirīgu slāņu. Daži no tiem ļoti nepieciešami tautas saimniecībai. Citi Zemes garozas iecirkņi jāaizsargā — tajos ir reti un zinātnei ļoti vajadzīgi senseno organismu pārakmeņojumi un dažnedažādi Zemes pagātnes retumi.

Zemes garozā pa iežu porām un plaisām vienmēr tek ūdens, gluži kā asinis dzīvā organismā. Zemes garoza dod mums dzeramo ūdeni. Bez šī ūdens mēs nevarētu dzīvot ilgāk par trim dienām... Paze-
mes ūdeņi ir dabas bagātība, kas nemitīgi jāsargā. So ūdeņu saim-
nieki ir hidrogeologi. Viņi ik dienas tos apsargā. Tikai šī aizsar-
dzība izpaužas neparastā veidā: vienmēr jāzina, vai netiek traucēts
Zemes garozas «asiņu» ritms, vai tās vienmēr ir tīras? Citiem vār-
diem sakot, ūdeņi savlaicīgi jākontrolē, lai konstatētu un novērstu to
izšķērdēšanu un piesārņošanu.

Bet skolu jaunatne? Citās republikās desmitiem tūkstošu skolēnu
jau gandrīz 20 gadus pārgājienu laikā uzmeklē un izpēti talku,
magnezītu, dzelzsrūdas, zeltu... Viņi strādā arī hidrogeoloģijas no-
zarē.

Mūsu republikas jaunie ģeologi nesen sākuši palīdzēt hidrogeolo-
giem veikt pazemes ūdeņu novērojumus. Ar to viņi piedalās apkār-
tējās vides aizsardzībā un konkrēti — savas pilsētas un sava ciema
dzeramā ūdens resursu vai arī tuvējā kūrorta minerālūdeņu resursu
aizsardzībā. Skolēnu hidrogeoloģisko pārgājienu vienības varētu saukt
par baltajām patrulām. Tās vada Latvijas PSR Ministru Padomes
Ģeoloģijas pārvaldes skolēnu ģeoloģisko pārgājienu komisija. Labi
strādā skolēnu hidrogeoloģisko pārgājienu vienības Liepājā un Ķe-
meros. Arī vēl daudzās citās vietās republikā šādas skolēnu vienības
būtu vajadzīgas. Jaunieši, varbūt, izlasījuši šo rakstu, arī jūs pie-
vienosities?

Sis darbs ir iepriekš jāapgūst. To palīdz Republikāniskā jauno tū-
ristu stacija, 226050 Rīgā, Kr. Barona ielā Nr. 2 — 9.

Fenoloģiskās parādības 1977. gada vasarā (pēc sabiedrisko novēroāju datiem)

Vieta nosaukums	Ozoli sāka ziedēt	Avenes sāka ziedēt	Brāklenes sāka ziedēt	Jasmini sāka ziedēt	Mežrozēs sāka ziedēt	Plavū āboliņš sāka ziedēt	Kamoliņā sāka ziedēt	Sāka plaut slienu	Līpas sāka ziedēt	Katīpelli sāka ziedēt	Jāņogās sāka nogatavoties	Upeņās sāka nogatavoties	Erškāgās sāka nogatavoties	Kīriši sāka nogatavoties	Melīnes sāka nogatavoties	Avenes sāka nogatavoties	Brāklenes sāka nogatavoties	Parīkās parīkās	Pirmās apšu bēkas	Virši sāka ziedēt
1. Vērgale	28.5	2.7	30.5	1.7	—	—	—	30.6	23.7	—	15.8	14.8	28.8	20.8	2.8	2.8	20.8	1.8	3.8	17.8
3. Pope	4.6	20.6	14.6	25.6	23.6	21.6	22.6	25.6	20.7	30.7	25.7	25.7	9.8	24.7	16.7	2.8	24.8	11.6	18.6	12.8
4. Dundaga	13.6	24.6	—	27.6	28.6	14.6	16.6	27.6	24.7	1.8	28.7	28.7	31.7	—	—	—	—	12.7	12.7	15.8
8. Code	18.6	28.6	—	20.6	—	21.6	20.6	14.6	14.7	20.7	16.7	20.7	11.7	9.7	6.7	10.7	20.7	14.7	7.7	25.8
9. Bulduri	—	—	—	10.7	15.6	20.6	—	25.6	8.7	27.6	10.8	13.8	4.8	10.8	15.8	12.8	22.8	—	—	2.9
10. Katlakalns	10.6	20.6	26.5	18.6	—	18.6	16.6	26.6	—	6.7	15.7	13.7	20.7	—	10.7	13.7	9.8	8.7	14.7	3.8
11. Ragana	27.5	18.6	—	22.6	19.6	12.6	22.6	6.6	12.7	14.7	27.7	27.7	24.7	24.7	—	24.7	—	11.7	4.7	20.8
12. Matīši	26.5	28.6	7.6	22.6	20.6	21.6	21.6	21.6	8.7	—	19.7	19.7	28.7	14.7	—	2.8	13.8	26.7	7.7	28.7
15. Lugaži	20.5	20.6	10.6	24.6	13.6	12.6	22.6	20.6	—	—	16.7	28.7	2.8	4.8	26.7	8.8	16.8	4.8	8.8	2.8
17. Sprogi	12.5	16.6	23.5	17.6	13.6	17.6	15.6	27.6	10.7	30.7	14.7	27.7	4.8	10.8	16.7	24.7	20.8	17.7	22.7	25.8
18. Nereta	12.5	15.6	29.5	17.6	13.6	18.6	14.6	—	9.7	31.7	14.7	8.7	3.8	10.8	16.7	24.7	20.8	17.7	23.7	25.8
19. Atašiene	—	21.6	—	20.6	—	—	—	25.6	—	10.7	19.7	24.7	23.7	17.7	20.7	23.7	20.8	17.7	15.7	—
20. Jūmūda	—	13.6	12.6	25.6	—	—	24.6	21.6	14.7	16.7	30.7	9.8	15.8	18.8	8.8	24.7	26.8	18.7	18.7	4.8
21. Dzelzava	—	—	3.6	—	14.6	16.6	13.6	22.6	—	—	18.7	28.7	31.7	10.7	8.7	18.7	1.8	9.7	—	24.7
22. Lubāna	12.5	19.6	10.6	16.6	12.6	11.6	10.6	13.6	14.7	—	17.7	22.7	10.8	26.7	15.7	20.7	24.8	7.7	3.7	25.7
23. Mēdzūla	—	25.6	—	20.6	—	17.6	—	20.6	18.7	—	20.7	31.7	8.8	—	12.7	18.7	—	—	—	1.8
24. Barkava	26.5	21.6	8.6	22.6	12.6	20.6	18.6	18.6	22.7	—	13.7	13.7	28.7	15.7	29.7	16.7	13.8	7.7	26.6	27.7
25. Subate	10.5	20.6	—	15.6	16.6	18.6	16.6	16.6	15.7	21.7	27.7	25.7	20.7	25.7	28.6	17.7	—	25.6	25.6	5.8
26. Dagda	—	—	22.5	—	16.6	20.6	16.6	16.6	—	—	18.7	24.7	31.7	28.7	15.7	18.7	8.8	4.7	11.7	2.8
27. Šķaune	18.5	8.6	20.5	12.6	—	18.6	10.6	10.6	—	25.7	10.7	15.7	20.7	20.7	28.7	15.7	1.8	10.7	10.7	10.8

J. Lipsbergs

PUTNU RUDENS MIGRĀCIJA

Putnu aizceļošana... Tās ir dzērvju kāšu skumjās atvadu melodijas pelēcīgi rudenīgajās debesīs, tā ir skatam zūdoša sniegbalto gulbju rinda dzestrā novembra rītā pie jūras. Tā saistās ar atmiņā iespiedušos skaļi vidžinošo bezdelīgu virteni telefona līnijas vados vai pēdējo ķīvītes kliedzienu plāvā. Aizkavējies ceļnieks — labs putnu pazinējs — par gājputnu migrācijas intensitāti spriedīs pēc naksnīgajās debesīs saklausītajām skaņām — putnu savstarpējās sazināšanās signāliem. Tie būs gan meža strazdu īsie «cik» un gari stieptie «cī», gan zivju gārņu skarbie «grak» un daudzas jo daudzas citas skaņas — vesela noslēpumainu skaņu pasaule.

Putnu aizceļošana rudenī ir arī smeldzīgu atvadu periods no mūsu spārnotajiem draugiem. Tā vien šķiet, ka arī putni, lai mūs velti nesatrauktu un nesāpinātu, pārstāj dziedāt jau vasarā, aizceļo pakāpeniski, it kā nemānot. Reizēm tie dodas prom paslepus — naktīs. Vairums mūsu gājputnu (vismaz ap 150 sugu) ir nakts migranti — daudzi no tiem migrē vienīgi vai galvenokārt naktīs (vairums bridējputnu, daudzi ūdensputni, sīkie kukaiņpēdāji putni u. c.). Ar radaru izsekojot putnu rudens migrāciju Baltijas jūras piekrastē pie Palangas, noskaidrots, ka naktī (no saules rieta līdz lēktam) projām dodas vidēji vairāk nekā 80% diennakts laikā reģistrēto putnu baru! Arī citi pētījumi apstiprina, ka naktīs gaisā ir vairāk migrējošo putnu nekā dienā. Runājot par putnu migrāciju, bieži lieto jēdzienu «redzamā migrācija», proti, vizuāli novērojamā aizceļošana. Tā kā arī dienā daudz migrantu atrodas augstu, ārpus redzamības robežas, tad ir skaidrs,

cikniecību daļu migrantu mēs konstatējam ar šo metodi. To vienmēr der atcerēties. Ikdienas darba gaitās cilvēks ne tik daudz izseko migrācijas gaitai, kā tīri intuitīvi jūt, ka apkārtnē dabā trūkst kaut kā pierasta — nav putnu.

Kas īsti ir putnu rudens aizceļošana, vai tā nav vienkārši pavasara atceļošanas atkārtojums — tikai pretējā secībā un virzienā? Pavasarī, kustot sniegam, pirmie ierodas mājas strazdi un lauku cīruļi, krauķi un ķīvītes; pēdējās, jau šalcot koku jaunajai lapotnei un zaļojot ārēm, pārrodas griezes, svīres, vālodzes un mazie svilpji.

Pie agrīniem rudens migrantiem pieskaita gan ķīvītes, gan svīres un daudzus sugu ķauķus, arī dzeguzes, vakarlēpjus un citus putnus. Jo rūpīgāk iepazīstam putnu rudens «gāju ceļus» un pašu aizceļošanu, jo kļūst skaidrāks, ka šai grandiozajai dabas parādībai ir savas, pavisam īpatnējas iezīmes un ka to nevar pielīdzināt pavasara atceļošanai. Daudzām putnu sugām rudens un pavasara migrāciju ceļi ir stipri atšķirīgi, nemaz nerunājot par klasisko gadījumu — tā saucamo cilpveida migrāciju, kad šie ceļi ir pilnīgi atšķirīgi. Putnu rudens migrācija vidēji ilgst divas reizes ilgāk nekā pavasara migrācija. Putnu rudens migrācijas secība, proti, — atsevišķu caurceļošanas viļņu atbilstība noteiktām populācijām no dažādiem apgabaliem ne vienmēr saglabājas. Pilnīgi droši tas attiecas tikai uz atsevišķiem gadījumiem. Turpretī biežāk atsevišķu populāciju migranti sajaucas savā starpā rudens migrācijas sarežģītības dēļ — notiek vietējo migrantu diferenciācija pēc vecuma un dzimuma, dažkārt novērojama «atpakaļmigrācija» (lielu migrantu masu atpakaļvirzīšanās, kas notiek galvenokārt barības un meteoroloģisko apstākļu ietekmē). Taču visumā ziemeļu populāciju caurceļošana sākas pēc attiecīgās sugas vietējās populācijas pamatmasas aizceļošanas.

Putnu rudens aizceļošana sniedz bagātīgu novērošanas materiālu gan pētniekiem, gan dabas draugiem. Rudens migrācijā liels īpatsvars ir putnu jaunajai audzei, kas ceļo pirmo reizi. Piemēram, Papē noķerto migrantu masveida apsekošana parādīja, ka rudens migrācijas laikā lielo zilišu vidū bija vidēji tikai 6% (ne vairāk par 8%) veco putnu, bet meža zīlītēm attiecīgi apmēram 3%! Turklāt bieži jaunie putni dodas ceļā bez veco uzraudzības vai vadības. Tātad rudens migrācija ir arī jaunās paaudzes orientēšanās spēju pirmā nopietnā pārbaude! Domājams, ne gadi-

1. att. Papes lielajā putnu murdā rudens migrācijas laikā noķertie putni — ziemas žubītes un parastās žubītes.

2. att. Reti ieceļotāji — brūnie ibisi — Daugavā pie Rīgas.

juma pēc rudenī iespējams sastapt visdažādākos «maldu viesus», kuri lielākoties ir jaunie putni. Šajā periodā daļa putnu aizmaldās ārpus sugas parastām izplatības robežām. Sādi, visai reti, izceļotāji, domājams, sākotnēji tiek ierauti kādā dominējošā migrantu straumē un līdz ar to

nokļūst sev neraksturīgos ziemošanas apgabalos. Gandrīz ik rudenī Rietumeiropas ornitologi atrod šādus nejaušus iecelotājus pat no Sibīrijas vai Tālajiem Austrumiem! Šo putnu «likumīgie» ziemošanas apgabali atrodas vairāku tūkstošu kilometru attālumā pavisam citā virzienā — kaut kur Dienvidaustrumu Āzijā. Šādus neparasti tālus maldu viesus gadās sastapt arī pie mums Latvijā. Republikas dienvidaustrumos pie Papes ciema, kur uzstādīts liels putnu murds — īpaša ierīce ceļojošo zvirbulputnu masveida ķeršanai gredzenošanas nolūkā (1. att.), ir noķerti visai negaidīti iecelotāji. No tiem var minēt Sibīrijas ķauķīti, dzeltensvītru ķauķīti un sisinātājķauķi (*Locustella certhiola*), kas mīt Sibīrijā plašā apgabalā no Obas vidusteces līdz Ohotskas jūrai. Dažu pēdējos gados rudenī atzīmēto maldu viesu vidū pludmalē vai pie Daugavas bijuši pat brūnais ibiss (2. att.) un flamingo!

Rudens ir arī putnu tā saucamo pēcligzdošanas klejotājumu laiks, kad it sevišķi jaunie īpatņi iepazīst jaunas teritorijas, kuras turpmāk nereti tiem kalpo ligzdošanai. Šādā veidā jaunie putni izplatās un apgūst jaunus apgabalus. Pēcligzdošanas klejotājumu virziens bieži vien nesakrīt ar migrācijas virzienu.

Rudens migrācijas laikā novērojama arī tā saucamā putnu invāzija — kādas sugas caurceļotāju neperiodiska masveida parādīšanās. Raksturīgi invāzijas putni ir meža zīlīte, garastīte, zeltgalvītis, ķivulis, ķēgis, ziemeļu svilpis, pelēkais strazds, sīlis, riekstrozis, kukaiņu piekūns, dižraibais dzenis u. c. Attiecīgās sugas invāzijas gados raksturīga migrantu skaita stipra palielināšanās un to agrāka ierašanās nekā parasti. Šo putnu masveida parādīšanos saista gan ar visai labvēlīgiem vairošanās apstākļiem un šo populāciju blīvuma palielināšanos attiecīgos sugas izplatības apgabala rajonos, gan arī ar barības resursu (piemēram, barībā izmantojamo augu sēklu) trūkumu. Dažādu invāzijas sugu putni neparādās vienlaicīgi. Katrai sugai (vai arī dažām sugām) noteiktu augu vai koku sēklas nodēd par galveno barības līdzekli. Ziemeļu svilpjiem, zīdastēm un pelēkajiem strazdiem noteicošā ir pilādžu ogu, sīļiem un riekstrožiem — ozolu zīļu, lazdu riekstu, krustknābjiem, meža zīlītēm, dzeņiem un pūcēm (pēdējām netieši, mijiedarbībā ar pelēm) — skuju koku, it īpaši egļu sēklu raža. Atsevišķām invāzijas putnu sugām migrējošo īpatņu skaits dažādos gados vienā un tajā pašā vietā var

atšķirties simtkārt un pat tūkstoškārt! Tas notiek tāpēc, ka atsevišķos gados šīs sugas vispār nemigrē, piemēram, Papē tādas ir garastīte, meža zīlīte, zeltgalvītis. Vēl retāk (pēc ilgāka laika) invāzija novērojama riekstrožiem, sniedzēm, svītrainajām pūcēm, baltajām pūcēm, bikšainajiem klijanēm, ziemeļu svilpjiem u. c. putniem. Plēsīgo putnu invāziju lielā mērā nosaka pelveidīgo grauzēju populācijas.

Rudenī izšķiras putnu dzīvē visai nozīmīgs jautājums: kam aizceļot un kam palikt uz vietas. Ne vienmēr ir vienkārši rast atbildi uz šo jautājumu, un līdz ar to vispārpieņemtais sugu iedalījums tradicionālajos gājputnos un palicējos — nometniekos ir visai relatīvs un pat apšaubāms. Daudzas plaši izplatītas sugas atkarībā no ligzdošanas apgabala atsevišķo rajonu ģeogrāfiskā stāvokļa uzrāda visus zināmos sezonālās pārvietošanās tipus (gājputni, klejotāji, nometnieki). Ievērojot iepriekš teikto, kļūst skaidrs, ka migrācija ir drīzāk individuālas dabas parādība un ne vienmēr ir raksturīga visai populācijai. Ir putnu sugas, kuras pat vietējo populāciju ietvaros pret dzimto teritoriju izturas visai atšķirīgi. Mūsu parastā lielā zīlīte (saukta arī par tauku zīlīti), tā pati, kura ziemā nāk pie loga mieloties ar izkārtoto speķi vai saulespuķu sēklām, demonstrē visai sarežģītu teritoriālo uzvedību atkarībā no konkrētu īpatņu vecuma un dzimuma. Varbūt tas dažiem lasītājiem liksies maz ticami, bet daļa lielo zīlīšu uzvedas kā īsti gājputni un aizceļo simtiem kilometru tālu! Arī lielo zīlīšu migrantu plūsma atsevišķos gados ir pakļauta visai izteiktām skaitliskām pārmaiņām, kuras lielā mērā atkarīgas no vietējo populāciju blīvuma, proti, — jo tas lielāks, jo vairāk migrantu. Pamatmasā šie migranti ir mūsu vietējo un ziemeļu apgabalu zīlīšu jaunie putni, kuri izšķīlušies iepriekšējā vasarā. Un tomēr ceļo nebūt ne visas šā vecuma vietējās izcelsmes zīlītes! Ceļo arī pieaugušās (otrā dzīves gada un vecākas), bet te jau manāmi dominē sievišķais dzimums — migrē galvenokārt mātītes. Turpretī vecie tēviņi izturas «vīrišķīgāk» un, iespējams, lai aizņemtu piemērotākās ligzdošanas vietas, atsakās no ceļojuma «greznības». Un, ja arī lielo zīlīšu vecie tēviņi ceļo, tad ne tik tālu kā jaunie putni un mātītes.

Visas populācijas vai arī kādas tās daļas pārvietošanās rudenī uz labvēlīgākiem ziemošanas apgabaliem nodrošina sugai noteikta īpatņu skaita saglabāšanos un izdzīvošanu.

Putnu migrācija radusies kā piemērošanās, lai nodrošinātu augstāku izdzīvotību.

Interesanti atzīmēt, ka dažu sugu putni diezgan strauji relatīvi īsā laikā spēj kļūt no ceļotājiem par nometniekiem (vai otrādi). Piemēram var minēt melno meža strazdu, kurš pie mums sākotnēji bija gājputns, bet tagad samērā bieži sācis ziemot (galvenokārt vecie tēviņi). Šī likumība attiecas uz to populācijas daļu, kura ir saistīta ar apdzīvotām vietām un pilsētām. Meža populācija ir migranti. Līdzīga tendence atzīmēta Igaunijā lielajai zīlītei, kā arī dažās Skandināvijas valstīs meža pīlei. No tā var secināt, ka savvaļas putnu migrācijas aktivitātes mainību daudzām daļēji sinantropām sugām izraisa ar kultūras ainavu saistītās dzīves priekšrocības. Līdzīga ietekme var būt arī klimata pārmaiņām.

Ornitoloģiskajā literatūrā nesen minēts arī šāds visai intriģējošs piemērs, kas liecina, ka putnu uzvedība migrācijas laikā attiecībā uz teritoriju ir labila. Eiropas balto stārķu ziemošanas apgabalā Dienvidāfrikā izveidojās neliela to ligzdošanas kolonija. Šeit izperētie jaunie stārķi migrēja ligzdot uz Eiropu!

Rudens migrācija izpaužas daudzējādās putnu un apkārtnes vides mijiedarbības formās, kuru izpēti turpinās. Ilggadējās putnu aizceļošanas daudzveidīgums ir nozīmīgs un neatņemams dzimtās dabas estētikas elements. Laimīgu ceļu jums, tālie migrantil!

V. Lūkins

LAI SĒNES MEŽOS NEIZNĪKTU

PSRS un savienoto republiku mežu likumdošanas pamatos teikts, ka mežus aizvien vairāk izmanto iedzīvotāju veselības nostiprināšanai, kultūras un estētisko vajadzību apmierināšanai. Tas it īpaši attiecas uz lielo pilsētu iedzīvotājiem, kuriem ļoti nepieciešama saskare ar dabu, lai klusumā atpūstos no spraigā darba rituma.

Sēņošana ir viens no aktīviem atpūtas veidiem. Sēnes ir meža izmantošanas produkts, par kuru, izņemot rūpniecisko ieguvu, nav jāmaksā. Mežu likumdošanas pamati paredz, ka pilsoņiem ir tiesības brīvi uzturēties mežos, lasīt savvaļas augļus, riekstus, sēnes, ogas u. tml., nekaitējot

mežam. Tas nozīmē, ka, arī lasot sēnes, jāievēro likumā noteiktā kārtība. To nosaka Latvijas PSR 1968. gada 20. decembra likums par Latvijas PSR dabas aizsardzību. Šā likuma 7. pantā teikts, ka aizliegts sagādāt izejvielas no savvaļas augiem, kā arī lasīt savvaļas ogas, riekstus un sēnes neatļautā laikā, ar tādām metodēm un paņēmieniem, kas traucē derīgo augu atjaunošanos un posta augu segu. Turklāt saskaņā ar Mežu likumdošanas pamatiem visu pilsoņu, tātad arī sēņotāju, pienākums ir ievērot mežos ugunsdrošības noteikumus, nelauzt un necirst kokus un krūmus, nebojāt meža kultūras, nepiegružot mežus, neizpostīt skudru pūžņus, putnu ligzdošanas vietas u. tml.

Mikologi un mežkopji ir vienprātīgi, ka augu sega skuju un lapu koku nobirās tiek izpostīta, ja sūnās augošu sēņu meklēšanai lieto nūjas. Šāda sēņošana nav nekas cits, kā «slinkuma lāpīšana». Ir taču daudz veselīgāk katras sēnes priekšā noliekties. Sēņu ataugšanu nenoliedzami traucē arī sēņu izraušana. Tādējādi tiek saārdīta sēņotne, kura vairs nav spējīga veidot auglķermenus. Sēnes jānogriež ar nazi tā, lai kātiņa pamats paliktu tajā pašā vietā, pēc tam to vēlams apklāt ar zemi. Jāvāc tikai tās sēnes, kuras labi pazīstam. Nepazīstamas sēnes nav jāņem, varbūt atradīsies labāks sēņu pazinējs, kuram tās sagādās prieku. Neaizmirsīsim arī, ka ikvienai sēnei ir sava nozīme meža attīstībā. Pavisam neglīti un nepieļaujami ir nepazīstamas vai indīgas sēnes izspārdīt ar kājām. Pat indīgajām sēnēm ir sava pozitīva nozīme meža dzīvē, turklāt dažas no tām lieto medicīnā. Nevajag ņemt pāraugušas un bojātas sēnes — tās nav derīgas uzturam. Vecām sēnēm jāļauj izsēt sporas. Sēņu kvalitāte parasti pasliktinās pēc sporu nogatavošanās.

Pareizi ir sēnes tūlīt atbrīvot no lielākiem netīrumiem: gruziem, smiltīm, augsnes daļiņām, lapu un skuju koku nobirām u. tml. Jāraugās, lai sēnes netiktu saspīestas, tāpēc tās nav jāliek kulēs, somās, mugursomās vai spaiņos. Tur sēnēm nepieklūst gaiss un tās sāk sadalīties. Lietojot šādas sēnes uzturā, iespējams saslimt.

Sēņu grozi ātrāk pildīsies tad, ja staigāsim pa mežu lēnām, bez steigas un uzmanīgi vērosim apkārtni.

Ikviens pilns sēņu grozs ir vislabākā liecība par sēņotāja attieksmi pret sēnēm vispār, par viņa skaistuma izjūtu.

RUDENS VĒLZIEDE LATVIJAS FLORĀ

Vēlziežu ģintī (*Colchicum* (Tourn.) L.) ir 60 sugas, no kurām Padomju Savienībā aug 11, bet Latvijas PSR tikai 1 suga — rudens vēlziede (*Colchicum autumnale* L.).

Rudens vēlziede ir daudzgadīgs sīpolaugs (1. att.). Sīpols var būt līdz 7 cm garumā un līdz 3 cm diametrā, to klāj brūnas zvīņas un tas pāriet tādā pašā stobrveida pagarinājumā. Rudenī (augustā, septembrī) katram sīpolam attīstās 1—3 violeti rožaini vai balti 5—6 cm augsti pil-tuvveida ziedi, kas zied apmēram 10—12 dienas. Pavasarī vienlaikus ar augli attīstās 3—4 plakanas, aptuveni 45 cm

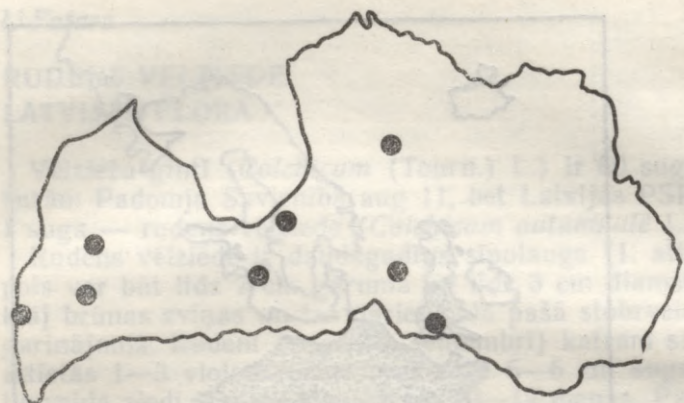
1. att. Rudens vēlziede.

2. att. Rudens vēlziedes masveida izplatības apgabali (pēc H. Meizeļa, E. Jēgera un E. Veinerta, 1965).

garas un 3—6 cm platas lapas, kas līdz ziedu plaukšanas laikam pilnīgi vai daļēji aiziet bojā.

Rudens vēlziede Latvijas florā izceļas ar interesantu, klimatiskajiem apstākļiem neraksturīgu bioloģiju. Parasti pie mums sastopamie augi savu ikgadējo attīstības ciklu uzsāk pavasarī. Uzzied, vasarā intensīvi aug un attīstās, rudenī nogatavina sēklas, bet ziemā attīstību pārtrauc. Rudens vēlziede, kā to liecina nosaukums, uzzied rudenī. Sēklas nogatavojas tikai nākamās vasaras sākumā, bet pārtraukums šās sugas augu attīstībā iestājas vasarā pēc sēklu izbiršanas. Šāds attīstības cikls raksturīgs sīpolaugiem apgabalos, kur ir mitrs, silts rudens—ziemas—pavasara periods un sausas vasaras, kā tas, piemēram, ir Vidusāzijā. Tomēr apgabali ar šādu klimatu Eiropā arī ir rudens vēlziedes masveida izplatības rajoni (2. att.). Latvija atrodas tālu ziemeļaustrumos no tiem, tās klimats rudens vēlziedei nav piemērots, taču augs, kaut arī ļoti

3. att. Rudens vēlziedes atradnes Latvijā.

reti un mazā skaitā, tomēr sastopams izklaidus gandrīz visā mūsu republikas teritorijā (3. att.).

Pētījumu trūkuma dēļ pagaidām grūti izskaidrot, kāpēc rudens vēlziede aug Latvijā. Nav arī zināms, vai tā ir mūsu republikas savvaļas suga vai kultūraugs. Iespējams, ka sen pagājušajā mitrajā un siltajā atlantiskajā periodā rudens vēlziede masveidā augusi arī pie mums. Tādā gadījumā tā uzskatāma par pilntiesīgu mūsu savvaļas floras pārstāvi un tās pašreizējais izplatības areāls — par kādreizējā, daudz plašākā areāla atliekām. Pēdējais vairāku gadu tūkstošu laikā, mainoties klimatam, stipri sašaurinājies. Auga piederību pie savvaļas floras daļēji apstiprina tas, ka rudens vēlziede pie mums aug galvenokārt dabiskajās augtenēs — mitrās pļavās savvaļas augu cenzēs tālu no apdzīvotām vietām. Tomēr ir vēl otrs, populārāks izskaidrojums rudens vēlziedes atradnēm Latvijā. Vairums botāniķu uzskata, ka tā ieviesta pie mums kā krāšņumaugs un vēlāk pārgājusi savvaļā, t. i., piemērojušies augšanai pļavās un bargām ziemām.

Pirmo reizi rudens vēlziedi savvaļas apstākļos Latvijā ieraudzījis aprīņa tiesnesis R. Bernhards kādā pļavā Rīgas tuvumā 1871. gada rudenī. Par savu atklājumu viņš ziņo Rīgas Dabas pētnieku biedrības 4. oktobra sēdē, piebilstot, ka tuvējo māju dārzos šo augu neaudzē. 1873. gadā R. Bernhards augu tajā pašā vietā noplūc un demonstrē biedrības sēdē 1874. gada 16. septembrī. Diemžēl šis pir-

mais Latvijā ievāktais rudens vēlziedes eksemplārs līdz mūsdienām nav saglabājies. Sēdē Latvijas floras pētnieks aptiekārs F. Būze izteicis domu, ka rudens vēlziede neesot mūsu savvaļas suga, bet gan uzskatāma par dārzu bēgli.

1895. gadā E. Lēmanis grāmatā «Flora von Polnisch—Livland» raksta, ka Ziberts novērojis rudens vēlziedes pārīšanu savvaļā Susējas parka apkārtnē.

1901. gada rudenī P. Lakševics rudens vēlziedi ievācis kādā pļavā Valtaiķu tuvumā rietumos no Aizputes. Šis herbārija eksemplārs glabājas P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Bioloģijas fakultātē. 1910. gadā šo augu Lielupes kreisā krasta pļavā netālu no Jelgavas ievācis Rādens, bet 1911. gadā — E. Firks un A. Grose. Kuldīgas tuvumā, apmēram 1,5 km dienvidaustrumos no pilsētas, 1926. gadā rudens vēlziedi atrod T. Smits, bet gadu vēlāk tajā pašā vietā to ievāc V. Hoheizels. Eksemplārus no abām pēdējām atradnēm autori nosūta uz Rīgu botāniķim K. Kupferam, kura herbārijā tie joprojām glabājas LVU Bioloģijas fakultātē.

Bez iepriekš minētajām 5 zināmas vēl 4 jaunākas rudens vēlziedes atradnes Latvijā. Bioloģijas fakultātes herbārijā glabājas A. Kurmja 1940. gadā Sērenes pagastā ievāktie šā auga eksemplāri. Fakultātes absolventes Z. Briņņas diplomdarbā redzams fotoattēls, kur rudens vēlziede fiksēta 1960. gadā Priekuļu apkārtnē. Un, beidzot, 1977. gada oktobrī Mazmedzē rudens vēlziedi atrod Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Botāniskā dārza darbiniece D. Šmite.

Rudens vēlziede ir indīga. Tā satur alkaloidu kolhicīnu, kas koncentrējas galvenokārt auga sēklās un sīpolos. Kolhicīns izraisa gļotādas hiperēmiju, traucē nieru darbību un paralizē centrālo nervu sistēmu. Lai novērstu lopu saslimšanu rudens vēlziedes masveida izplatības rajonos, augu tur cenšas iznīcināt, ar īpašām lāpstīņām izrokot tā sīpolus. Medicīnā rudens vēlziedi lieto podagras, astmas, reimatisma un pēdējā laikā arī dažu ādas slimību ārstēšanai. Ukrainā, piemēram, tās sīpolu novārījumu lieto kukaiņu un žurku indēšanai. No lapām iegūst dzeltenu krāsvielu. Ģenētikā un selekcijā ar kolhicīnu iegūst poliploīdus — augus, kuriem ģenētiskā informācija ir daudzkrāsojusies.

Rudens vēlziedi izmanto kā krāšņumaugu tās dekoratīvo ziedu un vēlās ziedēšanas dēļ. Ziediem pakāpeniski plaukstot, rodas 2—3 nedēļas ilgs augu masveida ziedēšanas

efekts. Ir izveidotas rudens vēlziedes dekoratīvās formas ar izcili kupliem un krāšņiem ziediem.

Kā jau iepriekš minēts, mūsu republikā rudens vēlziede sastopama ļoti reti un augšanas vietās tās eksemplāru skaits ir niecīgs, tāpēc tā neapdraud ne lopus, ne cilvēkus un nav jācenšas to iznīcināt. Gluži pretēji, rudens vēlziede mūsu republikas teritorijā ir saudzējama, jo retās sastopamības un īpatnējās bioloģijas dēļ tā ieskaitīta Latvijas PSR aizsargājamo augu sugu grupā.

J. Jansons

RIESTA LAIKĀ

Reizē ar septembra pirmo dzestrumu vēlu vakaros un agri rītos mežā atskan staltbriežu bulļu varenie rēcieni. Sācies riesta laiks! Ragi, beržot tos gar kokiem un krūmiem, ir atbrīvojušies no ādas, iekrāsojušies, bet žuburu gali nopulējušies tik balti, ka saredzami pat tumsā. Skaisti, lieli ragi, tāpat kā balss tonis un stiprums, liecina par bulļa spēku un dzimumpotenci. Bulļi riesta laikā kļūst neuzmanīgi, pat pārdroši. Vispirms spēks un veiklība tiek pārbaudīti cīņā ar iedomātu pretinieku: koku, krūmu, celmu. Pēc tam sākas savstarpējas cīņas: izaicinājuma rēciens — atbildes rēciens, un naidnieki lēni iet viens otram pretī. Ja viens no cīņas partneriem ir pārāk iespaidīgs, kautiņš nenotiek. Vājākajam tiek dota pēdējā iespēja ar godu atkāpties. Bet vai nu riesta karstumā spēku var ap-rēķināt! Drosme noteiks uzvarētāju!

Un tad iet vaļā: karsta elpa, ragu klaudzieni, sēcieni un šņācieni. Putekļi vai dubļi jūk pa gaisu — kāda nu kuro reizi cīņas vieta pagadās. Pretinieku ievainot grūti: galvu sargā ragi, kaklu — riesta laikā īpaši uzblīdusi kakla āda. Tomēr beidzot viena cikstoņa spēki ir galā: viņš at-raujas no pretinieka, sargoties no dūriena sānos, un bēg. Uzvarētājs ar skaļu bautošanu paziņo citiem konkuren-tiem, kā arī klausītājām un skatītājām — staltbriežu go-vīm — cīņas iznākumu.

Pamazām mežā tiek nodibināta kārtība. Spēcīgiem bul-ļiem izdodas sev pievērst vairāku govju uzmanību. Bullis nepārtraukti uzmana savu «harēmu». Katrai govij, kura atdalās no bara, nākas izjust bulļa bardzību un ragu

spēku. Sakautie sāncenši seko baram, pa reizei kāds iebaurojas, bet cīņiņā vairs neuzdrošinās ielaisties. Pietiek «harēma» saimniekam norēkties, lai «krūmu bulliši» uzreiz laistu lēkas valā. Tie bezspēcīgās dūsmās uzbrūktuvākajam kārklu krūmam un cenšas to nolauzt, noliekt, ar saknēm izraut...

Gadās vēl pa reizei satīkties diviem valdniekiem. Parasti «sievas» ir abiem, bet vai nu pārkāptas noteiktās robežas, vai arī vienam to «sievu» tā pamazāk, un atskan izaicinājums uz cīņu. Govis cīņiņa laikā ir pasīvas vērotājas, bet viņu simpātijas vienmēr pieder uzvarētājam. Kas zaudējis cīņā, tas zaudējis visu savu «harēmu». Tā daži bulļi iegūst savā aizgādniecībā 10 un pat vairāk govju.

Līdzīgas rieta parādības, gan ne tik spilgti izteiktas, novērojamas arī citiem briežu dzimtas dzīvniekiem. Stirnāzis dzenā kazu ap krūmu trakā ātrumā līdz galīgam pagurumam. Tik ātri viņš neskrien, pat no suņiem bēgot. Bet, kad āzis pagurumā apstājas, kaza nebēg. Gluži otrādi: atpūšoties tā draiskojojoties skrien āzim garām, cenšoties pievērst sev uzmanību, āre, trakā skriešanās var sākties no gala!

Niknas cīņas stirnāžu vidū notiek samērā reti. Parasti pretinieks tiek novērtēts savlaicīgi. Par āža varenību liecina ne tikai ragi, bet arī ar ragiem noberzto nelielo koku resnums, tur atstātās smaržas zīmes. Smaržas dziedzeru sekrēts nonāk arī augsnē, āzim ar priekšējām kā ar dzelzs grābekli uzplēšot zemi pie noberztā koka. Spēkos līdzīgi āži cīnās, un vājākais konkurents tiek padzīts no aizņemtās teritorijas.

Savas attiecības «no spēka pozīcijām» noskaidro arī aļņu bulļi, kuru baurošana drīzāk atgādina idēšanu. Tā dzirdama tikai pāris simt metru attālumā. Toties, tāpat kā staltbriežiem cīnoties, kilometra attālumā dzirdami ragu sitieni. Lūst žuburi, lūst ragu lāpstas: uzvar stiprākais. No cilvēku viedokļa raugoties, šīs izdarības ir neizprotamas un pat nežēlīgas. Patiesībā viss ir vērst uz sugas turpināšanu: tiek norādīta pārošanās vieta, saskaņots laiks. Sugu turpināt atļauts tikai spēcīgākajiem, veselīgākajiem īpatņiem, jo tiem arī pēcnācēji būs spēcīgāki. Arī tēviņu «barbariskā» apiešanās ar mātītēm ir rieta rotaļa.

Neiedziļinoties rieta parādību bioloģiskajā būtībā, ir interesanti tāpat vien klausīties meža saimnieku balsīs vai

cīņu troksnī. Pacietīgākam novērotājam noteikti izdosies redzēt kādu mīlas skurbuma pārņemtu meža skaistuli vai arī būt īstas, bezkompromisa cīņas aculieciniekam.

Vienu gan der ievērot: pārošanās laikā dzīvnieki ir pārdroši. Nevajag tos traucēt. Ne vienmēr arī bullis atšķir savu sāncensi no sēņotāja. Bulla pārskatīšanās cilvēkam var būt traģiska. Tāpēc, sastopot riesta laikā arī vai staltbriežu bulli, nevajadzētu bēgt. Kustība, bēgšanas trokšnis vēl vairāk iekvēlinās dzīvnieku un tas metīsies iedomātajam sāncensim pakāļ. Skaļš sauciens vai metāla skaņa atvēsinās meža skaistuļa karsto galvu.

J. Liepiņš

GATAVS AUGLIS

J. Jaunsudrabiņa atmiņās ir ironiska piebilde par bērnu viedokli attiecībā uz augļu ēšanas laiku: Neretā bērni ābolus sākuši ēst tūlīt pēc to ienākšanās, un ienākušies tie tūlīt pēc noziedēšanas. Bērnu nepacietība (turklāt tādu bērnu, kuri nevarēja vis ēst to vien, kas garšo) ir saprotama, bet nekādi nav izprotami materiālā ziņā labi situēti cilvēki, kuri alkatīgi metas uz mežu, paslepus savāc vēl negatavas ogas un augļus, tad gatavina tos mājās un priecējas, ka ar veiklību un tālredzību ir apkrāpts mežsargs un tas ogu lasītājs, kas nāks īstajā laikā. Šāds meža vandalis nav taču tikai negatavu ogu lasītājs vien, viņš liek apsmieklā dabu un tās norises, no kurām mēs visi vienādā mērā esam atkarīgi. Mežā neaug nekas tāds, bez kā mēs nevarētu iztikt, bet mežā aug viss, kas mums vajadzīgs, lai dzīve būtu krāsaina. Negatavi augļi un negatavas ogas ir zaļganpelēkas. Dabā neviena krāsa nav niecināma, es to pelēcības vārdu te raugu īpaši uzsvērt aiz pedagogiskiem apsvērumiem, lūkodams pelēcību saskatīt (un tā bez sevišķas skatīšanas atrodamā!) to cilvēku dzīves izjūtā, kas neizprot dabas likumus. Augļu un ogu gatavību nenosaka nedz mežsaimniecības ministrija, nedz augstskolu zinātnieki — augļi un ogas ienākas paši. Daba, protams, neeksistē cilvēka dēļ, un meža ogas neaug tāpēc vien, lai mūsu galds būtu dažādāks un lai bez pūlēšanās mazdārziņā cauru ziemu, kad sals visas dzīvās smaržas ir sastindzinājis un ļauj ziedēt tikai bezdvēseles ledus puķēm, tomēr smaržotu avenēs un zemenēs.

Pilsētnieku spriegā dzīve, nepārtrauktā burzma uz ielas un satiksmes līdzekļos liek meklēt glābiņu dabā, un mežs ir gluži kā dabas pamatsimbols, ja vien modernais cilvēks jau nav galīgi kapitulējis burzmas indevei un par dabu nesāk uzlūkot Jūrmalas pārblīveto liedagu. Saprātīgs cilvēks brīvdienā brauc uz mežu. Un saprātīgu cilvēku gan vārda tiešā, gan pārnestā nozīmē sarodas krietni daudz, tā ka ir nepieciešams mežā ievērot tādas pašas noteikumus kā uz ielas, kur tos diktē autoinspekcija. Mežu inspekcijas norādījumus, protams, ir vieglāk respektēt nekā tos, ko dod ielu satiksmes kārtības

noteicēji. Un viena no tādām rīcības rēgulām ir ogu gatavības un lasīšanas laika noteikšana, kas mums visiem jāievēro, ja gribam, lai mežs kā cilvēka eksistences nodrošinātājs saglabātu savu nozīmi arī nākamajai paaudzei, kam tas būs vēl vairāk nepieciešams nekā mums.

Negatavu ogu nevar noplūkt, nebojājot augu. Tādēļ obligāta ir prasība katru gadu ievērot noteiktos ogu (arī riekstu) lasīšanas termiņus. Nerēķināšanās ar tiem nozīmē ražas samazināšanos nākamajā gadā.

Meža ogām uzturvērtība nav augstāka par dārza ogām, sevišķi, ja ogas vērtējam pēc tradicionālās mērauklas — pēc C vitamīna daudzuma. Tomēr tas ir novecojies kritērijs, tagad dietologi respektē it visas ogu sastāvdaļas, īpašu uzmanību pievēršdami pektīnvielām, šķiedrvielām, organiskajām skābēm un ēteriskajām eļļām. Negatavās ogās šo bioloģiski nozīmīgo vielu attiecības vēl nav līdzsvarājušās, tāpēc priekšlaikus savāktas ogas, kā arī ogas, kas nav gatavojušās dabiskos apstākļos, bet gan telpās, dietoloģiski ir mazvērtīgas. Vienīgais izņēmums ir ērkšķogas, kurās C vitamīna daudzums, tām sasniedzot pilngatavību, ir nedaudz mazāks nekā pusgatavās ogās, tomēr citu bioloģiski aktīvo vielu daudzums nemainās, ogām nogatavojoties.

Laut ogām pārgatavoties, protams, nav prātīgi, taču to vākšanas termiņi, kurus nosaka attiecīgās iestādes, nekad nav pārlieku novilcināti, drīzāk otrādi. Es nevaru pat visizglītāko cilvēku dēvēt par intelektu, ja viņš nodarbojas ar malu medniecību, makšķerē zivis neatļautā laikā, vāc mežā negatavas ogas, negatavus riekstus vai augļus. Gatavs auglis simbolizē visus dabas procesus to tieksmē pēc pilnības.

Nerespektējami to, mēs nicinām paši sevi, uzskatīdami, ka neesam dabas labvēlības vērti.

V. Grāvilis

LAUKAKMENS AR SENĀM IECIRSTĀM ZIMĒM

Grobiņas tuvumā nesen atrasts akmens ar iekaltu zīmējumu (sk. 2. att.). Akmeni izpētījis pazīstamais lietišķās mākslas speciālists un etnogrāfs, LPSR Nopelniem bagātais skolotājs un Liepājas Vēstures un mākslas muzeja organizators Jānis Sudmalis. Viņš ziņo, ka akmens atklāts meliorācijas darbos, novācot akmeņus Ālandes senlejas ziemeļrietumu nogāzē, aptuveni 1 km no Grobiņas. Lielākais no tiem ticis izcelts no savas vietas, pavilkts dažus metrus un nogāzts uz sāniem. Akmeņa apmēri 250×200 cm, tam iegarena forma un tikai viena trešdaļa no tā atradies virs zemes. Uz šī virsējā gala iekalts zīmējums, ko veido ap 3 cm dziļas dobtas līnijas. No 1 m garas nedaudz liektas galvenās līnijas atzarojas četras sānu līnijas. Var saskatīt, ka tās noslēdz lokveida līnija, kuras abi gali abās pusēs savienojas ar pamatlīniju. Kopskatā zīmējums atgādina mēnessirpi ar šķērslīnijām. Tomēr rupjais iecirtums no laika zoba vietām izdrupis

Vietas nosaukums	Āboli sāka nogatavoties	Sāka novākt kartupeļus	Sāka sēt ziemājus	Bērziem sāka dzeltēt lapas	Liepām sāka dzeltēt lapas	Kļavām sāka dzeltēt lapas	Apsēm sāka dzeltēt lapas	Abelēm sāka dzeltēt lapas	Liepām sāka krist lapas
1. Vērgale	20.8	29.8	20.9	15.9	18.9	17.9	29.9	16.9	25.9
3. Pope	20.8	—	8.9	16.9	25.9	25.9	2.10	30.9	30.9
4. Dundaga	—	1.10	5.9	18.9	4.9	20.9	21.10	21.9	24.9
8. Code	28.8	3.9	8.9	11.9	5.9	15.9	2.9	20.9	25.9
9. Bulduri	6.10	27.7	20.9	12.9	24.9	20.9	27.9	22.9	27.9
10. Katlakalns	—	4.10	14.9	1.9	16.9	1.9	21.9	30.9	31.9
11. Ragana	10.9	10.8	7.9	15.9	15.9	20.9	26.9	1.10	28.9
12. Matiši	—	16.9	5.9	30.9	27.9	30.9	—	4.10	30.9
15. Lugaži	—	—	6.9	16.9	18.9	23.9	20.9	28.9	26.9
17. Sprogi	17.9	13.9	23.9	22.9	16.9	16.9	13.10	18.9	30.9
18. Nereta	18.9	16.9	9.9	21.9	16.9	16.9	12.10	21.9	30.9
19. Atašiene	25.8	5.9	10.9	23.9	20.9	13.9	28.9	3.10	12.10
20. Jumurda	—	16.9	3.9	1.9	3.9	25.8	5.9	16.9	20.9
21. Dzelzava	8.8	—	2.9	4.9	15.9	10.9	22.9	21.9	25.9
22. Lubāna	20.9	—	—	29.8	2.9	26.8	16.9	22.9	10.9
23. Mēdzūla	—	26.10	3.9	14.9	—	10.9	16.9	—	—
24. Barkava	23.9	6.9	29.8	19.9	9.9	12.9	18.9	11.9	22.9
25. Subate	20.8	30.8	8.9	20.8	30.8	—	29.8	25.9	20.9
26. Dagda	—	15.8	30.8	2.10	2.10	28.9	2.10	4.10	14.10
27. Šķaune	10.8	1.8	10.9	—	—	—	10.9	20.9	1.9

un daļēji zaudējis noteiktību. Aiz malējās, sirpi noslēdzošās līnijas visgarām jauzamas nelielas apaļas bedrites.

Senlejas pretējā krastā, starp Ālandi un bijušo Ilgu muižu, pirms dažiem gadiem tika veikti arheoloģiski izrakumi, uz ko pamudināja tur jau agrāk atrastās bronzas senlietas, kā arī krama šķembu asmeņi. Atsedzot aramzemes virskārtu, tika atrakts blīvs lielu akmeņu klāsts, bez kādām cilvēka roku darinātām piedevām, kā tas mēdz būt vissenākajos akmenskrāvuma kapos. Gan pēc arheologu, gan pēc J. Sudmaļa domām, tas liecina, ka šajā apvidū bijusi ļoti sena cilvēku apmetne. Akmens ar iecirstajām zīmēm līdz ar to nav atsevišķs atradums, bet drīzāk iekļaujas ļoti seno atradumu ansamblī.

Pēc redakcijas kolēģijas lūguma Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Liepājas rajona nodaļas darbinieks A. Biedris atsūtījis minētā akmens rievu novilkumu uz papīra loksnes un no-

1977. gada rudenī
novērotāju datiem)

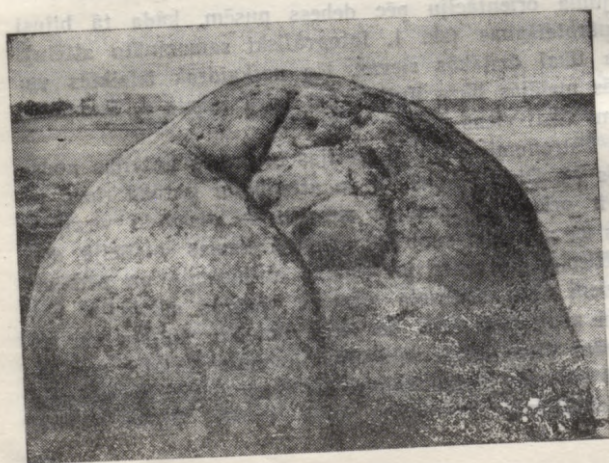
Bērziem sāka krist lapas	Kļāvām sāka krist lapas	Apsēm sāka krist lapas	Abelēm sāka krist lapas	Aizidoja stārķi	Aizidoja dzērves	Aizidoja zosis	Aizidoja strazdi	Pēdējā rudens aršana	Pirmā salna	Pirmats sniegs
24.9	23.9	2.10	26.9	20.9	2.10	21.9	1.11	—	—	20.11
5.10	2.10	12.10	9.10	21.8	2.10	9.10	15.10	—	21.8	20.11
5.10	12.10	12.10	15.10	8.9	8.10	27.9	16.10	23.11	21.8	19.11
28.9	10.10	3.10	25.10	10.9	30.9	24.9	10.10	6.11	10.9	20.11
24.9	25.9	30.9	26.9	—	19.9	20.9	17.10	17.11	19.9	15.11
20.9	10.9	30.9	3.10	4.9	7.10	7.10	17.10	—	16.8	20.11
3.10	1.10	30.9	18.10	—	14.9	19.9	10.11	—	22.8	20.11
5.10	5.10	—	—	9.9	18.9	23.9	9.11	22.11	26.9	14.11
24.9	26.9	24.9	6.10	—	16.9	20.9	5.10	10.11	16.9	16.10
20.10	30.9	15.10	12.10	2.9	21.9	24.9	5.11	—	21.8	20.11
12.10	30.9	14.10	12.10	2.9	21.9	24.9	5.11	—	21.8	20.11
14.10	1.10	—	15.10	—	24.9	25.9	—	25.10	21.9	15.11
30.9	22.9	4.10	15.10	3.9	29.8	3.9	26.10	—	16.8	24.9
23.9	19.9	5.10	28.9	5.9	20.9	5.10	12.10	31.10	21.8	16.10
9.9	16.9	26.9	7.10	—	19.9	4.10	28.9	—	22.8	15.10
28.9	18.9	23.9	6.10	—	25.9	18.9	—	—	14.8	16.10
6.10	25.9	8.10	14.10	11.9	16.9	20.9	29.10	2.11	25.9	16.10
30.9	24.9	30.9	25.9	10.9	25.9	18.9	5.11	22.11	26.9	19.11
16.10	12.10	12.10	20.10	20.9	20.9	14.10	20.10	14.11	11.9	—
15.9	5.9	20.9	10.10	28.8	15.9	20.9	25.10	—	20.8	16.10

skaidrojis zīmējuma orientāciju pēc debess pusēm, kāda tā bijusi pirms akmens pārbīdīšanas (sk. 1. fotogrāfiski samazināto attēlu). Attēlā redzamas tikai dziļākās rievās. No neskaidrāk izteiktās vai vairāk izdrupušās malējās likās līnijas, par kuru raksta J. Sudmalis, zīmējumā redzams tikai viens posms.

Vissavienības Astronomijas un ģeodēzijas biedrības Latvijas nodaļas priekšsēdētājs M. Dīriķis komentē šo atradumu: garākā rievā uz minētā akmens ir orientēta aptuveni ziemeļu — dienvidu virzienā. Viens atzarojums iet aptuveni saulrieta azimutā ziemas solstīcijā, divi atzarojumi — attiecīgi pavasara un rudens ekvinokcijā un pēdējais atzarojums aptuveni rāda saulrieta virzienu vasaras solstīcijā. No-stājoties akmenim austrumu pusē, no viena noteikta punkta var vi-zēt gar šīm rievām visos trijos minētajos azimutos. Tādēļ nav iz-slēgts, ka akmenī iecirstās rievās kalpojušas četru gadalaiku sākuma dienu tuvinātai noteikšanai.

1. att. Rievu zīmējums uz Grobiņas akmens.
2. att. Skats uz Grobiņas akmeni no ziemeļu puses.

MŪSU NOVADOS

A. Katlaps, V. Grāvilis

LATVIJAS DABAS UN PIEMINEKĻU AIZSARDZĪBAS BIEDRĪBAI 20 GADI

Padomju valdība vienmēr ir rūpējusies par dabas un pieminekļu aizsardzību. 1952. gadā apstiprinātais aizsargājamo dabas pieminekļu saraksts tika ievērojami papildināts 1957. gadā ar Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu Nr. 219 «Par pasākumiem dabas aizsardzības pastiprināšanā», bet 1959. gadā tika pieņemts Latvijas PSR likums par Latvijas PSR dabas aizsardzību. Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksts tika apstiprināts 1954. gadā, papildināts un izdots 1959. gadā.

Lai šos lēmumus izpildītu, vajadzēja aizsargājamus objektus uzraudzīt un vākt par tiem informāciju. Daudzi jaunie zinātnes un kultūras darbinieki, kā arī entuziasti bija ar mieru to darīt sabiedriskā kārtā.

1955. gadā jau bija izveidojusies Latvijas PSR ZA Dabas aizsardzības komisija ar priekšsēdētāju akadēmiku P. Valeskalnu un sekretāru I. Vilku. Latvijas PSR Valsts dabas muzejam un Latvijas PSR Centrālajam Valsts vēstures muzejam bija korespondentu kolektīvi, vairākiem novadpētniecības muzejiem bija aktivistu grupas. Jau 1919. g. Padomju Latvijā pēc progresīvā novadpētnieka, pedagoga un ģeologa Z. Lancmaņa un viņa biedru ierosmes bija tikusi izveidota un darbojās Latvijas zemes un tautu pētīšanas biedrība.

Pirmā Latvijas PSR kultūrizglītības darbinieku kongresa muzeju darbinieku sekcijā 1957. gadā 21. novembrī tika izteikts ierosinājums organizēt Novadpētniecības biedrību. Ierosinājumam atsaucās Latvijas PSR ZA Bioloģijas, Mežsaimniecības, Vēstures, Ģeoloģijas institūtu zinātniskie

līdzstrādnieki, LVU mācību spēki, daži preses darbinieki, kuri, būdami biedrības dibināšanas iniciatori, pirmo reizi sanāca kopā 1958. gada 27. decembrī. Viņi vienojās griezties pie Latvijas PSR ZA viceprezidenta dabas aizsardzības komisijas priekšsēdētāja akadēmiķa P. Valeskalna. Ar viņa gādību un iniciatoru līdzdalību organizēšanas lietas kārtoja Latvijas PSR ZA. Ar Latvijas PSR ZA Prezidija 1959. gada 7. maija lēmumu tika nodibināta Latvijas Dabas un vēstures biedrība un apstiprināta tās organizācijas komiteja. Tā organizēja biedrības nodaļas. Pirmā biedrības nodaļa tika nodibināta Alūksnē 1959. gada 26. augustā. Biedrības Rīgas nodaļa tika nodibināta 1960. gada 20. janvārī. Biedrības I kongress sanāca 1960. gada 26.—28. martā. Tajā piedalījās daudzi zinātniskie darbinieki, kā arī visu rajonu pārstāvji — skolotāji, mežsaimnieki u. c. Par biedrības pirmo priekšsēdētāju tika ievēlēts Latvijas PSR ZA korespondētājloceklis ģeoloģijas un mineraloģijas zinātņu doktors K. Sprīngis.

Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība savā attīstības un veidošanās gaitā izgājusi vairākus posmus. Pirmajos desmit gados biedrībā galvenokārt darbojās zinātnisko un mācību iestāžu, muzeju un citu kultūrizglītības iestāžu darbinieki, atsevišķi tautas saimniecības speciālisti un entuziasti, kuriem rūpēja un interesēja vēstures un kultūras pieminekļu, kā arī dabas aizsardzība. Viņu nebija daudz, taču to aktīvā sabiedriskā darbība pievērsa uzmanību ne vienai vien aktuālai problēmai.

1961. gada 16.—18. jūnijā notika pirmā starprajonu novadpētniecības konference Alūksnē. Biedrība lika pamatus arī Dabas un vēstures kalendāra izdošanai. Tas sāka iznākt 1962. gadā. Tajā pašā gadā biedrība ierosināja Latvijas PSR Ministru Padomei pieņemt lēmumu par jūras piekrastes pasargāšanu no izskalošanas. 1962. gada 12.—13. aprīlī biedrība noorganizēja republikas 2. dabas aizsardzības konferenci.

III biedrības kongresā 1965. gada 28. novembrī tika pieņemts jauns nosaukums — Latvijas PSR Vēstures un kultūras pieminekļu un dabas aizsardzības biedrība, un pēc citu republiku parauga tika pastiprināta kultūrvēsturisko pieminekļu aizsardzība.

Krietni plašāku vērību biedrības darbība ieguva pēc tās IV kongresa 1969. gada 27. martā. Neilgi pirms tam (1968. g. 20. decembrī) pieņemtais likums par Latvi-

ņas PSR dabas aizsardzību izvirzīja jaunus, plašākus uzdevumus apkārtējās vides un dabas bagātību aizsardzībā. Biedrības vadība īpašu vērību veltīja rajonu un pilsētu nodaļu izveidošanai un vadības nostiprināšanai. Šajā laikā radās tādas darba formas kā reidi, lai pārbaudītu dabas aizsardzības noteikumu izpildi, atsevišķu dabas objektu, vēstures un kultūras pieminekļu stāvokli, to aizsardzības režīma ievērošanu, sabiedriskās talkas dabas objektu un pieminekļu apkopšanai. Tika apzināti un uzskaitīti arī simtgadīgie un retie koki, kā arī reto augu sugu, lielo laukakmeņu atradnes.

Daudzpusīgāka un saturā bagātāka biedrības darbība kļuva pēc 1972. gada, kad PSRS Augstākā Padome bija apspriedusi jautājumu par dabas aizsardzības uzlabošanas un dabas resursu racionālas izmantošanas pasākumiem. Kopš šā laika dabas un pieminekļu aizsardzībā nozīmīga kļūst meliorācijas, ceļu un citu celtniecības objektu un rekonstrukcijas darbu projektu saskaņošana ar biedrības vietējām organizācijām.

Biedrības V kongress, kas notika 1973. gadā, īpaši uzsvēra nepieciešamību uzlabot pirmorganizāciju darbu. Īstenojot kongresa norādījumus, tika daudz darīts, lai izveidotu masveidīgas biedrības pirmorganizācijas visos uzņēmumos, organizācijās un iestādēs. Tagad biedrībā ir gandrīz 200 000 biedru, kas apvienoti aptuveni 4300 pirmorganizācijās. Skaitliski lielas, aktīvas un nozīmīgas ir biedrības Daugavpils un Rēzeknes pilsētu, Alūksnes, Gulbenes, Liepājas, Rīgas, Valkas, Valmieras un Ventspils rajonu nodaļas.

Būtiskas pārmaiņas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības statūtos izdarīja tās VI kongress, kas notika 1977. gada martā. Šīs pārmaiņas atspoguļo biedrības izaugsmi, tās darba daudzpusīgo saturu un formu bagātību. Statūtos izpaužas Komunistiskās partijas un Padomju valsts gādība par apkārtējās vides tīrību un dabas resursu racionālu izmantošanu, par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu.

Pašlaik biedrības uzmanības centrā ir Latvijas PSR Ministru Padomes apstiprinātā kompleksā programma «Latvijas PSR dabas aizsardzība un dabas resursu racionāla izmantošana 1976.—1980. gadam».

Ar biedrības tiešu līdzdalību tika izstrādāti valdības lēmumi par Gaujas nacionālā parka dibināšanu un «Par

valsts aizsargājamo Latvijas PSR teritorijā esošo dabas objektu apstiprināšanu». Biedrības vietējās organizācijas tieši piedalās valsts aizsargājamo dabas objektu un teritoriju robežu noteikšanā un apzīmēšanā dabā, kā arī to uzturēšanā un apsaimniekošanā. Centrālās padomes sekcijas un komisijas, rajonu un pilsētu nodaļu padomes aktīvi piedalās valsts aizsargājamo dabas objektu iekšējās kārtības, kā arī to uzturēšanas, apsaimniekošanas un izmantošanas noteikumu izstrādē un to izpildes nodrošināšanā. Turpinās valsts aizsardzībā ņemamu jaunu, vērtīgu, nozīmīgu objektu apzināšana un izpēte.

Viena no biedrības darba pamatsastāvdaļām ir dabas un pieminekļu aizsardzības propaganda. Dabas aizsardzības tautas universitāšu darbs mūsu republikas rajonos un pilsētās, lekcijas, zinātniski populāras publikācijas, sistemātiskas radio un televīzijas pārraides, raksti preses izdevumos, plakātu, fotokomplektu un diapozitīvu sēriju, bukletu, atklātņu un citu fotomateriālu izdošana — tas viss pēdējos gados ir panākts ar biedrības spēkiem vai tās tiešu līdzdalību.

Taču Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības — milzīga sabiedriskā spēka iespējas vēl nav izsmeltas. Gluži pretēji — tās tikai tagad īsti sāk vērsties plašumā. Jāpauž, lai katrā kolektīvā tiktu veikts sistemātisks audzināšanas darbs, vērst uz saudzīgu un humānu attieksmi pret dabu un tās bagātībām. Vēl nepieciešams pārvarēt atsevišķu saimniecisko darbinieku nevērību un neizpratni vides aizsardzības jautājumos, jānodrošina ražošanas problēmu kompleksa risināšana, maksimāli ievērojot dabas aizsardzības un dabas resursu racionālas izmantošanas prasības.

Lai šiem mērķiem kalpo biedrības turpmākā darba gadi!

M. Heringa

DABAS UN PIEMINEKĻU AIZSARDZĪBAS BIEDRĪBAS PIRMORGANIZĀCIJU VEIKUMS

Vislielākais sabiedriskais spēks dabas aizsardzībā mūsu republikā ir Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība un tās pirmorganizācijām, kuras nodibina rūpniecības, lauksaimniecības un citos valsts un kooperatīvajos uzņēmumos, zinātniskās pētniecības un mācību iestādēs, namu pārvaldēs, bet teritoriālas pirmorganizācijas — ciemos, pilsētciematos un citās apdzīvotās vietās.

Ražošanas uzņēmumos un saimniecībās pirmorganizāciju galvenais uzdevums ir rūpēties, lai ražošanas procesā netiktu piesārņota apkārtējā vide, lai racionāli tiktu izmantoti izejvielu resursi un pareizi ekspluatētas attīrīšanas iekārtas. Skolās, mācību iestādēs jaunatnē jāieaudzina mīlestība un saudzīga attieksme pret dabu, jānodrošina par dabas aizsardzības problēmām un dabas racionālu izmantošanu. Visu pirmorganizāciju kopējs uzdevums ir iesaistīt sabiedrību zaļo stādījumu kopšanā, apkārtējās teritorijas labiekārtošanā, apzaļumošanā.

Mūsu republikā daudzas biedrības pirmorganizācijas devušas lielu ieguldījumu dabas aizsardzībā.

Gulbenes rajonā aktīvi darbojas kolhoza «Kopdarbība» pirmorganizācija kolhoza priekšsēdētāja R. Ziemeļa vadībā. Vairāk nekā 300 pirmorganizācijas biedrus apvieno kopējas rūpes par dabas resursu racionālu izmantošanu, sava ciemata un tā apkārtnes labiekārtošanu. Pirmorganizācijas biedri regulāri seko ķīmikāliju un minerālmēsļu glabāšanas un lietošanas noteikumu ievērošanai, pazemes ūdeņu racionālai izmantošanai, artēzisko urbumu ekspluatācijas, sanitāro un ūdens patēriņa normu ievērošanai. Ar biedrības aktivistu līdzdalību ap visām deviņām artēziskajām akām atbilstoši sanitārajiem noteikumiem izveidotas sanitārās zonas, uzstādīti ūdens patēriņa mērītāji. Sekmīgi rit konkurss «Saglabāsim mūsu republikas mazās ūdenskrātuves». 1974.—1976. gadā saimniecībā ierīkotas 11 ūdenskrātuves 37 ha kopplatībā. Lielākā no tām ir Plēķu dzirnezers 15 ha platībā, par kura atjaunošanu pirmorganizācija 1976. gadā ieguva 3. vietu republikā. Tagad tiek atjaunots 12 ha lielais Ainavu dzirnezers. Te vislielākais nopelns ir kolhoza melioratoram, pirmorganizācijas priekšsēdētāja vietniekam O. Mieziņim, kurš vada ūdenskrātuvju atjaunošanu.

Tiek sekots, lai arī smilts un grants karjeros ievērotu ekspluatācijas noteikumus un pēc izmantošanas tos rekultivētu.

Dabas aizsardzības biedrības biedri rūpējas par apkārtnes ainavu labiekārtošanu: lai, meliorējot laukus un veidojot kultūrainavu, tiktu saglabāti vērtīgo sugu koki un dižkoki. No meliorācijas objektiem lielie laukakmeņi novākti un tagad, atrazdamies ceļu malās, lauku sētās un kolhoza ciematā, bagātina ainavu. Labā stāvoklī ir republikas nozīmes aizsargājamie dabas objekti — Plēķu akmens, Zuburu ozols, ozols pie Ozoliņu mājām, Galgauskas priede un vietējās nozīmes aizsargājamie dabas objekti.

Lai saskaņotu vairāku pirmorganizāciju darbību, ciemos un ciematos var izveidot pirmorganizāciju priekšsēdētāju padomi, kas strādā vietējās tautas deputātu padomes izpilddomnieka vadībā.

Šāda darba forma tiek izmantota Stučkas rajonā. Neretas pilsētciemātā deviņu pirmorganizāciju priekšsēdētāju padomi vada izpilddomnieka priekšsēdētājs T. Zālītis. Kopējais uzdevums ir apkārtnes labiekārtošana un aizsardzība pret piesārņošanu.

Neretieši daudz darijuši sava ciemata izveidē. Iebraucējam, kas Neretā nav bijis ilgāku laiku, šo ciematu grūti pazīt: pazudušas dubļainās ieliņas, ierīkoti jauni apstādījumi, skvēri, gar centrālo ielu izveidots krāšņs akmensdārzs. Priekšzīmīgi apkopti Lielajā Tēvijas kara kritušo kareivju kapi. Ar pirmorganizācijas atbalstu izbūvēta pienotavas notekūdeņu attīrīšanas iekārta.

1977. gadā neretieši atzīmēja sava novadnieka — rakstnieka un gleznotāja Jāņa Jaunsudrabiņa simtgadi. Sabiedriskās talkās tika uzkoptas un atjaunotas «Baltās grāmatas» Mūsmājas, labiekārtota

J. Jaunsudrabiņa iela Neretā. Veicot šādus lielus pasākumus, it sevišķi attaisnojas vairāku pirmorganizāciju spēku apvienošana.

Savdabīgas un vajadzīgas darba formas ir atradīs Latvijas PSR ZA A. Upiša Valodas un literatūras institūta biedrības pirmorganizācijas kolektīvs, kas aktīvi darbojas jau astoņus gadus.

Par interesantākajiem pasākumiem stāsta pirmorganizācijas biroja priekšsēdētāja institūta jaunākā zinātniskā līdzstrādniece I. Edelmane: «Ar 1976./77. mācību gadu Rīgas 4. pagarinātās dienas skolā popularitāti iemantoja tā sauktais «Dabas cikls» — lekciju un praktisku nodarbību kurss, kurā skolēni iepazīstas ar dabas un pieminekļu aizsardzības pamatprincipiem, mācās uztvert un iepazīt dabu zinātnieka vai mākslinieka skatījumā. Šīs nodarbības vada un organizē institūta pirmorganizācijas aktīvs. Lieli nopelni te dzīvesbiedriem — folkloristei un inženierim H. un A. Erdmaņiem.

Iecienīta arī pieredzes apmaiņa ar citām biedrības pirmorganizācijām. Piemēram, dzīvu interesi un diskusijas izraisīja saruna ar psihologu docentu R. Krūmiņu par dabas saudzētāju un dabas postītāju psiholoģiju, pārrunas ar rakstnieku A. Kalvi, pieredzes apmaiņas braucieni uz Bauskas rajonu, iepazīšanās ar Mežotnes selekcijas stacijas pirmorganizācijas veikumu u. c. līdzīgi pasākumi.

Pirmorganizācijas izvirzītie sabiedriskie inspektori daudz darījuši cīņā par pilsētas zaļās zonas aizsardzību — pret nelikumīgu tirgošanos ar koku un krūmu zariem, pret ūdeņu un atmosfēras piesārņošanu. Pirmorganizācijas biedri labprāt piedalās talkās Gaujas nacionālajā parkā.

Pirmorganizācijas darbu lietišķi vada tās dibinātāja un veterāne, biedrības Rīgas pilsētas Maskavas rajona nodaļas padomes locekle E. Knope. Liels pirmorganizācijas biroja nopelns ir tas, ka biedrībā iesaistīto gandrīz visi institūta strādājošie jaunieši.»

K. Ūbelis

PIRMIE REPUBLIKĀ

Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Alūksnes nodaļa ir ne tikai visagrāk nodibinātā, bet arī 1977. gadā tika atzīta par labāko republikā.

Mūsu rajona galvenā dabas bagātība ir zeme. Sadarbojoties ar rajona Lauksaimniecības pārvaldi, daudz darām zemes racionālas izmantošanas un aizsardzības jautājumu kārtošānā. Atsevišķās rajona saimniecībās esam sīki izanalizējuši zemes izmantošanu un pēc rajona izpildkomitejas lēmuma šīs saimniecības veikušas zemes auglības celšanas pasākumus, plānveidīgi iesaistījušas ražošanā līdz šim neizmantotas zemes platības. Ir ieviesta kārtība grants un smilts karjeru izmantošanā. Stingri kontrolē-

jam, lai, iekārtojot karjerus, veicot celtniecības darbus un izbūvējot ceļus, tiktu noņemta, saglabāta un racionāli izmantota augsnes kārta. Mūsu rajonā lauksaimniecības zemes cieš no ūdens erozijas, tāpēc esam panākuši, ka saimniecības, plānojot sējumus, ievēro lauku reljefu.

Pastāvīgi kontrolējam un vismaz reizi gadā pārbaudām visas saimniecības, kā tās uzglabā un lieto indīgās ķimikālijas, minerālmēslus un kūstmēslus. Pēc mūsu ierosinājuma rajona izpildkomiteja ir apstiprinājusi grafiku minerālmēslu un amonjaka ūdens noliktavu celtniecībai un remontam.

Sadarbojoties ar Daugavpils rajona Valsts zonālo ūdens resursu izmantošanas un aizsardzības inspekciju, veicam daudzpusīgu darbu ūdeņu aizsardzībā un racionālā izmantošanā. Katru gadu tiek pārbaudītas artēziskās akas, notekūdeņu attīrīšanas ierīces, mehāniskās darbnīcas, naftas produktu noliktavas, mājlopu novietnes un citi objekti. Rajona izpildkomiteja ir apstiprinājusi naftas produktu noliktavu celtniecības un remonta grafiku rajona saimniecībās.

Rajona sabiedriskās organizācijas aktīvi piedalās konkursā «Saglabāsim mūsu republikas mazās ūdenskrātuves». 1975.—1976. gadā tika atjaunotas un labiekārtotas 11 mazās ūdenskrātuves. Pašlaik tiek atjaunotas un labiekārtotas 6 mazās ūdenskrātuves.

Alūksnes rajonā no visas kopplatības gandrīz 53% aizņem meži. Rajonā ir daudz ievērojamu aizsargājamu dabas objektu. Tikai republikas nozīmes aizsargājamie dabas objekti vien aizņem 21,5 tūkst. ha jeb 10% rajona teritorijas. Pēdējos gados ir ņemti uzskaitē 362 vietējas nozīmes dabas objekti: dabas ainavas, dižkoki, avoti, koku audzes, purvi u. c. Dati par apzinātajiem dabas objektiem apkopoti uzskaites kartītēs. Dabas objektu apkopošanas un labiekārtošanas darbos katru gadu rajona darbaļaudis un skolu jaunatne sabiedriskā kārtā nostrādā vismaz 5000 cilvēkdienu. Pašlaik tiek izstrādāts projekts Dēlikalna labiekārtošanai, bet Liepnas vidusskola ar Latvijas PSR ZA Botāniskā dārza atbalstu sākusi dendroloģiskā parka izveidi 10 ha platībā.

Kopā ar Gulbenes un Zīguru mežrūpniecības saimniecību darbiniekiem sistemātiski kontrolējam, kā kolhozi un padomju saimniecības apsaimnieko mežus, kuru platība rajonā ir 37 tūkst. ha. Reizēm dodam ieteikumus par mežu

apsaimniekošanas uzlabošanu. Izstrādājam priekšlikumus starpsaimniecību mezsaimniecības izveidošanai.

Visās rajona skolās ir nodibinātas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības pirmorganizācijas. Tās veic propagandas darbu, piedalās dabas pētīšanas pasākumos. Katru gadu skolas ņem dalību meža stādīšanā — ik gadus tiek iestādīti 60—70 ha meža. Skolēni kopj jaunaudzes, vāc čiekurus, izgatavo simtiem putnu būrišu. Skolās sistemātiski notiek tematiski sarīkojumi, konkursi, izstādes, kas palīdz izprast dabu, iepazīt augus un dzīvniekus.

Alūksnes novads bagāts ar revolucionārajām tradīcijām. Lielā Tēvijas kara gados šeit cīnījās partizāni, pagrīdes partijas organizācija vadīja tautas cīņu pret okupantiem; atbrīvojot rajonu no vācu fašistiskajiem iebrucējiem, Sarkanās Armijas karavīri te izcīnīja smagas kaujas. Visus šos notikumus rajona darbaļaudis glabā svētā piemiņā. Uzcelti daudzi pieminekļi, tautas varonīgo cīņu vēsture plaši tiek izmantota jaunatnes patriotiskajā audzināšanā.

Rajonā ir 80 republikas nozīmes kultūras pieminekļu, pēdējos gados apzināti un ņemti uzskaitē vairāk nekā 100 vietējas nozīmes pieminekļi. Visi tie tiek uzturēti kārtībā.

Sagaidot 30. gadadienu kopš padomju tautas uzvaras Lielajā Tēvijas karā, tika uzstādīti 19 pieminekļi, obeliski un piemiņas plāksnes Lielā Tēvijas kara notikumu atcerei.

Par godu Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 60. gadadienai tika apzinātas 1905.—1907. gada revolūcijas notikumu vietas un uzstādīti pieminekļi.

Rajonā darbojas Dabas aizsardzības tautas universitāte ar filiālēm Alsviķos, Liepnā. Tautas universitātē mācās vairāk nekā 150 cilvēku.

Pavisam rajonā nodibinātas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības 127 pirmorganizācijas, kurās ir 5380 biedru (arī 89 kolektīvie biedri). Pie tam VEF 14. cehā ir vairāk nekā 200, kolhozā «Nākotne» un padomju saimniecībā «Mārkalne» — vairāk nekā 100, Alūksnes 1. vidusskolā — 390, Apes lauku profesionāli tehnikajā vidusskolā — 300 biedru. Daudzās iestādēs visi strādājošie ir biedrības biedri.

Lietišķi un principiāli dabas izmantošanas un vides aizsardzības jautājumus kārtot biedrības pirmorganizācija kolhozā «Trapene» priekšsēdētāja vietnieka A. Sūnas va-

dībā. Veicot meliorācijas darbus, lauku ainavas veidošanā daudz dara Ūdenssaimniecības celtniecības PMK-5 biedrības pirmorganizācija galvenā inženiera P. Birznieka vadībā.

V. Krūmiņš

RĪGAS SKAISTUMAM UN RĪDZINIEKU VESELĪBAI

Dabas aizsardzībai lielpilsētas apstākļos ir sava īpaša nozīme.

Sā raksta ietvaros, manuprāt, vēlams atzīmēt svarīgāko, kas jau paveikts Rīgā dabas aizsardzībā pēdējā laikā, kāda bijusi Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības loma un kādi ir tās turpmākie uzdevumi.

Jaunuzceltie dzīvojamo namu kvartāli Imantā, Purvciemā, Ķengaragā un citur gandrīz divkārt paplašinājuši Rīgu. Jauno namu arhitektūra, to izklaidus novietojums, bieži vien zālāju un citu stādījumu ielokā, ar brīvu svaiga gaisa pieplūdi padara šos kvartālus par veselībai labvēlīgākajiem visā pilsētā.

Jāpiebilst gan, ka jauno apdzīvojamo rajonu apzaļumošana un izdaiļošana ir vēl tālu no pilnības, te sabiedrība var neierobežoti likt lietā savu iniciatīvu un enerģiju.

Padomju Savienība bija pirmā valsts pasaulē, kur ar valdības lēmumu tika noteikti pieļaujamie atmosfēras gaisa piesārņojuma normatīvi. 70. gados tie mūsu valsti kļuvuši vēl stingrāki (pieļaujamais piesārņojuma līmenis zemāks) salīdzinājumā ar attīstītajām kapitālistiskajām valstīm, piemēram, ar ASV.

Nekur mūsu republikā nav tik apjomīgu uzdevumu un tik svarīgu problēmu atmosfēras gaisa tīrības saglabāšanā kā Rīgā. Te darbojas vairāk nekā puse no lielākajiem Latvijas rūpniecības uzņēmumiem un ik dienas kursē gandrīz $\frac{2}{3}$ republikas autotransporta. Arī pēdējo gadu veikums atmosfēras aizsardzībā ir visai nozīmīgs — tās piesārņojums vairs nepieaug, bet pakāpeniski sāk samazināties.

Valsts plāna pasākumu izstrādāšanā aktīvi līdzdarbojas mūsu biedrības organizācijas un aktivisti: daudzus no šiem pasākumiem ieteikusi biedrība (Vecrīgas dzīvojamo māju apkures modernizēšana, daudzu rūpniecības uzņēmumu kurtuvju uzlabošana, ekspluatējamo automobiļu dzinēju darba režīma pastiprināta kontrole u. c.).

70. gados Rīgā ir daudz darīts atmosfēras tīrības uzturēšanā. Rūpnīcas, uzņēmumi un cehi, kuri visvairāk piesārņo vidi, likvidēti vai pārcelti ārpus pilsētas. Pašreiz notiek pāreja uz dzīvojamo namu centralizētu apsildīšanu, likvidējot lokālās un primitīvās kurtuves (iepriekšējā piecgadē tika likvidētas vairāk nekā 120 kurtuves). Tranzīta autotransporta kustība novirzīta ārpus Rīgas, paplašinot ceļu tīklu, uzbūvējot jaunu tiltu pāri Daugavai; galveno braucamo ceļu un motorizēto transportlīdzekļu satiksmes organizācija stipri uzlabojusies — pēc jauna «gaisa tilta» uzcelšanas un arvien plašākas pārejas uz automātisko satiksmes regulēšanu pēc «zaļā vilņa» principa.

Tagad ir panākts, ka Rīgā atmosfēras piesārņojums ar rūpnieciskiem putekļiem un kvēpiem samērā reti pārsniedz normatīvus. Vai-

rākus gadus pret putekliem un kvēpiem enerģiski karoja biedrības Oktobra rajona nodaļa L. Ļinevas vadībā. Daudz vairāk vides aizsardzības prasības tagad ievēro šā rajona kādreizējie «hroniskie» vides piesārņotāji — uzņēmumi «Latvijas bērzs», Rīgas dīzeļu rūpnīca, mēbeļu ražošanas firma «Rīga». Atzīstama šās nodaļas tradīcija dabas aizsardzības jomā cieši sadarboties ar valsts inspekcijām un, ja nepieciešams, arī ar rajona prokuratūru, izpildu komitejas iekšlietu daļu, svarīgākos materiālus nododot izlemšanai rajona izpildu komitejai.

Atmosfēras aizsardzības jautājumi vairākkārt izskatīti arī Maskavas rajona un Ļeņina rajona tautas deputātu padomju sesijās un izpildu komiteju sēdēs. Aktīvas bijušas biedrības pirmorganizācijas VEF (to vada inženieris enerģētiķis V. Dommers), «Alfā» (tās priekšsēdētāja inženieris N. Ponomarjova), Rīgas ķīmiskās rūpnīcības mašīnbūves rūpnīcā (vadītājs rūpnīcas direktors D. Bebris).

Apsveicama ir augstskolu pasniedzēju un attiecīgo fakultāšu studentu iesaistišanās sabiedriskajās atmosfēras tīrības pārbaudēs un transportlīdzekļu kontrolēs. Šajos pasākumos aktīvi piedalās Rīgas Politehniskā institūta pasniedzēji un studenti.

Ne mazāk aktuāla Rīgā ir arī ūdeņu aizsardzība. Te nedrīkst aprobežoties tikai ar ūdeņu pasargāšanu no piesārņošanas. Saldūdens krājumi mūsdienās atsevišķās vietās jau ir visai ierobežoti, it sevišķi tur, kur tos izmanto intensīvi, bet neracionāli.

No visiem vides aizsardzības pasākumiem pašlaik visaktuālākā ir ūdeņu aizsardzība.

Ilgadējie assignējumi Rīgā ūdens aizsardzības vajadzībām ir tiešām lieli. Galvenais šajā jomā ir visas pilsētas notekūdeņu attīrīšanas iekārtu celtniecība. Tā būs viena no modernākajām un lielākajām notekūdeņu attīrīšanas sistēmām Padomju Savienībā.

Pašreiz biedrības organizācijas seko, lai a) maksimāli efektīvi tiktu izmantotas ražošanas uzņēmumos esošās notekūdeņu attīrīšanas iekārtas; b) ātrāk tiktu uzstādītas šādas iekārtas uzņēmumos, kur to nepieciešamība ir acīm redzama; c) itin visur tiktu taupīts ūdens, vajadzības gadījumā pilnveidojot ražošanas tehnoloģisko ciklu.

Biedrības pilsētas padome un rajonu nodaļas aktīvā darbā iesaistījušas vairāk nekā 700 sabiedrisko inspektoru. Vairākamam no tiem ir inženiertehniskā vai ekonomiskā izglītība un viņi ir ražošanas vadītāji. Šis sabiedriskais aktīvs ne vien ierosina vides aizsardzības pasākumus savos uzņēmumos, bet rūpējas arī par pilsētas lielo ūdens-tīrību pasargāšanu no piesārņošanas. Ļeņina rajonā tāds rūpju objekts jau ilgāku laiku ir Māras diķis ar Mārupīti, Oktobra rajonā — Kišezers. Ar nožēlu jākonstatē, ka vēl ir ne mazums uzņēmumu, kuri ar notekūdeņu attīrīšanas iekārtu celtniecību nesteidzas. Te jāmin labi zināmi uzņēmumi — ādas izstrādājumu firma «Kosmoss», Gaļas un konservu kombināts, Naftas eļļas fabrika, Rīgas piena kombināts.

Šādu pasākumu realizēt nav viegli, un to nevar izdarīt vienā dienā. Šajā sakarībā jāuzsver, ka vajadzētu regulāri sasaukt biedrības kolektīvo biedru (vispirms ražošanas uzņēmumu) pilnvaroto apspriedes, ko jau sākušas praktizēt biedrības rajonu nodaļas.

Rīgas, tās tuvākās apkārtnes skaistās upes un ezeri ir neatņemama mūsu republikas galvaspilsētas ainavas sastāvdaļa un dabas bagātība. No estētiskā, sanitārā, klimatiskā, ekoloģiskā un ekonomiskā viedokļa saglabāt šo ūdeņu vērtību ir katra rīdzinieka pienākums.

Rīgas zaļo rotu veido tās krāšņie parki 425 ha platībā un vairāk nekā 5100 ha meža parku un mežu. Pēc tradīcijas rīdzinieki ir čākli

koku un košumkrūmu stādītāji un kopēji. Kopš 70. gadu vidus lielākoties sabiedriskā kārtā pilsētā iestādīts vairāk par 50 000 koku un dekoratīvo krūmu, kā arī daudz puķu. Turklāt šajā darbā vienlīdz aktīvi piedalās ražošanas uzņēmumu, mācību un zinātnisko iestāžu, kā arī teātru un citu radošo kolektīvu darbinieki. Ipaši jāatzīmē Rīgas dīzeļu rūpnīcas, VEF, A. Upīša Akadēmiskā Drāmas teātra, Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras, Fizikas, Koksnes ķīmijas institūtu, P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes, 49. vidusskolas, V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas u. c. biedrības pirmorganizāciju darbs savu teritoriju, kā arī piepilsētas zaļās zonas apmērošanā un labiekārtošanā. LVU Svešvalodu un Finanšu un tirdzniecības fakultāšu studenti ne vien piedalās biedrības organizētajās mežu stādīšanas un uzkopšanas talkās, bet tur nopelnīto naudu ir nodevuši Gaujas nacionālā parka fondā. Pilsētas parku un citu stādījumu pasargāšanā no bojājumiem lielu palīdzību sniedz ap 200 «zaļo patruļu» ar vairāk nekā 6000 dalībniekiem — galvenokārt skolēniem un studentiem.

Vēl liels darbs stāv priekšā visas zaļās saimniecības uzlabošanā: rūpīgāk un vērīgāk veicama jauno parku projektēšana, jāuzlabo pilsētas apstādījumos izmantojamā stādāmā materiāla kvalitāte, aktīvizējams skolu šefības darbs parku saglabāšanā.

Rīgā allaž noticis daudz satīgu un interesantu dabas aizsardzības propagandas pasākumu. Tā, Kirova rajona Dabas aizsardzības tautas universitātes darba pieredze izraisīja interesi pat tālu aiz mūsu republikas robežām. Biedrības Oktobra rajona nodaļas organizētā fotoizstāde «Daba un fotogrāfs» aizceļoja no Rīgas līdz Novosibirskai, kur tās daudzo apmeklētāju vidū bija arī «Sojuz» un «Apollo» ekipāžu locekļi — padomju un amerikāņu kosmonauti.

Biedrības pilsētas organizācijām radusies īsta darba sadraudzība ar daudziem ražošanas uzņēmumu un mācību iestāžu vadītājiem. Te vispirms jāmin biedrības kopīgie praktiskā darba centieni ar Rīgas un Padomju Latvijas lielākās rūpnīcas — VEF vadību. VEF direktors O. Leņovs, viņa vietnieki ne vien cītīgi atbalsta apkārtnes dabas aizsardzības un bagātināšanas pasākumus, bet labprāt piedalās biedrības pirmorganizācijas, pilsētas un rajona padomes darbā.

To pilnā mērā var attiecināt uz Rīgas Politehniskā institūta, vairāku Zinātņu akadēmijas institūtu vadītājiem un skolu direktoriem. Daudz brīva laika, zināšanu un sirdsdegsmes dabas aizsardzības darbam veltī biedrības rajona nodaļu vadītāji un nenogurstošie aktivisti G. Andrušaitis, A. Mauriņš, E. Vimba, A. Melluma, P. Pinka un daudzi citi.

Dabas aizsardzība necieš cilvēku vienaldzību. Mūsu biedrības organizācijām kopā ar lielsko, arvien augošo dabas sargātāju aktīvu jāizskauž vienaldzība pret vides piesārņošanu, jo tas ir tagadējo un nākamā rīdzinieku interesēs.

J. Tuktēns

DABA — MŪSU MĀJAS

Dabas aizsardzības pasākumu ziņā mūsu republika atrodas īpatnējā stāvoklī. Bagātīgais pagātnes mantojums,

ko esam saņēmuši no iepriekšējām paaudzēm, unikālie arhitektūras pieminekļi dažādās republikas malās, krāšņie vecie parki, savdabīgās dabas ainavas, krievu un rietumzemju kultūras izpausmes un to mijiedarbība vienlaikus ar strauji augošajiem rūpniecības centriem un iedzīvotāju skaita pieaugumu — īpaši sarežģī problēmu. Protams, šīs problēmas krasāk izpaužas tieši Rīgas rajonā ar tā skaistajiem dabas veidojumiem, kultūras un vēstures pieminekļiem, intensificēto un racionālo mežu apsaimniekošanu, tuvējās lielpilsētas elpu un aktīvo dabas aizsardzības biedrības rajona nodaļas darbu. Rīgas rajonā ir 95 aizsargājamie dabas objekti, 22 no tiem — aizsargājamās teritorijas. Pārējie objekti ir republikas nozīmes aizsargājamie koki un viens laukakmens — Ezernieku laukakmens Allažu mežniecības teritorijā. Aizsargājamo teritoriju kopplatība — 23 408 ha, t. i., apmēram 78% no rajona kopplatības. Tajā ietilpst arī daļa Gaujas nacionālā parka — 16 289 ha, Piejūras dabas parks — 1588 ha, kura dienvidu daļa piekļaujas Rīgas pilsētai un tādējādi veidojas sevišķi asa cilvēku un dabas attiecību problēma, jo tas ir visplašāk apmeklētais dabas aizsardzības objekts mūsu republikā, bet tā labiekārtojums joprojām nespēj nodrošināt optimālus ekpluatācijas apstākļus un atrisināt mežu rekultivāciju. Rīgas rajonā ir izdalīti arī 3 botāniskie liegumi, 5 ģeoloģiski ģeomorfoloģiskie aizsargājamie objekti, 1 ornitoloģiskais liegums, kā arī daļa aizsargājamā purva — Lielā Ķemeru tīreļa. Tāpat rajonā ir 9 aizsargājamie parki un zaļā mežu zona, kas plešas 20—30 km aiz pilsētas robežām, un arī vietējās nozīmes dabas aizsardzības objekti — parki, dzirnezeri, daudzi kultūrvēsturiski pieminekļi.

Lai saglabātu visu šo dabas bagātību, vajadzīgi čakli un rūpīgi kopēji. Un tādi Rīgas rajonā ir. Tie ir Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Rīgas rajona nodaļas biedri: gan Inčukalna un Jūrmalas mežrūpniecības saimniecību ļaudis, gan «Allažu», «Ropažu» u. c. kolhozu un saimniecību dabas draugi.

Jau astoņus gadus Rīgas rajona nodaļas padomes prezidija priekšsēdētāja vietniece ir A. Liniņa. Daudz šajā laikā ir paveikts. Rīgas rajona nodaļā kā vienā no pirmajām republikā biedru skaits sasniedza 5000 (pašlaik pāri par 6300), un tās darbs jau vairākus gadus pēc kārtas tiek atzīts par slavējamu.

Te, lai pareizi ievirzītu lielo atpūtnieku plūsmu, jādomā gan par racionāli izvēlētiem, interesantiem, ar bagātu informāciju piesātinātiem maršrutiem, gan par savlaicīgu un prasmīgu dabas aizsardzības propagandēšanu. Šajā ziņā liels darbs veicams ne tikai ar atpūtniekiem vien. Dabas aizsardzības problēmas nereti nepietiekami dziļi izprot arī jauno dzīvojamo masīvu projektētāji un celtnieki kā pilsētās, tā ciematos. Gadās, ka celtnes vienkārši it kā «piespiež» pie apkārtējā meža, mierinot sevi ar to, ka gan jau dzīve pati visu nokārtos. Pareizi būtu prasīt, lai kopā ar arhitektu projektu veidotu arī «zaļais arhitekts», paredzot meža labiekārtošanu vai mežaparka ierīkošanu ar pastaigu celiņiem, atpūtas laukumiņiem, kur būtu soli, bērnu spēļu laukumi u. tml. Lai mežs būtu sagatavots uzņemt atpūtnieku masas vai lai to pārveidotu par mežaparku, nepieciešams daudz rūpīgāks un ilgstošāks darbs nekā daudzstāvu dzīvojamā masīva uzcelšana vairākiem tūkstošiem iedzīvotāju. Jauns kociņš, ko iestāda pie jaunuzceltās mājas, izaugs liels un skaists tikai pēc 50—80 gadiem. Vai tad nav vienkāršāk, pirms sākt celtniecību, pārdomāt visas iespējas un arī sekas? Lūk, ar šādām un līdzīgām problēmām Rīgas rajona nodaļai, tāpat kā Rīgas pilsētas nodaļām, nākas sastapties visai bieži.

Rīgas pievārtē Babītē izveidojies neliels Jūrmalas mežrūpniecības saimniecības mežu darbinieku ciemats. Bet jau krietnu laiku pirms tagad tik skaistā kluba un administrācijas ēkas uzcelšanas rūpīgie ciemata saimnieki veidoja asfaltētus celiņus, koku grupas, plašus, tīrus zālienus, pareizi izvietotus ģimenes dārziņus. Tagad, nokļūstot šajā pusē, cilvēks ir pārsteigts par mežu ieskauto saulaino un spodro ciematu. Un pārsteidzoši, kaut arī pavisam dabiski, — cilvēki sākuši apzinīgāk strādāt, mainījusies viņu attieksme pret dabu.

Ikviens lēmums nesīs augļus tikai tad, ja vienlaikus tiks veikts arī izskaidrošanas un audzināšanas darbs. A. Šveicērs grāmatā «Kultūra un ētika» saka: «Ētika ir neierobežota atbildība par visu, kas dzīvo.» Rīgas rajonā atbildības audzināšanā darba procesā ir paveikts visai daudz. Dabas aizsardzības biedrība, kas apvieno 159 pirmorganizācijas, regulāri veic izskaidrošanas darbu iedzīvotāju vidū. Katru gadu tiek organizētas ap 200 lekcijas par dabas aizsardzības jautājumiem, talkas, mežu dienas u. c. pasākumi,

Ļoti svarīgi dabas aizsardzības izpratni ieaudzināt topošajā cilvēkā jau no mazotnes. Rīgas rajona skolās darbojas skolēnu «zaļās patruļas», kas palīdz pasargāt mežus no piegrižošanas, no neapzinīgiem un ļaunprātīgiem postītājiem. Skolas ir uzņēmušās šefību un regulāri kopj rajona un republikas nozīmes dabas aizsardzības objektus, mežus, palīdz tos stādīt. Šie jaunieši spēj saskatīt skaisto dabā, nekad nepostīs to un neļaus to darīt arī citiem. Un tieši jaunatnes saudzīgā attieksme pret dabu, tās skaistuma, kultūras un vēstures pieminekļu nozīmīguma izpratne ir tas priekšnoteikums, kas atvieglo Rīgas rajona nodaļas darbu un ļauj cerēt uz panākumiem dabas un pieminekļu kopšanā un aizsardzībā arī turpmāk.

V. Aizupe

DARBS — AINAVAI UN CILVĒKAM

Latvijas dabas ainavas raksturīgs elements ir vecie dzirnezeri un parku dīķi. Šādām mazām ūdenstilpēm bieži vien nav ne praktiskas, ne saimnieciskas vērtības, tomēr kā organisks ainavas elements tās nereti tiek saglabātas, atjaunotas un labiekārtotas. Dabā ir apsektas visas nelielās mākslīgās ūdenskrātuves un izstrādāta to atrašanās vietu shēma.

1972. gadā Stučkas rajona izpildkomitejas tehniskajā apspriedē tika izskatīti materiāli par rajona teritorijā esošajām mazajām ūdenskrātuvēm, kurām nav zivsaimnieciskas nozīmes. Pavisam rajonā ir 44 mākslīgās ūdenstilpes, no tām 29 — bijušie dzirnezeri un 7 — veco parku dīķi un 8 muižu dīķi un ezeriņi. 19 ūdenskrātuves ir iespējams saglabāt, atjaunot un izmantot gan saimnieciskiem mērķiem, gan atpūtas vajadzībām.

Tāpēc rajons aktīvi iesaistījās Latvijas PSR Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības un Latvijas PSR Meliorācijas un ūdenssaimniecības ministrijas 1973. gadā izsludinātajā konkursā «Saglabāsim mūsu republikas mazās ūdenskrātuves».

Pirmie darbu uzsāka bijušā Odzienas kolhoza ļaudis. Gleznaino parku pretī vecajai, arhitektoniski savdabīgajai Odzienas pilij kādreiz bija bagātinājis parka dīķis. Diemžēl jau daudzus gadus novārtā pamests, tas bija ga-

līgi aizaudzis un piesārņots. Kolhoza priekšsēdētāja J. Robežnieka enerģiskajā un mērķtiecīgajā vadībā ļaudis ķērās pie darba. Darbs šķīrās. Ar talcinieku spēkiem un saimniecības tehniku diķa gultni iztīrīja, novāca vecās aizsprosta drupas un izveidoja jaunu uzbērumu, izbūvēja dzelzsbetona ūdenspārgāzni. Uzkopa diķa apkārtni, izcirta un aizvāca nokaltušos un nederīgos kokus un krūmus tuvējā parka daļā un salīnā diķa vidū. Izveidoja skatu vietas un takas. Jau ilgi parka kopskatu bojāja un diķa ūdeni piesārņoja mašīnu mazgātava tā krastā. Tā tika likvidēta.

Vienlaikus odzienieši sāka atjaunot arī Samalas ūdenskrātuvi, kas atrodas pāris kilometrus no ciemata centra.

Pēc Odzienes kolhoza apvienošanās ar Vietalvas padomju saimniecību konkursa stafeti no J. Robežnieka rokām pārņēma Vietalvas ciema izpildkomitejas priekšsēdētājs M. Balodis, biedrības aktīvists un pirmorganizācijas priekšsēdētājs.

Kopīgs mērķis aktivizē, apvieno, saliedē. Šo patiesību lieliski ilustrē vietalviešu un odzieniešu piemērs. Konkursa laikā izauga un nostiprinājās pirmorganizācija, tās biedru skaits desmitkāršojās. Tagad tā jau bija vērā liekams spēks. Radās jaunas, vēl plašākas ieceres. Sākās Vietalvas centra ūdenskrātuves izveidošana un labiekārtošana. Šī ūdenskrātuve pašā saimniecības centrā bija ļoti nepieciešama, tās tuvumā uzcelti vairāki saimnieciski ļoti svarīgi objekti — mehāniskās darbnīcas, labības kalte, sāka arī jaunā administratīvā korpusa būve. Ūdenskrātuves gultni un apkārtni iztīrīja no liekajiem krūmiem, izveidoja peldētavu, bet diķī ielaida zivju mazuļus. Radās jauka un ļoti iecienīta atpūtas vieta, vienlīdz intensīvi izmantojama visos gadalaikos un ērti pieejama katram lielumam un mazam vietalvietim.

Neapsīka rosme arī Samalas ūdenskrātuves krastos. Te aktivisti nolēma iekārtot vietēja rakstura atpūtas zonu. Vispirms izveidoja jaunu ceļu no Odzienes centra līdz ūdenskrātuvei. Tās krastos izcirta biezo krūmāju, atbrīvoja no biežņas balto bērzu audzi, iztīrīja saulaino uzkalniņu paredzētajai estrādei, ierīkoja atpūtas stūrīšus ar galdiem un soliēm. Vairāk prasmes un līdzekļu prasīja kara laikā uzspridzinātais dambis. To nācās izbūvēt pilnīgi no jauna, vajadzēja iztīrīt un salabot arī caurteku, izbūvēt dzelzsbetona ūdenspārgāzni. Ļaudis strādāja savā brīvajā

laikā aizrautīgi un radoši. Ar dziļu gandarījumu par pašu rokām paveikto, ar prieku par atgūto dabas skaistumu. Visus darbus organizēja un vadīja biedrības aktīvisti K. Mikoliņš un K. Kupčs, tam atrada laiku arī pats Vietalvas padomju saimniecības direktors E. Sprindžuks. Apkārtnes uzpošanā iesaistījās arī Odzienas 8-gadīgās skolas skolēni savas pirmorganizācijas priekšsēdētājas skolotājas A. Ruļukas vadībā.

Rezultātā — pirmā vieta, biedrības Centrālās valdes I pakāpes diploms un naudas prēmija.

Ieguva visi. Daba un cilvēki.

Vietalviešu parauga un panākumu iedvesmoti, pie darba ķērās tuvākie kaimiņi — kolhoza «Selga» pirmorganizācija pieteica konkursam bijušās Stukmaņu muižas Kalna dīķi.

Arī rajona prefetjā stūrī — Ērbergē sarosījās vairākas pirmorganizācijas. Atjaunoja vecā Ērberges dzirnezera dambi 47 m garumā, izcirta krūmājus tā krastos, ierīkoja peldētavu ar trampīnu, ielaida zivju mazuļus. Atjaunotā ūdenskrātuve noder arī praktiskiem mērķiem — kolhoza ganību laistīšanai. Līdz ar dzirnezera dambja atjaunošanu Susējas upe ir kļuvusi noderīga airēšanas sportam un peldēšanai 2,5 km garumā. Ar neatslābstošu enerģiju un lielu prasmi visus darbus organizēja un vadīja biedrības aktivists, Mazzalves 8-gadīgās skolas pirmorganizācijas priekšsēdētājs skolotājs J. Kalniņš.

Konkurss noslēdzies, bet tā radītā ierosme mudina dabas draugus strādāt vēl atsaucīgāk, radošāk, aizrautīgāk, lai vairotu Dzimtenes dabas bagātības un skaistumu.

C. Kārklīņa

PIEMINEKĻU APZINĀŠANA UN AKTĪVA AIZSARDZĪBA

Svarīgas un nopietnas kultūras pieminekļu aizsardzības problēmas risina arī Ventspils rajonā. Gadu no gada rajonā tiek veikti arheoloģiskie izrakumi. Ir izpētīta Priednieku apmetne un pilskalns Zlēkās. Pēdējos gados izrakumi tika veikti Piltenes pilsdrupās, kas ir republikas nozīmes kultūras piemineklis. Pagātnes notikumu pareiza izskaidrošana un izpratne ir svarīga ideoloģiskā darba sastāvdaļa.

Tāpēc apsveicama bija Piltenes tautas deputātu padomes, Piltenes vidusskolas, kolhoza «Piltene» dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības pirmorganizāciju iniciatīva un atsaucība kā izrakumu organizēšanā, tā to nodrošināšanā ar darbaspēku.

Piltēnē pagātnes izpēte ir cieši saistīta ar pilsētas turpmākās labiekārtošanas plāniem. Pilsdrupas atrodas gleznainā Vecventas krastā stadiona tuvumā. Tāpēc te bija istā vieta, kur iekārtot atpūtas kompleksu. Taču, pirms būvēt, vajadzēja noskaidrot, ko slēpj pilskalna pauguraine. Pēc biedrības nodaļas ierosinājuma, arheologu grupa vēstures zinātni kandidāta E. Mugurēviča vadībā strādāja izrakumos Piltēnē.

Pilsdrupu teritorija aizņem 1 ha. Saskaņā ar iecerēm brīvdabas estrādei piemērotas bija pilsgrāvja nogāzes un ieeja. Tādēļ arheoloģiskie aizsardzības izrakumi tika izvērsti priekšpils dienvidu daļā. Tie devuši daudz jaunu atklājumu — vēl nezināmas pils izbūves detaļas. Vairākas pils sienas tiks izmantotas par dekoratīvu elementu, būvējot estrādi.

Vēsturnieki veic arī nozīmīgu propagandas darbu. Katras izrakumu sezonas beigās tiek organizēta tikšanās ar ciema vai pilsētas darbaudīm. Tā ir atskaite, kurā plaši eksponē un izskaidro atradumu vērtību, paveiktā nozīmi.

1977. gada vasarā Ventspils novada slavenā dēla, ievērojamā padomju karavadoņa J. Fabriciusa 100. dzimšanas dienā viņa dzimtajā mājā durvis vēra jauns muzejs. Tās rekonstrukcija un labiekārtošana tika veikta ar rajona izpildkomitejas līdzekļiem, kā arī ar ļoti aktīvu visa rajona iedzīvotāju, īpaši skolu jaunatnes un komjauniešu, piedalīšanos. Muzeja būves un apkārtnes labiekārtošanas talcās viņi nostrādāja daudzas stundas.

Restaurēts republikas nozīmes arhitektūras piemineklis Popes muižas ansamblī — vecā (medību) pils.

Ventspils rajona teritorijā reģistrēti 7 arhitektūras pieminekļi. Tāpēc vienlaikus ar rūpēm par to restaurāciju, uzturēšanu jāveic arī propagandas darbs. Biedrības aktivisti izgatavojuši diapozitīvu sērijas par Ventspils rajona arhitektūras pieminekļiem, ko izmanto propagandas darbā. Plašs audzināšanas un izskaidrošanas darbs notiek skolās.

Tā tiek panākts viens no galvenajiem mērķiem — kultūras vērtību izpratne.

VIENS NO MŪSU LABĀKAJIEM FENOLOGIEM

Kā zināms, Latvijas PSR Ģeogrāfijas biedrības Fenoloģijas sekcija nodibināta Rīgā 1959. gadā. No tā laika darbojas arī sabiedrisko korespondentu — fenologu tīkls.

Iecienītajā K. Griguļa «Putnu grāmatā» aprakstīta arī fenoloģisko novērojumu metodika. Izlasījis šo grāmatu, par novērotāju pieteicās Edgars Reinfelds, kas regulāri, ļoti kārtīgi un savlaicīgi ar lielu izpratni izpilda fenoloģisko novērojumu programmu savā dzīves vietā Ventspilī.

Par rūpīgiem un vērtīgiem novērojumiem, ko E. Reinfelds iesūta Fenoloģijas sekcijai, 1967. gadā viņam izteikta pateicība un 1976. gadā viņš apbalvots ar PSRS Ģeogrāfijas biedrības Goda rakstu.

Domāju, ka lasītājiem būs interesanti uzzināt, kā vienkāršā cilvēkā veidojās un auga liela cieņa un mīlestība pret dabu. Lūk, ko par to raksta pats E. Reinfelds.

«Esmu dzimis 1935. gada 14. jūlijā Popes ciema «Pūčos» nabadzīgā zemnieka ģimenē. Mani vecāki skolā maz bija gājuši, bet ļoti mīlēja un cienīja dabu. Liels paldies viņiem, ka mani jau agrā bērnībā mācīja to iemīlēt. Jau toreiz man patika vērot bites, klausīties meža šalkoņā, skatīties noslēpumainajās zvaigžņu miriādēs, kas mirdzēja rudens debesis.

1945. gada septembrī sāku iet Popes septiņgadīgajā skolā. Ļoti grūts bija sākums. Karš tikko kā beidzies. Nebija papīra, tintes, gaismas, siltuma.

Ari skolā mani mīlākie priekšmeti bija tie, kas saistījās ar dabu. Vēlāk mēs pat nodibinājām primitīvu dabas pētišanas biedrību. Iepazināms daudz ārpusklasses materiālu, cik nu tie bija pieejami, lasījām lekcijas (ja tā var izteikties) par dabu.

Par to visu liels paldies jāsaka manām skolotājām Annai Feldmanei un Ellai Feldmanei, Lidijai Lohmatkinai. Bet vislielākais paldies manam mīļajam skolotājam un draugam, netaisnīgo Voldemāram Rodem. Tieši viņš vedināja mūs nemācīties akli, bet vērot, spriest pašiem.

1951. gadā pabeidzu skolu un diemžēl turpināt mācības nevarēju. Savā pirmajā darbavietā Popes mežniecībā atkal biju cieši saistīts ar dabu. Tā pagāja gandrīz desmit gadi. 1960. gada beigās pārcelos uz dzīvi Ventspilī. Daba nav pārstājusī mani valdzināt arī tagad. Ir patikami pēc darba nedēļas uzturēties klusā mežā, plāvā, vērot un mēģināt izprast to neatkārtojamo skaistumu, kas dabā katrreiz izpaužas savādāk. Un ne tikai jaukā laikā, bet arī drūmā rudens lietū, pērkonā negaisā, lielā salā un putenī!

Fenoloģiskos novērojumus izdaru regulāri divas reizes nedēļā. Dažreiz arī biežāk. Vietas, kur izdaru novērojumus, ir diezgan intere-

santas. Tās ir kā augstākās, tā arī zemākās vietas Popes apkārtnē: mežs, meža pļavas, purvs. Ļoti interesanti, ka tieši Popes pacēlumā par dažām dienām agrāk sākas ziedēšana, lapu plaukšana, tur nav novērojamas arī spēcīgas salnas. Cenšos visu atzīmēt. Tāpat vācu Popes apvidus vārdus Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūtam. Reizēm arī ievācu kādu interesantu augu ZA Bioloģijas institūtam, cenšos noskaidrot retu un aizsargājamo augu augšanas vietas. Dažkārt nofotografēju kādu ainavu — tāpat sava prieka pēc.»

G. Kļaviņa

TALSU AIZSARGĀJAMO AINAVU TERITORIJA

Aizsargājamo ainavu teritorija ir samērā jauna dabas objektu aizsardzības forma. Mūsu republikā 1970. gadā tika ierosināts izveidot lielos ainavu liegumus, uzskatot tos par rezerves teritorijām nacionālo un dabas parku veidošanai un atpūtas organizēšanai. Aizsargājamo teritoriju izmantošanas režīms balstās uz stingri kontrolētu un ierobežotu saimniecisko darbību, lai nekaitētu dabas kompleksam.

Tāda ir arī Talsu aizsargājamo ainavu teritorija. Tā plešas uz dienvidaustrumiem no Talsiem, aizņem Ziemeļkurzemes augstienes dienvidu un dienvidaustrumu daļu jeb Talsu—Tukuma morēnu pauguraini. Talsu pauguraine ir viens no skaistākajiem novadiem Latvijā. Tā bagāta ar daudzdiem dabas, vēstures un arhitektūras pieminekļiem, tai raksturīga dabas apstākļu daudzveidība, tāpēc tā ir piemērota atpūtas organizēšanai (daudz ezeru, mežu, labs ceļu tīkls). Reljefu veido morēnu pauguri un viļņoti līdzenumi, kas raksturīgi Kurzemes augstienēm. Te atrodas Milzkalns, Āžu kalns, Krūkaju kalns un leja u. c. interesanti dabas objekti. Augstākā virsotne ir Kamparkalns (175 m vjl.).

Tā kā Talsu aizsargājamo ainavu teritorija aizņem pauguraini, kurai dabiskās robežas nav skaidri izteiktas, tad aizsargājamās platības noteikšanai tiek veikti speciāli pētījumi. Ģeomorfoloģiskās izpētes rezultātā nospraustas šīs teritorijas robežas, kas uzrādītas Valsts aizsargājamo Latvijas PSR teritorijā esošo ainavu sarakstā. Talsu aizsargājamo ainavu teritorijā grupa LPSR ZA Bioloģijas institūta botāniķu pētījusi floru.

Talsu apkārtnes, tāpat kā visas Kurzemes augstienes augu valsti, stipri ietekmē maigais piejūras klimats. Tas sekmējis daudzu Rietumeiropai un atlantiskajai Eiropai raksturīgu augu sugu izplatīšanos Kurzēmē. Līdzīgi ģeogrāfu atzinumam, ka Talsu pauguraine koncentrē visas Kurzemes augstieņu reģiona īpatnības, arī augu valsti šajā novadā lielākoties veido augstienes ģeobotāniskajam rajonam raksturīgi elementi. Atbilstoši ģeobotāniskajam Latvijas PSR teritorijas iedalījumam Talsu rajons atrodas Kurzemes augstieņu ģeobotāniskajā rajonā, Ziemeļkurzemes augstienes apakšrajonā.

Novada kopējo ainavu nosaka pauguri, kas galvenokārt apauguši ar mežiem. Meži aizņem 40—50% visas aizsargājamo ainavu teritorijas. Atkarībā no augsnes un atrašanās vietas izveidojušies dažādi egļu, priežu un egļu, egļu un platlapu koku mežu tipi. Visizplatītākās ir vēra, damakšņa, kā arī gāršas tipa audzes ar tām raksturīgām zemsedzes lakstaugu sugām. Liela daļa mežu pieder LLA Šķēdes mācību un pētījumu mežsaimniecībai. Tās pārziņā esošajā teritorijā ir arī stādītās introducēto koku audzes, piemēram, ciedrupriedes, Kanādas egles, sarkanā ozola, skābarža u. c. Pļavas aizņem nelielu platību, galvenokārt kūdrainā augsne un minerālaugsne starppauguru ieplakās, ezeru krastos.

Starppauguru ieplakās ir daudz lielāku un mazāku ezeru. Raksturīgi, ka augājs tur visumā ir diezgan līdzīgs. Var minēt kādas 40—50 ūdens un mitru vietu augu sugas, kas praktiski sastopamas visos šajos ezeros. Diemžēl Talsu pauguraine atrodas tuvu pilsētai, tāpēc ezerus apmeklē daudz cilvēku, kas nelabvēlīgi ietekmē vairāku ezeru, piemēram, Cumalu, Mundīgu, Sapņu, Vēzenes un vēl dažu citu, veģetāciju.

Pēc pēdējiem Talsu aizsargājamo ainavu teritorijas floras inventarizācijas datiem, tajā konstatētas ap 650 ziedaugu un paparžaugu sugas (ieskaitot arī sinantropos augus). Šāds sugu skaits Talsu pauguraini, kas pieder pie mūsu mērenās joslas Baltijas floristiskās provinces, raksturo kā floristiski bagātu rajonu.

No pašreiz Latvijas PSR aizsargājamiem augiem Talsu aizsargājamā ainavu teritorijā līdz šim konstatētas 12 augu sugas. No tām pie I aizsargājamo augu grupas pieder 1 suga — martagonlīlija (*Lilium martogan* L.). Sis augs atrasts gravā pie Mācītājmuižas ezera, iespējams, ka mar-

tagonlilija te pārgājusi savvaļā no apstādījumiem. Pie III aizsargājamo augu grupas pieder 11 augu sugas: gada staipeknis (*Lycopodium annotinum* L.), vālišu staipeknis (*L. clavatum* L.), divlapu naktsvijole (*Plantanthera bifolia* (L.) Rich.), zaļziedu naktsvijole (*P. chlorantha* (Cust.) Rchb.), odu gimnadēnija (*Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br.), platlapu dzegužpuķe (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo), plankumainā dzegužpuķe (*D. maculata* (L.) Soo), Baltijas dzegužpuķe (*D. baltica* (Klinge) Orlova), sniegbaltā ūdensroze (*Nymphaea candida* Presl.), parastā ozolīte (*Aquilegia vulgaris* L.), parastā zalktene (*Daphne mezereum* L.).

Bez minētajiem aizsargājamiem augiem Talsu paugurainē sastopamas daudzas fitoģeogrāfiski nozīmīgas un arī retas augu sugas, piemēram, zarainā lāčauza (*Bromopsis benekenii* (Lange) Holub), pamīšziedu daudzlape (*Myriophyllum alternifolium* DC.), smilts tragantzīrnis (*Astragalus arenarius* L.), meža vijolīte (*Viola reichenbachiana* Jordan ex Boreau) u. c. Pēc docenta P. Sarmas izteikuma, Kamparkalna apkārtnē aug arī smiltāju esparsete (*Onobrychis arenaria* (Kit.) Ser.).

V. Grāvītis

PALEONTOLOĢISKA KOLEKCIJA UN TĀS AUTORS TEODORS KAMŠS

Ko ar pacietību un nerimtīgu darbu var atrast Gaujas un tās pieteku krastos? Aplūkosim paleontoloģisko kolekciju, kurai līdzīgu grūti atrast republikas rajonos. Varbūt vienīgi Lejasciemā.

Pārakmeņojumi savākti no Gaujas dažādām vietām, sākot ar Lejasciemu, no Raunas, Amatas, Kumadas, Pērlupītes, Skālupītes, Līgatnes, Braslas. Tās būtībā ir vairākas kolekcijas. Sevišķi vērtīga ir devona perioda zivju atlieku kolekcija. Tajā ir bruņu zivju Placodermi klases Coccosteidae dzimtas zivju ap 380 kaulu paraugu un *Asterolepis* ģints zivju ap 60 galvas vairogu fragmentu, gandrīz 120 sānu spuru un to locītavu cieto daļu, kā arī kādas 1100 dažādas bruņu plātnes un to lauskas. No Acanthodei klases zivīm kolekcijā ir ap 50 spuru asakas, bet no kaula zivju Osteichthyes bārkšspuru zivju

Crossopterygii virskārtas zivīm ap 20 kaula zvīņu, ap 80 žokļa daļu ar zobiem, kādi 1000 atsevišķi zobi. Pavisam kolekcijā ir vairāk nekā 3000 zivju dažādu fragmentu. No seno bruņu zivīm ārēji mazliet līdzīgo bezžokļu vairodžu *Psemmolepis* un citām ģintīm ir vairāk nekā 100 paraugu.

Visai reta Baltijā ir maz izpētīto devona perioda augu *Prototaxites* kolekcija, kurā ir 15 savdabīgu pāresnu «stumbru» gabalu, kas savākti galvenokārt Gaujas smilšakmeņu kraujās Līgatnes apkārtnē.

Ļoti bagāta ir leduslaikmetā no Ziemeļigaunijas piemums atnesto ordovika un silūra periodu jūras organismu pārakmeņojumu kolekcija, kas savākta iepriekš minēto Gaujas baseina upju krastos: ap 150 sūkļu un arheociātu, ap 430 vientuļkorallu eksemplāru, kādi 700 koloniju koralli (šūnkoralli Favositida, ērgļu koralli Syringoporida, ķēdišu koralli Halysitida u. c.), 30 stromatoporu un citu zarndobumaņu. Kolekcijā ir arī 80 gliemežu pārakmeņojumu, 170 galvkāju, 530 ļoti skaistu pleckāju vāciņu, 30 jūras liliju posmiņu, 30 trilobītu, no tiem viens gandrīz pilnīgi vesels un visai glīts. Kopā kolekcijā ir vairāk nekā 2300 eksponātu.

Samērā reta ir šūnakmenī atrodamo augu nospiedumu kolekcija, kurā ir 50 paraugi. Vēl retāka, kaut arī neliela, ir leduslaikmeta beigu posma un pēcleiduslaikmeta senāko posmu zīdītāju atlieku kolekcija, kuru noteicis Līvovas universitātes profesors K. Tatarinovs.

Sevišķi liela ir Latvijas tagadējo gliemju kolekcija ar vairākiem tūkstošiem eksemplāru, kas savākti gan minēto Gaujas baseina upju, gan Abavas, Imulas un Ogres krastos. Kolekcijā ir redzami aptuveni 100 dažādi gliemju paveidi. Retums ir pirms daudz gadiem atrastais upes pērlenes vāciņš.

Senie organismi pēc iespējas sakārtoti rindās evolūcijas secībā. Atsevišķās vitrīnās salīdzināšanai blakus novietoti dažādi senie un tagadējie gliemeži, lai uzskatāmi parādītu to evolūciju.

Visai skaista ir tagadējo silto okeānu molusku kolekcija. Īpaši apgaismotās vitrīnās perlamutra krāsās mirdz un zaigo 115 gliemenes un 250 gliemeži no Āfrikas krastiem, Indijas okeāna un citām vietām, kas iepirkti un iemainīti no kolekcionāriem un jūrnikiem. Tur ir arī galvkājis *Nautilus*, jūras zvaigznes, sūkļi, jūras vēži — omāri un Vidusjūras koralli.

Vietējo iežu un minerālu kolekcijā līdzās lodīšu smilšakmeņiem, fosforītiem, kramam un pirītam visai interesanti ir cauruļveida avotu dzīslu aizpildījumi ar kalcīta kristālu drūzām, kā arī ahātveida krams.

Iepazīnies ar šīm kolekcijām, Līvovs universitātes profesors K. Tatarinovs rakstīja: «Pasaulē ir daudz brīnumu un lielākais no tiem ir darba un zināšanu kārais cilvēks. Dzīves ceļi un izziņas vēlme noveda mani šajā brīnišķīgajā namā — muzejā, kura veidotājs ir Teodors Kamšs. Eksotisko, reģionālo fosilo gliemju vākumi, seno un recento zīdītāju atliekas, devona zivju kolekcija un milzums citu ļoti zinātnisku materiālu izraisa apbrīnu. Teodors Kamšs ir dižens ar savu tiekšanos izziņāt pasaules sīkākās daļas un sniegt šīs augsti zinātniskās idejas ļaudīm, kuru vidū viņš dzīvo. Esmu laimīgs iepazīties ar šo ievērojamo cilvēku.»

Teodors Kamšs dzimis 1904. gada 12. novembrī Talsos, kur tēvs bijis apriņķa feldšeris. Pirmmacības skolā uzsāktās gaitas pārtrauca karš. Ģimene apmetās pie radiem Palsmanē, un Teodors Kamšs mācījās Palsmanes 6-klasīgajā draudzes skolā, kuru beidza 1921. gadā. Vairāk mācīties neiznāca... Dzīves ceļš veda uz Ērgēmi, tad 1923. gadā uz Rīgu. T. Kamšam patika darināt mākslas izstrādājumus. Viņš strādāja un mācījās koktēlniecību galdnieku darbnīcā, vēlāk strādāja patstāvīgi par galdnieku. 1936. gadā T. Kamšs pārcēlās uz Līgatni, kur strādāja dārzniecībā. Kopš 1929. gada viņš sāka krāt gliemju kolekciju un ap 1945. gadu — vākt pārakmeņojumus. No 1950. gada T. Kamšs strādāja Līgatnes papīrfabrikā par namdari, bet no 1960. gada — šīs fabrikas klubā par kurinātāju, vēlāk par garderobistu. Reizē vadīja arī kluba bērnu sektora koktēlniecības pulciņu, bet vasarās veda skolēnus pārgājienos, lai vāktu pārakmeņojumus.

Kad 1971. gada vasarā ģeologi aicināja T. Kamšu apskatīt bruņņu zivju izrakumus Liepas mālu atradnē pie Lodes, viņš, protams, aizbrauca, bet nebija pierunājams palikt pa nakti ģeologu nometnē. Viņš iešot viens pats tālāk gar Gauju meklēt bruņņu zivis, pa nakti sakuršot uguns-kuru un apsegšoties ar līdzpaņemto mazo telteni. Tā viņš arī aizgāja, kaut gan viņam jau bija 67 gadi...

T. Kamšs mīl mākslu. Reizēm darina kādu kokgriezumu. Viņš ir savācis lielu mākslas darbu reprodukciju kolekciju. Viņam ir arī diezgan bagāta bibliotēka, kurā netrūkst

ne jaunāko darbu zooloģijā, ne paleontoloģijā, ne mākslas jomā.

T. Kamšam ir vēl divas paleontoloģiskas kolekcijas. Vieni no tām viņš pirms kādiem 15 gadiem atdāvināja ģeologiem, un tā tagad glabājas Latvijas PSR Dabas muzeja fondos, bet otra — Siguldas novadpētniecības muzeja fondos. Visām šīm kolekcijām ir paliekoša zinātniska vērtība.

G. Vieglaiss

KAD SIRDĪ PALU LAIKS

Gadsimtiem ilgi, mezdama likločus un vērigam klausītājam klusi stāstīdama senas teiksmas, vijas Vidzemes skaistule Gauja. Pavasara palu laikā brāzmainā upe vietumis izkāpj no krastiem. Bet ūdeņi drīz vien noplok un atgriežas ierastajā gultnē. Kad krasti ietērpjas ievziedu kupenās, no kurām, sējas laika vēju nesta, plūst skurba, elpu aizraujoša smarža, straumes ceļā sāk parādīties ledus un ūdens nogludinātas akmeņu pieres, krastos atsedzas iežu svītrainais raksts. Gauja, atkal kļuvusi klusa un mierīga, sapņaini čalo...

Ja jums, lasītāj, gadās būt Gaujas augštecē, Rankas—Lejasciema pusē, aizejiet uz Druvienas Tautas muzeju iepazīties ar J. Poruka, K. Egles un R. Egles, kā arī ar citu šā novada kultūras darbinieku darbību.

Savdabīgs muzejs, kur arī ekskursanti ir gaidīti ciemiņi, ierīkots Lejasciema «Priedniekos». Tur saimnieko Arvīds Burka. Viņa aizraušānās — augu valsts. Par tās daudzveidību stāsta neskaitāmi herbāriji, diapozitīvi un fotoattēli. Laikam gan šeit savākti visu Latvijā atrodamo augu paraugi. Pēdējās vasarās Burkas tēvs devies arī tālos ceļos — uz Kaukāzu un Jakutiju. Un pārvedis mājās daudz interesantu augu valsts eksponātu.

Bet šoreiz pakavēsimies Jāņa Kučera seno izrakteņu valstībā Lejasciema Paideros pie Gaujas. Un ko nu ieraugām?

Kad atkal palu laiks sākas Kučertēva sirdi, uzāvis kājās garos ūdenszābakus un uzmetis plecos mugursomu, sirmais vīrs pa stāvo, pavasara mitrumā vēl staigno un slideno krauju nokāpj pie Gaujas. Soli pa solim viņš lauž krūmājā ceļu cieši gar krastu, vērigu skatu pētidams iežos jaunus izskalojumus, ieskatīdamies upes gultnē, it kā meklētu pērles vai kādus citus dārgumus. Neuzmanīgam un neziņošam vērotājam šķiet, ka upe nemaina ne savu seju, ne raksturu: kāda bijusi pirms gada vai diviem, pirms gadu desmita vai vēl ilgāka laika, tāda tā plūst arī šodien. Jānis Kučers Gaujas krastā aizvadījis septiņus gadu desmitus, tomēr viņam upe ik pavasari atklājas citādā izskatā. Jau zēna gados, Lejasciema progimnāzijas skolotāja Zelmāra Lancmaņa, tolaik visai plaši pazīstama dabas pētnieka, rosināts, viņš sāka citādāk lūkoties uz Gauju un tās apkaimi. Bez pārspilējuma var apgalvot, ka Kučertēvs tagad upes posmu no Rankas līdz Sikšņiem, bet īpaši Sinoles un Lejasciema pusē, pazīst labāk nekā pats sevi.

Krasta atsegumos savākti dažādu iežu paraugi, kas izvietoti vitrīnās vienā paša mājas istabā vai aizceļojuši uz Latvijas PSR Dabas muzeju.

Aizraušanās ar ģeoloģiju Jānim Kučeram nav tikai vaļasprieks. Viņa vērojumi palīdzējuši ģeologiem izdarīt vairākus atklājumus. Par viena dabas noslēpuma izziņas gaitu, kas aizsāka pirms divdesmit gadiem, ļausim stāstīt pašam dabas draugam:

«Staigādams pa Gaujas malu, ievēroju, ka pie «Tiltalejām» pava-sara ūdeņi atskalojuši pelēku smilti ar siku brūnu sūnu. Šis atradums likās svarīgs, tāpēc par to paziņoju Ģeoloģijas institūtam. Atbrauca ģeologi V. Pērkons un V. Juškēvičs. Tika atsegti kūdraini nogulumi starp diviem apledojumu sanestiem slāņiem. Smilšainā kūdrainā sapropelītā ģeologi uzgāja augu atliekas un molusku čaumalas, bet apakšējā slānī — mamuta dzerokli. Jāpiebilst, ka ap 1912. gadu kāds zvejnieks lejpus «Tiltalejām» atradis mamuta dzerokli. Tolaik tādu pašu atradumu ieguvis arī kāds Lancmaņa vadītās Lejasciema progimnāzijas skolnieks. Tā kā mamuti ir zālēdāji, kam ir četri lieli dzerokļi, rodas jautājums: kur palicis ceturtais dzeroklis un pats mamuta skelets?»

Pētījumus Gaujas krastos «Tiltaleju» apkaimē vēlāk turpināja gan mūsu, gan Leningradas un Lietuvas ģeologi. Mamuta skeletu līdz šim nav izdevies atrast, taču ar radioaktīvā oglekļa metodi noteikts krasta atsegumā iegūto paraugu absolūtais vecums. Zinātnieki secinājuši, ka apmēram pirms 36—32 tūkstošiem gadu tagadējais Lejasciema novads bijis bezmežu josla ar nelabvēlīgu, aukstu klimatu, tundras augāju un nelieliem ezeriem un upēm, kurās attīstījušies klimatam atbilstoši augi, bet sausās vietās bijuši sastopami polārkārkli un pundurbērzi. Pēc tam visu pārklājis nākamais apledojums. Kad pēdējais ledājs izkusis, no starpledus stadijas saglabājušies nelieli laukumi pie «Tiltalejām», «Paideriem» un Sēravotīņā. Šajās vietās mēs tagad varam redzēt, kāda bijusi Zemes vēsture pirms daudziem gadu tūkstošiem.

Jāņa Kučera mīlestība laikiem gan ir ģeoloģija. Taču, dodamies ceļojumos pa tuvāko apkaimi, viņš nav vienaldzīgs arī pret visu pārējo. Agrāk, kad viņš vēl strādāja Paideru galdniecībā, dzimtā novada iepazīšanai un izpētei atlika tikai atvaļinājuma mēnesis, ko parasti ņēma vasarā, kā arī atpūtas dienas. Tad viņš, apbruņojies ar mugursomu, fotoaparātu un citiem piederumiem, sēdās uz velosipēda un devās ceļā. Nu jau aprītejuši sešpadsmit gadi, kopš Kučertēvs aizgājis pelnītā atpūtā. Tagad gadu nastas dēļ priekšroka dota citiem transporta līdzekļiem, galvenokārt autobusiem, kas kursē gandrīz pa visiem Gulbenes rajona ceļiem. Reizēm uz kādu vietu ar personisko vieglo automobili aizvīzina paziņas — tādi paši kaismīgi dabas un vēstures mīļotāji. Un tā, būdams ceļā, Kučertēvs ne vien pēti iežus, fotografē un mēra lielākos laukakmeņus, bet tikpat dzīvi interesējas par dziļiem un savdabīgiem kokiem, seniem pilskalniem un kapulaukiem, vecām ēkām un vietu nosaukumiem, agrāko gadu periodiskajiem un beletristikajiem izdevumiem. Tātad viņš uzskatāms ne tikai par ģeologu, bet arī par biologu, arheologu, etnogrāfu un literatūras vēsturnieku.

Lūk, kāds pētījums, kas liecina, ka Jāņa Kučera interešu loks ir plašs. Kā zināms, Lejasciems ir Latvijas PSR Tautas rakstnieces Annas Sakses dzimtais novads. Vākdams materiālus par novadnieces bērnību un skolas gadiem, Kučertēvs ieinteresējās, kā cēlies nosaukums «Lauzas». Kad Kučertēvs bija iztaujājis «Lauzu» apkaimes vecos ļaudis un pats krustām šķērsām izstaigājis to pusi, atklājās, ka nosaukums radies ap pagājušā gadsimta vidu vai pat agrāk, kad tur uziets

dolomīts — tas laužts un izmantots mūra kaļķu dedzināšanai. Pēdējais kaļķu cepis dedzināts ap 1905. gadu.

Netālu no «Lauzām» atrodas «Krampāni». Pie tiem agrāk kādā vietā bijis ļoti daudz laukakmeņu, tāpēc zeme atstāta ganībām. Senos laikos tur dzīvojuši igauņi, kas šo vietu nosaukuši par Kivisteni — akmenāju. Tur, netālu no Sudaliņas upes, atradies liels akmens ar līdzenu virsu. Par šo akmeni saglabājies kāds nostāsts. Agrākajos laikos seši «Krampānu» un viens «Katriņu» gans un tikpat daudz suņu ik ritu sakāpuši uz akmens. Gani sakūruši uguni, lai kaut cik apsildītu rasā izmirkušās kājas, salikuši septiņas cības un ēduši brokastis. Līdzīgi nostāsti noklausīti un pierakstīti arī par citām vietām un notikumiem, piemēram, par plostniekiem labi pazīstamo Ilzes akmeni Gaujā pie «Paideriem».

Neskaitāmas reizes staigājot gar Gaujas krastu, Jāņa Kučera uzmanību piesaistīja upes kreisajā krastā lejpus Lejasciema «Krāču» mājām apmēram 150 m garš un 100 m plats zemes rags ar stāvām nogāzēm. Vai tikai tur nav bijis pilskalns vai sena apmetne? Kučertēva aicināts, drīz vien ieradās arheologs V. Urtāns. Viņi sāka pārbaudi. Jau šūfā atrada kāda māla trauka lausku. Kultūras slānī bija viens plakans māla vērptomā vērptas skriemelis un otra skriemeļa daļa. Zem 80 cm biezā kultūras slāņa atradās pelnu kārtā un ogles. Ap pavardu izkaisīta balta smiltis, kas acimredzot nesta no netālā Robežkalna. Tagad Krāču pilskalns ņemts valsts aizsardzībā kā vietas nozīmes arheoloģisks piemineklis. Tā dabas drauga vērojumi un hipotēzes uzveda uz senām vēstures pēdām.

Kučertēvs krustām šķērsām izstaigājis ne tikai Lejasciema un Sinoles apkaimi, bet arī Lizuma, Rankas, Galgauskas, Tirzas un Beļavas ciemus, devies pat aiz rajona robežām — uz Jaunpiebalgu un Vidagu. Pa ceļam viņš iegriezies ikvienā vecā lauku sētā, kur pētījis ne tikai māju veidojumus, bet savācis arī senus darba rīkus un sadzīves priekšmetus. Veco dzīvojamo māju bēniņos gūti vērtīgi atradumi: muižnieku un pagasta valžu izdotie dokumenti par klausām un nodevām, veci žurnāli, avīzes un grāmatas, vēstules, kuras dod iespēju izziņāt dažādus notikumus. Nereti Kučertēvs ierodas arī Rankas kartona fabrikā, kur makulatūras kalnos atradis ne vienu vien vērtīgu izdevumu. Tā gadu gaitā savākts bagātīgs materiāls par latviešu pirmo bibliogrāfu Jāni Misiņu, dzejnieku Jāni Poruku, rakstnieku Apsīšu Jēkabu, revolucionārajiem darbiniekiem un literātiem Robertu Eidemani un Alvilu Cepli. Kad Druvienā Vecajā skolā ierīkoja sabiedrisko novadpētniecības muzeju, nomaļus nepalika arī Jānis Kučers.

Par senu izrakteņu valstību kļuvušas arī Lejasciema «Zemītes» — Jāņa Kučera mājas. Te bieži viesi ir ne vien Lejasciema vidusskolas audzēkņi, ar kuriem sirmajam dabas draugam nodibināti cieši sakari, bet arī citu skolu jaunieši. It īpaši rudenos un pavasaros, katra mācību gada sākumā un beigās, pie «Zemītēm» piestāj jauno ekskursantu autobusi. Tad Kučertēvs rāda un stāsta, izvada klausītājus no senās pagātnes līdz mūsdienām. Viņi atgriežas mājup, kļuvuši ziņošāki un iekšēji bagātāki, daudzi pēc tam uz dabu un vēsturi raugās ar citādām acīm.

«Zemītēs» patiešām ir ko redzēt, it īpaši stūra istabīnā, kur vitrinās un plauktos izvietoti ģeoloģiskie eksponāti un arheoloģiskie atradumi. Mums katram ir kaut kāds priekšstats par smilšakmeni un dolomītu. Taču Kučertēva istabā jūtamies pārsteigti: cik dažādās krāsās un

niansēs vizmo smilšakmens, cik daudzveidīga struktūra ir dolomītam! Tie visi tepat Latvijā uzieti. Ja dzirdam pieminam korallus, tad atceramies to zveju Klusajā vai Indijas okeānā, dienvidjūrās. Taču Kučertēvs apliecina, ka koralli ir arī mūsu zemē. Tie ir silūra perioda veidojumi, kas atrasti Gaujas alūvijā leļpus «Paideriem». Un tiem ir liela līdzība ar kinofilmās un fotoattēlos skatītajiem jūras koralliēm. Sakrāts arī daudz minerālu un iežu, kuri atrasti vai visās Padomjzemes malās. Vitrinās zaigo sārti pelēkais eidialīts jeb «lapu asinis» un zeltaini dzeltenais astrofilitis no Hibīniem, lazurīts no Altaja, zaļi svītainais marmors no Tālajiem Austrumiem, ko atveduši Kučertēva paņņas, atgrieždamies no tūrisma brauciena, vai arī atsūtījuši turienes draugi, ar kuriem viņš sarakstās un apmainās eksponātiem.

Interesanti ir arī arheoloģiskie atradumi: Dūrē uzietais brieža raga cirvis, taura ieradzis, kas sameklēts Gaujas izbagarētajā gultnē pie Jaunpiebalgas «Lejaspauņņiem», u. c. eksponāti, no kuriem dvesmo patālas pagātnes elpa.

Vairāki albumi vēsti par apkaimes kokiem, akmeņiem, senajām ēkām, darba rikiem un sadzīves priekšmetiem. Uzziņām, ka tepat netālu pie Lejasciema «Priedniekiem» aug priede ar gredzenveidā sa-griežušos stumbru. Vienam otram varbūt šķiet, ka koks ir kropls. Bet vai kaut kur pasaulē ir cita tieši tāda pati priede? Vai arī milzu laukakmens gravā netālu no Tirzas upes pie Galgauskas ciema «Plēķiem», kas ir prāvas pirtiņas lielumā. Vajag vērīgu, dabu mīlošu acu, lai ieraudzītu to, kam pārējie aiziet garām.

...Gadusimteņiem, mezdama ličločus un pacietīgam klausītājam klusi stāstīdama senas teiksmas, vijas Vidzemes skaistule Gauja. Tās krasos Lejasciemā mīt cilvēki, kas prot ieklausīties dabas un vēstures noslēpumos, izzināt tos, lai dāsni dāvētu jaunajai audzei.

A. Leļņa

LAIKMETU MOZAIKA

Pirms 20 gadiem Rēzeknē atklāja Ludzas novadpētniecības muzeja filiāli. Nedaudz vairāk par tūkstoti eksponātu — tāds bija sākums. Tagad, kad apritējuši divi gadu desmiti, Rēzeknes novadpētniecības muzejā jau ir ap 15000 eksponātu un to gadā apmeklē 35 000 cilvēku.

Muzeja zāles rada īpašu atmosfēru, jo tur cilvēks tiekas vaigu vaigā ar vēsturi. Tā runā ar apmeklētāju savā īpatnējā, pārliecinošā notikumū un lietu valodā. Rēzeknes muzeja ekspozīcija vēsta par ilgstošu vēstures laikposmu, kura pirmsākumi sniedzas līdz akmens laikmetam. Par visu īsā rakstā nav iespējams pastāstīt, tāpēc tikai par to, kas jo cieši sasaukas ar šodienū.

1919. gads. Uz Rēzekni no Rīgas pārcēlās Latvijas Padomju valdība ar P. Stučku priekšgalā. Neraugoties uz smagajiem apstākļiem, jo fronte atradās 50 km no Rēzek-

nes, pilsētā ritēja aktīva, saspringta dzīve. Pēc Rīgas krišanas Rēzeknes apriņķī apmetās daudz evakuēto. Pārtikas krājumi bija niecīgi. Strādnieki badojās, zemniekiem trūka labības sēklai. Valdības pārtikas komisija uzskaitīja graudus un citus pārtikas produktus, stingri normēja sadali. Pilsētā atvēra trīs ēdnīcas, kur izsniedza zupu strādniekiem un kalpotājiem. Un, lūk, apskatām I. Zeberiņa zīmējumu: A. Upīts, kurš tolaik strādāja Rēzeknē, stāv rindā ar katliņu pēc zupas.

Sajā ārkārtīgi sarežģītajā situācijā padomju varai vajadzēja rīkoties ne tikai ar zobenu, bet arī ar arklu. Vienkāršie ļaudis saprata: revolūcija notiek tautas interesēs, tautas labā. Nevar bez saviļņojuma lasīt pārtikas komisijas sēdes protokolu par cukura, putraimu, kāpostu piešķiršanu no ļoti trūcīgajiem krājumiem Kaunatas skolas skolēnu uzturam.

Padomju vara darija visu iespējamo, lai palīdzētu mātēm un bērniem. Mātes strādnieces saņēma pabalstu. Rēzeknē atvēra bērnudārzu un Kārļa Marksa vārdā nosauktu bērnu patversmi. Zagatas un Janopoles muižās iekārtoja koloniju, kur audzināja 104 pusaudžus, bijušos bezpajumtniekus.

Lielu palīdzību Padomju Latvijai sniedza revolucionārā Krievija un citas brālīgās republikas. Piemēram, 1919. gada vasarā Rēzeknes stacijā pienāca ešelons no Ukrainas. Tas atveda 1472 pudus labības, 12 000 aršinas auduma, apavus. Vairākās apriņķa muižās noorganizējās valsts saimniecības ar trūcīgo zemnieku komitejām priekšgalā. Tika gatavota zemes reforma.

Nekad vēl pirms tam Rēzekne nebija pieredzējusi tādu masu aktivitāti. Darbojās trīs klubi. Vakaros tur notika mītiņi, sapulces, lekcijas lasīja A. Upīts, E. Eferts-Klusa, P. Stučka... Pavasarī Pēterburgas Latviešu teātra studija pilsētā izrādīja lugas «Ienaidnieki» iestudējumu. Vēlāk Rēzeknē izveidojās Latgales teātris.

Auga komunistu rindas. 1919. gada decembrī Rēzeknē jau bija 1250 komunistu un simtiem komjauniešu. Šim gadam bija svarīga nozīme pilsētas, tāpat kā visas republikas, vēsturē — tas bija ciņas, revolucionāru pārvērtību gads.

Ekspozīcija stāsta... Taču, lai tā ierunātos lakoniskā un pārliecinošā valodā, muzeja darbinieku kolektīvam nākas krietni pastrādāt. Tāpēc tur pulcējušies zinoši ļaudis.

Bez pastāvīgajām ekspozīcijām rēzekniešu un viesu uzmanību saista tematiskās izstādes. Un atkal visas nav iespējams nosaukt, tāpēc minēsim tikai dažas: «No PSKP XXI kongresa kolhoza vēstures» (sakarā ar saimniecības 30. gadadienu), F. Vārslavāna un A. Egles daiļradei veltītās tematiskās izstādes. Šogad paredzēta rēzekniešu mākslinieka V. Kalvāna darbu izstāde, kas veltīta viņa 70. dzimšanas dienai. Iepļānota arī Rēzeknes lietišķās mākslas vidusskolas pasniedzēja mākslinieka O. Zvejsalnieka pirmā personālizstāde.

Muzeja direktorei H. Bernānei, zinātniskajām līdzstrādniecēm S. Ribakovai un V. Bruzgulei ir daudz ieceru. Taču saviem spēkiem vien tās nav īstenojamas. Aizvadītajos gados izveidojies prāvs aktivistu pulks. Ne mazums eksponātu muzejam nodevis vēstures skolotājs I. Loginovs. Arī tagad, būdams pensijā, viņš vēl nododas novadpētniecībai. Sava tēma ir arī ilggadīgajai skolotājai L. Baskovičai. Viņa palīdz vākt materiālus par skolotāju institūtu, kas pirms Lielā Tēvijas kara darbojies Rēzeknē. Jauno eksponātu popularizēšanā muzejam daudz palīdz vietējās avīzes «Знамя труда» redakcijas darbiniece žurnāliste M. Nizinska, izstāžu noformēšanā — mākslinieki I. Vincēvičs, O. Zvejsalnieks. Tādu spējīgu palīgu kļūst arvien vairāk.

Novadpētniecības muzeja darbinieki uztur ciešus sakarus ar Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Rēzeknes pilsētas un rajona nodaļām. Tikai kopīgiem spēkiem var saglabāt vēstures un kultūras pieminekļus, lai cilvēki ne tikai šodien, bet arī rīt un tālākā nākotnē varētu skatīt Piziču un Kaparkalna pilskalnus, Janopoles upurkoku, vecos parkus... Zinātniskā līdzstrādniece V. Bruzgule kopā ar biedrības pārstāvjiem H. Lāci un J. Audijanovu rūpējas par senu celtņu stāvokli, par pilskalnu, kurš vēsturē minēts kopš 1285. gada. Un Rēzekne pēc 6 gadiem atzīmēs savas pastāvēšanas 700. gadadienu. Uzmanību prasa brāļu kapi, memoriālās plāksnes, senie kapulauki...

Visi atceras Audriņu ciema traģēdiju, kad 1942. gadā vācu fašistiskie iebrucēji un latviešu buržuāziskie nacionālisti tirgus laukumā nošāva 30 Audriņu vīriešus. Pēc kara tajā vietā tika atklāta memoriālā plāksne. Dzīve turpinās...

Saglabāt vēstures lieciniekus un liecības nākamajām paaudzēm — šim cildenajam mērķim jau divdesmit gadskārtas kalpo arī Rēzeknes novadpētniecības muzejs.

G. Krūmiņš

PIE PUTNU DZIESMĀM UN SAULES GLĀSTA

Ieaudzināt mīlestību pret dabu noteikti ir grūtāk, nekā ko iemācīt. Panākt, lai skolēni ne tikai izprastu dabu, bet vienmēr būtu ar to draugos un prastu to sargāt, — ir cildens, taču ārkārtīgi grūts uzdevums. Ozolnieku 8-gadīgā skola šo uzdevumu izvirzījusi pati.

Neviens nekad nav prasījis, lai skolas tuvējā apkārtnē izskatītos tā, kā pašlaik: mācību laukumi stiepjas gandrīz vai uz visām debess pusēm, koku lapotnes, ziedu aromāta, putnu vīteru ieskausti. Skolotājs Vladislavs Stafeckis, galvenais visu pārvērtību rosinātājs, stāstīja, ka pirms gadiem pieciem bijusi prasība visās skolās iekārtot ģeogrāfijas laukumus. Jau toreiz radusies doma: kāpēc tik primitīvi, tikai ar pāris mērierīcēm! Skolas ēka gan augumā liela, taču veca — būvēta 20. gadu otrajā pusē. Telpas kļuvušas par šaurām. Kāpēc neizmantot skolas apkārtni par mācību telpu turpinājumu, turklāt svaigā gaisā? Tā radās ideja ģeogrāfijas laukuma «prasību» ietvarus krietni paplašināt ne tikai platības, bet arī satura ziņā.

Nu jau vairākus gadus skolai ir plašs vēstures un ģeogrāfijas laukums, ja kuru skolotājs V. Stafeckis, pildīdams gida funkcijas, izvadājis vairāk nekā 100 ekskursijas. Iedomāsimies, ka piedalāties šādā ekskursijā.

Tā būs ekskursija pa mācību parku. Sāksim no visattālākā — ziemeļrietumu stūra. Kāpēc? Tāpēc, ka tur katru gadu notiek pirmā vēstures stunda. Te ir romantiski. Te tiešām var ar «vaļēju muti» klausīties stāstījumā un vienlaikus visu aplūkot paša acīm. Senās sētas pāļu žoga vārtiņi nedaudz pavērti. Skīet, tik tikko pa tiem izgājis šejieniētijs, jo ar niedrēm apjūmto bezsienu un gulļkoku ēku vidū iekurtais atklātais pavards vēl dūmo. Blakus bērzam ar nokarenām skarām atrodas mākslīgi veidots uzkalns. Uz tā paceļas gulbalku ēka, uz kuru pāri aizsarggrāvim ved paceļamais tilts. Gluži kā senajās pilīs!

No senlatviešu apmetnes nokļūstam ēnainā alkšņu alejā. Sis daudzkārt skaustais koks te atradis drošu patvērumu. Vienā alejas pusē alkšņu lapotne uzklauša sānupes līča vilņu čalu, otrā — pārsedz kalnu upes gultnes maketu un miniatūru slūžu sistēmu. Līcītim pāri tiekam pa trosēs iekārtu koka tiltiņu un nonākam pie grodu akas. Vai pie gluži parastās akas? Mums — parastās, bet skolēniem nē, jo šeit sākas stāsts par aku veidošanās vēsturi. Paejam sānis un ieraugām kūpošu vulkānu. Mums atļauj uzkāpt augšā un palūkoties pāri krātera malai. Bērnišķīgi? Nē. Tam, ko pieaugušais uzskata par rotaļu, bērns ar fantāzijas piedevu piešķir ticamības un realitātes nokrāsu. Vulkāns ir tikpat īsts, kā no tā virsotnes redzamais kubs, kurā var saiet gandrīz vai divi duči puišēlu, kā saules pulkstenis, kā dabiskais kompass uz akmens, kā ierīces, ar kurām var noteikt koku augstumu, mākoņu ātrumu, vēja virzienu un ātrumu. Var pieiet pie milzīgā globusa, pamēģināt, kā tas griežas, un uzzināt, ka tā slīpums precīzi saskan ar

zemes ass slīpumu. Tad ejam garām šļūdoņa modelim, apskatām iežu atsegumus, iepazīstamies ar sveķu iegūšanu un apsēžamies no plēšiem blūkiem veidotajos zaļās klases solos. Nu varam uzklausi, kā tapis šis «brīnums».

Ozolnieku 8-gadīgo skolu galvenokārt apmeklē melioratoru bērni. Viss, kas saistīts ar metināšanu, kalšanu un smagākiem darbiem, ir šefu — 13. pārvietojamās mehanizētās ūdenssaimniecības celtniecības kolonnas darbinieku veikums. Taču lielāko daļu ir darījuši paši skolēni, arī bijušie. Šai skolai raksturīgi, ka šeit augušie putnēni atceras savu ligzdu. Brīvajos brīžos palīgā «atlidojuši» studenti no Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas, audzēkņi no 45. pilsētas profesionāli tehniskās celtnieku vidusskolas Jelgavā. Jau aiz šā mācību parka vārtiem, aiz zaļumos sliksstošā ministadiona pie pašas skolas zem varena bērza zariem topošie celtniecības speciālisti kopā ar vecāko pionieru vadītāju I. Zariņu un skolotāju V. Stafecki no dažādiem būvmateriālu pārpalikumiem uzmūrējuši interesantu paviljonu, kas noder par profesionālās orientācijas kabinetu. Kāpēc radusies doma to būvēt? Lai uzskatāmi apliecinātu, cik vērtīga ir celtnieka profesija, lai pierādītu, ka dažkārt par nederīgu uzskatīts materiāls ir lieliski izmantojams. Un visbeidzot tādēļ, ka apkārtnes ainavas veidošanā šai celtnī tieši te ir istā vieta.

Kad pārejam pāri pagalmam, kas iekārtots kā ceļu satiksmes noteikumu mācību laukums, nonākam ābeldārzā. Nē, par ābeldārzu vien to nosaukt nevar. Lai nokļūtu līdz dekoratīvajiem vārtiem, uz kuriem rotājas uzraksts «Saulīte», jāiziet pa plātnēm izlikto robotu celiņu vai jāizlien pa cauruli, kuru tāpat grezno no dažādu krāsu burtiem veidots uzraksts «Saulīte». Ko īsti nozīmē šis skaistais nosaukums un kas slēpjas aiz šiem vārtiem?

Tā ir pagarinātās dienas grupas valstība. To pirmo triju klašu skolēniem iekārtojuši skolas otri šefi — Enerģētiskās celtniecības tresta Jelgavas pārvietojamās mehanizētās kolonnas darbinieki. Te nu gan jāsaka — domādams neizdomāsi! Dažādas kāpnes, režģi, iekārtas līdzsvara balķis, apli, sētas, piltuve, dēļu siena ar ciparu rindām — visas iekārtas un ierīces, kas domātas fiziskajai attīstībai, atjautības vingrināšanai un matemātikas apgūšanai, pat nosaukt nevar. Kur vēl citur dotos tādas iespējas — spēle bumbu un mācies matemātiku! Arī šeit ir sava āra klase, tikai zem jumta. Uzbūvēts moderns dārza paviljons ar platām stiklotām durvīm. Tajā pietiek vietas gan nodarbībām, gan mācību līdzekļiem, gan ģērbtuvēm. Šefi parūpējušies arī, lai vēsākās dienās telpas varētu pieslēgt elektriskajai apsildīšanas sistēmai. Paviljona priekšā — asfaltēts laukums. Tas domāts mazo riteņbraucēju veiklības sacensībām. Vari vingrināties, skriet, lēkt, mest, list, skaitīt un ne zariņa nenolauzt. Rudenī tevi pavadīs kritušo zeltaino lapu čabona, pavasaros jutīsi ābeļu baltziedu kupenu aromātu.

Māršruts beidzies. Nu ir viela pārdomām. Dažs varbūt steigšies iebilst: «Tam visam nav nekāda sakara ar dabas mīlestības iesaistīšanu skolēnos.» Visciešākais sakars! Jau sākumā tika uzsvērts, ka mērķis ir iesaistīšana, nevis iemācīšana. Maksimāli (protams, iespēju robežās) uzturoties svaigā gaisā, skolēns ik brīdī jūt dabas klātieni. Darbojoties šādos apstākļos, viņš izzina dabas īpatnības, saro un koku šalkoņu, putnu dziesmām, ziedu smaržu. Rodas vēlēšanās nevis postīt, bet saudzēt. Var tikai apskaust Ozolnieku 8-gadīgās skolas pedagogus par bagāto izdomu, kā bērnus tuvināt dabai.

Rezultāti ar katru gadu jūtami vairāk. Nav jābrīnās, ka skolā ļoti populāra kļuvusi operācija «Tīrs mežs». Skolēni rūpējas par Jelgavas piepilsētas mežu tīrības saglabāšanu. LLA mācību un pētījumu mežsaimniecības galvenais mežzinis L. Vubulis stāsta, ka neviena cita skola nav tik aktīva putnu būrišu darināšanā. Te māca nevis nocirst, bet iestādīt kokus! Ar tādu apņemšanos skolēni devās uz padomju saimniecību «Lieupe», lai tās teritorijā veidotu egļu jaunaudzēs.

Dodamies plašajā pasaulē, bijušais Ozolnieku 8-gadīgās skolas audzēknis ar gandarījumu atcerēsies, ka ceļu milestībai uz zaļo zemi, kokiem, putniem, zilo debesi un saules siltumu viņam pavērusi pati dārgākā — pirmā skola.

M. Salnīte

VALMIERAS MUZEJA GADSKARTĀ

Valmieras novadpētniecības muzejs ir viens no jaunākajiem republikā, tas dibināts 1959. gadā.

Pašreizējā ekspozīcija, kas iekārtota 1974.—1975. gada, aptver laika posmu no kapitālistisko attiecību veidošanās sākuma Valmieras novadā 19. gadsimtā līdz mūsdienām. Ir daudz interesantu materiālu par 1905.—1907. gada revolucionārajām cīņām, par darbaļaužu cīņu par padomju varu 1917.—1919. gadā un nacionālistiskās buržuāzijas kundzības laikā, par padomju varas atjaunošanu 1940. gadā, par novadnieku cīņu pret vācu fašistiskajiem okupantiem Lielajā Tēvijas karā, par sociālisma un izvērstas komunisma celtniecības periodu.

Pašreiz muzeja pamatfondā ir turpat 20 000 vienību. Turklāt katru gadu fondus papildinām vismaz ar 1000 vienībām. Kopš 1972. gada ik gadus tiek rīkotas gan kompleksās, gan tematiskās materiālu vākšanas ekspedīcijas. Vairākkārt muzejs organizējis arī arheoloģiskos izrakumus.

1971. gadā muzejs saņēma izstāžu telpas. Kopš tā laika te regulāri tiek rīkotas tēlotājas mākslas, lietišķi dekoratīvās mākslas, foto un fondu materiālu izstādes par aktuālām tēmām. Mūsu izstāžu zālēs savus darbus eksponējuši republikā plaši pazīstami gleznotāji (Daugavpils grupas mākslinieki), grafiķi (P. Upītis, I. Helmūts, A. Dembo), Igaunijas PSR Mākslinieku savienības Tartu nodaļas grafiķi, keramiķi (H. Melnbārde-Krisberga, Z. Ulste), fotomākslinieki (G. Binde, G. Janaitis, E. Špuris), kā arī Valmieras pilsētas un novada mākslinieki.

Galvenais muzeja darba rādītājs ir apmeklētāju skaits. Tā pieaugums liecina, ka palielinājusies iedzīvotāju interese par muzeju. Ja 1961. gadā, t. i., kad muzejs sāka uzņemt apmeklētājus, to skaits nedaudz pārsniedza 3000, tad 1976. gadā to bija vairāk nekā 15 000.

Muzejs uz savas ekspozīciju, izstāžu un fondu kolekciju bāzes veic zinātniski izglītojošo darbu. Te notiek gan pārskata, gan tematiskās ekskursijas. Mācību darbā muzeja ekspozīciju plaši izmanto rajona skolas, tieši uz vietas noturot mācību stundas par attiecīgajām tēmām. Sevīši iecienītas stundas par revolucionārajiem notikumiem Valmieras novadā 1917.—1919. gadā, par Lielo Tēvijas karu un mūsu pilsētas šodienu.

Bieži rajona saimniecības un rūpniecības uzņēmumi pie sevis uzaicina muzeja darbiniekus ar lekcijām par novada vēsturi no vissenākajiem laikiem līdz pat pēdējiem notikumiem pilsētas un rajona dzīvē.

Līdz ar muzeja masu nodaļas izveidošanu plaši tiek organizētas dažādas tikšanās ar novadniekiem — revolucionārās kustības dalībniekiem un Lielā Tēvijas kara cīņu veterāniem, darba pirmrindniekiem, māksliniekiem, tematiskās pēcpusdienas par novada vēsturi. Lielu atsaucību rajona skolās izraisīja vairāki muzeja rīkotie konkursi — par 1905.—1907. gada revolucionārajiem notikumiem novadā, par Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju, Lielo Tēvijas karu u. c.

Ar 1962. gadu muzeja pārziņā ir filiāle — LKP Vidienas apgabala organizācijas nelegālā tipogrāfija Jeru ciema «Krastmalās», kur buržuāziskās Latvijas laikā iespieda LKP un LKJS Vidienas organizācijas nelegālo žurnālu «Liesma». 1968. gadā te tika restaurētas pagraba telpas, kur atradās nelegālās literatūras spiestuve. Pašreizējā ekspozīcija izveidota 1975. gadā un stāsta par nelegālās tipogrāfijas darbību un LKP Vidienas apgabala organizācijas vadīto cīņu. Te tiek organizētas apmeklētāju tikšanās ar revolucionāro cīņu veterāniem, bijušajiem partijas un komjaunatnes darbiniekiem u. c. pasākumi.

1972. gada beigās muzejam tika pievienota vēl viena filiāle. Pēc restaurēšanas bijušajā Sīmaņa baznīcā Valmierā tika izveidots muzejs koncertzāle. Šī ēka ir ne tikai republikas nozīmes arhitektūras piemineklis, bet arī vēstures piemineklis. 1917. gada 29.—31. decembrī te sanāca Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu pa-

domju kongress, kurā tika pasludināta padomju varas nodibināšanās Latvijas neokupētajā daļā. Filiālē izvietota ekspozīcija par Valmieras novadu no vissenākajiem laikiem līdz 19. gs., par Sīmaņa baznīcas vēsturi un par Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomju kongresu.

Valmieras muzejs koncertzāle pamatoti lepojas ar 1886. gadā būvētajām F. Ladegasta ērģelēm, uz kurām spēlējuši republikas ievērojamākie ērģelnieki P. Sīpolnieks, O. Cintiņš, L. Bulava u. c. Koncertus šeit snieguši tādi ievērojami republikas Tautas kori kā «Ave Sol», «Juventus», «Gaudeamus», «Absolventi», «Daile», «Imanta», kā arī LPSR Valsts Akadēmiskā Operas un baleta teātra solisti, vijolnieku un čellistu ansamblī. Bieži viesi koncertzālē ir Igaunijas PSR kori.

Par interesantiem pasākumiem izveidojušies dzejas vakari un tikšanās ar rakstniekiem un dzejniekiem. Atsaucību guvuši lieli tematiski uzvedumi par pilsētas vēsturi. Koncertzāle tiek izmantota arī kā lieliska izstāžu zāle. Te labi iederas gleznas, grafikas, vitrāžas.

Iedzīvotāju lielā interese par muzeju liecina, ka darbs sasniedz mērķi, tas paplašina apmeklētāju zināšanas par novada vēsturi, sekmē marksistiski-leņiniskā pasaules uzskata veidošanos, jaunā padomju cilvēka audzināšanu.

J. Rūsiņš

SIRDS SILTUMA UN SAULES LOKA

Tveicīga, apmākusies vasaras diena. Braucam uz Aizputi. Pie žiguļa stūres — Liepājas rajona Dabas un pieminekļu aizsardzības sabiedriskās inspekcijas vadītājs Vilis Sikсна. Pirms kāda likuma priekšā pāri koku galiem pavid biezu melnu dūmu mutulis. Ugunsgrēks! Sarkanmelnām liesmām pašā ceļa malā deg vecu autoriepu blāķis. Kas lai zina, vai tās dedzina sensācijas dēļ vai aiz ļaunprātības. Bet otrpus ceļa nav tālu mežs un arī mājas. Viss sauss kā izkaltuši skali. Mēs pārējie gribam braukt tālāk. Nē, Vilis izkāpj un iet tuvējās mājās meklēt tālruni. Labu laiku gaidām viņu atnākam. Jā, piezvanījis tuvākajai mežniecībai un pasacījis par dīvaino ugunsgruru. Protams, par ziņu saņēmis lielu paldies, un tagad mierīgi

turpinām ceļu. Tāds nu reiz V. Sikсна ir — kur un kā vien iespējams visu labo izzināt, saglabāt, bet nebūšanās ieviekties un negēlībai pirkstus sist. Krotē kāds traktorists sirmā ozolā ķēris bišu spietu, bet, kad tās sākušas dzelt, dižkoku aizdedzinājis. Šī izprieца beidzās ar bargu soda naudu. Pie dabas pieminekļa Orma kalna kāds gudrinieks bija ierīkojis zivju diķi, un apkārtējie koki sākuši kalst. Saprotams, vainīgajam šis pasākums beidzās slikti. Dunalnieki savā parkā bēra grūzus. Tur ieradās inspekcijas darbinieki, un parks kļuva atkal tīrs — to izslaucīja piegružotāji paši. 102 sabiedriskie inspektori ir liels spēks. Viņi sadalīti pa četrām zonām. Kopš 1971. gada inspekciju vada V. Sikсна.

Aizputē apskatām seno 13. gadsimtā celto Livonijas ordeņa pili. Tā ir arhitektūras piemineklis, un tur paredzēts iekārtot Liepājas rajona novadpētniecības muzeju. Šis apvidus bagāts ar revolucionāro notikumu un Lielā Tēvijas kara cīņu vietām, kā arī ar dabas, vēstures un kultūras pieminekļiem.

Aizrautīgi V. Sikсна stāsta par pili un jūsmo par Tebras gleznainajām ainavām. Šī interese aizsākusies bērnu dienās Zlēkās pie Ventas. Vēlāk mīlestība uz dabu vairojusies ganu gaitās. Savu darba mūžu V. Sikсна aizvadījis par lokomotīves vadītāju. Un koki un akmeņi ceļmalā viņam bijuši sirsnīgi draugi. Tie viņu sagaidījuši un pavadījuši garām braucot, tos viņš sveicinājis, ar tiem sarunājis kā ar dzīvkiem.

Ar lielu mīlestību V. Sikсна piemin Dzērves revolucionāro skolotāju J. Bumbieri. Viņš mācījis ieskatīties nākamībā, mīlēt dzīvē skaisto un labo. Tā bijusi sātīga ceļa maize visam mūžam, ko Vilis saņēmis, skolu beidzot. Tā pēc viņš nerimti sīki pēta vietējo revolucionāru dzīves gaitas. Tā jaunas ziņas iegūtas par vienu no šās puses pirmajiem revolucionāriem J. Bāderi, kas par neiecietību pret tautas verdzinātājiem jau 1870. gadā ticis tiesāts.

Pievakarē iegriežamies Siksnas mājās. Ienācēju sagaida omulība un skaistums. Un sirmais, sirsnīgais mājastēvs, kam plecos jau 65 vasaras, ar īsti jauneklīgu degsmi stāsta par sabiedriskās inspekcijas darbu. Visi inspektori apseko un uzskaita Liepājas rajona dabas un pieminekļu aizsardzības objektus. Materiāli krājas aploksnēs. Kā nu kurš to pratis. No šiem datiem Sikсна katram objektam veido zaļu mapi. Te ziņas jau ir izsijātas un precizētas,

papildinātas ar fotouzņēmumiem, karšu shēmām. Tādas pašas ziņas tiek apkopotas arī par dižkokiem. Kad darbs būs pabeigts, to visu nodos rajona novadpētniecības muzejam. Tā īpašumā pāries arī daudzi veci vēsturiski dokumenti. Ar siltiem vārdiem Sikсна piemin dažus visaktīvākos sabiedriskos inspektoros — R. Martevicu, F. Egli, A. Paipalu, Z. Juriku. Visus jau nenosauksi — viņu ir pāri simtam. Un katru gadu reizi viņi visi pulcējas kopā. Atbrauc arī ciemiņi no Rīgas, iepazīstas, pārspriež par savu darbu. Un katru gadu dodas kādā savdabīgā ekskursijā, piemēram, uz republikas dižāko ozolu. Visi kā viena liela, draudzīga, darbīga saime. Sikсна ir arī interesants gids ekskursijās pa rajona ievērojamākajām, skaistākajām vietām. Viņš prot pārdzīvoto, izpētīto secīgi izklāstīt arī uz papīra. Daudzi viņa raksti par dažādiem tematiem publicēti rajona laikrakstā «Leņina Ceļš» un guvuši lasītāju ievēribu. Par savu darbu V. Sikсна saņēmis vairākas atzinības un pateicības, kā arī Latvijas PSR Ministru Padomes Goda rakstu.

Pagājusi viena diena tajā Viļa Siksnas mūža daļā, ko viņš veltī rajona dabas un pieminekļu aizsardzībai. Un tādu pa gadiem sakrāties daudz — sirds siltuma un saules lokā.

M. Apsīte

PALSMANIEŠI KOPI PIEMIŅAS VIETAS

Pirmorganizācija daudz dara dabas un pieminekļu aizsardzības propagandā. Organizē lekcijas, pārrunas, tikšanās ar Lielā Tēvijas kara cīnītājiem, kolhozu dibinātājiem, pirmajiem padomju darbiniekiem, komjauniešiem, milicijas darbiniekiem.

Sakarā ar Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 60. gadadienu tika organizēts tematisks pasākums «Tautas varoņdarbs ir nemirstīgs», kas aptvēra:

1. Tikšanos ar bijušajiem partizāniem un viņu atbalstītājiem 1. Latvijas partizānu brigādes 5. vienības noņemšanas vietā.

2. Piemiņas brīdi Stražu ciņu vietā un Lielā Tēvijas kara dalībnieku godināšanu.

3. Piemiņas piāksnes atklāšanu pie soda priedes, kur nošauti revolucionāri.

4. Piemiņas brīdi Lielajā Tēvijas karā kritušo cīnītāju brāļu kapos.

5. Sarkano latviešu strēlnieku godināšanu ciema kultūras namā.

Apmeklētajos lielu atsaucību izraisīja tematiskais vakars «Reiz cēlās strēlnieks sarkanais». Vienlaikus tika izstādīti arī novadpētniecības materiāli par palsmaniešiem — Lielā Tēvijas kara cīnītājiem — kritušajiem un dzīvajiem, bijušajiem partizāniem, viņu atbalstītājiem, cietumos un koncentrācijas nometnēs ieslodzītajiem un nomocītajiem, pēckara gados bandītu noslepkavotajiem. Par to stāstīja fotomateriāli, kinofilmas, atmiņu pieraksti, dokumentu kopijas.

Kaujas slavas istabā izvietoti interesanti materiāli.

Ik gadus kopā ar bijušajiem cīnītājiem un jaunatni tiek rīkotas ekskursijas — pa tēvu un vectēvu cīņu vietām.

Brāļu kapos cilvēki nāk smelties spēku, kad liekas grūti, nāk, kad viņu dzīvē, kolhozu kolektīvu un skolu kolektīvu dzīvē ir nozīmīgas dienas — pirmā skolas diena, pases izsniegšana, pilngadības svētki, valdības apbalvojumu pasniegšana. Noliecas galvas, katrs solās asinīm slacīto zemi darīt skaistu un laimīgu.

Idejiski audzinošs bija darbs, ko veica pirmorganizācijas biedri kopā ar ciema iedzīvotājiem, organizējot brāļu kapu izveidošanas talkas un piemiņekļa atklāšanu brāļu kapos Uzvaras 30. gadadienā.

Atzīmējot 30. gadadienu kopš Palsmanes ciema atbrīvošanas no vācu fašistiskajiem iebrucējiem, tika atklāts piemiņas akmens Stražu kauju laukā, kur 1944. gada septembrī notika kaujas par Palsmanes atbrīvošanu. Šī piemiņas vieta atrodas uz abu ciema saimniecību — kolhozu «Oktobris» un «Palsmane» robežas. Šī vieta ir svēta abu saimniecību kolektīviem un skolu jaunatnei.

Uz 1. Latvijas partizānu brigādes 5. vienības nometnes vietu ved likumota taciņa cauri Partizānu birzīj — nesen stādītu spēcīgu ozoliņu audzei. Nometnē ir viesu grāmata. Tajā paliek ieraksti gan tad, kad bijušie partizāni zvēresta vietā komjauniešiem pasniedz biedra karti, gan arī tad, kad jaunie karavīri aiziet dienēt Padomju Armijā.

Nometnes vieta tika atjaunota sabiedriskā kārtā bijušo partizānu vadībā. Tā atrodas Palsmanes—Sikšņu meža

masīvā. Seit tiekas ļaudis no trijiem rajoniem: Valkas, Alūksnes, Gulbenes.

Par plašiem militāri patriotiskās audzināšanas svētkiem izvērtās Uzvaras 30. gadadienas atzīmēšana, kurā piedalījās arī 5. vienības bijušais komandieris P. Strautmanis.

Ciema kapos guldīti pirmie padomju darbinieki, kolhozu priekšsēdētāji, kolhozu brigadieru, skolotāji, komjaunieši, komunisti — gan miruši, gan vācu okupācijas laikā nosauti, gan arī pēckara periodā bandītu noslepkavoti.

Šo cilvēku piemiņa nav aizmirsta. Un viņu atdusas vietas nav pamestas novārtā. Tās tiek apkoptas sabiedriskā kārtā, tur notiek piemiņas brīži. Visiem ir atklātas piemiņas plāksnes vai pieminekļi. Piemēram, pirmajiem kolhozu priekšsēdētājiem A. Gailītim, J. Muizniekam, J. Brikmanim, padomju darbiniekiem J. Miķelsonam, J. Kalniņam, bandītu noslepkavotajiem padomju aktīvistiem J. Riekstiņam, A. Kalniņam, J. Zariņam, R. Tēbergam, J. Lindenbergam u. c. 1977. gada 15. oktobrī kapu kalnā tika guldīts sarkanais latviešu strēlnieks R. Lācis. Dienā, kad pieņēma Padomju Savienības jauno Konstitūciju, pirmorganizācijas biedri kopā ar skolu jaunatni ciema parkā iestādīja 60 jaunus kociņus.

1. Freidenfelds

NERIMTIGĀ DARBĪBĀ UN MEKLEJUMOS

Biedrības Bauskas rajona nodaļas darbā īpaša rosme sākās sakarā ar Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 60. gadskārtu. Vasarā bija organizēts sarīkojums Grīnvaldes ūdensdzirnavās, kur apmeklētājus iepazīstināja ar plašu novadpētniecības materiālu gan no muzeju fondiem, gan no tiem, kas iegūti, iztaujājot bijušā Grīnvaldes pagasta vecākos iedzīvotājus. Sādā veidā tapa apraksts, kuru rajona nodaļa izdeva bukletā «Grīnvaldes ūdensdzirnavas». Skolotājs pensionārs Kalniņš sniedza jaunas papildziņas par novada kultūras, izglītības un revolucionārajiem darbiniekiem J. Vāgneru (1869—1955), A. Juravu-Ohtinu (1891—1938), P. Spēlmani (1884—1909), revolucionāru un zinātnieku R. Pelši, biokīmiķi R. Rimbergu (1874—1941), ievērojamo latviešu aktrisi D. Akmentiņu (1858—1936) u. c.

Lielā Oktobra 60. gadadienai un novadnieka gleznotāja N. Rutkovska (1892—1968) atcerei veltīts sarīkojums notika arī Bārbeles ciema «Evertos». Mākslinieks ilgus gadus darbojies Ļeņingradā, gleznojis arī Ļeņinu. Viena no mākslinieka ievērojamākajām gleznām ir «Ļeņins Razļivā». Savākts plašs uzziņu materiāls par mākslinieka dzīvi un darbību. Tas izvietots viņa dzimtajās mājās «Evertos». Tur iekārtota arī gleznu izstāde. Klētiņā izvietota novada etnogrāfisko un sa-

dzīves priekšmetu izstāde. Materiāli tai lielākoties savākti meliorācijas objektos, nojaukšanai paredzētajās viensētās. «Evertos» notika arī Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Centrālās padomes rīkotā izbraukuma semināra sēde par etnogrāfijas jautājumiem.

4. un 6. novembra sarīkojumā «Oktobra gaisma pār novadu staro» tematiskajiem uzvedumiem bija savākts plašs materiāls par revolūcionārajiem notikumiem, to dalībniekiem. Sarīkojuma scenārijs atspoguļoja 1905.—1907., 1917.—1919., 1940.—1945. gada un pēckara celtniecības perioda svarīgākos notikumus Iecavas un Emburgas apvidū.

Rajona nodaļa vāc ziņas par novada faunu. Pirmorganizāciju priekšsēdētāju semināros, Dabas aizsardzības tautas universitātes nodarbībās notikušas pārrunas par to, kādi faunas pārstāvji bijuši sastopami rajona teritorijā sākot ar 18. gadsimtu un vēlāk, kādi no tiem tagad kļuvuši reti un saudzējami. Tādējādi 1973. gadā tika atrasti sarkanvēdera ugunskrupja īpatņi, par kuriem zināms, ka 18. un 19. gadsimtā tie nav bijuši retums. Taču kopš 1929. gada par šiem abiniekiem nebija nekādu datu. Tagad tie atrasti nelielā, apmēram 5 ha, platībā Islices ciemā pie «Turaidu» mājām. Tiek meklētas arī purva bruņurupuču atrašanās vietas.

1974. gadā tika konstatētas vairākas bebru apmešanās vietas, kur tie kādreiz dzīvojuši, bet jau 19. gadsimtā izzuduši (Ceraukstes un Iecavas upēs). Kādā upē atkal parādījušies vēži, kuru tur ilgu laiku nebija. Tas pats sakāms arī par melnā stārķa un medņu apmešanās un ligzdošanas vietām, par abiniekiem — zaļo krupi un zaļo vardi. Vācam materiālus par aklimatizētajiem dzīvniekiem, piemēram, par dambrīdi.

Tā kā Bauskas rajons atrodas republikas siltākajā zonā, saglabājies ļoti daudz interesantu ziņu par vietējo floru, par mēģinājumiem aklimatizēt siltummilošus augus. Ir konstatēts, ka rajonā aug retas aizsargājamas sugas: no kokiem — melnā priede, vairāku sugu vilkābeles, savvaļas bumbieres ar ēdamiem augļiem, no krūmiem — kārpainais segliņš, no lakstaugiem — spargelis, dzegužkurpītes, martagonlilijas, savvaļas gladiolas, jūrmalas armērijas, dzeltenā kakpēdiņa, cūkauši, puplakši, no sporaugiem — briežu staipekņi un apdzīras, saldsaknītes (2 sugas), maurlode, savvaļas tulpes.

Sajā jomā aktīvi darbojas Vecsaules un Codes 8-gadīgo skolu, Bauskas 1. un 2. vidusskolas, Codes kolhoza, padomju saimniecības «Zālite», Mežotnes selekcijas un izmēģinājumu stacijas pirmorganizācijas.

Nevar neminēt kolhoza «Uzvara» pirmorganizāciju, kuru vada M. Bērziņš. Sajā saimniecībā tiek likti pamati kolhoza vēstures muzejam. Jau savākti plaši materiāli. No bagātā materiāla, ko savākuši Mežotnes selekcijas un izmēģinājumu stacijas pirmorganizācijas biedri, tur izveidota Bauskas novadpētniecības muzeja filiāle.

Dzīvu interesi iedzīvotājos izraisījuši kapulauka daļēja atsegšana Jaunsaulē, izrakumi Bauskas pilsdrupās. Tie deva jaunu faktu materiālu, impulsu darbībai arheoloģijas jomā. Nozīmīgs ir rajona nodaļas veikums tautas dzīves liecību — sadzīves priekšmetu apsekošanā, vākšanā un krāšanā.

Novadpētniecības pieminekļu jomā aktīvi strādā Pilsrundāles muzeja, Mežotnes selekcijas un izmēģinājumu stacijas, Vecumnieku, Iecavas un Ļeņina kolhoza, padomju saimniecības «PSRS 50. gadadiena» un padomju saimniecības «Progress» un citas pirmorganizācijas.

TURAIIDAS PILS PAGĀTNE UN NĀKOTNE

Turaidas pilsdrupās šķind arheologu lāpstas, reizēm žvadz ekskavatora kauss. Smagi rūkdamas, no pils teritorijas aiztrauc automašīnas ar arheologu pārlūkoto lieko zemi. Un pamazām atsedzas pils senie aizsargmūri, dažāda vecuma celtnu paliekas, nāk gaismā agrāko laiku būvdetaļas, seni darba rīki, iedzīves priekšmeti, ieroči... Uz daudzo interesentu jautājumiem: «Ko te rok?» skan atbilde: «Atsedzam veco pili!» Un tad sākas saruna par tā zemes stūrīša vēsturi, kam dots poētiskais Turaidas (t. i., dieva dārzs — no libiešu vārdiem Tora — dievs+aida — dārzs) nosaukums. Šī saruna aizsniedzas līdz 11.—12. gs., kad Gaujas krastus apdzīvoja libieši. Auglīgās augsnes un dabas krāšņuma dēļ novads bija bieži apdzīvots. Gaujas tirdzniecības ceļu, kas veda uz Pleskavu un citiem Krievzemes centriem, te šķērsoja no Igaunijas, no ziemeļiem uz dienvidiem, uz Lietuvu un tālāk ejošs sauszemes ceļš. Šāda situācija veicināja vietējās amatniecības un tirdzniecības attīstību, vairoja novada turību, cēla tā stratēģisko nozīmi. Taču senos ceļus gāja ne vien draugi, bet arī laupījuma kāri sirotāji, tāpēc turīgā novada iedzīvotāju drošības interesēs te izauga tik biezs nocietinājumu — pilskalnu tikls, kāda nav citur Latvijā. Nelielā attālumā cits no cita te ir Viešu pilskalns, Kaupo pils vieta, Kārļa kalns un Vikmestes pilskalns, Libu kalns.

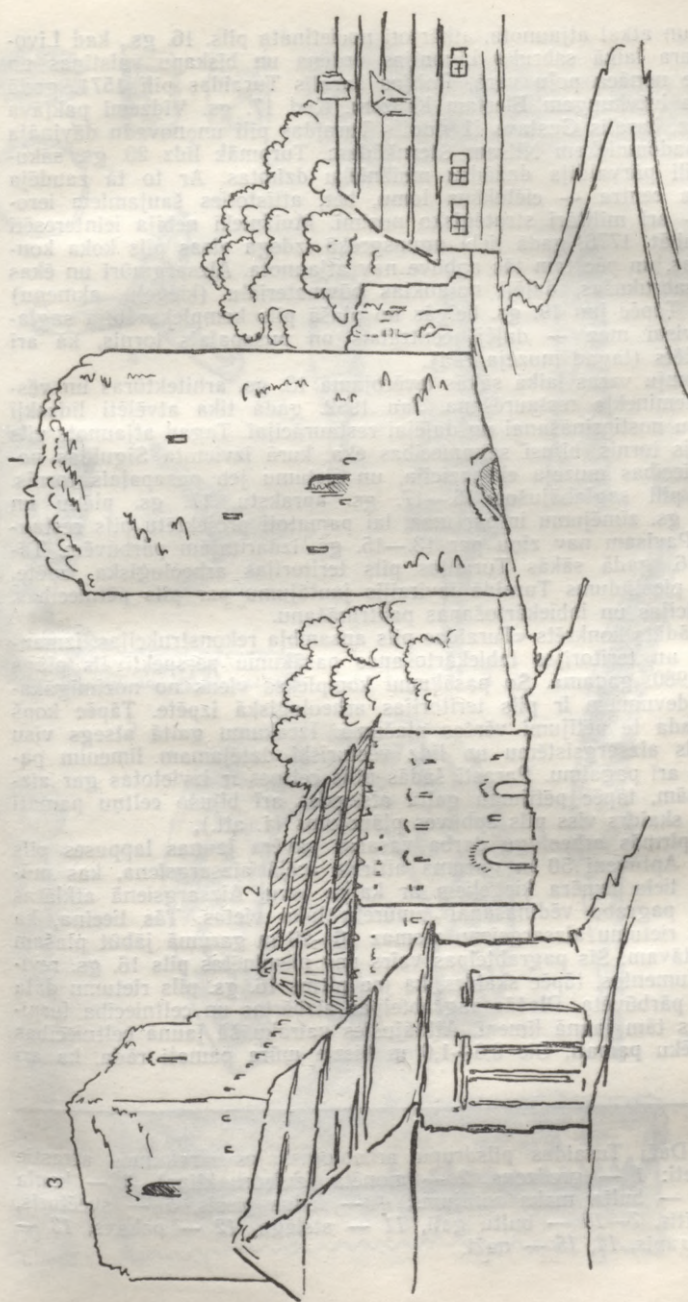
Bagātais, stratēģiski nozīmīgais novads jau 12. gs. beigās nonāca agresoru — katoļu baznīcas un vācu feodāļu uzmanības lokā. Tāpēc pirmais misionārs mūks Meinhards, kas bija apmeties pie Daugavas, Ikskīlē, pie Gaujas libiešiem sūtīja savu palīgu mūku Teodoriku. Stāstot par Teodorika darbību, jau 12. gs. beigu hronikās minēta Turaida. Ar šo vārdu toreiz apzīmēja visas libiešu apdzīvotās zemes pie Gaujas un pašus libiešus dēvēja par turaidiešiem.

No libiešu vidus par dedzīgu vācu iebrucēju atbalstītāju kļuva libiešu vecākais (pēc hronikas — *quasi rex et senior Lyvonum de Thoreyda*) — Kaupo. Viņa koka pils atradusies tagadējās Turaidas mūra pils vietā. Šo pili vācieši paša Kaupo vadībā, kas bija no savējiem aizbēdzis, pirmo reizi nopostīja 1206. gadā, otrreiz Āutīnes latgaļu sacelšanās laikā — 1212. gadā.

Kad 1207. gadā iekarotāji sadalīja Gaujas libiešu zemes, Rīgas arhibīskaps paņēma zemes Gaujas labajā krastā (*partem Cauponis, Thoreidam videlicet*), Zobenbrāļu ordenis — kreisajā. Lai nostiprinātu iekarotāju varu, 1214. gadā Turaidā bijušās koka pils vietā Rīgas arhibīskapam uzcēla mūra pili (*edificavit castellum episcopo*), ko nosauca par Fredelandi (*Vredeland* — miera zeme), jo pilij vajadzēja nodrošināt mieru, t. i., noturēt paklausībā pakļautos iedzīvotājus.

Fredelandes apzīmējums par *«castellum»* liecina, ka tas bijis tikai neliels nocietinājums, domājams — centrālais tornis, ko, iespējams, papildināja zemes vaļņi. 1218. gadā Fredelande saukta par *«castrum»*, t. i., par lielu, spēcīgu nocietinājumu. Jādomā, ka no 1214. līdz 1218. gadam pils paplašināta un izbūvēta visā tagadējās pilsvietas teritorijā.

Jaunajā mūra pilī, kas atradās stratēģiski nozīmīgā vietā, bieži uzturējās Rīgas arhibīskaps un notika nozīmīgi akti Livonijas baznīcas dzīvē, kā arī plašāka apjoma politikā. Gadsimtu gaitā par to cīnījušies krievu, poļu un zviedru karapulki. Postīts apkārtējais novads,

1. att. Turaidas pils ziemeļrietumu daļa ap 1815. gadu (pēc Latvijas PSR Vēstures muzeja fotoarhīva materiāliem): 1 — centrālais tornis; 2 — kīls (tagad muzeja ekspozīcija); 3 — pusapaļais tornis.

postīta un atkal atjaunota, atkārtoti nocietināta pils. 16. gs., kad Livonijas kara laikā sabruka Livonijas ordeņa un bīskapu valstiņas un Vidzeme nonāca poļu varā, Polijas karalis Turaidas pili 1571. gadā dāvināja brīvkungam Elertam Kruzem. Kad 17. gs. Vidzemi pakļāva Zviedrija, karalis Gustavs II Adolfs Turaidas pili un novadu dāvināja valsts padomniekam Nilsam Sternšildam. Turpmāk līdz 20. gs. sākumam pili pārvaldīja dažādas muižnieku dzimtas. Ar to tā zaudēja valstiska centra — cietokšņa lomu, bet, attīstoties šaujamiem ieročiem, — arī militāri stratēģisko nozīmi. Muižnieki nebija ieinteresēti to saglabāt. 1776. gadā lielā ugunsgrēkā izdega visas pils koka konstrukcijas, un pēc tam tās apbūve nav atjaunota. Aizsargmūri un ēkas daļēji sabrukušas, daļēji nojauktas būvmateriālu (ķieģeļu, akmeņu) ieguvei. Tāpēc jau 19. gs. beigās no plašā pils kompleksa bija saglabāties visai maz — daļēji centrālais un pusapaļais tornis, kā arī bijusī klēts (tagad muzeja ēka).

Padomju varas laikā sākās ievērojamā 13. gs. arhitektūras un vēstures pieminekļa restaurēšana. Jau 1952. gadā tika atvēlēti līdzekļi pilsdrupu nostiprināšanai un daļējai restaurācijai. Tagad atjaunots pils galvenais tornis, bijusī saimniecības ēka, kurā izvietota Siguldas novadpētniecības muzeja ekspozīcija, un rietumu jeb pusapaļais tornis.

Par pili saglabājušos 16.—17. gs. aprakstu, 17. gs. plānu un 18.—19. gs. zīmējumu ir par maz, lai pamatoti projektētu pils restaurāciju. Pavisam nav ziņu par 13.—15. gs. izdarītajām pārbūvēm. Tāpēc 1976. gadā sākās Turaidas pils teritorijas arheoloģiska izpēte. Tūristu pieplūdums Turaidā izvirzījis jautājumu par pils pētniecības, restaurācijas un labiekārtošanas paātrināšanu.

Izstrādāts konkrēts «Turaidas pils ansambla rekonstrukcijas, izmantošanas un teritorijas labiekārtošanas pasākumu perspektīvais plāns 1977.—1980. gadam». So pasākumu kompleksā viens no nozīmīgākajiem uzdevumiem ir pils teritorijas arheoloģiskā izpēte. Tāpēc kopš 1977. gada te pētījumi vēršas plašumā. Izrakumu gaitā atsegs visu seno pils aizsargsistēmu un līdz vēsturiski datējamam līmenim pazeminās arī pagalmu. Parasti šādās pilīs celtnes ir izvietotas gar aizsargsienām, tāpēc pētījumu gaitā atsegsies arī bijušo celtnu pamati un klūs skaidrs viss pils apbūves plānojums (1. att.).

Jau pirmās arheologu darba vasaras pavēra jaunas lappuses pils vēsturē. Aptuveni 50 m garumā attīrīta ārējā aizsargsiena, kas mūrēta no liela izmēra ķieģeļiem ar kaļķu javu. Aizsargsienā atklātas 3 īpaši, pagrabu vēdināšanai izmūrētu lūku vietas. Tās liecina, ka gar pils rietumu aizsargsieni vismaz 16—20 m garumā jābūt plašam pagrabstāvam. Šis pagrabtelpas vairs nav pieminētas pils 16. gs. revīziju dokumentos, tāpēc skaidrs, ka jau pirms 16. gs. pils rietumu daļa radikāli pārbūvēta. Plašās pagrabtelpas aizbērtas un celtniecība turpināta virs tām jaunā līmenī. Atklājušies vairāku šā jaunā celtniecības līmeņa ēku pamati. Šie 0,6—1,0 m biezie mūra pamati rāda, ka arī

2. att. Daži Turaidas pilsdrupu arheoloģiskajos izrakumos atrastie priekšmeti: 1 — gredzens, 2 — monēta (zviedru kļipe), 3 — kaula plāksne — bultu maka rotājums, 4 — ledus piesis, 5 — svečturis, 6 — ezītis, 7—10 — bultu gali, 11 — atslēga, 12 — pakavs, 13 — zirgu skrāpis, 14, 15 — naži.

1

2

3

4

7

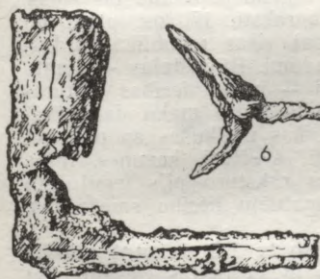
8

9

10

5

6

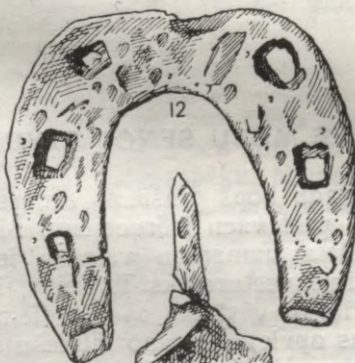
14

15

11

12

13

16.—18. gs. ir saglabājusies paraža saistīt ēkas ar aizsargmūri, izmantojot to par vienu celtnes sienu.

Pilsvietas rietumu daļā tā sauktā pusapaļā torņa tuvumā ir atklāta ar 15. gs. datējama īpatnēja siltumkrāsns, kas domāta telpu apsildīšanai ar sakarsētu gaisu. Šāda sarežģīta apkures sistēma atrasta arī 14.—15. gs. pili Altenē u. c.

Pils teritorijas austrumu daļā aizsargmūrim pievienoto ēku pamati attiecināmi uz 16. gs. aprakstos minētajām celtnēm, tāpat uz ēkām, kas šajā pils rajonā redzamas vēl 19. gs. zīmējumos.

Pils aizsargsienas ārpusē atsedzās no lieliem laukakmeņiem ar kaļķu javu mūrēti kontraforsī. Tie celti tur, kur siena sākusi noslidēt un deformēties. Pēc atrastajām monētām liekas, ka kontraforsī celti 14. gs. sākumā. Interesants atklājums bija tieši aizsargsienā izbūvēta slepena izeja, kas gan tagad no ārpusē bija aizmūrēta, bet aizsargsienā atstātie caurumi īpaša durvju atbalsīta balķa iebīdīšanai liecināja, ka sākotnēji izeju noslēgušas koka durvis.

Visi šie arheologu atklājumi precīzē un būtiski papildina tās ziņas, ko par pils apbūvi sniedz 16.—17. gs. apraksti, 17. gs. plāni un 18.—19. gs. zīmējumi. Turaidas pils un pat visas republikas viduslaiku vēsturei nozīmīgi ir arī atsevišķi atradumi. Būvdetaļas — jumtu kārnīņi, krāšņu podiņi, metāla būvapakalumi — ir celtniecības vēstures avoti. Lielgabalu lodes, šķēpu un bultu gali, bultu maku daļas, rēdzes, pieši, leduspieši — stāsta pār ciņām, kas notikušas ap pili, bet pakavi, zirgu skrāpji, atslēgas, naži, kalti, svečturi, ķemmes, māla trauki, āderu cērtamie, cirkuļi u. c. lietas raksturo pils iemītnieku nodarbošanos un sadzīvi. Par pils dzīvi īpatnēju liecību sniedz tas, ka atradumos tikpat kā nav rotu (2. att.).

Turaidas pils pētījumi turpināsies, lai jau tuvākā nākotnē pilnībā atdzimtu viena viduslaiku pils — ne vien mūsu tautas ciešanu, bet arī ciņu un uzvaru lieciniece.

V. Pāvulāns

TRAČISKA LAPPUSE MŌSU SENČU CIŅU VĒSTURE

Sogad apīt 700 gadu kopš plašākās zemgaļu sacelšanās Nameiša vadībā pret vācu iebrucējiem. Šis notikums Latvijas vēsturē saista uzmanību vairāku iemeslu dēļ. Nameisis, kā to atzīmē vēsturnieks T. Zeids, ir vienīgais vācu iebrucēju rakstītajos vēstures avotos pieminētais latviešu dižciltīgais, kas apvienojis seno latviešu etnisko veidojumu — zemgaļus — vienā valstī. Interesanta parādība ir Nameiša ciešie sakari ar Lietuvas valdnieku Treidenu. Tie norāda uz Baltijas tautu sadarbības elementiem ciņā pret iebrucējiem.

Par zemgaļu stāvokli pirms sacelšanās mums ir tikai skopas ziņas. So stāvokli noteica 1272. gada padošanās līgums, kas bija noslēgts sakarā ar 1259. gada sacelšanos.

Ja vācieši būtu pieturējušies pie šā līguma paragrāfiem, tad turpmākie notikumi būtu attīstījušies citādi. Taču vācieši nebija ieinteresēti ievērot zemgaļu tiesības. Kā liecina vēstures avoti, ordeņa fogts esot bijis smags slogs zemgaļiem un īpaša sūtniecība Rīgas arhibīskapam žēlojusies, ka ordeņa brāļi apspiežot un apkaujot cilvēkus. Rodas iespaids, ka ordeņa bruņinieki pat provocējuši zemgaļus uz sacelšanos, lai varētu atteikties no 1272. gada līguma noteikumiem. Tādu domu neizslēdz arī vācu stabilās pozīcijas Baltijā. Bija pilnīgi iekarotas igauņu, latgaļu, kuršu, libiešu, sēļu un senprūšu zemes. Vienīgi Lietuva saglabāja neatkarību. Taču Treidenas mēģinājums pāriet uzbrukumā pret vāciešiem beidzās neveiksmīgi — lietuvieši nespēja ieņemt Daugavpili.

Izmantojot šādu labvēlīgu situāciju, vācieši, savākuši lielu karaspēku, 1279. gadā dziļi iebruka Treidenas valdījumos Kērnavas novadā. Kad tie ar bagātu laupījumu devās atpakaļ, lietuvieši tiem sekoja un uzbruka pie Aizkraukles. Iebrucēju sakāve bija pilnīga — krita mestrs, dāņu karapulka vadonis, kas bija ieradies no Tallinas vāciešiem palīgā laupīt, un 71 bruņinieks. Lielu pakalpojumu lietuviešiem izdarīja zemgaļi, kuri pēc 1272. gada līguma noteikumiem bija spiesti piedalīties karagājienā uz Lietuvu, — pie Aizkraukles tie atstāja kaujas lauku, pametot vāciešus likteņa ziņā.

Sākās plaša zemgaļu sacelšanās. Zemgaļu karaspēks, ko, pēc «Atskaņu hronikā» teiktā, «sūtījis bij Nameisis», uzbruka Tērvetes pils vācu garnizonam. Izpostījuši priekšpili, zemgaļi aplenca pili un gaidīja savu vadoni Nameisi ar pārējo karaspēku. Nameiša vadībā četrās dienās pils tika ieņemta. «Atskaņu hronikas» autors, lai mazinātu šā fakta iespaidu uz klausītājiem, apzināti melo, teikdams, ka pils ieņemta, pateicoties vācu strēlniekam Bertoldam. Viņš esot nokļuvis zemgaļu gūstā un apmācījis tos rīkoties ar stopu (arbaletu). Vāciešu mēģinājums izlauzties ar cīņu neizdevās — lielākā daļa krita, bet pārējie nokļuva gūstā. Vienu no tiem, liekas, Tērvetes komturu, Nameisis lika iedzīt apbruņotu karavīru aplī un sakapāt gabalos. Sādi ar viņu izrēķinājās tāpēc, ka agrāk tas bija smagi apvainojis zemgaļu vadoni, iesitot tam plīķi. Pārējie gūstekņi tika nosūtīti Treidenam uz Lietuvu. Nopostīto pili zemgaļi atjaunoja un izveidoja par sacelšanās galveno atbalsta bāzi.

Vācieši Prūsijā steidzīgi vāca palīgspēkus. Zemgaļu kara operācijas traucēja Jelgavas pils, kas līdz ar Lielupes labo krastu bija palikusi vāciešu rokās. Turklāt Nameisis bija pielāvis kļūdu, atstājot bez pienācīgas uzraudzības Kursas un Zemgales pierobežu. Tur bija gan ierīkots aizcirtums, bet nebija atstāti novērotāji. Acīmredzot Nameisis domāja, ka mežainā «zeme starp Skrundu un Zemgali» pietiekami labi aizsargās no Kuldīgas pils vācu garnizona.

Pirmais Kuldīgas vāciešu uzbrukums bija neveiksmīgs — nelielo uzbrucēju pulku, kas slepus bija pielavījis Dobelei, atsita. Vācu fogts, kas vadīja uzbrukumu, dabūja tādu triecienu pa bruņu cepures aizsegu, ka izkrita no segliem un tik tikko izglābās no gūsta. Tomēr Nameisim neizdevās iznīcināt šo mazo pretinieku pulku. Otrs Kuldīgas vāciešu uzbrukums bija veiksmīgs — tiem izdevās izpostīt priekšpili, nogalināt daudz iedzīvotāju un iegūt bagātu laupījumu.

1279. gada rudenī Nameisis organizēja pašu lielāko operāciju sacelšanās gaitā — uzbrukumu Rīgai. Taču vāciešiem no Jelgavas pils izdevās rīdziniekus brīdināt, tāpēc zuda pārsteiguma moments. Rīgā izdevās koncentrēt lielus spēkus. Palīgā tika atsūtīti pat Cēsu latgaļi. Šādos apstākļos Nameisis uzskatīja par labāku atkāpties. Viņš sadalīja karaspēku divās daļās. Viena daļa atgriezās mājup pa Lielupes ledu, bet otra pa zemes ceļu. Pēdējo vadīja pats Nameisis. Ledus vēl nebija pietiekami stiprs, tāpēc kādi 30 zemgaļu jātnieki ielūza ledū un bija spiesti pamest zirgus. Daļa vācu karotāju, kas sekoja Nameisim, mēģināja izmantot radušos apjukumu un sakaut zemgaļus, bet uzdūrās otrai grupai, ko vadīja Nameisis. Vajātāji cieta sakāvi. Nameisim izdevās sagūstīt pat ordeņa karaspēka maršalu (virspavēlnieku), ko nekavējoties nosūtīja uz Lietuvu, kur tas gāja bojā piespiedu divkaujā.

Diemžēl zemgaļu sacelšanās deva tikai vienu gadu brīvības. 1280. gadā vācieši atkal iebruka Zemgalē, un jau 1281. gada augustā pie Tērvetes stāvēja 14 000 vīru liels iebrucēju un to sabiedroto karaspēks. Nameisis saprata, ka pili noturēt neizdosies, tāpēc, negaidot vācu uzbrukumu, sāka miera sarunas. Tika noslēgts padošanās līgums, taču Nameisim, izmantojot nesaskaņas iebrucēju nometnē, izdevās paturēt pili. Drīz pēc tam ordeņa brāļi ielūdza uz dzīrēm lielu daļu zemgaļu dižciltīgo un tur

tos nodevīgi nogalināja. Pats Nameisis, varbūt nojautis šādu iespēju, dzirēs neieradās un aizbēga pie Treidena uz Lietuvu. Tur viņš ar saviem karavīriem piedalījās cīņās pret vāciešiem Lietuvas un Prūsijas pierobežā.

Pievērsoties galvenā šo notikumu varoņa Nameiša personībai, jāiztiek ar minējumiem. Vācieši savu ienaidnieku hronikā skicē ļoti skopi. Kā izsmiekls skan ordeņa hronista apgalvojums, ka vārdos nevarot izteikt to, cik goda un cienības tas esot pieredzējis no ordeņa brāļiem. Patiešām, iekarotāja cienīga liekulība, ja zinām, ka kāds ordeņa komiturs varējis atļauties cirst pliķi zemgaļu vadonim. Taču vienlaikus hronists nevar noliegt Nameiša personīgo drosmi kaujās, cilvēcīgo izturēšanos pret gūstekņiem. Sarežģīts ir jautājums par Nameisi kā zemgaļu vadoni. Vai viņa vara bija pāraugusi vadoņa funkcijas? Jāievēro, ka par «*rex Semigallie*» (Zemgales karali) viņu titulē ordeņim naidīgi vēstures avoti. Varbūt viņš izvirzījās tikai par zemgaļu apvienotā karaspēka virspavēlnieku? Tikpat kā neiespējami ir spriest par citām viņa funkcijām.

Ciešo saistību ar Lietuvu ir iespējams izskaidrot varbūt vienīgi ar to, ka Nameisis bija zināmā vasaļatkarībā no Treidena. Tad ir saprotams, ka viņš gūstekņus sūtīja savam feodālajam senjoram. Nedrīkst aizmirst arī etnisko tuvību starp lietuviešiem un zemgaļiem. Taču to sadarbība neizvērsās pietiekami plaši.

Seit aprakstītā zemgaļu brīvības cīņas lappuse beidzās neveiksmīgi. Taču cīņa par neatkarību, pat tad, ja tā beidzas ar sakāvi, nav veltīga.

V. Sorokins

DEVONA ZIVJU PALIEKU ATRADUMI KUPRAVAS APKĀRTNĒ

Ogres krastos pie Ogresgala un Daugavas krastā pie Lielvārdes pilsdrupām zem parastajiem augšdevona Ogres svītas smilšakmeņiem redzami mālaini nogulumi, kuri bez īpašām pārmaiņām turpinās līdz pat Lovatei, kura ietek Ilmeņa ezerā. Šī nogulumu svīta parādās arī Balvu rajona ziemeļaustrumu daļā pie Katlešiem, no kurienes tā dabūjusi savu nosaukumu. Tomēr urbumi Nītaurē, Tīrzā un Atē (pie Alūksnes) zem Ogres svītas smilšakmeņiem un

virš parastajiem Katlešu svītas nogulumiem parādīja vēl negaidītas zilgani sarkanīgas māla iegulas ar plānām smilšu, aleirītu un dolomītmergļu starpkārtām. Pārsteigumu tās sagādāja 1972. gada pētījumos Kupravā, kur kopā ar Katlešu svītas parasto, apakšējo daļu sanāca negaidīts biežums — 40—56 m. Tāpēc arī šī jaunatrastā Katlešu svītas virsējā daļa tiek saukta par Kupravas ridu. Tās māli visbiežāk ir zilgani, ķiršsarkani un violeti, vietām pavisam raibi. Ne tikai krāsas, bet arī īpašību ziņā tie ir visai līdzīgi ģeoloģiski par to senākajiem Gaujas svītas māliem, kurus iegūst Liepas atradnē pie Lodes. Kā vieni, tā otri sastāv galvenokārt no hidrovizlu minerāliem, turklāt satur iesarkanus dzelzs un mangāna oksīdus, kā arī hidroksīdu ielāsojumus un smalkgraudainu kvarca smilšu plānas starpkārtas. Sarkanie māli satur hidrohematītu, hematītu un turītu. Atšķirībā no Lodes māliem Kupravas māli gandrīz nesatur koalīnītu, tāpēc tiem saķepšanas un kušanas temperatūra ir nedaudz zemāka. Tagad no Kupravas māliem ražo drenu caurules un keramzīta granti.

Pie Lielvārdes pilsdrupām, kur Kupravas rida ir tikai 3 m bieza un sastāv no māliem un dolomītmergļiem, varēja izsekot, ka tā uzguļ nevienmērīgi apdrupušai un apšķīdinātai dolomītu un dolomītmergļu virsmai. Bet Lodes ridas māli uzguļ uz nevienmērīgi noskalotas smilšakmeņu virsmas. Vai te ir kāda analogija? Izrādījās, ka veselā joslā, kas stiepjas no Rīgas līdz Pleskavai un tālāk Ilmeņa virzienā un kur devona periodā notikušas Zemes garozas svārstības, Katlešu svītā un tai analogajos nogulumos ir visai izplatīti dažādi iegrauzumi, kurus nevienādā biežumā aizpilda Kupravas rida vai tai atbilstoši nogulumi — Nītaures apkārtņē vairāk nekā 16 m, Tirzas apkārtņē — 15—32 m, Kupravas apkārtņē — 56 m, Valdaja urbuma apvidū — 43 m biežumā. Gluži tāpat kā Lodes rida, arī Kupravas rida aizpilda senus iegrauzumus ar visai nevienāda biežuma nogulumiem.

Kupravas ridā sākumā nebija atrastas organismu atliekas, tāpēc bija grūti noteikt tās ģeoloģisko vecumu. Pat seno augu sporas neizdevās atrast sarkanajos mālos, kur citkārt tās mēdz saglabāties. Jādomā, ka ūdens, iesūcoties mālu porās, ienesa tur dzelzs un mangāna oksīdus, no kuriem atdalījās nedaudz skābekļa, bet skābekļa klātienē sporas slikti saglabājas. Bet Lodē taču bija atrastas lielis-

kas seno zivju paliekas... (Skat. 1972. gada Dabas un vēstures kalendāra 123. lpp.) 1976. gadā atkal devāmies uz Kupravas mālu raktuvēm. Un jau stundas laikā cītigie palīgi — Dabas muzeja jaunie ģeologi T. Ļasina, M. Ceriņa, V. Rubcova, S. Sorokins, N. Morozova — no Kupravas ridas virsējām zilgano mālu un mālaino aleirolītu kārtām savāca simtiem seno bruņu zivju Botriolepidae un bruņu vairodžu Psammosteidae bruņu lausku, kā arī bārķšspuru zivju zvīņas. Drīz atrada starpslāni ar seno gliemenvēžu *Glyptoasmussia* fosfāta čaulām.

Vislielākais pārsteigums mūs sagaidīja raktuvju dibenā, kur kā milzu vaboles rāpoja ekskavatori un pašizkrāvēji. Violeti sarkano mālu slānī T. Ļasina atrada visai lielas bruņuzivs *Aspidosteus* muguras vairogu un sānu spuru. Atrastā muguras vairoga platums bija 67 cm, bet šis viens vairogs neaizņēma visu muguras platumu. Visa zivs varēja būt bijusi vismaz 2—3 m gara. Raktuvju strādnieki, kuri mums aktīvi palīdzēja izrakt un iesaiņot šo vairogu, pastāstīja, ka līdzīgas atliekas viņi redzējuši vairākkārt arī citās šo raktuvju vietās. Viņi nebija iedomājušies, ka tās piederējušas milzu zivīm, kuras pirms kādiem 350 miljoniem gadu peldējušas seklā siltā jūrā, kas klājusi Latvijas un kaimiņzemju teritoriju, reizēm rāpojušas pa jūras dibenu un sausā laikā varbūt pat ierakušas dūnās gluži kā to tagadējās radnieces Čadezerā un citos ezeros Āfrikas sausajos apgabalos.

Ko Kupravas raktuves ir devušas zinātnei? Pirmkārt, iespēju paleontoloģiski datēt Kupravas ridas ģeoloģisko vecumu, izsekot tās veidošanās, organismu dzīves un bojāejas apstākļus.

Otrkārt, ļāva konstatēt, ka Lodes seno zivju atradne nav vienīgā, jo Baltijas ģeoloģiskajā vēsturē atkārtoties attiecīgi ģeoloģiskie apstākļi, kādos atkārtoti veidojušās īpaša Lodes tipa seno zivju paleobiocenozes un kapsētas.

Tiesa, šodien vēl ir pārāgri par to sīkāk spriest, jo pētījumi jāturpina.

1919.—PADOMJU LATVIJAS GADS

V. Bērziņš

RĪGAS PROLETARIĀTA VAROŅDARBS

Par Rīgas proletariāta varoņdarbu P. Stučka nosauca uzvaras vainagoto strādnieku bruņoto sacelšanos 1919. gada 3. janvārī, kad, 2. latviešu strēlnieku padomju brigādes daļām vēl atrodoties Ropažu apkaimē, pilsētas darbaļaudis pašai aizliedzīgi iesaistījās cīņā, lai padziotu vācu okupantu karaspēka atliekas, baltgvardus un vēl vienu buržuāzijas cerību — ostā noenkurojušos angļu kara kuģus. Strādnieku revolucionārais entuziasms, gatavība neželot spēkus Lielā Oktobra ideju uzvarai tobrīd lika viņiem ķērties pie ieročiem, ierakstot slavas pilnu lappusi Rīgas strādnieku šķiras vēsturē.

Strādnieku bruņotā sacelšanās Rīgā bija rūpīgas sagatavošanās darba rezultāts, kurš tika aizsākts Latvijas Sociāldemokrātijas CK un Rīgas komitejas vadībā tūlīt pēc LSD 17. konferences 1918. gada novembra otrajā pusē. Izveidotā Latvijas un Rīgas Kara revolucionārā komiteja (J. Mirāms, J. Šilfs-Jaunzems, J. Zirņītis, J. Zukovskis, O. Dzenis, A. Mieziš, K. Krastiņš, V. Zile, F. Šneiders u. c.) izstrādāja sīku sacelšanās sagatavošanas un realizēšanas plānu, organizēja strādnieku kaujas vienības (pavisam to Rīgā bija 18 ar 12—20 kaujiniekiem katrā), ieroču vākšanu, kaujinieku militārās apmācības, rūpējās par sanitāru sagatavošanu, savlaicīgu pretinieka spēku un to izvietoējuma izlūkošanu. Tieši bruņotās sacelšanās priekšvakarā operatīvais štābs (J. Zukovskis, J. Šilfs-Jaunzems un O. Dzenis) izvirzīja konkrētus uzdevumus kaujinieku grupām par svarīgāko objektu ieņemšanu un apsargāšanu. Rēķinoties, ka okupanti un baltgvardi, iespējams, mēģinās noturēties Pārdaugavā, nedaudz vēlāk nodibināja īpašu Pārdaugavas Kara revolucionāro komiteju.

Cauri Rīgai atkāpās vācu 8. armijas atliekas un pie Inčukalna strēlnieku sakautie landesvēristi. Uz Jelgavu ar vilcieni steidzīgi izbrauca Latvijas buržuāziskās pagaidu valdības locekļi, pa šoseju uz turieni devās visai retā latviešu baltgvardu kolonna. 1919. gada 2. janvāra pievakarē, kad Rīgas ielās parādījās bruņotu strādnieku kaujinieku pulciņi, vairākās vietās izraisījās sadursmes ar okupantu kareivjiem un baltgvardiem. Taču visumā vakars pagāja mierīgi.

Sasprindzinājums pieauga līdz ar tumsas iestāšanos. Izšķirošie notikumi norisinājās naktī un nākamā rīta agrumā. Tad saskaņā ar izstrādāto plānu kaujinieku grupām vajadzēja ieņemt pilsētas centru. Izpildot sacelšanās operatīvā štāba rīkojumu, lielāka kaujinieku vienība steidzās ieņemt galveno staciju. Tur atradās ienaidnieka bruņuvilciens. Okupanti negribēja pieļaut, ka bruņuvilciens nonāktu sacēlušos strādnieku rokās. Vairākās vietās saspriecinājuši sliedes, lai neļautu bruņuvilcienam aizbraukt, kaujinieki sīkstā cīņā guva virsroku pār vācu kareivjiem. Bruņuvilciena sagrābšana bija liels panākums, tas cēla kaujinieku jau tā možo noskaņojumu un mudināja rīkoties vēl aktīvāk. Kaujas sākās arī Rīgas ielās, galvenokārt Vecpilsētā vai tās tuvumā. Tiesa, ne jau visur izdevās tik sekmīgi izpildīt operatīvā štāba izvirzītos uzdevumus. Kad kaujinieku grupa atsteidzās pie pilsētas elevatora, lai neļautu iznīcināt pārtikas produktus, tad sastapa tur spīvu pretsparu. Pie elevatora notika pati asiņainākā sadursme, kurā krita sešpadsmit kaujinieku, nespējot diemžēl nosargāt elevatoru no izlaupišanas. Vēlāk aculiecinieki stāstīja, ka visapkārt mētājušies ar durkļiem sadurti un sagraizīti maisi, bet izbārstītie milti un cukurs krāsojis asinīm un dubļiem.

Sadursmes notika arī pie 2. pilsētas (tagad — A. Upīša LPSR Valsts Akadēmiskā drāmas) teātra, pie arsenāla, pie muitas dārza u. c. Angļu matrožu patruļas, kas vēl nesen bija sastopamas Rīgas ielās, nekur vairs nebija redzamas — viņu karakuģi steidzās atstāt Rīgas ostu. Okupanti un baltgvardi atkāpjoties aizdedzināja Rīgas Vācu teātri (tagad — LPSR Valsts Akadēmiskais operas un baleta teātris). Nodega gan tikai teātra piebūve ar vērtīgu rekvizītu krājumu. Pašu ēku izdevās paglābt no liesmu mēlēm.

Ataustot ritam, Rīgas kaujinieki bija ieņēmuši pastu,

telegrāfu, policijas iecirkņus. Taču cīņa vēl nebija galā. Apšaudišanās un bruņotas sadursmes ar atejošām okupantu vienībām un baltgvardiem turpinājās, īpaši Daugavas kreisajā krastā — Āgenskalna tirgus apkārtnē, Slokas ielā, uz Jelgavas šosejas. Starp citu, Pārdaugavas kaujiniekiem pēc kādas sadursmes, kurā krita vairāki vācu vīrsnieki, bet viens tika saņemts gūstā, izdevās iegūt pretinieka dokumentus līdz ar norādījumu nesaudzīgi izrēķināties ar boļševikiem. Pārdaugavieši atņēma ienaidniekam arī vairākus lielgabalus, tāpat kravas un vieglos automobiļus, kas deva iespēju noorganizēt motorizēto grupu.

Ļoti svarīgi bija neļaut uzspridzināt tiltus pār Daugavu, ko okupantu pavēlniecība un baltgvardi par katru cenu gribēja izdarīt, līdz ar to atgriežot Pārdaugavu no pilsētas centra. Ja nodoms izdotos, grūtā stāvoklī nonāktu Pārdaugavas kaujinieki. Tāpēc pie tiltiem norisinājās sīksta cīņa, kas turpinājās arī 3. janvāra pievakarē, kad Rīgas centru jau pilnīgi kontrolēja sacēlušies strādnieki. Piepeši kaujinieki ieraudzīja no centra puses strauji tuvojošos kavalēristus. Tie bija 2. latviešu kavalērijas divīziona jātnieki, kas aulēkšiem pa Aleksandra (tagad Leņina) ielu steidzās uz tiltiem... Cīņa bija izšķirta. Tiesa, Pārdaugavā atsevišķās vietās apšaudišanās turpinājās vēl nākamajā dienā, bet tas lietas būtību nemainīja: pār Rīgu kopš 1919. gada 3. janvāra vakara plivoja sarkanais revolūcijas karogs.

Dz. Paeglīte, S. Ziemeļis

CEĻA RĀDITĀJS

Vēsturē ir notikumi, kas līdzīgi ceļa rādītājiem atzīmē darbaļaužu varonīgo cīņu sasniegumus un norāda jauna cīņu un darba cēliena galvenos uzdevumus. Viens no šādiem notikumiem Latvijas revolucionāro cīņu vēsturē ir Apvienotās Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju I kongress, kas notika Rīgā 1919. gadā no 13. līdz 15. janvārim.

Kongress notika laikā, kad Padomju Krievijā pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas proletariāts jau bija iekarojis varu, kad revolucionārās cīņas ceļu arvien noteiktāk uzsāka daudzu citu zemju darbaļaudis.

1919. gada janvāra sākumā visā atbrīvotajā Latvijas daļā notika kongresa delegātu vēlēšanas. Līdz ar delegātu vēlēšanām vietējās padomes apsprieda jautājumu par Padomju Latvijas konstitūciju, lai delegāti varētu kongresā izteikt vēlētajū norādījumus.

Rīgas Strādnieku deputātu padome uz kongresu ievēlēja 40 delegātus. Viņu vidū bija P. Stučka, J. Bērziņš-Ziemeļis, J. Daniševskis, R. Endrups, R. Eihe, J. Krūmiņš-Pilāts, K. Pētersons, F. Roziņš.

LSD Vidienas organizācijas komiteja uzsaukumā sakarā ar gatavošanos kongresam rakstīja: «13. janvārī Rīgā tiek sasaukts Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku kongress, kurš noteiks Padomju Latvijas pašvaldības veidu un vadošo iestāžu sastāvu. Gatavojieties uz to un sūtiet savus pārstāvjus. Sūtiet noteiktus un pārliecinātus savas šķiras aizstāvjus, komunistus!» Delegācijā, kas pārstāvēja Valmieras strādniekus, bija A. Kalniņa, K. Vārpiņa, E. Ozoliņš, J. Vinters un K. Zamariters. Tā bija īsta jauniešu delegācija, kas it kā simbolizēja to jauneklīgo enerģiju, ar kuru Latvijas darbatauta lika pamatus Padomju Latvijai.

Cēsu apriņķa Strādnieku un bezzemnieku padome, gatavojoties kongresam, atzina, ka «... Latvijas Strādnieku un bezzemnieku valdības uzbūvē jāņem par pamatu Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas Konstitūcija, piemērojot to Latvijas apstākļiem». Par delegātiem uz kongresu Cēsu apriņķa pārstāvji ievēlēja J. Vilku, J. Merginu, V. Ozolu, P. Uztupu un citus.

Valkas strādnieku delegātu vidū bija J. Birkenfelds, D. Francmane, H. Leimanis, A. Saulīte.

Savus delegātus uz kongresu sūtīja arī Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes apriņķu darbaļaudis.

Kurzemē vēl turpinājās cīņas. Bauskā, Dobelē, Jelgavā, Kandavā, Talsos un Tukumā padomju vara nodibinājās kongresa priekšvakarā. Liepāja un Ventspils vēl atradās kontrrevolucionāro spēku rokās. Un tomēr delegāti uz kongresu tika ievēlēti arī no visiem Kurzemes apriņķiem.

Kongress pārstāvēja visas Latvijas darbaļaudis, un tam bija neapstrīdamas tiesības lemt Latvijas darbaļaužu vārdā. Tas notika tagadējā Operas un baleta teātra namā. Kongresa atklāšanā bija klāt 569, bet pavisam uz kongresu ieradās 705 delegāti.

Kongresa pirmā sēde sākās 13. janvārī plkst. 20.00. To

atklāja Padomju Latvijas valdības priekšsēdētājs P. Stučka. Par kongresa priekšsēdētāju ievēlēja P. Stučku, par goda priekšsēdētājiem — V. I. Ļeņinu, Vācijas strādnieku kustības vadītājus R. Luksemburgu un K. Lībknehtu, Amerikas proletariāta pārstāvi J. Debsu un Anglijas proletariāta pārstāvi Dž. Maklīnu.

Kongresā plašu ievadrunu teica P. Stučka. Viņš raksturoja Latvijas strādnieku šķiras varonīgo cīņu un godināja kritušos, kas atdevuši dzīvību cīņā par padomju varu. P. Stučka atgādināja, cik liela nozīme Latvijas atbrīvošanā bijusi varonīgajam Krievijas proletariātam.

Kongresa delegātu sirsnīgi sveikts, runāja Viskrievijas Centrālās Izpildkomitejas priekšsēdētājs J. Sverdlovs. Viņš uzsvēra krievu un latviešu proletariāta ciešās vienotības milzīgo nozīmi.

«... Ne ar vienu citu pasaules daļu mēs neesam tik cieši saistīti, kā saistīti mēs ar Sarkanu Latviju. Tūkstoši no labākajiem biedriem, kas no Vācijas imperiālisma pulkiem tika izdzīti no šejienes, tika Krievijā uzturēti vienkopus — un viņi gāja ar mums, un ne ar ko mēs neesam tā saistīti kā ar Latvijas strēlniekiem.»

Kongress saņēma daudzus apsveikumus un novēlējumus no darbaļaudīm Latvijā un citās padomju republikās, no Sarkanās Armijas pārstāvjiem, Padomju Republikas visu Bruņoto Spēku virspavēlnieka J. Vācieša un kara komisāra J. Fabriciusa.

14. janvārī kongresa sēdes nenotika: delegāti piedalījās kontrrevolucionārā terora upuru un kritušo bruņotās sacelšanās dalībnieku apbedīšanā Esplanādes laukumā, kuru pārdēvēja par Komunāru laukumu. Vietā, kur atradās komunāru kaps, tagad ir piemiņas akmens, bet kritušo cīnītāju mirstīgās atliekas buržuāzijas kundzības gados tika pārvestas uz vietu, kas mums tagad nav zināma.

15. janvāra sēdē referātu par Padomju Latvijas valdības darbību nolasīja tās priekšsēdētājs P. Stučka. Viņš pievērsa delegātu uzmanību pārtikas jautājumam, cīņai pret iekšējo un ārējo kontrrevolūciju, strādnieku nodrošinājumam ar darbu.

Konstitūcijas komisijas uzdevumā referēja J. Daniševskis un P. Stučka. J. Daniševskis raksturoja Padomju Latvijas likumdevējas un izpildu varas orgānus, to attiecības un kompetences. P. Stučka norādīja, ka Padomju Latvijas Konstitūcijas projekta pamatā likta Krievijas Sociālistiskās

Federatīvās Padomju Republikas Konstitūcija, izdarot tajā dažus grozījumus atbilstoši Latvijas apstākļiem.

Konstitūcijas projektu kongress pieņēma vienbalsīgi.

Konstitūcijas pirmais pants noteica, ka «Apvienotā Latvija ir sociālistiska Padomju Republika». Par augstāko varas orgānu noteikts Apvienotās Latvijas Strādnieku deputātu padomju kongress. Kongress ievēlē Centrālo Izpildkomiteju 60 locekļu sastāvā. Tā no sava vidus ievēlē Latvijas Padomju valdību, kas vienlaikus ir arī Centrālās Izpildkomitejas Prezidijs.

Valdības sastāvā bija 11 locekļi.

Kongress vienbalsīgi pieņēma rezolūciju par attieksmi pret Padomju Krieviju. Rezolūcijā uzsvērts, ka Latvijai ar Padomju Krieviju jādzīvo visciešākajā savienībā un kopīgi jācīnās pret ārzemju imperiālistiem.

Referātu par agrāro jautājumu zemkopības komisāra F. Roziņa slimības dēļ nolasīja P. Stučka. Kongress pieņēma P. Stučkas priekšlikumu un apstiprināja 1917. gada 29.—31. decembrī notikušajā Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomju kongresā pieņemto rezolūciju, pasludināja privātipašuma atcelšanu uz zemi. Tā kļuva par visas tautas īpašumu.

Kongress ievēlēja 60 Latvijas Centrālās Izpildkomitejas locekļus un 20 locekļu kandidātus. Par Latvijas Centrālās Izpildkomitejas goda locekļiem ievēlēja V. I. Ļeņinu, J. Sverdlovu un citus izcilus KPFSR darbiniekus.

Pēc kongresa uz pirmo sēdi sanāca Padomju Latvijas Centrālā Izpildkomiteja un ievēlēja Prezidiju, kas saskaņā ar Konstitūciju bija Latvijas Padomju valdība. Par CİK Prezidiju un Padomju valdības locekļiem ievēlēja P. Stučku, F. Roziņu, J. Bērziņu-Ziemeli, D. Beiku, J. Daniševski, R. Endrupu, O. Kārkliņu, K. Krastiņu, J. Silfu-Jaunzemu, J. Lencmani un K. Pētersonu.

Pilsētu un lauku darbaļaudis apsprieda un atbalstīja kongresa lēmumus.

Apvienotās Latvijas Padomju I kongress rezumēja panākumus, ko bija guvuši Latvijas darbaļaudis kopā ar Padomju Krievijas citu tautu darbaļaudīm Komunistiskās partijas vadībā cīņā pret muižniekiem un kapitālistiem. Pieņemdams pirmo Latvijas padomju Konstitūciju, kongress likumiski nostiprināja padomju valsts iekārtas pamatus Latvijā.

Apvienotās Latvijas Padomju I kongress ievadīja sociā-

listisko celtniecību un izraisīja plašu darbaļaužu masu radošo iniciatīvu.

Kongresa delegātu runās un lēmumos izpaudās Latvijas darba tautas draudzīgā attieksme pret citu zemju tautām, it sevišķi pret krievu tautu, ar kuru Latvijas strādnieku šķiru saistīja ilgā kopīgā cīņa pret patvaldību.

Kongresa delegāti, pieņemdami komunistu ieteiktās rezolūcijas, vēl ciešāk saliedējās ap Komunistisko partiju, kas vadīja darba tautu cīņā par sociālistiskās revolūcijas uzvaru.

V. Bērziņš

LATVIJAS SOCIĀLISTISKĀ PADOMJU REPUBLIKA

1919. gadā sarežģītā starptautiskā situācijā un grūtos pilsoņu kara apstākļos cīņā pret ārzemju interventiem un baltgvardiem latviešu darba tauta un sarkanie strēlnieki revolucionārās Latvijas Sociāldemokrātijas vadībā radīja savu proletariāta diktatūras valsti — Padomju Latviju. Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika, kam pamatus lika Apvienotās Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju I kongress, bija tautas ilgu piepildījums, likumsakarīgs rezultāts tām grūtajām un ilgstošajām cīņām pret ekspluatāciju, patvaldību un visiem citiem vecās iekārtas balstiem, kuras latviešu strādnieki un lauku darbaļaudis izcīnīja kopā ar krievu, ukraiņu, lietuviešu, igauņu u. c. darbaļaudīm gan 1905.—1907. gadā, gan Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas laikā. Lielā Oktobra uzvara un Padomju Krievijas nodibināšana bija noteicošais faktors, kas deva iespēju Latvijas strādniekiem, bezzemniekiem un strēlniekiem pēc vācu okupantu un baltgvardu padzišanas «celt savu darba pili».

Starptautiskā imperiālisma neatlaidīgie centieni iegūt izdevīgo Baltijas placdarmu, lai tieši apdraudētu KSFPR, liedza Latvijas Sociālistiskajai Padomju Republikai kaut vienu miera dienu. Jau 1919. gada janvārī, minētā Apvienotās Latvijas padomju I kongresa laikā, tai nācās sadalīt savus bruņotos spēkus — galvenokārt latviešu strēlnieku pulkus, kas kļuva par pamatu Padomju Latvijas armijai, — cīņām divās frontēs, jo, turpinoties Kurzemes atbrīvošanai, no ziemeļiem draudus radīja Antantes imperiālistu atbalstītie un apgādātie igauņu baltgvardi. Ap-

rīli esošajām pievienojās vēl trešā fronte — pret poļu baltgvardiem, kuri pēc Viļņas sagrābšanas laužās uz Daugavpili. Kontrrevolūcijas panākumi Igaunijas un Lietuvas teritorijā radīja tādu stāvokli, ka Padomju Latvija, sīkstī aizstāvoties pret aizvien augošiem pretinieka spēkiem un turpat piecus mēnešus stingri nosargājot Baltijas centrālo daļu ar tās lielāko rūpniecisko un kultūras centru — Rīgu, vienlaikus aizstāvēja padomju varas kopējās intereses rietumos. Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika tur bija viens no priekšējiem bastioniem.

Mūsdienās, raugoties no aizvadīto sešu gadu desmitu distances, jāsecina, ka neilgajā laikā padomju vara Latvijā paveica daudz, bet, runājot par iecerēm, varam piebilst, ka tās tam laikam bija patiešām grandiozas. Rīgā un citās republikas pilsētās cita pēc citas atsāka ražošanu rūpnīcas un fabrikas, par kuru patiesajiem saimniekiem kļuva strādnieki. Nacionalizētās bankas apvienoja LSPR Tautas bankā. Tūkstošiem strādnieku no jauna dabūjot darbu, strauji samazinājās vācu okupācijas laikā plaši pieaugušais bezdarbs, kas praktiski līdz 1919. gada maija sākumam tika likvidēts. Latvijas Padomju valdība daudz darīja grūtā pārtikas stāvokļa uzlabošanā. Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas Apgādības padome, organizējot pārtikas līdzekļu uzskaiti un sadali republikā, centralizējot sarkanarmiešu un iedzīvotāju apgādi, iepirka maizes labību u. c. pārtikas produktus Padomju Ukrainā, kaut arī šo smago problēmu diemžēl nespēja pilnīgi atrisināt.

Padomju vara Latvijā, kā norādīja Latvijas Padomju valdības priekšsēdētājs P. Stučka, jau no savas pastāvēšanas pirmajām dienām uzņēma kursu uz sociālismu. Domājot par Latvijas rūpniecības enerģētisko bāzi, tautas saimniecības elektrifikāciju, Latvijas Padomju valdība saziņā ar KSFP R Tautas Komisāru Padomi gatavojās hidroelektrostacijas celtniecībai uz Daugavas pie Doles salas, apmēram turpat, kur tagad atrodas V. Ī. Ļeņina Rīgas HES, kura, kā zināms, tika uzcelta ar brālīgo padomju republiku palīdzību. Arī toreiz hidroelektrostaciju gatavojās kopīgi celt Padomju Latvija un Padomju Krievija. Kad 1919. gada 7. martā Rīgas Strādnieku deputātu padomes izpildkomitejas sēdē tika izlemts, kādi priekšdarbi veikami, un tika izveidota «Daugavbūves» pārvalde un apstiprināts projekts, varēja sākties celtniecības darbi. Ievērojot

tālaika praktiskās un tehniskās iespējas, hidroelektrostaciju bija paredzēts uzbūvēt 10 gados un pēc tam elektrificēt arī Rīgas mezgla dzelzceļus turpat 300 km kopgarumā.

Ierindā stājās republikas mūsdienu rūpniecības flagmanis — VEF, daudzsološas perspektīvas ķīmijas izmantošanā daudzās tautas saimniecības nozarēs pavēra izveidotās ķīmijas laboratorijas pirmie darba rezultāti.

Lai šīs ieceres īstenotu, Padomju Latvijai bija nepieciešami izglītoti kadri. Tos vajadzēja sagatavot jaundibinātajai Latvijas Augstskolai.

Lieli pārkārtojumi notika tautas izglītības, kultūras un veselības aizsardzības jomā. Vienotajai darba skolai kļūstot par tautas izglītības sistēmas pamatu, nācās gādāt par vispārēju septiņgadīgu izglītību visiem skolas vecuma jauniešiem, apsvērt tālākas izglītības iespēju nodrošināšanu. Strauji palielinājās skolēnu skaits. Rīgā un citur jau ziemas mēnešos skolās tika izdarīti neatliekamie remontdarbi, tika darīts viss iespējamais, lai mācību process noritētu bez traucējumiem. Par to nenogurstoši rūpējās J. Bērziņa-Ziemeļa vadītais Tautas izglītības komisariāts.

Ar aktīvu demokrātiskās intelīģences līdzdalību Latvijas Sociālistiskajā Padomju Republikā tika risinātas pēc satura jaunās — sociālistiskās kultūras problēmas. Daudzu ieceru autors un īstenotājs bija plaši pazīstamais rakstnieks A. Upīts, kurš Tautas izglītības komisariātā vadīja Mākslas nodaļu. Teātru, koncertu, kā arī toreiz tik populāro koncertmītiņu programmas skatītājus un klausītājus ietekmēja ar laikmetam atbilstoši pārdomātiem uzvedumiem un skaņdarbiem, propagandējot sociālistiskās revolūcijas diženās idejas, nepieciešamību aizstāvēt jauno sabiedrisko iekārtu, būt uzticīgiem proletāriskajam internacionālismam. Lielu audzinošu darbu veica preses izdevumi. Tālejoši plāni bija marksisma-ļeņinisma klasiķu darbu, kā arī pasaules progresīvās literatūras redzamāko autoru darbu tulkošanā un izdošanā.

Latvijas Padomju valdība kopš savas darbības sākuma realizēja daudzus pasākumus, lai uzlabotu darbaļaužu, vispirms pilsētas strādnieku, darba un dzīves apstākļus. Sai nolūkā vairākkārt paaugstināja darba algas, pārkārtoja dzīvokļu fonda sadalījumu utt. Atbilstoši pamatšķiras intereses padomju vara risināja sociālās apgādes jautājumus, rūpējās par sarkanarmiešu ģimeņu nodrošināšanu.

Visus pārkārtojumus līdz ar jauncelsmes darbu Latvijas Sociālistiskajā Padomju Republikā vajadzēja veikt grūtos nevienlīdzīgas bruņotas cīņas apstākļos. Imperialistiskās lielvalstis un pašmāju kontrrevolucionāri nežēloja spēkus un līdzekļus, lai apspiestu padomju varu Latvijā. Uguns loks ap Padomju Latviju savilkās arvien ciešāks. Sīvas cīņas notika gan Kurzemē, gan Vidzemē. 1919. gada pavasarī Padomju Latvijas armijai visas rezerves bija izsīkušas. Padomju Krievija, kurai tolaik nācās sasprindzināt spēkus, lai apturētu un pēc tam sakautu Kolčaka baltgvardus Austrumu frontē, nespēja sniegt pietiekamu palīdzību.

Stratēģiski ārkārtīgi neizdevīgā situācijā Padomju Latvija un tās armija nonāca 1919. gada marta otrajā pusē, kad fon der Golca vadītajam vācu kontrrevolucionārajam karaspēkam un baltgvardiem izdevās sagrābt Tukumu un Jelgavu un pievirzīties tuvu Rīgai. Vēl divus mēnešus Padomju Latvijas armija turpināja paš aizliedzīgi aizstāvēt republikas centrālo daļu, taču pēc Rīgas krišanas 22. maijā sakarā ar kontrrevolūcijas triecieniem pret nepietiekami nosegtajiem flangiem bija spiesta atkāpties uz jaunām aizsardzības pozīcijām Latgalē. Latvijas austrumu daļā padomju vara tika nosargāta līdz 1920. gada janvārim. Tad jauns kontrrevolūcijas uzbrukums apspieda padomju varu arī šajā Latvijas novadā. 1920. gada 13. janvārī Latvijas Padomju valdība nodeva savas pilnvaras LKP Centrālajai Komitejai, kura turpmākos divus gadus desmitus pagrīdē vadīja darba laužu cīņu par padomju varas atjaunošanu Latvijā. Kā zināms, šī cīņa vainagojās ar uzvaru 1940. gada vasarā, kad mūsu republikā tika atjaunota padomju vara un Padomju Latvija kļuva pilntiesīga lielās padomju republikas locekle.

R. Treijs

LKP SATVERSMES KONGRESS

1919. gada 1. marta pēcpusdienā latviešu strēlnieku centrālajā klubā «Sarkanais strēlnieks», kas bija iekārtots bijušās Rīgas Latviešu biedrības telpās Sverdlova (tag. Merķeļa) ielā 13, pulcējās LKP VI kongresa delegāti. Skali aplausi pāršalca zāli, kad plkst. 17.40 pie prezidija galda

parādījās partijas veterāns Pēteris Stučka. Atklājis kongresu un CK vārdā apsveicis tā delegātus, viņš īsā uzrunā aizrādīja, ka latviešu proletariāta partijas kongresi ir sanākuši dažādos — gan nelegālos, gan legālos apstākļos, bet šis kongress ir pirmais, kas pulcējies pēc proletariāta diktatūras pasludināšanas Latvijā.

Gatavojoties šim svarīgajam notikumam, «Cīņa» rakstīja: «No vajātas, nelegālas cīņas organizācijas mūsu partija ir tapusi par atklātu un pie tam par valdošu partiju... Sakarā ar to vajadzīgas radikālas pārgrozības tiklab partijas programmā, kā arī organizācijas uzbūvē un taktikā.» Šos un vairākus citus jautājumus arī apsprieda kongresa 139 delegāti, kas lēma vairāk nekā septiņarpus tūkstoš LKP biedru vārdā.

Līdz 1919. gadam visiem bija labi pazīstama Latvijas Sociāldemokrātija. Pirmā pasaules kara laikā Rietumeiropas sociālšovinistu nodevības dēļ sociāldemokrātijas vārds tika galīgi sakompromitēts. Tāpēc Krievijas bolševiki, pēc V. I. Ļeņina iniciatīvas, jau 1918. gadā atteicās no šā vārda. Pēc viņu parauga latviešu bolševiki savā VI kongresā nolēma atņemt veco nosaukumu un turpmāk saukties par Latvijas Komunistisko partiju. Svarīga vēl viena detaļa. Delegāti nenosauca šo kongresu par LKP I kongresu, bet gan turpināja iepriekšējo LSD kongresu numurāciju.

Kad 1906. gadā Latvijas sociāldemokrātiskās organizācijas iekļāvās KSDSP sastāvā, Ļeņina partijas programma kļuva obligāta arī latviešu sociāldemokrātiem. 1917. gadā tā tika izpildīta, un KK(b)P VIII kongress gatavojās pieņemt jaunu programmu. Tāpēc LKP VI kongress, apspriedis programmas jautājumu, vienbalsīgi pieņēma rezolūciju, kurā bija teikts: «Atzīt turpmāk par Latvijas Komunistiskās partijas programmu to, kura galīgā veidā tiks pieņemta Krievijas Komunistiskās partijas VIII kongresā.»

LKP VI kongress apstiprināja jaunus partijas statūtus. To pirmajā paragrāfā bija teikts: «Latvijas Komunistiskā partija ir Krievijas Komunistiskās partijas sastāvdaļa. Viņas darbības rajons ir Latvija.» Jautājumā par to, kas var būt partijas biedrs, LKP statūti konsekvēnti ievēroja Ļeņinisko principu: «Par Latvijas Komunistiskās partijas biedru skaitās katrs, kas 1) aktīvi piedalās partijas programmas īstenošanā; 2) atzīst tās taktiku un padodas statūtu noteikumiem; 3) piedalās un darbojas partijas vie-

tējā organizācijā un nomaksā biedru naudas.» Kongress apstiprināja arī LKP Darba jaunatnes savienības statūtus un Padomju Latvijas armijas partijas organizācijas uz-
būves noteikumus.

Kongresa darba kārtībā bija arī jautājums par Komunistisko Internacionāli, jo 1919. gada 2. martā Maskavā darbu sāka šās organizācijas dibināšanas kongress. Pēc F. Roziņa referāta Latvijas komunistu forums nosūtīja Komunistiskās Internacionāles I kongresam telegrammu, kurā kvēli apsveica starptautiskā proletariāta cīņas organizācijas pamatlicējus.

Līdztekus principiālo partijas politisko un organizatorisko jautājumu apspriešanai LKP VI kongress lielu uzmanību veltīja partijas praktiskās darbības jautājumu izlemšanai. Lai tiktu skaidrībā par nākotnes uzdevumiem, vispirms vajadzēja novērtēt Centrālās Komitejas un Padomju valdības līdzšinējo darbību.

CK darbu kongress atzina vispār par pareizu. Noklausījis P. Stučkas ziņojumu par valdības darbu, kongress arī to novērtēja atzinīgi un aicināja valdību «enerģiski turpināt sociālistiskās Latvijas aizsardzības spēku stiprināšanu un Latvijas saimniecības pārbūvi uz sociālistiskiem pamatiem».

1918. gada decembrī Latvija bija kļuvusi par neatkarīgu Padomju republiku. Līdz ar to aktuāls bija jautājums par Latvijas attiecībām ar Padomju Krieviju un citām padomju republikām. Tāpēc kongresa dienas kārtībā bija ietverts jautājums: Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika.

Proletāriskā internacionālisma dziļi caurstrāvota bija delegātu vienbalsīgi pieņemtā rezolūcija. Pamatodamies uz leņiniskās nacionālās politikas principu par nāciju pašnoteikšanās tiesībām, kongress atbalstīja LSPR nodibināšanu. «Līdz tam laikam,» bija teikts lēmumā, «kad Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika ieplūdis jaunās Komunistiskās Internacionāles Padomju apvienībā, stāties visciešākos sakaros kā ar Krievijas Sociālistisko Padomju Republiku, tā arī ar Lietuvas, Baltkrievijas, Igaunijas un Ukrainas sociālistiskajām padomju republikām.»

Novērtējot kongresa vēsturisko nozīmi, P. Stučka 1919. gada 7. martā rakstīja «Cīņā»: *«No kongresa mēs šķīrāmies tajā tiešā ciešā pārliecībā, ka mēs ar sekmēm esam izveduši savu Komunistu partijas satversmes kongresu.»*

Ka mēs ejam turpmākām ciņām pretim tiešām «viens par visiem un visi par vienu».»

Starptautiskajai kontrrevolūcijai izdevās 1919. gadā apspiest padomju varu Latvijā. Taču tās spēkos nebija iznīcināt Latvijas Komunistisko partiju, kuras vadībā turpinājās latviešu darba tautas ciņa par padomju varas atjaunošanu. Latvijas Komunistiskās partijas slavenajā vēsturē jo nozīmīga vieta ir arī tās VI kongresam, kas vēlreiz apliecināja LKP ciešo vienotību ar Ļeņina partiju.

E. Pelkaus

LIEKOT PAMATUS SOCIĀLISTISKAJAI KULTŪRAI

Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija ievadīja jaunu laikmetu mūsu zemes un visas pasaules kultūrā. Oktobra revolūcijas izraisītie pārkārtojumi Padomju zemes tautu kultūrā bija tik dziļi, ka V. I. Ļeņins nosauca tos par sociālistisko kultūras revolūciju.

Lielajā padomju kultūras celtniecības darbā jau pirmajos mēnešos pēc Oktobra revolūcijas iekļāvās arī latviešu tauta neokupētajā Latvijas daļā. Vācu okupantu iebrukums šo darbu drīz vien pārtrauca, bet 1919. gadā, nodibinoties Latvijas Sociālistiskajai Padomju Republikai, jaunās kultūras veidošana strauji vērsās plašumā. Visas kultūras nozares atradās Padomju Latvijas Tautas izglītības komisariāta pārziņā, ko vadīja J. Bērziņš-Ziemeļis un viņa vietnieks E. Eferts-Kļusais.

Padomju Latvijā tika nodibināta bezmaksas vienota sociālistiska darba skola, kurā mācības notika dzimtajā valodā. Neraugoties uz saimnieciskajām grūtībām un partikas trūkumu, bija paredzēts skolēnus apgādāt ar apģērbi, apaviem, mācību līdzekļiem un ēdienu bez maksas. Skola tika atdalīta no baznīcas, mācīt reliģiju un izpildīt skolā reliģiskas ceremonijas bija aizliegts. Bija paredzēts uzsākt skolā politehnisko apmācību, tika plaši organizēts ārpusklases darbs. No iestādes, kur bērnus tiecās izaudzināt par valdošās šķiras kalpiem, tās interešu aizstāvjiem, skola kļuva par īstu «gaismas pili», kur skolēniem sniedza vispusīgas zināšanas, attīstīja viņu garīgās un fiziskās spējas, veidoja zinātnisku pasaules uzskatu un audzināja komunisma ideju garā. Skolu tīkls strauji paplašinājās. Ja 1917/18. mācību gadā Rīgā bija 558 klases ar 17 742 sko-

lēniem, tad uz 1919. gada 1. martu — 636 klases ar 23 020 skolēniem.

Tālejoši pasākumi tika veikti augstākās izglītības sistēmas pārkārtošanā. 1919. gada februārī uz Rīgas Politehniskā institūta bāzes nodibināja Padomju Latvijas Augstskolu. Padomju Latvijas augstskolu sistēmā ietilpa arī Rīgas Politehnikums.

1919. gada martā sākās Proletāriskās augstskolas organizēšana. Tajā bija paredzēta sabiedrisko zinātņu, dabas zinātņu, filoloģijas un vispārizglītojošā nodaļa. Proletāriskās augstskolas nodaļas bija paredzēts atvērt visos apriņķu centros. Smagā stāvokļa dēļ frontē Proletāriskā augstskola tā arī nepaspēja uzsākt darbu, bet tā sauktās strādnieku augstskolas (vakara kursi) 1919. gada sākumā darbojās daudzos Latvijas apriņķu centros un pat pagastos. 12. maijā sāka darboties R. Luksemburgas Augstākie proletāriskie kursi Daugavpili ar humanitāro un dabas zinātņu fakultāti. Ļoti liela nozīme strādnieku un zemnieku masu sabiedriski politiskā un kultūras līmeņa celšanā bija strādnieku klubiem. Pie klubiem organizēja lasītavas, bibliotēkas, zinātniskus pulciņus, mākslinieciskās pašdarbības pulciņus. Klubu darbā iesaistījās labākie partijas propagandisti, literatūras, mākslas un zinātnes darbinieki.

Padomju Latvijas valdība paredzēja izveidot Latvijas centrālo bibliotēku un arhīvu. Lielu vērību pievērsa grāmatu izplatīšanai. Literatūras izdošanu pārņēma valsts. Pirmo reizi Latvijas darbaļaudīm kļuva legāli un plaši pieejami K. Marksa, F. Engelsa, V. I. Ļeņina darbi. Izdeva daudz grāmatu un brošūru par aktuālām politikas, sociālisma celtniecības problēmām un populārzinātniskiem jaunākajumiem. Sāka organizēt daļēji literatūras klasikas — E. Veidenbauma, J. Raiņa, A. Upīša, M. Gorkija, H. Manna, A. Barbisa, M. Andersena-Nekses darbu izdošanu.

Partija un valdība lielu uzmanību pievērsa literatūras attīstībai. Gan dzejā, gan prozā latviešu revolucionārie vārda mākslas meistari — L. Paegle, A. Upīts, A. Arājs-Bērce, E. Eferts-Klusais, A. Brūklenājs u. c. aicināja tautu uz cīņu par darbaļaužu Latviju. Kvēlu vēlēšanos atgriezties dzimtenē, iesaistīties sociālisma celtniecībā savos darbos izteica dižais pamatšķiras dzejnieks Rainis, kurš at-radās emigrācijā Šveicē. Kara apstākļu dēļ šai dzejnieka vēlmei 1919. gadā tomēr nebija lemts piepildīties.

Radošs pacēlums Padomju Latvijā 1919. gadā bija vērojams mākslā. Saskaņā ar Latvijas Padomju valdības dekrētiem tika nacionalizēti teātri, muzeji, likti pamati jaunu mākslas iestāžu veidošanai. Rīgā nodibināja Padomju Latvijas Operas teātri (tagadējo ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvoto Valsts Akadēmisko Operas un baleta teātri) un Padomju Latvijas Strādnieku teātri (tag. A. Upīša LPSR Valsts Akadēmisko Drāmas teātri). Teātra repertuārā iekļāva Raiņa, A. Upīša, M. Gorkija u. c. revolucionāro rakstnieku darbus. Strauji attīstījās latviešu mūzikas kultūra. Komponists A. Kalniņš 1919. gadā uzrakstīja pirmo latviešu operu «Baņuta».

Liela rosme valdīja tēlotājā mākslā. Valsts aizsardzībā tika pārņemti kultūras pieminekļi, aizliegta mākslas priekšmetu izvešana uz ārzemēm. Uz Rīgas pilsētas Mākslas muzeja bāzes sāka darboties Padomju Latvijas Mākslas muzejs. Tika apzināti un vākti mākslas priekšmeti, kas atradās muižās, pamestās lauku mājās un dzīvokļos. Padomju valdība uzņēmās rūpes par mākslas darbu idejiskā un profesionālā līmeņa celšanu, par jaunu talantu audzināšanu. Tika veikti priekšdarbi Mākslas akadēmijas dibināšanai. Tika organizētas vairākas mākslas izstādes, kurās piedalījās redzami mākslinieki E. Brencēns, P. Kundziņš u. c. Daudzi latviešu mākslinieki (J. Tilbergs, K. Zāle, T. Zaļkalns u. c.), kas šajā laikā dzīvoja Petrogradā, piedalījās Ļeņina «monumentālās propagandas» plāna īstenošanā, radot pieminekļus izciliem pagātnes revolucionāriem un demokrātiem. Daudz radošu ieceru šai laikā radās arī plakādistiem, grāmatu ilustratoriem, lietišķās un dekoratīvās mākslas meistariem.

Sociālistiskās kultūras veidošanu Padomju Latvijā pārtrauca interventu iebrukums, taču pieredze, kas bija uzkrāta neilgajā padomju varas pastāvēšanas laikā, lieti noderēja, īstenojot kultūras revolūciju Latvijā pēc padomju varas atjaunošanas 1940. gadā.

J. Porietis

MŪSU UNIVERSITĀTEI 60 GADU

Sogad 8. februārī 60. gadskārta apert mūsu republikas vadošajai mācību iestādei — ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotajai Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātei. Pie tās šūpuļa stāvēja

pirmās Latvijas Padomju valdības priekšsēdētājs Pēteris Stučka un izglītības komisārs Jānis Bērziņš (Ziemeļi), kuri parakstīja dekrētu par Latvijas Augstskolas nodibināšanu.

Universitāti izveidoja uz Rīgas Politehniskā institūta bāzes, un tās 5 nodaļu (fakultāšu) 23 katedrās strādāja tādi pazīstami zinātnieki kā A. Buholcs, A. Bušmanis, V. Fišers, A. Kirhenšteins, P. Lejiņš, A. Lepiks u. c., rektora pienākumus izpildīja P. Valdēns. Jau marta beigās tikko nodibinātajā augstskolā bija iesaistīti 3078 studenti, no kuriem 71% bija strādnieki vai to bērni.

Pēc padomju varas krišanas Latvijas Augstskola pastāvēja kā Latvijas Universitāte (LU) ar Arhitektūras, Inženierzinātņu, Mehānikas, Ķīmijas, Lauksaimniecības, Medicīnas, Veterinārmedicīnas, Matemātikas un dabaszinātņu, Tautsaimniecības un tiesību zinātņu, Filoloģijas un filozofijas un Teoloģijas fakultātēm. Arvien pieaugošā lekciju nauda, nepieciešamība studijas apvienot ar darbu, lai nodrošinātu eksistences līdzekļus, noveda pie tā, ka no buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas divos gadu desmitos LU uzņemtajiem 23 438 studentiem to nobeidza tikai 6841 jeb 29%.

Tādi progresīvi noskaņoti darba studenti kā E. Abzalons, K. Abzalons, A. Čildermanis, B. Činis, A. Deglavs, O. Grinbergs, M. Kavāliere, V. Karaļuns, J. Kaupužs, V. Latkovskis, J. Putniņš, J. Vanags, A. Tabaks, J. Turčins, A. Vilde-Grinberga un daudzi citi, aktīvi piedalījās revolucionārajā kustībā un propagandēja marksismu.

Nozīmīgu zinātnisku un pedagoģisku darbu universitātē šajā laikā veica agrorizīķis J. Apsītis, mediķi P. Stradiņš un A. Bieziņš, siltumtehniķis K. Blahers, fizikoķimīķis M. Centnersvērs, valodnieks J. Endzelīns, arhitekts E. Stālbergs, ķimīķi G. Vanags un A. Ieviņš un daudzi citi.

Straužs pagrieziens universitātes attīstībā sākās ar padomju varas atjaunošanu Latvijā. 1940. gada rudenī mācības uzsāka 1364 jauni studenti jeb par 45% vairāk, nekā vidēji bija uzņemti buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas pēdējos piecos gados.

Tagad Pēteris Stučka Latvijas Valsts universitātes 10 fakultāšu 59 katedrās strādā 693 kvalificēti mācību spēki, tajā skaitā 26 profesori, 34 zinātņu doktori, 243 docenti un 317 zinātņu kandidāti.

Par LVU izaugsmi padomju varas gados liecina arī šādi fakti. Kaut gan no universitātes jau 1939. gadā kā patstāvīga mācību iestāde atdalījās Jelgavas Lauksaimniecības akadēmija, 1950. gadā uz LVU Medicīnas fakultātes bāzes tika izveidots Rīgas Medicīnas institūts, bet 1958. gadā uz LVU tehnisko fakultāšu bāzes — Rīgas Politehniskais institūts, 1977. gada pavasarī universitāti beidza 1489 kvalificēti jaunie speciālisti. 1977/78. mācību gadā dienas, vakara un neklātienes nodaļās mācījās 11 065 studenti.

Mācību un sadzīves apstākļu uzlabošanai pēckara gados uzcelti jauni laboratoriju un mācību korpusi, kopmītņu ēkas, iekārtotas ēdnīcas un studentu kluba telpas.

Plašus un nozīmīgus pētījumus veic tādu LVU zinātnisko iestāžu kā Cietvielu fizikas institūta, Botāniskā dārza, Skaitļošanas centra, Augu fizioloģijas problēmu laboratorijas, Astronomiskās observatorijas, Ģeogrāfijas zinātniskās pētniecības sektora, Spektroskopijas problēmu laboratorijas, Zinātniskās bibliotēkas u. c. vairāk nekā 1200 darbinieki. Tikai devītajā piecgadē vien viņi veikuši pētījumus par 15 milj.

rbļ., to skaitā līgumdarbus par 10,5 milj. rbļ., dodot lielu ieguldījumu republikas tautas saimniecībā un kultūras dzīvē.

Universitātes Bioloģijas, Ģeogrāfijas un dažu citu fakultāšu kolektīvi devuši nozīmīgu ieguldījumu arī Latvijas dabas aizsardzības un tās resursu labākas izmantošanas problēmu pētīšanā, kā arī Gausas nacionālā parka izveidē.

Jubileju sagaidot, universitātē plaši izvērsās arī tās vēstures tālāka izpēte. Tās rezultāti atspoguļosies LVU 60. gadadienai veltītajā monogrāfijā.

Daudzi LVU zinātnieki apbalvoti ar Latvijas PSR Valsts prēmiju, Latvijas PSR ZA prēmiju par izcilākajiem zinātniskajiem atklājumiem un citām prēmijām, kā arī ar Vissavienības Tautas saimniecības sasniegumu izstādes medaļām un goda rakstiem.

Jau ilgus gadus republikas Dziesmu svētku un citu sarīkojumu laureātu vidū parasti ir arī Latvijas PSR Nopelniem bagātie kolektīvi Tautas koris «Juventus» un Tautas deju kolektīvs «Dancis».

A. Viksna

VESELĪBAS AIZSARDZĪBA LATVIJĀ PADOMJU VARAS PASTĀVĒŠANAS PIRMAJĀ GADĀ

Sociālistiskās veselības aizsardzības pirmie soļi Latvijā saistāmi ar 1917. gada nogali un 1918. gada sākumu, kad Iskolata sastāvā izveidojās sanitārā nodaļa. Tā uzņēmās gādību par karā, postā, badā un briesmīgās sērgās izmocītās zemes iedzīvotāju veselību, rūpējās par sanitāro apstākļu un medicīniskās palīdzības uzlabošanu. Taču Iskolata sanitārās nodaļas darbības laiks bija visai neilgs, tikai piecdesmit dienas, jo 1918. gada februārī tās rosmīgo darbību pārtrauca vācu imperiālistu uzbrukums; ieceres lielākoties palika nerealizētas.

Daudz nopietnāki panākumi veselības aizsardzībā Padomju Latvijā gūti gadu vēlāk. 1919. gada janvārī Latvijas Padomju valdības sastāvā izveidojās Veselības aizsardzības komisariāts, pirmā valsts iestāde mūsu republikā, kuras darbība aptvēra visu iedzīvotāju veselības nodrošināšanu un slimību novēršanu. Reizē ar komisariātu kā vadošo iestādi tika izveidotas tautas veselības nodaļas apriņķos, kurām savukārt pakļāvās slimnīcas, aptiekas un citas ārstniecības un profilaktiskās iestādes, kā arī viss medicīniskais personāls. Līdz ar to Latvijā pirmo reizi tās vēsturē izveidojās vienota valsts veselības aizsardzības sistēma.

Veselības aizsardzība tagad balstījās uz jaunu ārstniecības politiku, kuras pamatā bija sociāli motīvi. Tie tika ietverti KK(b)P VIII kongresā pieņemtajā partijas programmā, kuru vienprātīgi akceptēja LKP VI kongress. Šie pamatprincipi bija: darbaļaužu interesēm atbilstoši plaši sanitārie pasākumi, sociālo slimību apkarošana, visiem pieejamas kvalificētas bezmaksas medicīniskās palīdzības ieviešana.

Pārvarot daudzas pilsoņu kara un ekonomiskā sabrukuma radītās grūtības, buržuāzisko speciālistu neatsaucību, visvairāk pūļu prasija pāreja uz bezmaksas medicīnisko palīdzību, kas pašos pamatos sagrava agrāko ārstniecības sistēmu. Bezmaksas medicīniskā palīdzība daudzās apriņķos un pilsētās pēc vietējo darbinieku iniciatīvas tika ieviesta jau tūlīt pēc padomju nodibināšanās. 1919. gada 26. februārī P. Stučka parakstīja Latvijas Padomju valdības dekrētu par sociālo apgādību. Ar to tika pasludināta bezmaksas medicīniskā un medikamentozā palīdzība darbaļaudīm. Ne tikai ārstēšanās, bet arī zāles darbaļaudīm bija pieejamas bez maksas. Dekrētā bija šķirisks raksturs, jo tas maksu par ārstēšanos saglabāja bijušo mantīgo šķiru pārstāvjiem.

Lai sekmīgāk veiktu ārstniecības un sanitāro darbu, apkarotu epidēmijas un veiktu pārējos veselības aizsardzības pasākumus, 1919. gada 21. februārī valdība izsludināja visa medicīniskā personāla darbāklausību. Tas deva iespēju iekārtot daudzas jaunas ārstniecības iestādes un vienmērīgāk sadalīt medicīnas darbiniekus, lai ārstnieciskā palīdzība būtu pieejama arī attālāku vietu iedzīvotājiem. 1919. gadā Padomju Latvijā bija aptuveni 500 ārstu.

Padomju vara atjaunoja darbu kara laikā izpostītajās un slēgtajās slimnīcās, privātās medicīnas iestādes nacionalizēja, iekārtoja jaunas slimnīcas un palielināja pārējo stacionāru jaudu. Tika panākts, ka uz katriem 1000 iedzīvotājiem slimnīcās bija vidēji četras gultas, kas pārsniedza pat 1913. gada līmeni. Pilsētās organizēja īpašas bezmaksas ambulances, laukos — ārstniecības punktus. Pēc iespējas tika atjaunota aptieku darbība, tika izveidotas darba tautas aptiekas, kuras pēc speciālām receptēm apgādāja darbaļaudis ar bezmaksas medikamentiem.

Veselības aizsardzības iestāžu uzmanības centrā atradās dažādu epidēmiju: izsitumu tīfa, dizentērijas, baka, vēder-

tīfa, gripas apkarošana, kuras kara gados nelabvēlīgo sanitāro apstākļu dēļ bija plaši izplatītas. Vairums gultu slimnīcās bija atvēlētas infekcijas slimību slimniekiem, ļoti daudz ārstu piedalījās šo sērgu ierobežošanā. Ieviesa obligātu un sistemātisku epidēmiskās saslimstības uzskaiti, kas ļāva savlaicīgi veikt pretpasākumus: saslimušos izolēt, izdarīt dezinfekciju utt. Daudzi likumdošanas akti attiecās uz sanitārā stāvokļa uzlabošanu. Plaši izvērsās profilaktiskais un sanitāri izglītojošais darbs. Tas viss kopumā radīja labvēlīgu situāciju epidēmiju ierobežošanai un likvidācijai.

Latvijas Padomju valdība parādīja izcilas rūpes par mātes un bērna veselības aizsardzības nodrošināšanu. Likumdošana grūtniecēm paredzēja bezmaksas palīdzību, apmaksātu 8 nedēļu pirmsdzemdību un 8 nedēļu pēcdzemdību atvaļinājumu, kā arī citus atvieglojumus. Lielu uzmanību pievērša dažādu bērnu iestāžu iekārtošanai un darbam. Skolēni saņēma siltas bezmaksas brokastis, trūcīgākos apgādāja ar apģērbu un apaviem.

Veselības aizsardzības uzdevumi bija proletariāta sociālā stāvokļa uzlabošanas pasākumu sastāvdaļa. Savukārt daudzi svarīgi sociālie pasākumi tieši vai netieši saistījās ar darbaļaužu veselības uzlabošanu. Piemēram, 8 stundu darba dienas ieviešana, bezdarba likvidācija, taisnīgas darba likumdošanas pieņemšana. Vai arī sociālā nodrošināšana, sadzīves apstākļu uzlabošana, bezmaksas pusdienu izsniegšana.

Padomju veselības aizsardzības sistēmas izveidē Latvijā 1919. gadā piedalījās plašas iedzīvotāju masas. Jaunie pasākumi atbilda darba tautas interesēm un, dabiski, izraisīja tās nedalītu atsaucību. Ipaša nozīme te bija progresīvajiem medicīnas darbiniekiem, kuri vadīja veselības aizsardzības darbu.

Vairāki medicīnas darbinieki 1919. gadā krita no ienaidnieka lodēm: Jelgavas apriņķa tautas veselības nodaļas vadītāja ārste M. Vecrumba, Talsu revolucionārās komitejas priekšsēdētājs ārsts K. Press, Ēveles pagasta bezzemnieku padomes priekšsēdētājs feldšēris F. Rogulis u. c.

Kaut arī 1919. gadā vēl neizdevās iemiesot dzīvē visas ieceres, tomēr, vērtējot pirmos sociālistiskās veselības aizsardzības sasniegumus, P. Stučka norādīja, ka tie «var noderēt par Padomju Latvijas dzīvotspējas labāko pierādījumu vispār».

1919. gadā tika likti sociālistiskās veselības aizsardzības pamati, kuri tagad arvien pilnveidojas. Padomju Latvijā tautas veselības aizsardzības organizācija ir sasniegusi ļoti augstu līmeni pasaules mērogā.

A. Lukša

PADOMJU LATVIJAS PIRMIE VALSTS SIMBOLI

Ar valsts simboliem — ģerboni, karogu vai himnu — sastapties mums nākas diezgan bieži, bet zinām par tiem samērā maz. Vēl mazāk mēs zinām par pirmajiem Padomju Latvijas valsts simboliem. Arī šis raksts, kurā izmantots galvenokārt Latvijas PSR Centrālā Valsts Oktobra revolūcijas un sociālistiskās celtniecības arhīva dokumentālais materiāls, nedos izsmeltošas atbildes uz visiem jautājumiem par pirmajiem Padomju Latvijas valsts simboliem, jo daudzi dokumenti, kas varētu radīt skaidrību šajā jomā, nav saglabājušies.

Drīz pēc 1917. gada buržuāziski demokrātiskās februāra revolūcijas Latvijas pilsētās un laukos, kā arī kara spēka daļās atklātās sapulcēs tika ievēlētas strādnieku, bezzemnieku un kareivju padomes. To pārstāvju sanāksmē, kas notika Rīgā 1917. gada 11. un 12. augustā, tika izveidots šo padomju pastāvīgs orgāns — Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes Izpildkomiteja (Iskolats) ar O. Kārkliņu kā tās priekšsēdētāju. Iskolatā vairākumā bija bolševiku pārstāvji. Kad ķeizarsiskās Vācijas karaspēks 1917. gada 3. septembrī ieņēma Rīgu, Iskolats pārcēlās uz Valku. Pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras 1917. gada 21. un 22. novembrī Valkā notika Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes plēnums, kas pasludināja padomju varu Latvijā. Iskolats, par kura priekšsēdētāju tika ievēlēts F. Roziņš, kļuva par pirmo faktisko Latvijas Padomju valdību, kura realizēja valsts varu visā neokupētajā teritorijā (Kurzemi un Rīgas apriņķi, kā zināms, tajā laikā bija okupējis vācu karaspēks). Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomju II kongress, kas notika Valmierā 29.—31. decembrī, apstiprināja lēmumu par varas pāriešanu padomju rokās (kongresā piedalījās arī Latgales pārstāvji). Sociālistiskos pārveido-

jumus, ko bija uzsācis Iskolats, pārtrauca vācu karaspēka uzbrukums 1918. gada februārī. Tā rezultātā tika okupēta visa Latvija. Pēc Brestas miera līguma tā palika Vācijas pārvaldē. Latviešu strēlnieki atkāpās uz Padomju Krieviju, kur varonīgi aizstāvēja padomju varu cīņās pret tās ienaidniekiem.

Šajā pirmajā padomju varas posmā, kad Latvija bija faktiski autonoma valsts vienība Padomju Krievijas sastāvā, tai vēl nebija nekādas oficiālas valsts emblēmas vai ģerboņa. Arī Iskolata zīmogs bija bez ģerboņa. Vienīgais simbols šajā laikā bija sarkanais karogs (bez uzrakstiem un emblēmām), kas, tāpat kā Padomju Krievijā, pildīja valsts karoga lomu. Sarkano krāsu kā cīņas simbolu sacēlušās tautas masas izmantojušas jau tālā senatnē. Vēlāk sarkanais karogs kļuva par revolūcijas simbolu, bet, izveidojoties starptautiskajai strādnieku kustībai, — arī par revolucionārā proletariāta cīņas simbolu. Zem sarkanā karoga cīnās Latvijas darbaļaudis 1905. gada revolūcijas, 1917. gada buržuāziski demokrātiskās revolūcijas laikā un Lielā Oktobra dienās. Pēc buržuāzijas varas gāšanas sarkanais karogs kļūst par uzvarējušās darba tautas varas simbolu.

Ar 1918. gada 17. decembra manifestu tika pasludināta Latvijas Padomju republika.

Pirmajā Latvijas Padomju valdības zīmogā, kura nospiedums redzams uz kāda dokumenta, kas sastādīts Valkā un datēts ar 1918. gada decembri, vēl nav ne ģerboņa, ne emblēmas. Tomēr tajā jau ir vēlākā ģerboņa elements — revolucionārā proletariāta cīņas devīze: «Visu zemju proletārieši, savienojieties!», ar kuru beidzas K. Marksa un Fr. Engelsa 1848. gadā uzrakstītais «Komunistiskās partijas manifest».

Pirmās padomju emblēmas Latvijā bija Sarkanarmijas zvaigzne, KSFPK valsts zīmoga attēls un sirpja un āmura emblēma.

Sarkanarmijas zvaigzne bija vispār pirmā padomju emblēma, kas par Sarkanās Armijas nozīmi bija apstiprināta jau 1918. gada aprīlī. Sākumā tā bija krūšu nozīmes veidā, kur zvaigzne bija ietverta lauru un ozola zaru vainagā, bet 1918. gada 29. jūlijā tika noteikta arī par sarkanarmiešu cepuru nozīmi. Arkls un āmurs šīs sarkanās piecstarainās zvaigznes vidū simbolizēja zemnieku un strādnieku varu un savienību. Latvijā Sarkanarmijas

zvaigzne bija ietverta ne tikai karaspēka daļu zīmogos, bet tā bija arī uz atsevišķu vietējo iestāžu zīmogiem (piemēram, Jasmuižas pagasta padomes zīmogā). Jau 1918. gada beigās, kā tas redzams pēc zīmogu nospiedumiem uz dokumentiem, Ludzas, Rēzeknes, Daugavpils un Ilūkstes apriņķu un šo apriņķu vietējo padomju iestāžu zīmogos par ģerboni tika izmantots KSFPFR valsts zīmoga attēls, kas tajos saglabājās visu vai gandrīz visu Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas pastāvēšanas laiku (piemēram, Andrupenes, Kārsavas, Liksnas, Varakļānu, Zvirgzdenes u. c. pagastu padomju zīmogos).

KSFPFR valsts zīmogs bija pirmais oficiālais padomju valsts simbols, kura paraugu KSFPFR Tautas Komisāru Padome apstiprināja 1918. gada 19. jūnijā. Kā zināms, pēc V. I. Leņina priekšlikuma tā zīmējuma projektā tika svītrots šķēps, kas sākotnēji kopā ar sirpi un āmuru veidoja vienotu emblēmu (valsts zīmoga projekta autors bija mākslinieks A. Leo, bet tā galīgo variantu izstrādāja akadēmiķis A. Vasjutinskis). Vēlāk KSFPFR valsts zīmoga attēls, papildināts ar saules zīmējumu, kļuva par pirmo padomju ģerboni.

Sirpja un āmura emblēma radās 1918. gada 20. aprīlī, kad KSFPFR Tautas Komisāru Padome, pirmoreiz apspriežot valsts zīmoga projektu, nolēma no tā zīmējuma svītrot šķēpu. Sirpis un āmurs Latvijas padomju iestāžu zīmogos bija izmantots pirms republikas ģerboņa pieņemšanas (piemēram, Valkas apriņķa, Rīgas pilsētas u. c. padomju zīmogos). Atsevišķu padomju iestāžu zīmogos tie tika paturēti arī pēc tam. Pašreiz sirpis un āmurs ir PSRS un visu padomju republiku ģerboņu galvenais elements un karogu emblēmas sastāvdaļa. Tas simbolizē darba-
tautas varu un strādnieku un zemnieku šķiras ciešo savienību.

No 1919. gada 13. līdz 15. janvārim Rīgā notika Apvienotās Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strelnieku padomju I kongress, kurš 1919. gada 15. janvārī pieņēma pirmo Latvijas Padomju Konstitūciju. Republikas ģerbonis bija noteikts ar šīs konstitūcijas 31. pantu: «Latvijas Sociālistiskai Padomju Republikai zīmogs sastāv uz sarkanās zvaigznes, kuras vidū zīmēti — izkaps un āmurs un kuru apņem zobu rati. Apkārt to uzraksti: «Latvijas Socialistiskā Padomju Republika» un «Visu zemju proletārieši, savienojaties!»»

Jāpiezīmē, ka ar vārdu «zīmogs» šeit jāsaprot ģerbonis, jo zīmogus mūsu izpratnē tajā laikā parasti dēvēja par «zieģeļiem».

LSPR ģerbonis bija pēc skaita otrais padomju ģerbonis. Tā attēlam par paraugu izmantoti pirmie padomju simboli — Sarkanarmijas zvaigzne un KSFPR valsts ģerbonis. LSPR ģerboņa elementu simbolisko nozīmi palīdz izprast P. Stučkas runa padomju kongresā, kurā tas, apskatot konstitūcijas projektu, nedaudz skāra arī ģerboņa simboliku. Darbaļaužu varu un strādnieku un zemnieku savienību LSPR ģerbonī simbolizēja sakrustotu āmura un izkopts attēls. Zemniecību šeit simbolizēja izkopts, jo izkopts latviešu zemnieku vidū bija vairāk izplatīts darbarīks nekā sirpis. Sarkanā piecstarainā zvaigzne bija varoņīgo latviešu sarkano strēlnieku simbolisks apzīmējums. Paredzamo rūpniecības attīstību simbolizēja zobrats. Ģerboņa devīze: «Visu zemju proletārieši, savienojieties!» bija proletāriskā internacionālisma simbols. Uzraksts: «Latvijas Socialistiskā Padomju Republika» (dažkārt rakstīts arī «Latvijas Zocialistiskā Padomju Republika») 1919. gadā bija oficiālais republikas nosaukums.

Konstitūcijā nebija noteikta ģerboņa zīmējuma detaļu krāsa (izņemot zvaigzni). Vienīgais krāsainais LSPR ģerboņa zīmējums, kas sastopams arhīva dokumentos, ir zīmējums uz uzlīmēm, ko pasta sūtījumu aizlīmēšanai izmantojis Finanšu komisariāts un Tautas bankas Rīgas pilsētas nodaļas (tādu uzlīmju iespiešanu 1919. gada maija sākumā bija pasūtījis arī Iekšlietu komisariāts). Šis uzlīmes ar republikas ģerboni iespiestas litogrāfijas tehnikā divās krāsās — sarkanā krāsā ir zvaigzne un ģerboņa fons, melnā krāsā — zvaigznes kontūrzīmējums un ēnojums, kā arī republikas nosaukuma teksts. Devīzes teksts un pārējās ģerboņa detaļas atstātas papīra krāsā (baltas). Uzraksti ģerbonī ir latviešu valodā ar latīņu alfabēta burtiem (kā jau ir zināms, Latvijas Padomju valdība 1919. gadā veica pasākumus, lai vācisko gotu alfabētu aizstātu ar latīnisko; šie pasākumi guva atspoguļojumu ģerbonī un zīmogos). Tā kā nav saglabāties krāsainā ģerboņa zīmējuma apstiprinātais paraugs un nav atrasti ģerboņa citi krāsaini attēli, nevar droši apgalvot, ka krāsainais LSPR ģerboņa zīmējums ir bijis tieši tāds, kā uz šīm uzlīmēm. Ticamāks, liekas, būtu pieņēmums, ka zvaigznes apmale un ģerboņa detaļas, kas uz šīm uzlī-

mēm atstātas baltas, bijušas paredzētas zelta krāsā. Par to vedina domāt gan Padomju Latvijas Armijas cepuru nozīme (sarkana zvaigzne ar zeltainu apmalīti un izkapti un āmura emblēmu vidū), gan atsevišķi tālaika karogi, kuros redzami LSPR ģerboņa elementi.

Ģerboņa zīmējuma elementi iespīestā veidā, arī litogrāfijas tehnikā, redzami uz naudaszīmēm, ko ar valdības piekrišanu laidusi apgrozībā Rīgas Strādnieku deputātu padome (1 un 3 rubļu zīmes 1919. gada 8. aprīlī, 5 un 10 rubļu zīmes — 3. maijā). Šīs naudaszīmes iespīestas bijušajā A. Groseta spiestuvē, un to zīmējumus veidojuši mākslinieki K. Ubāns (1 rubļa zīmei), A. Cīrulis (3 rubļu zīmei), L. Liberts (5 rubļu zīmei) un B. Dzenis (10 rubļu zīmei). Sākumā šī papīrnauda bija paredzēta apgrozībai Rīgā un Rīgas apriņķī, bet ar 1919. gada 2. maija valdības dekrētu izsludināta par likumīgu maksāšanas līdzekli visā Latvijā. Uz 10 rubļu zīmes iespīests gandrīz pilns LSPR ģerboņa zīmējums (trūkst vienīgi republikas nosaukuma). LSPR ģerboņa elementi bija attēloti arī Rīgas Strādnieku deputātu padomes karogā, kas bija darināts pēc mākslinieka A. Cīruļa skices (šī mākslinieka veidoti, tie greznoja arī padomes nama fasādi).

Diemžēl nav izdevies noskaidrot, kas ir LSPR ģerboņa attēla projekta autors. Nav zināms, vai ģerboņa zīmējums veidots pēc tā apraksta konstitūcijā, vai arī kāda ģerboņa skice jau bijusi pirms tam.

Visvairāk LSPR ģerboņa attēls tika izmantots zīmogos. Arhīva dokumenti liecina, ka zīmogu paraugus valdība noteica 1919. gada janvāra beigās un pēc tam pirmie zīmogi ar LSPR ģerboņa attēlu tika izgatavoti Nebelzīka gumijas zīmogu darbnīcā Rīgā. Nav izslēgts, ka tieši šī darbnīcā kāds mākslinieks vai gravieris pēc konstitūcijā dotā apraksta izgatavoja pirmo LSPR ģerboņa attēlu. Vēlāk šādus zīmogus gatavoja arī Rozes zīmogu darbnīcā.

Pirmais zīmogs, kas izgatavots ar ģerboņa attēlu, ir Latvijas Padomju valdības zīmogs (tā nospiedums redzams uz dokumenta, kas datēts ar 1919. gada 2. februāri). Zīmoga centrā attēlots zobrats, uz kura atrodas piecstarpaina zvaigzne ar sakrustotu izkapti un āmuru. Devīze un republikas nosaukums šai zīmogā salikti tipogrāfiski.

Dažas dienas vēlāk tika izgatavots standartizēts zīmogs. Tam par formu noderēja gravēts pilns ģerboņa zī-

mējums, kurā zem republikas nosaukuma ar salikuma burtiem bija ievietots iestādes nosaukums. Ar 1919. gada 5. februāri šādu zīmogu sāka lietot Iekšlietu komisariāts, ar 6. februāri — Rūpniecības komisariāts, pēc tam arī citi komisariāti, republikas iestādes, Rīgas pilsētas, apriņķu un daudzu pagastu padomju izpildkomitejas. Atsevišķiem komisariātiem un dažām centrālajām iestādēm turklāt bija arī šāda tipa zīmogi krievu valodā. Arī Latvijas Padomju valdībai tika izgatavoti šādi zīmogi latviešu un krievu valodā, kurus, spriežot pēc nospiedumiem uz dokumentiem, tā sākusī lietot 1919. gada aprīļa sākumā.

Vietējo padomju iestāžu zīmogus visbiežāk tika lietots nepilnīgs ģerboņa zīmējums — bez devīzes un republikas nosaukuma. Attēlā trūkstošie uzraksti vai nu bija salikti ar tipogrāfiskiem burtiem (pilnībā vai saīsināti), vai to nebija nemaz. Šāda tipa ģerboņa zīmējumi bija ne tikai padomju iestāžu, bet arī atsevišķu karaspēka daļu, arodbiedrību, kooperatīvu un skolu zīmogos. Tā kā par darbvedības valodām vietējās padomju iestādēs atkarībā no iedzīvotāju vairākuma bija atzīta latviešu valoda, latgaliešu izloksne un krievu valoda, arī vietējo padomju iestāžu zīmogi bija šajās valodās.

Nereti valsts ģerboni zīmogos atvietoja emblēmas, kurās dažādā veidā iekļauti arī atsevišķi valsts ģerboņa elementi, piemēram, izkopts un āmura attēls; āmura, sirpja un izkopts attēls uz zobrata fona; Sarkanarmijas zvaigzne uz zobrata fona; piecstaraina zvaigzne ar darbarīkiem; piecstaraina zvaigzne ar āmuru un izkapti u. c. emblēmas.

Kad padomju varas ienaidnieku apvienotie spēki 1919. gada 22. maijā ieņēma Rīgu, bet pēc tam Vidzemi, ar valdības 1919. gada 15. jūlija lēmumu par tās uzturēšanās vietu tika noteikta Rēzekne. Latgalē Latvijas Padomju valdība darbojās līdz 1920. gada janvārim. Zīmogi padomju iestādēm šajā laikā tika izgatavoti Rēzeknes Valsts tipogrāfijā. Šajos zīmogos izmantotā ģerboņa zīmējuma īpatnība ir tā, ka zvaigznes centrā ap izkapti un āmura attēlu atrodas republikas nosaukuma abreviatūra krievu valodā.

LSPR valsts karogs bija noteikts ar konstitūcijas 30. pantu: «Latvijas S. P. Republikai ir sarkanais karogs ar burtiem L. S. P. R. jeb uzraksts Latvijas Socialistiskā Padomju Republika.»

Tā kā, runājot par konstitūcijas projektu padomju kongresā, P. Stučka teica, ka republikas karogā zīmēti tās nosaukuma pirmie burti, var secināt, ka karogā bijis paredzēts attēlot nevis republikas pilnu nosaukumu, bet gan tā iniciāļus «L. S. P. R.». Konstitūcijā nebija noteikts, kādā krāsā jābūt uzraksta burtiem un kādai jābūt karoga platuma un garuma attiecībai. Acīmredzot uzraksti uz karoga bija paredzēti latviešu valodā. Iespējams, ka bijuši karogi arī ar abreviatūrām krievu valodā. Diemžēl nav zināmi LSPR valsts karogi, kas būtu saglabājušies līdz mūsdienām. Nav atrastas arī fotogrāfijas, kurās būtu redzams LSPR valsts karogs. Par tā aptuveno izskatu ļauj spriest vienīgi divi 1919. gada karogi, kas saglabājušies muzejos. Iespējams, ka tie izveidoti uz LSPR valsts karoga pamata. Viens no tiem, kas būtībā ir kāda 1919. gada karoga viena puse, ilgu laiku glabājās PSRS Bruņoto Spēku muzejā Maskavā, bet pašreiz atrodas LPSR Revolūcijas muzeja fondos. Bez republikas nosaukuma abreviatūras «L. S. P. R.», kas dota kreisajā augšējā stūrī, to grezno arī uzraksts: «Mosties! Lāstos grimusē tauta!» un LSPR ģerboņa elementi staru vainagā. Visi uzraksti, abreviatūru ieskaitot, kā arī izkopts un āmura emblēma un zobrāts šajā karogā izšūti ar zīda diegiem, kuru nokrāsa imitē bronzu. Otrs ir 1. Latviešu vieglās artilērijas divizionā karogs, kas atrodas Latviešu sarkano strēlnieku muzejā, — tam abās pusēs augšējā stūrī pie kāta izšūti zelta burti «L. Z. P. R.».

Lai gan LSPR valsts himna ar likumdošanas aktu nebija noteikta, par tādu tika uzskatīta starptautiskā proletariāta himna «Internacionāle». To atskaņoja strēlnieku orķestris Apvienotās Latvijas I padomju kongresa atklāšanā, dziedāja delegāti šī kongresa laikā. 1919. gadā tā bieži skanēja sanāksmēs, mītiņos un masu sapulcēs.

Padomju Latvijas Armijai neizdevās atvairīt ārzemju interventu un iekšējās kontrrevolūcijas apvienoto spēku uzbrukumu un nosargāt pirmās Latvijas padomju republikas neatkarību. Latvijas Padomju valdība paziņoja, ka ar 1920. gada 13. janvāri tā beidz darboties un nodod savas pilnvaras Latvijas Komunistiskajai partijai. Latvijas darbaļaudis nelegālās Komunistiskās partijas vadībā turpināja cīņu par Padomju Latviju. Tā vainagojās ar uzvaru 1940. gadā. Dzima jauni valsts simboli.

A. Birznieks

NAUDAS SISTĒMA UN PASTA SAKARI PADOMJU LATVIJĀ 1919. GADĀ

Padomju vara Latvijā 1919. gadā pastāvēja neilgi, taču šis laiks ir atstājis daudz interesantu dokumentu.

Jau 4. janvārī laikraksta «Рижская правда» 1. numurā publicēts Kara revolucionārās komitejas paziņojums, ar kuru noteikts vienāds kurss visām naudas zīmēm rubļu vērtībā, kā cara laikā, tā Kerenska Pagaidu valdības un arī vācu okupācijas iestāžu izlaistajiem rubļiem. Divas vācu markas tika pielīdzinātas 1 rublim.

Sīknaudas krasa trūkuma dēļ (par sīknaudu uzskatīja naudas zīmes, kas bija mazākas par 20 rubļiem) Cēsu apriņķa Strādnieku un bezzemnieku deputātu padome izlaida savus maiņas kuponus («Ziņotājs», 1919, 9. nr., 14. februārī), kuri bija derīgi līdz 1. maijam Cēsu apriņķa robežās.

Arī Rīgas Strādnieku deputātu padome kopš 8. aprīļa izlaida maiņas zīmes 1 rubļa un 3 rubļu vērtībā, bet ar 3. maiju — 5 un 10 rubļu vērtībā.

Tajā pašā 3. maijā «Ziņotāja» 60. numurā publicēts Latvijas Padomju valdības priekšsēdētāja P. Stučkas parakstīts dekrēts, kas noteica, ka Rīgas Strādnieku deputātu padomes maiņas zīmes ir likumīgs maksāšanas līdzeklis visās padomju iestādēs Latvijā.

Viens no pirmajiem Latvijas Padomju valdības dekrētiem bija dekrēts par Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas dekrētu attiecināšanu uz Latvijas teritoriju. Līdz ar to uz Latvijas teritoriju attiecās 1918. gada 24. novembra dekrēts, ar kuru no 1919. gada 1. janvāra noteica pasta kartīšu un vienkāršu vēstuļu, ne smagāku par 15 gramem, bezmaksas pārsūtīšanu. Attiecīgā paziņojuma teksts bija sekojošs.

No Latvijas Satiksmes komisariāta

Tā kā pilsoņi vēl nodod uz pastu vienkāršas vēstules ar pastmarkām, tiek atgādināts sekojošs Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas Tautas Komisāru dekrēts no 1918. gada 24. novembra dienas, kurš publicēts 257. numurā Padomju ziņojumos:

Ieskatot, ka plašāka sarakstišanās starp pilsētu proletariātu un lauku nemantīgo šķiru stiprina saites starp viņiem un ir tādēļ piepa-

līdzīga pie Krievijas revolucionāro-sociālistisko spēku organizēšanas, Tautas Komisāru Padome atrod par vajadzīgu atvieglināt pasta satiksmi. Šinī nolūkā Tautas Komisāru Padome nolemj:

1) no 1919. gada pirmā janvāra ievest Padomju Republikā pasta karšu un slēgtu vēstuli, ne smagāku par 15 gramiem, bez maksas sūtīšanu;

2) vienkāršas vēstules, smagākas par 15 gramiem, un ierakstīti (apdrošināti) pasta sūtījumi sūtāmi uz vispārīgiem nosacījumiem, ar pilnu samaksu par svaru un apdrošināšanu;

3) vienkāršas vēstules un paketi, kuri tiek nodoti no padomju iestādēm, sūtāmi par brīvu.

Piezīme: Pēc Tautas pasta-telegrāfa komisariāta paskaidrojuma, vienkāršas vēstules jeb paketi un citi bezmaksas veida sūtījumi no padomju iestādēm pieņemami uz pasta, ievērojot visus priekš bezmaksas sūtījumiem izdotos nosacījumus;

4) bezmaksas atklātu un slēgtu vēstuli sūtīšana pa pastu izplatāma arī uz sūtījumiem, kuri pienāk Padomju Krievijā no citām zemēm. Dēļ pastāvošu starptautisku pasta-telegrāfa konvenciju pārlabošanas, Tautas pasta-telegrāfa komisariātam tiek uzdots uzaicināt ārzemju valstīs ieviest bezmaksas atklātu un slēgtu vēstuli, līdz 15 gramiem smagu, nosūtīšanu, kuras adresētas uz šīm valstīm no Padomju Krievijas un atpakaļ. Līdz ar to Tautas pasta-telegrāfa komisariātam tiek uzdots ar Ārlietu komisariāta starpniecību paziņot visām ārzemju strādājošām masām par viņu tiesību sūtīt uz Krieviju vienkāršas atklātas un slēgtas vēstules bez pastmarku nodokļa. Šis dekrēts izplatāms tautā ar visiem līdzekļiem, caur presi, izsūtot un izdalot īpašus eksemplārus, izliekot pie sienām, uz ielām un laukumiem.

Pēc 8. janvārī 1919. g. «Cīņas» 1. num. publicētā Latvijas Pad. Valdības dekrēta, augšējam dekrētam ir likumīgs spēks arī Latvijā.

Latvijas satiksmes komisārs: Dreimans.

Pasta, telegrāfa un telefona pārvaldes pārzinis: Kravies.

Pārējo pasta sūtījumu apmaksāšanai varēja lietot cariskās Krievijas standarta sēriju pastmarkas, kā arī pirmās revolucionārās pastmarkas. Buržuāziskās Latvijas un vācu okupācijas laika pastmarkas tika no apgrozības izņemtas.

Nodibinot padomju varu atbrīvotās Latvijas teritorijā, lielu uzmanību pievērša sakaru atjaunošanai — tika atvērta pasta nodaļa, atjaunoti telegrāfa un telefona sakari.

Tā, jau 4. janvārī sāka darboties pasta nodaļa Cēsīs, 10. janvārī — pasta nodaļa Džērbenē, Vecpiebalgā un Madonā.

Rīgas pasta kantoris tika atvērts publikas vajadzībām 15. janvārī, un tajā pieņēma pasta sūtījumus uz Rīgas apriņķi, Rīgas jūrmalu, Cēsīm, Valmieru un Valku, kā arī uz attiecīgajiem apriņķiem. Uz Krieviju pieņēma vienkār-

1

2

1. att. Daži 1919. gadā lietotie pasta kalendāra zīmogi: 1—2 — pirmkārt pasta kalendāra zīmogi ar tekstu krievu valodā; 3—4 — pagaidu zīmogi; 5—8 — jaunizgatavotie pasta vīgie zīmogi.

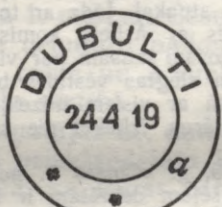
3

4

5

6

7

8

šus un ierakstītos sūtījumus. Ar 16. janvāri tika atjaunota pasta satiksme arī ar Daugavpili, Tukumu, Bausku un Dobeli. Laikraksta «Cīņa» 25. janvāra numurā publicētajā paziņojumā norādīts, ka pasta satiksme atjaunota arī ar Daugavgrīvu, Jelgavu un Talsiem. Februāra vidū laikrakstos bija publicēts 56 pasta nodaļu saraksts, kuras darbības Rīgā, Vidzemē un Kurzemē, Pavisam padomju varas

laikā Latvijā isāku vai ilgāku laiku darbojās vairāk par 160 pasta nodaļām.

Pasta sūtījumu apzīmogošanai tika lietoti saglabājušies pirmskara pasta kalendāra zīmogi ar tekstu krievu valodā (1. att. 1, 2). Taču ne visās pasta nodaļās tādi bija atrodami, tāpēc izmantoja citus zīmogus vai izgatavoja jaunus (1. att. 3, 4). Tajā pašā laikā tika izgatavoti jauni kalendāra zīmogi latviešu valodā: Cēsis, Dubulti, Jēkabpils u. c. (1. att. 5, 6). Savdabīgi bija jaunizgatavotie kalendāra zīmogi Latgalē — tie izgatavoti krievu valodā, bet ar valsts nosaukumi: Режица — Латвия, Розеново — Латвия, Корсовка — Латвия (1. att. 7, 8).

M. Vestermanis

«EJ, CIŅAS LIESMU KOP!»

— Man «Ciņu»!

— Lūdzu, «Ciņu»...

Tūkstošiem šādu īsu monologu ik rītu dzirdami pie avižu kioskiem, monologi, kas skan kā parole jaunai dienai. Tā jau tas iegājies gads no gada, diendienā. «Ciņa» mums jau sen kļuvusi par ierastību, par nepieciešamību. Taču tā ir ne tikai daļa no mūsu šodienas, tā ir arī daļa no mūsu pagātnes, daļa no mūsu ceļa uz revolūciju un reālo sociālismu. «Bez ciņas nav uzvaras» bija lasāms nelegālās «Ciņas» titulā. Nedaudz pārfrazējot šo saukli, šodien varam teikt, ka bez partijas laikraksta, bez partijas revolucionāro ideju paudējas «Ciņas» nebūtu arī mūsu lielo uzvaru. Pirms 75 gadiem, savu gaitu sākumā, «Ciņa» solīja lasītājiem, ka tā «... sargās strādnieku īstās intereses, apgaismos dzīvi no viņu stāvokļa, modinās snaudošos, iedrošinās bailīgos, sauks un pulcinās latviešu apzinīgo proletariātu uz ciņu un uz uzvaru!». Patiesi, šim savam solījumam «Ciņa» allaž bijusi uzticīga.

1904. gada martā, kad Krievijas politiskās dzīves barometrs nepārprotami rādīja vētru, Rīgā dziļā pagrīdē iznāca «Ciņas» pirmais numurs, aicinot darba tautu apvienoties ap revolucionāro marksistisko partiju:

«Surp strādnieki, lai pulkos stājas,
Nu lielā ciņa sāksies drīz.
Jau kaujas karogs plivinājas,
Nu tauta sevi atpestīs...»

Aicinājums atrada dzirdīgas ausis, un 1904. gada jūnijā «Ciņa» varēja ziņot par latviešu proletariāta marksistiskās partijas nodibināšanu. Pilnā mērā īstenojās arī cits uzdevums, ko «Ciņa» bija sev spraudusi, proti, iekļūt

«...katrā darbnīcā, katrā pilsētiņā, katrā lauku pagastā», lai visur sludinātu revolucionārās cīņas ideju, tās nepieciešamību. Ar sākotnējo 3000 eksemplāru metienu drīz vien vairs nepietika, pieprasījums pēc aizliegtā un vajātā partijas laikraksta bija tik liels, ka 1905. gada revolūcijas uzplūdos nelegālā «Cīņa» iznāca 18 000 eksemplāros, bet tāda tirāža tolaik bija tikai dažām vietējām leģālajām avīzēm. «Cīņa» līdz ar citiem partijas izdevumiem bija kļuvusi par svarīgu sabiedriskās dzīves faktoru, ko atzina kā draugi, tā ienaidnieki. Tūkstošu tūkstoši varēja atkārtot A. Upīša vārdus, attiecinot tos uz sevi: «Revolūcijas pirmā cēliena uzplūdi un «Cīņa» mani pavērsa tajā virzienā, no kura līdz šai dienai apzinīgi neesmu novērsies.» Bet anonīmā kontrrevolucionārā brošūrā «Par nekārtībām Vidzemes un Kurzemes guberņās» lasām šādu atzinumu: «Preses ietekme uz vienkāršo tautu bija viens no iemesliem, kāpēc revolucionārā kustība šajā novadā bija spēcīgāka nekā Iekšķrievijas guberņās.»

Sodien, kad «Cīņu» iespīēž turpat ceturtdaļmiljona eksemplāros ar visjaunāko tehniku apgādātajā poligrāfijas centrā, kas stalti paceļas Daugavas kreisajā krastā, grūti reāli iztēloties, cik bezgala smags un pieticīgs bija mūsu laikraksta sākums. Revolucionārajiem pagrīdniekiem nebija ne labiekārtotas tipogrāfijas, ne tehnikas, ne apmācītu burtliču un iespaidēju. Pagrīdes spiestuvei vajadzīgās detaļas pa vienai sagādāja Rīgas strādnieki: metālapstrādes fabrikā «Rihards Pole» slepus izgatavoja labu tērauda plāksni, «Provodņikā» — smagu gumijas rulli, Maskavas priekšpilsētā kādā atslēdznieku darbnīcā pagatavoja dzelzs rāmi, burtus pa saujiņai vien iznesa no kungu avīžu tipogrāfijām. Turp devās arī Jānis Lutērs, viens no pirmajiem «Cīņas» iespaidējiem, noskatīt poligrāfijas mākslas noslēpumus...

Savā trīsceturtdaļgadsimta ilgajā mūžā «Cīņa» piedzīvoja divas pagrīdes — carisma apstākļos un buržuāziskajā Latvijā. Kopumā tās ilga trīsdesmit četrus gadus. Cik lielai bija jābūt ticībai, cik lielai gatavībai uzupurēties, lai piepildītos «Cīņas» pirmajā numurā dotais solījums: «Brīvajam vārdam vairs nebūs aplūst Baltijā!»

1906. gadā, kad cara soda ekspedīcijas nāves izkopts dzina platu vālu Latvijas brīvības cīnītāju rindās, partijas laikraksts virišķīgi paziņoja: «Ar paceltu galvu «Cīņa» atdara savas slejas visplašāk un apciemo latviešu prole-

lāriešu mītnes visbiežāk taisni reakcijas spoku stundā, par spīti visām lauku kara tiesām...» Tie nebija skaļi vārdi: 1906. gadā iznāca 36 «Cīņas» numuri, nākamajā revolūcijai vēl grūtākajā gadā — 33 avīzes numuri. Aiz šiem šķietami necilajiem skaitļiem slēpjas dramatiska cīņa, partijas kareivju un revolucionāro masu patiešs varoņdarbs, simtiem dzīvību, kas izdzisa katorgā, lai tikai neapklustu «Cīņas» saucēja balss. Kā gan lai neatceramies arī 1919. gadu, kad pēc dažiem brīvības mēnešiem padomju varu nomainīja starptautiskās un nacionālās kontrrevolūcijas plosīšanās. Kad likās, ka asiņainajam ārprātam nebūs gala, kad daudziem pagurumā nolaidās rokas, «Cīņa» atkal ieradās pie darba cilvēkiem kā partijas vēstnesis, kā ceļvedis grūtajā gājumā uz ilgoto mērķi. «Mēs neraudam, mēs neskumstam. Mēs noliecam pār kritušiem sēru karogu un tālāk soļojam,» — «Cīņa» rakstīja 1919. gada augustā, atsākot pagrīdes gaitas jaunajos apstākļos.

Pie «Cīņas» šūpuļa stāvējuši ievērojamākie latviešu revolucionāri, tajā līdzdarbojušies Latvijas Komunistiskās partijas dibinātāji un vadītāji, tāpat izcilākie mūsu revolucionārie dzejnieki, rakstnieki un publicisti. Bet divkārt dārgs mums šis laikraksts ar to, ka viens no tā līdzstrādniekiem bijis arī V. I. Ļeņins. «Cīņas» simtajam numuram, kas iznāca Briselē 1910. gadā, V. I. Ļeņins sarakstīja rakstu ««Cīņas» jubilejas numuram», kas ietverts Ļeņina Rakstos un tagad plaši pazīstams. Nelegālās «Cīņas» slejās atrodami Ļeņina darbu tulkojumi, kā arī pirmpublicējumi — viens no tiem, bez jau minētā jubilejas raksta, ir Latvijas Sociāldemokrātijas II kongresa rezolūcijas projekts, kas iespiests 1907. gadā «Cīņas» 78. numurā. V. I. Ļeņins un «Cīņa» — šis temats nav izsmelams, pat uzskaitot visus «Cīņā» publicētos Ļeņina rakstus, šis temats ir bezgala plašs, jo pamatos viss «Cīņas» mūžs ir bijis veltīts proletariāta dižā vadoņa ideju propagandai, to uzvarai.

«Cīņa», tagad būdama Latvijas Komunistiskās partijas CK, Latvijas PSR Augstākās Padomes un Ministru Padomes izdevums, svin septiņdesmit piekto gadskārtu. Ko laikraksta plašais lasītāju pulks varētu novēlēt jubilārei? Rainis «Cīņas» jubilejas reizē 1910. gadā laikrakstam bija novēlējis: «Ej, cīņas liesmu kop!»

Arī mums šodien labākus vārdus neatrast.

1

2

4

3

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

1, 2 — pirmās padomju pastmarkas (mākslinieks R. Zariņš); 3 — Jānim Fabriciusam veltītā pastmarka; 4 — pastmarka, kas veltīta 50 gadu atcerei kopš padomju varas nodibināšanas Latvijā; 5—17 — 1940. gadā izdotā Latvijas PSR pastmarku sērija.

Latvijas SPR valsts ģerbonis.
1919.g.

Latvijas SPR valsts karoga
aptuvenais izskats.

Viens no 1919. gada karogiem.

Rīgas Strādnieku deputātu padomes karogs. 1919.g.

Padomju karavīru
krūšu un cepuru nozīmes. 1918.-1919.g.

1. Latviešu vieglās artilērijas divizona
karogs. 1919.g.

Iskolota zīmogs. 1918. g.

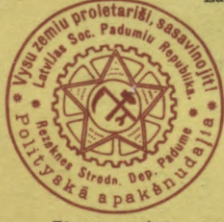
Latvijas Padomju valdības zīmogs. 1918. g.

Pirmās padomju emblēmas Latvijā.

Latvijas Padomju valdības zīmogi. 1919. g.

Zīmogs ar tekstu latgaliešu izloksnē.

Gerbonis uz 10 rubļu naudaszīmēm.

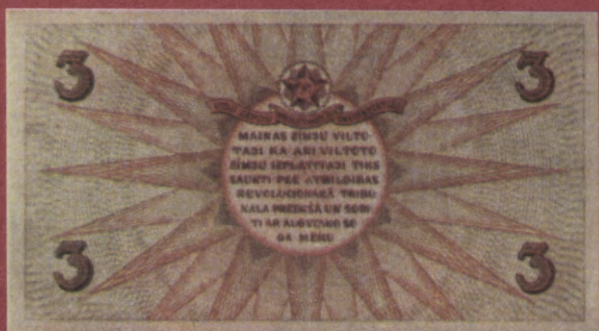
Gerbonis zīmogos, kas izgatavoti Rēzeknē.

Dažas Latvijas padomju iestāžu zīmogos 1919. gadā lietotās emblēmas.

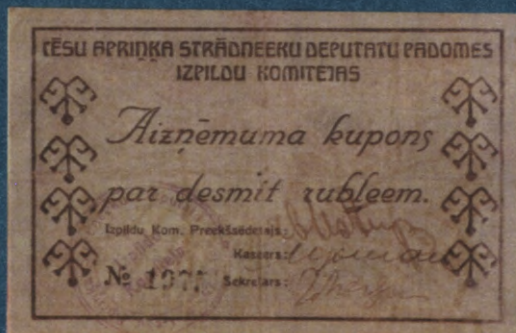
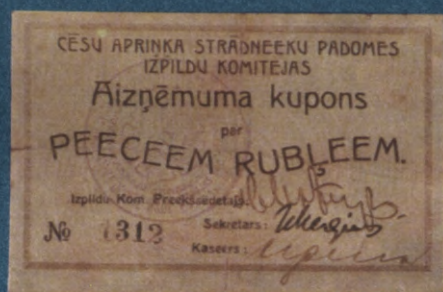
Rīgas Strādnieku deputātu padomes maiņas zīmes 1 rubļa, 3 un 5 rubļu vērtībā (priekšpuse).

Rīgas Strādnieku deputātu padomes maiņas zīmes 1 rubļa, 3 un 5 rubļu vērtībā [mugurpuse].

Rīgas Strādnieku deputātu padomes maiņas zīme 10 rubļu vērtībā [priekšpuse].

Cēsu aprīķa Strādnieku deputātu padomes aizņēmuma kuponi 5 un 10 rubļu vērtībā [priekšpuse].

Rīgas Strādnieku deputātu padomes maiņas zīme 10 rubļu vērtībā (mugurpuse).

Cēsu aprīņa Strādnieku deputātu padomes aizņēmuma kuponi 5 un 10 rubļu vērtībā (mugurpuse).

18

19

20

21

22

23

24

25

18—23 — Latvijas PSR 10 gadu jubilejai veltīta pastmarku sērija.
24, 25 — Latvijas PSR 20 un 25 gadu jubilejai veltītās pastmarkas.

LSDSP I KONGRESS

1904. gadā no 20. līdz 22. jūnijam Rīgā notika Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas dibināšanas kongress. Tas pabeidza latviešu sociāldemokrātisko organizāciju apvienošanu politiskajā partijā, kura, revolucionāro cīņu ugunīs rūdīdamās, izauga par Latvijas darbaļaužu avangardu, leņiniskās bolševiku partijas kaujiniecisku sastāvdaļu.

Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas izveidošanu veicināja jauna tipa proletāriskās partijas, bolševiku partijas nodibināšana V. I. Leņina vadībā KSDSP II kongresā 1903. gadā. V. I. Leņina izstrādātie idejiski politiskie un organizatoriskie principi izšķirīgi ietekmēja arī revolucionāro strādnieku organizāciju attīstību Latvijā. V. I. Leņina norādījums, ka «proletariātam nav cita ieroča cīņā par varu kā tikai organizācija», viņa mācība par šādas organizācijas izveidošanu noteica Latvijas revolucionārās sociāldemokrātijas turpmāko darbu.

Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas dibināšanas kongresā piedalījās 11 delegāti ar lēmēja balsstiešībām, kā arī vairāki viesi. Delegātu vidū bija Rīgas, Jelgavas, Liepājas, Talsu un Ventspils sociāldemokrātisko organizāciju pārstāvji — V. Dermanis, J. Jansons-Brauns, T. Kalniņš, J. Kažmers, J. Linde, J. Luters (Bobis), J. Ozols, K. Sulcs, J. Treimanis, Ed. Zandreiters u. c. Kongresā piedalījās arī izcilais latviešu revolucionārās kustības dalībnieks P. Stučka, kam Latvijā tolaik dzīvot bija aizliegts. Viņš atbrauca no Vitebskas, kur uzturējās pēc atgriešanās no trimdas. Kongress pārstāvēja apmēram 2500 nelegālos pulciņos organizētu biedru. Lielākā un nozīmīgākā bija Rīgas sociāldemokrātiskā organizācija, kas apvienoja 116 strādnieku sociāldemokrātisko pulciņu ar apmēram 1500 biedriem. Rīgas komiteja plaši propagandēja marksistiskās idejas. Tika sagatavotas un iespiestas proklamācijas un uzsaukumi vairāk nekā 300 tūkstoš eksemplāros, 3000 eksemplāru metienā kopš 1904. gada marta iznāca laikraksts «Cīņa». Rīgas uzņēmumos tika izplatīti uzsaukumi latviešu, krievu, vācu, lietuviešu un igauņu valodā. Rīgas komiteja vadīja pilsētas darbaļaužu ekonomisko cīņu, organizēja politiskas demonstrācijas.

«Cīņa» pārskatā par kongresa darbību rakstīja: «Ja nu metam skatu uz mūsu plašo biedru skaitu, mūsu ciešajiem savstarpējiem sakariem, uz pastrādātā darba daudzumu un spožiem cīņas panākumiem, tad varam sacīt, ka Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija ir tagad jau spēks, kuru nevar vairs ne triekt, ne lauzt nekāda tumša vara. Un ka šis spēks vēl pieaugs un pieņemsies plašumā un dziļumā, par to gan būs nešaubīgi pārliecināts katrs partijas biedrs.»

LSDSP I kongress apsprieda partijas programmas projektu, kuru bija izstrādājuši 1902. gadā dibinātās Baltijas Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku organizācijas CK locekļi J. Jānsons-Brauns un J. Ozols. Programmas projektu 1903. gada oktobrī publicēja «Sociāldemokrāts». Līdz KSDSP programmas projekta publicēšanai galvenais programmas [dokumenta] paraugs Latvijas sociāldemokrātiem bija Vācijas sociāldemokrātijas 1891. gadā pieņemtā tā sauktā Erfurtes programma, kas Latvijā bija plaši izplatīta. LSDSP programmas projekta izstrādāšanas laikā Latvijas sociāldemokrātu rīcībā jau bija arī ļeņinskais KSDSP programmas projekts, kas palīdzēja Latvijas sociāldemokrātiem savā programmā pārvarēt Erfurtes programmas trūkumus. LSDSP programmas projektā bija izvirzīta prasība gāzt cara patvaldību un nodibināt demokrātisku republiku. Programmas projektā bija ietverta arī ļeņinskā tēze par visu Krievijas tautu pašnoteikšanās tiesībām. Atbilstoši KSDSP partijas programmai projektā bija izvirzīta prasība iznīcināt dzimtbūšanas paliekas, tomēr nebija konkrētu agrārās politikas prasību.

LSDSP programmas projektā prasība pēc proletariāta diktatūras nebija formulēta. Vēsturnieks S. Ziemeļis secina, ka prasība pēc proletariāta diktatūras projektā nav iekļauta nevis tāpēc, ka kongresa delegātu vairākums būtu piekāpies oportunistiem, bet gan tāpēc, ka kongresa delegāti nezināja V. I. Ļeņina doto argumentāciju par nepieciešamību formulēt prasību pēc proletariāta diktatūras un viņu teorētiskā sagatavotība bija nepietiekama, lai patstāvīgi izprastu atšķirību starp uzdevumu «strādnieku šķirai iegūt politisko varu valstī» un «nodibināt proletariāta diktatūru».

Minimālo programmu, kurā bija formulēti partijas tuvākie uzdevumi, LSDSP I kongress pieņēma atbilstoši KSDSP programmai.

LSDSP I kongress nodeva programmas projektu īpašai komisijai izredīgēšanai, un to pieņēma LSDSP II kongresā.

LSDSP programma bija solis uz priekšu salīdzinājumā ar jebkuru tā laika Rietumeiropas sociāldemokrātisko partiju programmu. Te izpaudās KSDSP II kongresa lielā pozitīvā nozīme latviešu revolucionāro sociāldemokrātu uzskatu attīstībā.

Kongress pieņēma arī LSDSP statūtus. Tie atbilda V. I. Ļeņina nopamatotajam demokrātiskā centrālisma principam partijas uzbūvē.

LSDSP I kongress atzina, ka ir ļoti vēlams Krievijas revolucionārās sociāldemokrātiskās organizācijas apvienot Krievijas sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā, taču vēl neatrada pareizo ceļu, kā šo apvienošanu izdarīt. Tika nolemts, ka arī turpmāk jāsaglabā nacionālās organizācijas un tās jāapvieno uz federatīviem pamatiem. Revolucionāro cīņu pieredze drīz vien palīdzēja latviešu sociāldemokrātiem pārvarēt federālisma tendences un nostāties uz organizāciju apvienošanas ceļa, par ko V. I. Ļeņins rakstīja: «Vienība no apakšas, visu tautību s.-d. strādnieku pilnīga vienība un saplūšana uz vietām it visās strādnieku organizācijās — lūk, mūsu lozungs.»

Kongresā ievēlētās CK sastāvā bija P. Stučka, J. Jansons-Brauns, J. Ozols, A. Buševics, P. Bredrihs. Par LSDSP centrālorgānu apstiprināja laikrakstu «Cīņa», par tās orgānu ārzemēs — žurnālu «Sociāldemokrāts».

LSDSP I kongress nodibināja latviešu proletariāta revolucionāro partiju un sekmēja ļeņinisma nostiprināšanos Latvijas strādnieku kustībā.

Nav saglabājušās precīzas ziņas par kongresa vietu. Tas, ka kongresa dalībnieku atmiņās minēta gan tagadējā K. Marksa, gan P. Stučkas, gan arī F. Engelsa iela, liek domāt, ka konspiratīvu apsvērumu dēļ atsevišķas kongresa sēdes notikušas dažādos dzīvokļos.

R. Grava

100

REVOLUCIONĀRĀ CEĻA GĀJEJA

1906. gada janvāra otrajā pusē Pēterburgas avižu slejās parādījās sensacionāls paziņojums, ka 17. janvārī Rīgā 8.00 policijas pārvaldē ieraušies četri bruņoti «laun-

dari», iekļuvuši slepenpolīcijas nodaļā, uzbrukuši policijas pārvaldes un slepenpolīcijas sardzei, ar revolvera šāvieniem ievainojuši divus Malojarslavecas 116. kājnieku pulka kareivjus, vienu gorodovoju un atbrīvojuši sešus arestētos. Šā pārdrošā pasākuma organizatoru vidū bija arī Made Fridrihsone-Podniece.

M. Fridrihsones dzīves ceļš aizsākās 1879. gada 12. maijā Aizputes apriņķa Tāšu-Padures pagastā laukstrādnieka ģimenē. Izbaudījusi kalpa bērna sūro bērnību, 15 gadu vecumā viņa devās uz Liepāju meklēt dzīves laimi. Un atrada to strādnieku kustībā. 1894. gadā viņa sāka strādāt Vikandera korķu fabrikā. Tur rosīgi darbojās nelegālais strādnieku pulciņš, kurā bija 12 biedru. Viņi saprata, ka pret veco iekārtu jāuzstājas organizēti un ka pagaidām asākais ierocis šajā cīņā ir izglītība. Viņi daudz lasīja, diskutēja, bieži organizēja sapulces, kurās referēja sākumā ģimnāzisti un studenti, bet vēlāk aģitatori no pašu vidus. Viens no pirmajiem Liepājas revolucionārās kustības celmlaužiem K. Siliņš savās atmiņās rakstīja: «... iz neapzinīgo, caurmērā pirmskolas izglītību dabūjušo strādnieku vidus samērā īsā laikā attīstījās strādnieku kustībai spējīgi darbinieki...»

1896. gadā savu darbības biedru F. Liepiņa un K. Lagzdīņa uzaicināta, arī M. Fridrihsone iesaistījās fabrikas sociāldemokrātiskā pulciņa darbā. Viņa daudz lasīja, mācījās valodas un drīz vien kļuva par vienu no labākajām propagandistēm un organizatorēm ne vien Liepājā, bet arī tās apkārtnē. Pati M. Fridrihsone-Podniece, atceroties šo laiku, rakstīja: «... pulciņš darbojās starp pilsētas strādniekiem, kā arī uz laukiem, sarīkojot vasarā meža sapulces. No 1896. gada atmiņā palikusi kāda masu sapulce uz laukiem zemnieku mājā, kurā piedalījās 200 cilvēku. Sapulci atklāja ar revolucionārām dziesmām un uzstājās ar runām E. Rolovs, J. Jansons-Brauns un citi.» Ar segvārdu Made viņa darbojās Liepājas tabakas un sērķociņu fabrikas strādnieku vidū, uzturēja sakarus ar Rīgas un Jelgavas sociāldemokrātiskajām organizācijām. 1899. gadā M. Fridrihsone arestēja un notiesāja uz sešiem mēnešiem cietumā. Pēc soda izciešanas viņa ar vēl lielāku sparū turpināja darboties strādnieku un kareivju vidū. Vilis Dermanis viņu raksturojis šādi: «Pirmā aktīvā strādniece Liepājas sociāldemokrātiskajā organizācijā, laba organizētāja, ar visu savu būtību nodevusies revolūcijai.»

Pienāca 1905. gads. M. Fridrihsoni-Podnieci ievēlēja Liepājas Strādnieku deputātu padomē. Lai izvairītos no patvaldības represijām, viņa ar svešu vārdu devās uz Rīgu un turpināja partijas darbu. Neviena partijas uzdevums pašai izlēmtajai cīņai nebija par grūtu. M. Fridrihsone-Podniece ar segvārdu Nora bija gan konspiratīvā dzīvokļa saimniece, gan darbojās nelegālajā tipogrāfijā. Kad 1906. gada aprīlī konspiratīvajā dzīvoklī arestēja vairākus Rīgas komitejas locekļus, kopā ar viņiem uz policijas iecirkni aizveda arī M. Fridrihsoni-Podnieci. Te viņu necilvēcīgi sita, bet viņa savus biedrus nenodeva. Rīgas pagaidu kara tiesa 1908. gada februārī M. Fridrihsoni-Podnieci notiesāja uz četriem gadiem katorgā. 1911. gadā viņu izsūtīja uz Irkutskas guberņu.

Pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras M. Fridrihsone-Podniece pašai izlēmti strādāja partijas un padomju darbā, izmantojot revolucionārajā cīņā uzkrāto pieredzi un zināšanas jaunās padomju valsts celtniecībā un nostiprināšanā.

100

A. Puļķis

«MŪS SAGATAVOJA UN IZVIRZIJA PATS PROLETARIĀTS»

Tā 20. gados atmiņās par latviešu darba tautas revolucionāro pagātni rakstīja Ansis Grēviņš (Tērvetnieks, Balts), strādnieks komunisti, viens no pirmajiem marksistisko pulciņu organizētājiem Rīgā. A. Grēviņš pats uzskata, ka šo cīņā rindās viņam un citiem revolucionāriem, kas dzimuši ap 80. gadiem¹, nācies iestāties tīri dabiski.

Protams, gadsimtu mijā vēl bija jūtams zināms inertums strādnieku domāšanā, vēl viņi mēģināja uzlabot darba un sadzīves apstākļus ar pārmērīgi centīgu darbu, pazemību, izdabāšanu dažāda ranga ierēdņiem. Bet tas jau vairs nebija būtiski — aktīva, apzinīga, arvien organizētāka cīņa par savām tiesībām pamazām vērsās plašumā un kļuva par proletariāta darbības ģenerālliniju. Proletariāts nobrieda par kolosālu, draudīgu spēku un jau biežāk un asāk izteica neapmierinātību ar pastāvošo kārtību. Skaidrs, ka bijušais Zaļenieku laukstrādnieks Ansis Grēviņš tīri objektīvi nonāca Rīgas strādnieku kustības pozitīvajā un visai magnētiskajā strāvojumā.

Tāpat kā daudzi citi strādnieku jaunekļi, viņš apmeklēja dažādu biedrību organizētos jautājumus un atbīlžu vakarus, noklausījās tur ievērojamu Latvijas marksistiskās kustības darbinieku runas. Arī ikdie-

¹ Ansis Grēviņš dzimis 1879. gada 7. maijā.

nas darbā un vērojumos un daudz lasot, viņš nāca pie pārliecības, ka pareizas ir tikai sociāldemokrātijas propagandētās dzīves apstākļu uzlabošanas metodes. A. Grēviņš sāka izplatīt sociāldemokrātu uzsaukumus darba biedru vidū un tika uzņemts kuģu būves rūpnīcas sociāldemokrātiskajā pulciņā. Ar milzīgu enerģiju un organizatora praktiķa talantu apveltīto A. Grēviņu jau 1902. gadā kooptēja BLSDSO Rīgas organizācijas komitejā, un 1903. gadā viņš samērā īsā laikā izveidoja trīs sociāldemokrātu pulciņus Herminghauza un Formana atslēgu fabrikā. Būdams viens no Āgenskalna un Torņakalna strādnieku vadītājiem, viņš pats organizēja un arī piedalījās masu sapulcēs, mirušo biedru izvadīšanas mītiņos, pārstāvēja strādnieku konfliktos ar fabriku administrāciju. A. Grēviņš ir devis lielu ieguldījumu LSDSP izveidošanā, kā arī laikraksta «Cīņa» iznākšanas sagatavošanā 1904. gadā. Tieši pēc A. Grēviņa ieteikuma Latvijas proletariāta laikrakstam piešķīra šo kaujiniecisko nosaukumu.

Pienāca latviešu strādnieku vienotības un cīņas spara apliecinātājs 1905. gads ar ekonomisko un politisko streiku brāzmām visā Latvijā, ar vispārēju, aktīvu partizānu cīņu un bruņotu sacelšanos. Revolūcijas vēriena un tās augstās organizētības dēļ V. I. Lēpins pilnīgi pamatoti nosauca latviešu proletariātu un latviešu sociāldemokrātiju par Krievijas revolūcijas avangardu. Slavenajās 1905. gada dienās LSDSP Rīgas komitejas loceklis A. Grēviņš veica plašu organizatorisku un aģitatorisku darbu Rīgā un laukos. Par spīti diviem, gan samērā īslaicīgiem arestiem, viņš spēja nostiprināt savu popularitāti strādniekos, it īpaši jūlija ģenerālstreika laikā, bet gada nogalē palīdzēja laukstrādniekiem un zemniekiem radīt jaunus revolucionārās tautas varas orgānus laukos.

Plosoties soda ekspedīciju teroram un iestājoties revolūcijas atplūdiem, A. Grēviņš turpināja aktīvi darboties par profesionālu partijas propagandistu proletariāta un zemniecības vidū, piedalījās LSDSP I un III, kā arī LSD I un II (Londonas) un KSDSP V kongresā. Sekoja četri katorgas gadi un trimda Irkutskas guberņā, kas nebūt nenozīmēja pārtraukumu viņa trauksmainajā cīņas ceļā. Arī šeit Kamišetās cementa fabrikā A. Grēviņa vadībā nodibinājās strādnieku pašizglītības pulciņi, notika asas sadursmes ar fabrikas administrāciju. Ļoti nozīmīga un auglīga ir viņa darbība 1917. gadā Irkutskas strādnieku deputātu padomē un KSDSP Irkutskas guberņas komitejā, kā arī atbildīgos partijas un valsts amatos Irkutskā, Maskavā un Harkovā jau pēc pilsoņu kara.

Pēdējos dzīves gadus, līdz pat nāvei 1937. gadā, Ansis Grēviņš veltīja Ukrainas PSR saimnieciskajai jauncelsmei, organizēja, pilnveidoja un nostiprināja ļoti svarīgu sociālistiskās lauksaimniecības sektoru — padomju saimniecības Harkovas apkārtnē.

1. Mednis

100

LATVIJAS STRĀDNIEKU ŠKIRAS DĒLS

Mihails Novovs pieder pie slavenās revolucionāru boļševiku plejādes, kuri izauga un norūdījās, cīnoties plecu pie pleca ar Latvijas proletariātu. Viņš bija aktīvs Krievijas

triju revolūciju un pilsoņu kara dalībnieks, partijas un padomju darbinieks.

Mihails Novovs dzimis Rīgā 1879. gada 21. novembrī strādnieka ģimenē. Zēna bērnība pagāja Maskavas priekšpilsētā, strādnieku rajonā. Septiņu gadu vecumā Mihails, tāpat kā daudzi citi viņa vienaudži, bija spiests sākt strādāt, lai palīdzētu ģimenei. Kuzņecova porcelāna un fajansu fabrikā labprāt izmantoja mazgadīgo bērnu darbu — viņi mīdīja ar kājām mālus un veica citus palīgdarbus.

Seit 1903. gadā Mihails Novovs sāka apmeklēt sociāldemokrātisko pulciņu, saņēma pirmo partijas uzdevumu — izplatīt proklamācijas. 1905. gada revolūcijas laikā M. Novovs cīnījās Latvijas proletariāta pirmajās rindās — viņš vadīja Kuzņecova fabrikas kaujinieku nodaļu.

Soda ekspedīcija arestēja Novovu un izsūtīja uz Novgorodas guberņu. Trimdā viņš turpināja revolucionāro darbu. 1907. gadā, kad M. Novovs uzstājās ar dedzīgu runu karaspēka daļā, viņu arestēja un notiesāja uz trim gadiem cietumā.

1910. gadā M. Novovu atbrīvoja no cietuma un viņš atgriezās Rīgā, kur tūlīt iesaistījās partijas darbā. Viņu iecēla par LSD Rīgas organizācijas 5. (Baltijas) rajona krievu grupas pārstāvi LSD Rīgas komitejas Krievu kultūras centrā, viņš bija arī LSD Bolševistiskā centra loceklis. Izcilais latviešu revolucionārs R. Bauze, kurš strādāja tajā laikā kopā ar viņu, vēlāk rakstīja, ka bolševiks M. Novovs bija «pats aktīvākais krievu biedrs, interesējās un labi pārzināja partijas darbu Latvijā un bija faktiskais Krievu kultūras centra vadītājs».

1915. gadā M. Novovs LSD CK uzdevumā, kopā ar Rīgas transportstrādnieku grupu, pārcēlās uz Arhangeļsku. Tur noorganizējās nelegāla partijas grupa. Novovam uzticēja atbildīgu partijas uzdevumu — palīdzēt biedriem, kurus vajāja cara patvaldība, pārklūt pāri robežai. Viņa pienākums bija sagādāt bēgļiem pases, karaklausības dokumentus vai jūrnieku apliecības. Turklāt viņš aktīvi palīdzēja no ārzemēm ievest nelegālo partijas literatūru.

Pēc Februāra buržuāziski demokrātiskās revolūcijas 1917. gada martā KSDS(b)P Arhangeļskas partijas grupa pirmajā legālajā sapulcē ievēlēja M. Novovu par Arhangeļskas partijas komitejas locekli un uzticēja viņam darbu

lielākajā arodbiedrībā ziemeļos — Transportstrādnieku arodbiedrībā. Boļševiki panāca, ka M. Novovu ievēlēja Arhangeļskas strādnieku un zemnieku deputātu padomē, kurā vairākumā bija eseri un meņševiki. Tā pastāvēja arī pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras. Daudz spēka un enerģijas vajadzēja M. Novovam un viņa cīņu biedriem, lai panāktu Arhangeļskas padomes boļševizāciju, padomju varas nodibināšanos šajā novadā.

1918. gada februārī, kad vācu karaspēks pēc Trocka nodevības Brestā devās uzbrukumā jaunajai Padomju republikai, Arhangeļskas boļševikiem bija jāorganizē pilsētas aizsardzība, it īpaši ostas noliktavu aizsardzība, pret gaidāmo vācu flotes uzbrukumu. Ostas noliktavās glabājās daudz vērtīgu preču un kara materiālu. Arhangeļskas strādnieku un zemnieku deputātu padomes ārkārtējā sēdē M. Novovam un citiem boļševikiem izdevās salauzt eseru un meņševiku pretošanos, noorganizēt ostas aizsardzību un daļu kara materiālu nosūtīt uz Petrogradu. 1918. gada maijā Arhangeļskas padome, pēc Novova priekšlikuma, nolēma sūtīt uz Petrogradu ešelonus ar maizi un oglēm.

1918. gada vasarā M. Novovu iecēla par Arhangeļskas guberņas Izpildu komitejas priekšsēdētāju un tās pārstāvi Sarkanās Armijas Ziemeļu frontes štābā. Viņam bija uzdots gādāt par sarkanarmiešu nodaļu apbruņošanu un politiskā darba organizēšanu kareivju vidū. Pēc tam M. Novovs bija frontes komisārs, revolucionārā tribunāla priekšsēdētājs, politdarbinieks Dienvidu frontē.

Pēc pilsoņu kara M. Novovs bija Baltās jūras kara apgabala Sevišķās daļas priekšnieks un KK(b)P Arhangeļskas guberņas Partijas kontroles komisijas priekšsēdētājs. 1922. gadā M. Novovu pārcēla darbā uz Maskavu. Viņš strādāja valsts drošības orgānos. Kopš 1924. gada M. Novovs strādāja administratīvi saimnieciskā darbā PSRS Valsts plāna komitejā.

Mihails Novovs nomira 1959. gadā, viņš ir apbedīts Novodevičjes kapos Maskavā.

Pieminot cīnītājus par padomju varu, par komunistiskās sabiedrības uzcelšanu mūsu zemē, Padomju Latvijas darbaļaudis nekad neaizmirsīs arī Mihaila Novova vārdu.

L. Lapa

JĀNIS LIEPIŅŠ (STENKA)

1879. gada 18. jūlijā Rīgas apriņķa Aderkašu pagasta «Simaņu» mājās (tagad Ogres rajona Taurupes ciema teritorijā) piedzima nākamais revolucionārs žurnālists un skolotājs Jānis Liepiņš (Stenka). Viņa vecāki bija pusgraudnieki, un viņu dzīve nebija viegla. «Tāds saimnieks no barona pārmērīgām rentes naudām tiek piespiests palikt par sevis paša nežēlīgāko izdzinēju, par savu bērnu, savu vecāku izsūcēju,» tā par savu bērnbību raksta pats Jānis Liepiņš. Arī viņš no sešu gadu vecuma gāja ganos.

Smagā darbā aizritēja bērnība un agrā jaunība. Pateicoties zināšanu alkām, uzņēmībai un patstāvībai, Jānis Liepiņš jau 17 gadu vecumā ieguva tautskolotāja tiesības. Viņš iesākumā strādāja Piltenes, tad Ergļu (1898—1900) un Grostonas (1900—1903) pagasta skolā. Sajā laikā galīgi nobrieda jaunā skolotāja politiskie uzskati, viņš kļuva par pārliecinātu sociāldemokrātu. 1901. gadā J. Liepiņa vadībā tika nodibināti vairāki sociāldemokrātiskie pulciņi — Grostonā «Trubadūri», Aderkašos «Skorpions» I, II, III. To biedri veica plašu agitācijas darbu laukstrādnieku vidū, izplatīja skrejlapas.

Aktīvā revolucionārā darbība pievērsa sev cara varas iestāžu uzmanību, un Jānis Liepiņš bija spiests mainīt darba vietas. 1904. gada janvārī viņu arestēja un ieslodzīja Cēsu cietumā. Arī te jaunais revolucionārs iemānījās pavairot uzsaukumus un revolucionāro dziesmu tekstus. Sajā darbā viņu atbalstīja progresīvi noskaņotie sargzaldāti un brīvībā palikušie biedri.

Arests neturpinājās ilgi, 1905. gada marta sākumā J. Liepiņu atbrīvoja. Jūlija laukstrādnieku streika laikā viņš kā agitators un propagandists īsā laikā apbraukāja daudzus Vidzemes pagastus, kur vadīja demonstrācijas un mitiņus.

Pēc 17. (30.) oktobra manifesta Liepiņš ieradās Rīgā un Federatīvās komitejas uzdevumā aicināja uz ģenerālstreiku Pārdaugavas strādniekus, piedalījās lielajos tautas mitiņos Grīziņkalnā. Kādā bruņotā sadursmē ar dragūniem Stabu ielā Liepiņu nopietni ievainoja galvā. Taču arī tas nespēja izsist viņu no cīnītāju ierindas.

No 23. līdz 27. novembrim Rīgā notika Latvijas tautskolotāju kongress. Tā dalībnieks bija arī skolotājs Jānis Liepiņš. Kongress izteica savu solidaritāti Latviešu sociāldemokrātiskajai strādnieku partijai, apņēmas visiem spēkiem atbalstīt tās cīņu.

Saasinoties revolucionārajiem cīņai laukos, Rīgas Federatīvā komiteja nosūtīja J. Liepiņu uz laukiem par partijas propagandistu. Ar segvārdu Stenka viņš darbojās Madlienas un Skrīveru apkārtnē, organizēja rīcības komitejas, bija viens no Skrīveru bruņotās sacelšanās organizatoriem un vadītājiem.

Kad sāka plosīties soda ekspedīcijas, J. Liepiņš kļuva par mežabrāli. Viņa vadītā Madlienas mežabrāļu organizācija pastāvēja visilgāk un darbojās ļoti sekmīgi. Organizācijas sastādītos noteikumus pildīja visi novada iedzīvotāji. Madlienas baznīca un krogs pusotra gada bija slēgts. Atlaisto muižas kalpu zemes gabalus atsacījās rentēt citi kalpi.

Uz mežabrāļu gūstīšanu soda ekspedīcija dzina apkārtējo pagastu iedzīvotājus, kā arī īpaši apmācītus izlūkus — stražņikus. Atriebjo ties par neveiksmīgo tvarstīšanu, soda ekspedīcijas bieži vien izrēķinājās ar nevainīgiem cilvēkiem. «Bija izdota pavēle uzcelt pie katras zemnieku mājas salmu stabu: zemē iedzīt kārti un apvīt to ar biezu salmu kārtu. Bija pavēlēts to aizdedzināt, tiklīdz ievēroti mežabrāļi. Ieraugot kādu stabu liesmās, visiem kaimiņiem bija jāaizdedzina savi salmu stabi, lai nedaudz minūtēs viss pagasts stāvētu liesmās un visi tad ķertu mežabrāļus. Izklusās smieklīgi — bija arī smieklīgi, — bet soda ekspedīciju kungi nopietni domāja ar to iznīcināt mežabrāļus. Salmu stabi tika sacelti. Visi raudzījās uz tiem kā uz muižnieku kauna stabiem, kā uz kontrrevolūcijas idiotisma simboliem,» vēlāk rakstīja J. Liepiņš. Visgrūtākā mežabrāļiem bija 1906. gada bargā ziema. Meklējot J. Liepiņu, regulāri tika izdarītas kratīšanas 3—4 zemnieku mājās vienlaicīgi, jo ienaidniekam bija kļuvis zināms, ka J. Liepiņu moka reimatisms un viņš būs spiests meklēt patvērumu siltumā. Glāba atjautība. Ar Plāteres Liepiņmāju meitu uzšūtajiem baltajiem mēteļiem naktīs vārēja, pamanot jātniekus, dažus soļus paiet no ceļa nost, nogulties sniegā un pagriezt mauzera stobru pret ienaidnieku.

1906. gada decembrī saskaņā ar partijas rīkojumu beidzās J. Liepiņa mežabrāļa dzīve. Viņš devās uz Pēterburgu, kur sociāldemokrātu frakcijas uzdevumā palīdzēja deputātam J. Ozolam sastādīt interpelāciju II Valsts domei par soda ekspedīciju asiņaino darbību Baltijā.

J. Liepiņa vecākus Annu un Mārtiņu par mežabrāļu pieturēšanu 1907. gada janvārī izsūtīja trimdā. Neglāba pat J. Liepiņa atsūtītā vēstule ar Londonas pasta zīmogu. Smagi slimā māte neizturēja etapa režīmu un Smolenskā nomira. Arī tēvu viņš vairs neredzēja.

Nākamo dzīves posmu J. Liepiņš pavadīja emigrācijā. Bēgot no cara policijas vajāšanām, viņš 1907. gadā atstāja Pēterburgu un emigrēja uz Šveici, vēlāk pārcēlās uz ASV, kur 1909. gadā apmetās Bostonā. Turpmāk viņš dzīvoja ar Ričarda Hanzena vārdu. Arī ASV viņš aktīvi iesaistījās strādnieku kustībā, darbojās Amerikas Sociālistiskās partijas Latviešu koporganizācijā. R. Hanzens politiskās stratēģijas un taktikas jautājumos atbalstīja boļševiku viedokli, aizstāvēja revolucionārās partijas uzbūves principus cīņā ar likvidatorisma tendencēm LSD.

J. Liepiņš bija žurnālists. No 1910. līdz 1913. gadam viņš strādāja revolucionāro latviešu emigrantu izdoto laikrakstu «Strādnieks», «Rīts», «Strādnieku Rīts» redakcijās.

1913. gadā «Strādniekā» tika publicēts R. Hanzena raksts «Lielinieku un maziņu konferencēs». Tajā autors no strādnieku šķiras revolucionārajām pozīcijām vērtē meņševiku likvidatorisko politiku, atzīst par pareiziem KSDSP Viskrievijas VI konferences lēmumus.

1919. gadā R. Hanzens iestājās Amerikas Komunistiskajā partijā un, būdams tās delegāts, 1921. gadā piedalījās Kominternes III kongresā Maskavā.

Ilgus gadus R. Hanzens bija progresīvā laikraksta «Amerikas Latvietis» redaktors. Viņš bija viens no tiem, kas sekmēja kultūras sakaru attīstību starp Padomju Latviju un ASV dzīvojošiem latviešu emigrantiem, palīdzēja nostiprināt mierīgas līdzaspastāvēšanas un sadarbības attiecības starp ASV un PSRS.

Latviešu sociāldemokrāta, revolucionāra un žurnālista dzīves un cīņu gaitas beidzās 1951. gada 10. decembrī ASV.

MEŽABRĀĻU RINDĀS

Kaut sevi skjām sedzam,
Mums pieder viss, ko redzam;
Šurp tie, kas netaisnību sodīt drikst,
Ar tādiem partizāņi labprāt ligst.

(L. Paegle)

Viens no populārākajiem mežabrāļiem Dobeles novadā Kristaps Baks (Jēzus) dzimis 1879. gada 14. janvārī Dobeles apriņķa Auru pagasta Lielapgultes «Brākškos».

Viņš bija laukstrādnieka Kristapa Baka vecākais dēls. Ģimenē bez viņa bija vēl trīs māsas un divi brāļi. Bērniņa Kristapam bija pilna kalpa dzīves rūgtuma un netaisnības, tāpēc Baku ģimenes jaunā paaudze agri izvēlējās cīņas ceļu pret muižniekiem un kapitālistiem. 1905. gada revolūcijas laikā tie kļuva aktīvi cinitāji. Brāļi Kristaps un Roberts Baki bija Dobeles rīcības komitejas locekļi. Kristaps bija dedzīgs organizators un propagandists. Savu revolucionāro degsmi K. Baks ieguldīja LSDSP organizācijas izveidošanā Dobeles, Talsu un Tukuma apriņķī. Viņš veiksmīgi izvairījās no dragūnu un policistu vajāšanas, prata aiziet nepamanīts no okškeru acīm. Viņš piedalījās mītiņos, organizēja ieroču sagādi, uzmeklēja biedrus, kuriem pārtrūkuši sakari ar organizāciju, un iesaistīja tos mežabrāļu grupā.

1905. gada 24. decembrī Dobeles pilsdrupās notika mītiņš, kurā rīcības komiteja brīdināja iedzīvotājus par kontrevolūcijas pāriešanu uzbrukumā. Kad soda ekspedīcija ieradās Dobelē, partijas organizācija, novērtējusi spēku samēru, ieteica kaujā neieaisties. Aktivākie revolucionārās kustības dalībnieki, arī Dobeles rīcības komitejas locekļi, kļuva par mežabrāļiem. Tas bija bruņots partizānu, uzticīgu revolucionāru pulks. Mežabrāļu vidū K. Baks bija pazīstams ar segvārdu Jēzus.

K. Baks, D. Beika un R. Freibergs piedalījās gandrīz visos mežabrāļu pasākumos. Viņi organizēja meža sapulci ziemassvētku vakarā Bikstu mežā, uzbrukumu Annenieku tiesas namam. Viņi piedalījās arī revolucionāra K. Bungša bēres Blīdenē. Pie K. Bungša kapa K. Baks dedzīgi runāja par «cīņas turpināšanu ar ieročiem rokās, par melnsimtnieku vajāšanu un spiegu šaušanu, par gaidāmajiem revolūcijas uzplūdiem».

1906. gada janvārī mežabrāļi — Kristaps Baks, viņa brālis Roberts, D. Beika un K. Beika Blīdenes pagasta vecākajam atņēma amata zīmes un pēc tam Blīdenes tiesas namā konfiscēja ieročus, dokumentus, vērtspapirus, pasu blankas. 1906. gada martā K. Baks kopā ar D. Beiku konfiscēja valsts naudu Falcgrāves (tagad Glūdas) stacijā.

Mežabrāļu mājas bija mežs, un viņu dzīve nebija viegla, tomēr viņi nekurnēja. «Lai sirds būtu cik smaga būdama, mežā arvien paliek vieglāk. Lai prāts būtu cik pikts — pie pirmajiem meža kokiem sejas noskaidrojas.»

1906. gada 12. aprīlī notika LSDSP Dobeles lauku centra «Uzvara» konference. Runādams konferencē, K. Baks aicināja laukstrādniekus

neatļaidīgi cīnīties par savām tiesībām. «Ja darba devējs nepieķāpjas, tad lai dzīvo streiks! Ja streikotājiem laiž virsū karaspēku, — lai dzīvo itāļu streiks! Tad ūdens nēsi nesiet veselu dienu! Tad riezi plaujiet veselu nedēļu.»

1906. gada 24. aprīlī K. Baks piedalījās J. Dubelšteina vadītajā uzbrukumā Slokas dzelzceļa stacijai un pastam. Mežabrāļu grupa, kuru vadīja K. Baks, veikli pārgrieza telefona vadus un ieņēma pasta namu. Mežabrāļi ieguva tik ļoti vajadzīgās pasu blankas un vairāk nekā tūkstoš rubļu naudas.

Reakcionārā avīze «Düna Zeitung» tolaik rakstīja: «...gaišā dienas laikā kāda banda uzbruka Slokai... Pilsēta apmēram pusstundu atradās revolucionāru rokās.»

1906. gada 1. Maijā K. Baks kopā ar cīņu biedriem D. Beiku un K. Beiku uzvilka sarkano karogu topogrāfiskajā tornī pie «Puču» mājām.

Smags pārdzīvojums Kristapam Bakam bija jaunākā brāļa Viļa nāve, kuru 1906. gada 5. septembrī nošāva soda ekspedīcija Penkules pagastā.

1906. gada novembra pirmajā svētdienā K. Baks kopā ar D. Beiku piedalījās partijas Dobeles organizācijas sēdē. Tajā klātesošie biedri atzinīgi novērtēja mežabrāļu darbību, kuri, spītējot teroram un mežu «ķemmēšanām», ir pratuši apvienot partijas darbu ar cīņu pret kontr-revolūciju.

Pēc šīs sēdes K. Baks un D. Beika ar partijas organizācijas atļauju emigrēja uz ASV. K. Baks ar Andreja Veimaņa vārdu apmetās uz dzīvi Heistingsā Ņujorkas tuvumā. Viņš strādāja par namdari, reizēm par mūrnieku un aktīvi iesaistījās revolucionāro Latvijas emigrantu grupā «Cīņas biedri», kas bija viena no lielākajām Latviešu koporganizācijas grupām. Tā rosīgi veica agitācijas un propagandas darbu. A. Veimanis vairākkārt tika ievēlēts grupas rīcības komitejā un bieži uzstājās ar referātiem grupas sanāksmēs.

1911.—1915. gadā A. Veimanis darbojās «Cīņas biedru» rīcības komitejā kopā ar A. Neibutu, K. Austriņu, E. Mauriņu un izveidoja organizāciju par kaujiniecisku vienību.

Kopā ar A. Neibutu viņš aizstāvēja bolševiku taktiku cīņā pret oportūnistisko Amerikas Sociālistiskās partijas vadību.

Nelaiimes gadījumā darbā K. Baks (A. Veimanis) guva smagu ievainojumu un kļuva darba nespējīgs. Ģimeni uzturēja viņa sieva Olga, strādādama par šuvēju.

Kristaps Baks nomira 1949. gadā. Viņa viņa dzīve bija cīņa par labāku un gaišāku rītdienu.

V. Saulīte

100

REMDENĪBAS NĪDĒJS, CĪŅĀ AICINĀTĀJS

Es mūžam nīstu remdenību —
Tā mūsu lāsts un moku spaidis;
Ja nava karstas mīlestības,
Lai valda aukstais naidis —

Tik nalds un mīlestība iespēj
Celt debesīs vai ellē grūst,
Bet mužam glēvā remdenībā
Bez īsta spēka sirdis rūst.

(J. Dievkociņš)

Viesītes ezera krasts, gar kuru aizvijas balts lielceļš. Tā malā slejas drūmu egļu siena, kuras piekāvē iegulis pie-
miņas akmens, kas vēsta, ka šajā vietā bargā 1906. gada 3. februāra dienā no cara patvaldības soda ekspedīcijas lodēm krituši trīs 1905. gada revolucionāro cīņu dalībnieki: Lielzalves pagasta skolas skolotājs dzejnieks, pagasta rīcības komitejas loceklis Jūlijs Dievkociņš, Neretas pagasta rīcības komitejas priekšsēdētājs Juris Brunovskis un rīcības komitejas loceklis Pēteris Balodis.

Vēl tagad Lielzalves apkaimē sastopami J. Dievkociņa bijušie skolēni, kuri atceras jauno, enerģisko skolotāju, kas ļoti mīlējis bērnus un bijis priekšzīmīgs audzinātājs. Viņš bija viens no tiem progresīvās intelligences pārstāvjiem, kuri nāca no darbaļaužu vidus un, pārvarot materiālās grūtības, ieguva izglītību un kļuva par tautskolotājiem, bet, sākoties 1905.—1907. gada revolūcijai, stājās cīnītāju pulkā. Dziļi izprotot apspiesto darbaļaužu rūpes un vajadzības, iepazīnuši zinātniskā sociālisma mācību, viņi revolūcijas laikā daudz darīja propagandas un organizatoriskajā darbā.

Jūlijs Dievkociņš — revolucionārs, dzejnieks, tautskolotājs —, viens no pirmajiem latviešu bērnu un jaunatnes literatūras popularizētājiem un izdevējiem, dzimis 1879. gada 12. augustā Lauteres pagasta Ezerlaukos nabadzīga mūrnieka ģimenē. Astoņu gadu vecumā J. Dievkociņš jau iepazīst dzīves un darba sūrumu ganu gaitās. Alkstot zināšanu, kas trūcīgā amatnieka dēlam pavērtu ceļu uz labāku nākotni, viņš 1895.—1899. gadā mācās Valkas skolas seminārā. Mācību laiks seminārā, kad J. Dievkociņš kļuva par nobriedušu personību, pieder pie viņa dzīves gaišākajiem gadiem. Dedzīgi tika lasīta «Dienas Lapa», studēti J. Jansona-Brauna, E. Veidenbauma un citu revolucionāro un progresīvo rakstnieku darbi. Viņš tulkoja Ņekrasova, Ļermontova, Puškina, Turgeņeva, Koļcova un citu krievu literatūras klasiķu darbus latviešu valodā. Nelegālajā skolotāju seminārā audzēkņu literārajā pulciņā sākās arī paša dzejnieka literārās gaitas. 1898. gada pa-

vasarī «Dienas Lapa» publicēja pirmos J. Dievkociņa dzejoļus, kuros jau atspoguļojas sociālās pretrunas.

Taču J. Dievkociņu aizrāva ne tikai dzejas mūza. Viņš vadīja arī semināristu nelegālo pulciņu, piegādāja semināra audzēkņiem aizliegtās grāmatas un laikrakstus.

Pēc skolotāju semināra beigšanas J. Dievkociņš strādāja par skolotāju Litenē, Rīgā un Lielzalvē (no 1903. g.). Tur viņš izvērsa arī aktīvu sabiedrisku darbību.

«Negribu pelēkās dzīves,
Riebīgās kurmja gaitas,
Sīciņo, maziņo ilgu,
Sīciņo, maziņo milul»,

rakstīja J. Dievkociņš.

Viņš bija pārliecināts par skolu sistēmas pārkārtošanas nepieciešamību un popularizēja paša izstrādāto Latvijas tautskolu reformas projektu, kas paredzēja pārorganizēt vietējās skolas uz demokrātiskiem principiem. Daudzi skolotāji atzinīgi novērtēja viņa skolu reformu un ieviesa jauno programmu par spiti mācītāju protestiem. Ar šiem skolotājiem nežēlīgi izrēķinājās soda ekspedīcijas.

J. Dievkociņš bija arī viens no skolotāju slepeno saņēmsmju organizētājiem. Par revolucionāro ideju propagandu viņu divas reizes atlaida no darba.

Savu kolēģu vidū J. Dievkociņš bija ieguvis autoritāti un cieņu. Viņš tika izvirzīts par pirmā tautskolotāju kongresa delegātu (1905. g. 23.—27. novembrī Rīgā). Kongresā pārsvars bija revolucionārajiem skolotājiem, kas atbalstīja LSDSP. Kongresam bija izcila nozīme tautskolotāju iesaistīšanā revolucionārajā cīņā.

Revolūcijas kulminācijas posmā J. Dievkociņu ievēlēja par Lielzalves pagasta rīcības komitejas locekli. Rīcības komitejas bija revolucionārās varas orgāni, kuri atcēla vecās pagastu valdes un veica revolucionārus pārkārtojumus. Uztādamies tautas sapulcēs, J. Dievkociņš aicināja darbaļaudis uz cīņu pret cara patvaldību. Tāpēc soda ekspedīcija viņu 1906. gada janvārī apcietināja un, vedot no Neretas uz Jēkabpili, celā nošāva.

J. Dievkociņš nepaguva piedzīvot savu sapņu īstenošanos, par kuriem viņš runā dzejā:

«Ak, dibināsim sev dzimteni,
Kur nava ne salnas, ne naida,
Pār ziedoņa plavām kur milīgi
Viisspulgākā saulīte smaida.
Tur bagātas druvas vilņojot
Dveš mieru strādnieku krūtīs...»

Vienīgais J. Dievkociņa dzejoļu krājums «Ugunsziedi» iznāca 1907. gadā Pēterburgā. A. Upīts šo krājumu raksturoja: «Tie ir vārda pilnā ziņā ugunsziedi, plaukuši iz sirds, kas pati līdz malām pilna nenoskaidrojušās, liesmojoša, virmojoša uguns. Mēs zinām: tā bija īsta dzejnieka sirds.»

Dīvdzesmit sešu gadu vecumā naidīgā pretvara pārrāva dzejnieka un revolucionāra J. Dievkociņa mūžu, tomēr tautas atbrīvošanās cīņā un latviešu literatūras vēsturē viņš ir iemantojis paliekošu vietu. Viņa ideāli ir īstenoti, viņa piemiņa dzīvo.

100

A. Ivulāns

RAKSTNIEKU UN REVOLUCIONĀRU MĀKONI ATCEROTIES

Rakstnieks, revolucionārs Mākonis, istajā vārdā Jēkabs Kalniņš, dzimis 1879. gada 16. aprīlī. Viņa dzimtā puse ir Suntažu pagasts. Tēvs bijis galdnieks. Skolas gaitas Jēkabs Kalniņš sācis Suntažu pagastskolā, pēc tam mācījies Viršņukalna draudzesskolā, no 1895. līdz 1899. gadam Baltijas skolotāju seminārā Kuldīgā.

Semināristi iepazīstas ar Jaunās strāvas idejām. Mākonis kopā ar citiem audzēkņiem nostājas opozīcijā pret valdošo reakcionāro carisma politiku un skolas režīmu. Viņi interesējas par progresīvajām parādībām dzīvē un literatūrā, rīko nelegālus literārus vakarus. Tas ietekmē Mākoņa pasaules uzskata veidošanos: viņš dzīvi seko sabiedriskajai un literārajai dzīvei, visumā pareizi novērtēdams dažādus sabiedrības grupējumus, preses izdevumus un literāros novirzienus. Viņš cildina Raini, Sudrabu Edžu, izsaka solidaritāti «Dienas Lapai», asi vērsas pret «Baltijas Vēstnesi» un citiem reakcionāriem izdevumiem, ap kuriem grupējas Fallijs, A. Niedra un citi reakcionārie rakstnieki.

Mākoņa literārā darbība aizsākas 90. gadu beigās. «Dienas Lapā», «Jaunajā Ražā» un «Austrumā» publicēti viņa īsie stāsti un tēlojumi: «Sniega putenis» (1897); «Starp lopu dzinējiem», «Klaidonis», «Noziedzies» (visi 1899).

Pabeidzis semināru, Mākonis vienu gadu strādā par skolotāju pareizticīgo draudzes skolā Kandavā, pēc tam 1900. gadā aizbrauc uz latviešu koloniju Kubaņā, kur darbojas par skolotāju. 1904. gadā Mākonis atgriežas Latvijā un strādā par skolotāju Kēču pagastskolā. Šajā laikā viņš uzraksta stāstus: «Divas ubadzes», «Grūtās dienas», «Negribu mācīties», «Pa straumei» u. c. Kubaņā sarakstīti stāsti: «Izglābti», «Mežainis», «Kā rozes vīst» (1903), «Uz leju», «Dzīves vakarā» (1904). Kolonijas dzīves iespaidus Mākonis atspoguļojis arī vēlāk uzrakstītajos stāstos «Atamans» (1906), «Ērgļu Jānis» (1907), «Slamstu Ģierds» (1911) u. c. Autoram bijis nodoms šos darbus apvienot stāstu krājumā «Kubaņas stāsti». Dzīvodams Kubaņā, Mākonis pievēršas arī dzejai. Viņš iecerējis izveidot dzejoļu krājumu «Stepes vēji», kas palicis rokkrastā.

Sākoties 1905.—1907. gada revolūcijai, rakstnieks kļūst par aktīvu tās dalībnieku. Revolūcijas atplūdu laikā Mākonis ir partizāns, pēc tam nelegāli darbojas Liepājā. 1907. gadā viņu apcietina. Gandrīz pusotra gada rakstnieks pavada Liepājas un Jelgavas cietumos. Mākonis notiesā uz 15 gadiem katorgā un 1909. gadā pārved uz katorgas cietumu Smolenskā. Brīvību rakstniekam atdod Februāra revolūcija.

Cietums ir iedragājis rakstnieka veselību, bet nav spējis salauzt cīnītāja garīgos spēkus un ticību nākotnei. Mākonis ar lielu degsmi iesaistās sabiedriskajā un politiskajā dzīvē. Viņš kādu laiku strādā Omskas apgabala Kalačinskas apriņķa Pārtikas komitejā par sekretāru. 1918. gada februārī—martā sanāk pirmā Kalačinskas apriņķa padomju konference, kas ievēlē apriņķa izpildkomiteju un tās pirmo priekšsēdētāju Jēkabu Kalniņu.

Rosīgo darbību pārtrauc baltgvardu bandu iebrukums Omskā, tad Kalačinskā. Mākonis organizē pilsētas aizsardzību. Taču ienaidnieka pārspēks ir pārāk liels un pilsētas aizstāvji ciņu zaudē. Negribēdams krist gūstā, Mākonis nošaujas.

Viņš savā īsajā mūžā nav paguvis izkopt rakstnieka spējas un sasniegt idejisku un māksliniecisku briedumu. Taču viņa daiļrade valdzina ar patiesu dzīves skatījumu, istu sirsnību un domu bagātību, dziļu mīlu un kvēlu naidu.

Mākoņa pirmie prozas darbi ir īsie stāsti jeb skices, kā viņš pats tos nosaucis. Tās ir nelielas reālistiskas sadzī-

ves ainas, darba cilvēku raksturu un pārdzīvojumu tēlojumi. Jau pirmajā stāstā «Sniega putenis» (1897) rakstnieks parāda vaļinieka posta dzīvi kapitālistiskajā iekārtā, stāstā «Malkas cirtēji» (1900) attēlo meža strādnieku likteņus.

Mākonim ir tuva dzīves pabērnu tēma. Stāstā «Laimes brīdis» (1900) notēlota kroplīte bārene, stāstā «Klaidonis» (1899) parādīts akls kroga muzikants.

Rakstnieks pievērsies arī skolas dzīves tēlojumam. Bagātīgu materiālu viņam sniegušas gan paša skolas gaitas, gan arī skolotāja darbs. Mākonis bieži parāda apdāvinātus, centīgus darba cilvēku bērnus, kuri cenšas iegūt izglītību un tādējādi izrauties no smagās dzīves. Taču līdzekļu trūkuma dēļ viņiem jāpaliek pusceļā. Šī tēma risināta stāstos «Pusceļā» (1900), «Tēvs» (1902), «Uz beigām» (1903). Tomēr darba jaunatnes grūtā ceļa sociālos cēloņus rakstnieks vēl nespēj saskatīt.

Kubaņas posma stāstos uzmanību saista Mākoņa raksturu zīmējumi («Uz leju», «Mežainis», «Dzīves vakarā»). Te jau ieskanas protests pret vietējo kulaku garīgo aprobežotību.

Briestošā 1905. gada revolūcija iezīmē jūtamu pavērsieni Mākoņa daiļradē. Viņš sāk saskatīt kapitālistiskās iekārtas pretrunas, aug rakstnieka meistarība. Šajā ziņā raksturīgs stāsts ir «Bārenis» (1904). Tajā notēlota neliela epizode vilcienā ar baskāji zēnu centrā. Vilcienā brauc dažādu sabiedrības slāņu pasažieri, un baskājis bojā bagātņiekem labsajūtu. Kapitālistiskās iekārtas pretrunas skaidri atklājas stāstā «Upuris» (1906). Te Mākonis parāda sievieti strādnieci, kas kļūst par kapitālistiskās lielpilsētas pretrunu upuri. Cietumā sarakstītajā stāstā «Slamstu Ģierds» (1911) parādītas šķiru pretrunas Kubaņas latviešu kolonijā, te rakstnieks pievērsas arī skolo-tāja nožēlojamajai dzīvei, kurš šodien nezina, kur rītā viņam būs darbs un maize. Viens no raksturīgākajiem šā perioda stāstiem ir «Dzīves ironija» (1906), tajā autors nosoda renegātismu. Mākonis šajā laikā gan saskata kapitālisma pretrunas un nosoda tās, taču nespēj parādīt ceļu, pa kuru ejot iespējams izkļūt no dzīves grūtībām.

Ja Mākoņa prozas darbi tieši nesaistās ar viņu kā revolucionāru cīnītāju, tad to nevar teikt par viņa dzeju. Dzejā Mākonis ir gājis sabiedrības attīstības izpratnē daudz tālāk nekā prozā. Tajā arvien vairāk un vairāk

ieskanas sociālie motīvi. Cietumā sarakstītajos dzejoļos Mākonis asi apsūdz kapitālistisko iekārtu, atklāj tās pret-runas, izsaka ticību, ka pastāvošā iekārta tiks sagrauta. Tas izskan 1911. gadā uzrakstītajā dzejolī «Bābele»:

Vēl paceļas vecie pilāri
Pret debesīm lepni un stalti,
Bet āmuri, kas tos salauzis,
Sen tautas darbnīcās kalti.

Mākonis nosoda arī renegātismu («Te, redzi, viens jau projām gāja un otrs zeltam pārdevās»).

Dažus stāstus, tāpat dzejoļus Mākonim izdodas izsūtīt no cietuma un publicēt, taču vairums viņa darbu ir palicis rokrakstos.

Atgūtā brīvība un darbaļaužu izcīnītā uzvara Mākonim spārno radošam darbam. 1917. gadā sarakstītajos dzejoļos izskan dziļš optimisms un ticība labākai nākotnei, taču dzejnieks nespēj tos realizēt. Mākonis mirst 1918. gadā, nenasniedzis sava talanta briedumu.

Trīsdesmit deviņus gadus pēc dzejnieka nāves, 1957. gadā, Rīgā pirmo reizi iznāca Mākoņa darbu «Izlase» I. Bērsona sakārtojumā. Kopā ar Mākoņa māsu A. Saulīti un viņas dēlu I. Saulīti I. Bērsons atšifrējis gandrīz visus Mākoņa cietuma klažu tekstus. 1973. gadā iznāca grāmata «Mana pārgalvīgā dzīves dziesma», kurā sakārtotājs ietilpinājis Mākoņa dzejoļus, dienasgrāmatas, vēstules.

Mākonis apbedīts Kalačinskas brāļu kapos. Kalačinskiēši gaišā piemiņā patur varonīgā latviešu tautas dēla tēlu. Viņa vārdā nosaukta kāda Kalačinskas iela, tāpat klubs. Par viņu bieži raksta vietējā prese.

V. Grāvitis

150

ALEKSANDRA HUMBOLTA CEĻOJUMS UN BALTIJAS ĢEOLOĢIJAS PĒTĪJUMI

1829. gada 12. aprīlī A. Humbolts, mineralogs un kalnraktuvju speciālists profesors G. Roze un dabaszinātnieks H. G. Erenbergs devās no Berlīnes uz Pēterburgu. Zinātniekus gaidīja radoši internacionāli kontakti ar Krievijas zinātniekiem, jaunas zinātniskas atziņas par diviem kontinentiem, par ko vēlāk tika sarakstītas biezas grāmatas.

Sis ceļojums, starp citu, ietekmēja arī ģeoloģisko pētījumu attīstību Baltijā.

Reizēm stiegot dubļos, pasta kariete brauca pa Kurzemes pasta ceļiem no Palangas uz Rucavu un Bārtu, garām Paplakai uz Embūti un Skrundu, pa izžulgušajiem Ventas krastiem un pāri tai, jo ledus jau bija izgājis. Braucēji devās tālāk līdz Dobelei, tad pāri Svetei. Pārplūdušajai Lielupei naktī nevarēja pāri tikt, tāpēc bija jāpaliek Jelgavā. 24. aprīļa rītā braucēji mierīgi pārcēlās pāri Lielupei. Grūtāk nācās tikt pāri Daugavai pie Rīgas. Ratus ievilkā lielās laivās, kuras ar paceltām burām peldēja starp ledus gabaliem.

Rīgā atbraucējus sagaidīja kurjers no Pēterburgas, lai pavadītu tālākajā ceļā. Pēcpusdienā braucēji atstāja Rīgu un naktī laimīgi šķērsoja Gauju. Ceļš veda gar Valmieru un cauri Valkai, un beidzot zinātnieki ar atzinību konstatēja, ka ļoti sliktos ceļa apstākļos 239 verstis no Rīgas līdz Tērbatai veikuši 33 stundās. 27. aprīļa agrā rītā Tērbata viņus sagaidīja ar stipru sniegputeni.

Tērbatā G. Roze sekoja profesoram M. Engelhartam uz Universitātes mineraloģijas muzeju, kamēr A. Humbolts ar profesoru V. Strūvi gāja uz observatoriju un G. Erenbergs ar profesoru K. Ledeburu un K. A. Meijeru devās uz Botānisko dārzu. Mineraloģijas muzejā, kur vēlāk ieradās arī A. Humbolts, G. Roze sastapa savu veco draugu un 1821. gada Zviedrijas ceļojuma līdzbiedru E. Ulprehtu.

A. Humbolts un G. Roze sevišķi interesējās par Igaunijas un Vidzemes iežu kolekcijām un M. Engelharta uzskatiem par šo apgabalu ģeoloģisko uzbūvi. M. Engelharts norādīja, ka Ziemeļigaunijas piekrastē ir smilšakmeņi, virs tiem krīta «formācijai» līdzīga zaļo smilšu kārtiņa un to visu pārsedz Ziemeļigaunijas kaļķakmeņi. To visu viņš attiecināja uz krīta «formāciju», ievērojot arī kaļķakmeņos vietām atrodamos krama ieslēgumus, bet neraugoties uz tajos paša atrastajiem trilobītu un ortoceru galvkāju pārakmeņojumiem, kuri raksturīgi «pārejas kaļķakmeņiem» un par ko principā zināja jau Strendžvejs 1822. gadā. Tērbatas tuvumā Engelharts bija atradis smilšakmeņus ar «zauru» zobu un kaulu paliekām. Viņš tos pielīdzināja Ziemeļigaunijas piekrastes smilšakmeņiem, bet Vidusvidzemes un Dienvidvidzemes «kaļķakmeņus», kuri pārsedz smilšakmeņus, kā arī kaļķakmens oļus uz pauguriem viņš pielīdzināja Ziemeļigaunijas piekrastes kaļķakmeņiem. Pār-

steigts par M. Engelharda secinājumiem, A. Humbolts viņu lūdza izteikt savu viedokli rakstā.

28. aprīļa agrā rītā vējā un sniegpuitenī viesi devās tālāk uz Narvu un 1. maijā ieradās Pēterburgā. Tur A. Humbolts tikās ar savu paziņu Pēterburgas Zinātņu akadēmijas īsteno locekli ģeofiziķi un metrologu Ādolfu Teodoru Kupferu, ar kuru kopā 1821.—1823. gadā Parīzē bija no-devies Zemes magnētisma studijām pie D. Arago.

Pēc Ā. T. Kupfera iniciatīvas ar D. Arago un A. Humbolta atbalstu ar laiku radās magnetometrisko un meteoroloģisko staciju tīkls, kas aptvēra Eirāziju no Lisabonas līdz Ķīnai. Pēterburgas Zinātņu akadēmijas 10. maija sēdē A. Humbolts atbalstīja Ā. T. Kupfera ierosmi un ieteica celt Pēterburgā magnetometrisku observatoriju. A. Humboltam pasniedza Zinātņu akadēmijas goda locekļa diplomu. Tā paša gada vasarā Ā. T. Kupfers organizēja pirmo ekspedīciju uz Elbrusa virsotni.

20. maijā viesi devās uz Maskavu trijās kariatēs, kuras bija īpaši darinātas šai ekspedīcijai un katra no kurām maksāja 1200 dālderu. Maskavas Universitātē A. Humbolts satika savu studiju biedru G. Fišeru no Freibergas Kalnu akadēmijas laikiem, tagad jau tas bija G. Fischer de Waldheim... Satika arī savu agrāko skolotāju anatomu J. Loderu.

Tālākais ceļš veda uz Kazaņu, un 13. jūnijā aiz Permas parādījās Urāli. Drīz ceļotāji nonāca Jekaterinburgā, bet 2. augustā rītā jau ie brauca Barnaulā. Pēc tam A. Humbolta ekspedīcija devās uz Altaju, tad uz Dienvidurāliem, Astrahaņu, Kaspijas jūru, pa ceļam veicot daudz magnetometrisku mērījumu, kā arī augstuma mērījumus ar barometru. Atceļā caur Voronežu un Maskavu viņš devās atpakaļ uz Pēterburgu, kur uzkavējās no 13. novembra līdz 15. decembrim, tad atkal uz Tērbatu.

Būdams progresīvs savos uzskatos un 19. gadsimta Rietumeiropas vētrains notikumu laikabiedrs, A. Humbolts sarunās un vēstulēs bieži mudināja citus zinātniekus uz jauniem pētījumiem un uz plašu sadarbību zinātnes laukā. Veicinot jaunus pasākumus un protežējot jaunus zinātniekus, viņš nereti rakstīja pozitīvas atsauksmes pat Krievijas caram. Līdz ar to kļūst saprotams, ka viņš brauciena laikā sarunās kāpināja interesi arī par ģeoloģisko pētījumu paplašināšanu Krievijā, tāpat arī Baltijā. Bet tie bija gadi, kad nesen bija atklāti vairāki, tomēr vēl ne

visi ģeoloģiskie periodi Zemes vēsturē. Tas rosināja pētīt, kādu ģeoloģisko periodu laikā ir izveidojušies nogulumi citās zemēs, arī Krievijā.

Tērbatā M. Engelharts kopā ar E. Ulprehtu nodeva A. Humboltam apsólito rakstu, kā arī kolekciju ar Igauņas un Vidzemes iežu un pārakmeņojumu 67 paraugiem, kuru vidū 24. paraugs bija pleckāju pārakmeņojums no Gaujienas.

Atgriezies Berlīnē, A. Humbolts steidzīgi noorganizēja M. Engelharta un E. Ulprehta darba publicēšanu. Tas izraisīja interesi par Baltijas ģeoloģiju un vienlaikus parādīja, ka Baltijas ģeoloģiskā uzbūve vēl ir ļoti neskaidra, ka tajā daudz vēl ir pretrunīgu datu, tāpēc nepieciešami rūpīgāki pētījumi.

Zīmīgi, ka līdz A. Humbolta ceļojumam ziņas par Baltijas ģeoloģiju bija vēl ļoti miglainas, bet tam sekojošos gados parādījās vesela virkne pētījumu. Sākumā daži autori vēl diskutēja par zauru paliekām Vidzemes smilšakmeņos. Bet 10 gadus pēc A. Humbolta ceļojuma (1840. gadā) jau bija zināms, kas veido zemes garozas virsējo daļu Baltijā. Atklājās, ka Vidzemes smilšakmeņos ir nevis zauru, bet bruņu zivju atliekas, kuras raksturīgas Anglijas un citu iepriekš izpētīto reģionu devona nogulumiem. Ipaša nozīme bija Gaujienā atrastajiem pleckājiem, kurus izpētīja A. Humbolta draugs paleontologs L. Buhs. Darbā, kas tika publicēts 1840. gadā, viņš pirmo reizi pierādīja, ka lielāko daļu Baltijas veido devona perioda nogulumi.

150

N. Nevska

PIRMĀ EKSPEDĪCIJA UZ ELBRUSU

Kupfers Adolfs Teodors (1799. 17. I Jelgavā — 1865. 4. VI Pēterburgā) — Pēterburgas ZA ist. loceklis (1828). Beidzis Jelgavas ģimnāziju (1815), studējis Tērbatā, Berlīnē, Ģetingenā, Parīzē. Ķīmijas un fizikas profesors Kazaņā, pēc tam darbojies Pēterburgā. Viņa vārdā nosaukts minerāls kupferīts.

(No Latvijas PSR Mazās enciklopēdijas)

1829. gada jūlijā un augustā notika Ā. T. Kupfera organizētā ekspedīcija uz Kaukāzu, kad tika sasniegta tā augstākā virsotne — Elbruss. Šo ekspedīciju organizēja Pē-

terburgas ZA. Ekspedīcijā piedalījās E. H. Lencs (1804—1865), botāniķis K. A. Meijers (1796—1855) un zoologs E. P. Menetri (1802—1861). To vadīja akadēmiķis Ā. T. Kupfers, ievērojams ķīmijas, mineraloģijas un ģeofizikas speciālists.

Ekspedīcijas uzdevums bija Elbrusa un tam tuvējo rajonu vispusīga izpēte. Svarīgi bija arī politiska rakstura apsvērumi. Izmantojot pamieru, ģenerālis G. Emanuēls acīmredzot gribēja nodemonstrēt Kaukāza tautām Krievzemes ieroču spēku un varenību. 1829. gada jūnija beigās ģenerāļa mītnē Georgijevskā (Pjatigorskas tuvumā) pulcējās ekspedīcijas dalībnieki Ā. T. Kupfers, E. H. Lencs un E. P. Menetri no Pēterburgas, K. A. Meijers — no Tērbatas. Viņiem pievienojās jaunais Pjatigorskas arhitekts Bernardaci. Jūlija sākumā ekspedīcija devās uz Elbrusu, bet 2. augustā atgriezās Pjatigorskā.

Ekspedīcijas avangardā gāja līnijkazaku sotņa. Tai sekoja ģenerālis ar lielu svītu — daudziem virsniekiem, kalpotājiem, pavadoniem, tulkiem, vairākiem čerkesu kņaziem un pieciem ekspedīcijas dalībniekiem. Tiem sekoja 600 kājnieki ar lielgabaliem un vezumniekiem. Arjergards sastāvēja no 250 līnijkazakiem. Tik lielas vienības pārvietošanās nevarēja palikt nepamanīta. Ekspedīcijas dalībnieki nepārtraukti juta vietējo iedzīvotāju ziņkāri un piesardzību. Tie acumirkli nozuda, ja ievēroja, ka ir pamanīti. Vairākkārt nometnē ieradās viņu sūtņi, lai uzzinātu, kas ģenerālim meklējams kalnos.

Tādos apstākļos pētīt Kaukāza dabu nebija vienkārši. Lielā apsardze aizbaidīja dzīvniekus, samīdīja augus. Tas ļoti sarūgtināja Meijeru un Menetri. Taču šeit uz šaurajām un likumotajām takām, kurām vienā pusē kā siena slējās klintis, bet otrā pusē atradās dziļas aizas, nereti nācās riskēt ar dzīvību. Tāpēc pie katra zinātnieka bija norīkots krietns vads kazaku un čerkesu, kas nesa instrumentus, mantas, bet dažreiz arī pašus ekspedīcijas dalībniekus... Vajadzēja pierast pie militāras kārtības, kas dažkārt izraisīja kuriozus gadījumus.

Neraugoties uz visām grūtībām, Kupfers un Lencs izdarīja vairākus interesantus pētījumus Kaukāza ģeogrāfijā, ģeoloģijā un ģeofizikā. Piemēram, tika noskaidrots atsevišķu kalnu grēdu izvietojums. Konstatēja, ka ziemeļos tās pakāpeniski pāriet ielejās, bet dienvidos izbeidzas ar dziļām aizām. Ā. T. Kupfers savāca iežu paraugus un no-

teica kalnu grēdu ģeoloģisko uzbūvi. Atzarojumu virsotnes gandrīz visur sastāvēja no smilšakmens, bet centrālā grēda — no dažādiem vulkāniskiem iežiem. «Elbruss,» rakstīja Ā. T. Kupfers, «ir viskolosālākā izvirduma produkts, kāds jebkad noticis Kaukāzā, un pārstāv visas centrālās grēdas... ģeognostisko profilu, kura daļa... būs bijis Elbruss, kas dos pašu precīzāko un pilnīgāko Kaukāza ģeoloģiskās uzbūves ideju.»

Ekspedīcija iepazinās ar senajām svina raktuvēm. Turklāt tā Kaukāzā konstatēja vizlu, kalcītu, kaļķakmeni, smilšakmeni, kā arī brūnoglēs un mangāna rūdu.

Svarīga nozīme bija ekspedīcijas izpētīto rajonu augstumu barometriskajiem mērījumiem, kā arī Elbrusa ģeogrāfisko koordināšu noteikšanai, kas ļāva to iekļaut astronomisko punktu tīklā, kurus 1815. gadā bija pierakstījis V. Višņevskis (1781—1855). Interesanti bija arī magnētisko mērījumu dati. Izrādījās, ka, palielinoties augstumam virs jūras līmeņa, tur Zemes magnētiskais lauks pavājinās daudz vairāk, nekā bija domājams. Tas lika Ā. T. Kupferam apšaubīt hipotēzi par Zemes magnētisko kodolu. Izvērtējot visu ekspedīcijas ceļā esošo upju un avotu ūdens temperatūru, izdevās daudz precīzāk izsekot, kā augsnes temperatūra pazeminās, palielinoties augstumam virs jūras līmeņa.

Visiespaidīgākais ekspedīcijas sasniegums bija uzkāpšana Elbrusa austrumu virsotnē 1829. gada 22. jūlijā (5595 m virs jūras līmeņa). Taisnība, pašam Ā. T. Kupferam un pārējiem zinātniekiem, kuriem nebija alpīnistu pieredzes un kuri turklāt sasirga ar kalnu slimību un «sniega aklumu», pavisam netālu no virsotnes nācās griezties atpakaļ. Virsotni sasniedza tikai pavadonis kabardietis Kilaras Hadžajevs. Drosnīgais mednieks, kas bija pieradis pie kalnu apstākļiem un labi pazina šīs vietas, veiksmīgi pārvarēja visus šķēršļus un pulksten 11.00 no rīta sasniedza Elbrusa austrumu virsotni.

Līdztekus zinātniskiem novērojumiem Ā. T. Kupfers ekspedīcijas darba pārskatā sniedz daudz interesantu faktus un detaļas.

Apbrīnojamu gaisa dzidrumu Elbrusa apkaimē 3000 m virs jūras līmeņa viņš atzīmē vairākās vietās.

Visai interesanti ir Ā. T. Kupfera Kaukāza tautu dzīves vērojumi. Citiem ekspedīcijas locekļiem tie bija «bries-

mīgie čerkesi», bet Kupfers prata saskatīt būtiskās atšķirības starp vietējās sabiedrības augstākajiem slāņiem un vienkāršajiem ļaudīm. Aprakstot kabardiešu kņazus, kas ieradās nometnē savu kalpu pavadībā, zinātnieks neskopojas ar ironiju. Viņš tos parāda kā slaistus ar tieksmi uz klaiņošanu un laupīšanu. Tajā pašā laikā Kupfers ar siltumu piemin vienkāršos kabardiešus un čerkesus — ekspedīcijas pavadonūs. Ar smalku humoru aprakstīta grūtā nokāpšana no Elbrusa, kad, atrāvušies no eskorta, ekspedīcijas locekļi, palikuši kopā tikai ar pavadoniem, nokļuva «briesmīgo čerkesu» varā. Kaut gan nebija grūti nolaupīt zinātniekus un saņemt par viņiem lielu izpirkumu, pavadonī to nedarīja. Tieši pretēji, viņi izglāba dzīvību Ā. T. Kupferam un viņa draugiem, burtiski uz rokām pārnēsdami izvārgušos zinātniekus nometnē.

Ā. T. Kupfers uzrakstīja darbu par Kaukāza tautu vēsturi un kultūru. Viņš uzskatīja Kaukāzu par Eiropas civilizācijas dzimteni. Tajā laikā šāds darbs nevarēja tikt publicēts politiskās situācijas dēļ. Sā darba noraksts arī nav saglabājies.

Ā. T. Kupfera ekspedīcija pievērsa plašas sabiedrības uzmanību kā Krievijā, tā arī ārzemēs. Sevišķi lielu interesi par ekspedīciju izrādīja Karaliskā ģeogrāfijas biedrība Londonā. Pēc šās biedrības sekretāra Dž. Vašingtona lūguma Ā. T. Kupfers 1836. gadā nosūtīja vienu savu iespiestā pārskata eksemplāru uz Londonu, kur to uzmanīgi izstudēja. Ā. T. Kupfera un viņa kolēģu sasniegumu iedvesmota, 1874. gadā angļu alpīnistu grupa uzkāpa Elbrusa otrajā virsotnē. Un tikai 19. gadsimta beigās abas Elbrusa virsotnes otrreiz sasniedza kara topogrāfs A. Pas-tuhovs (1860—1899), kas veiksmīgi izmantoja Ā. T. Kupfera pieredzi.

150

V. Kalniņš, A. Viksna

IZCILS ANATOMS NO TUKUMA APKAIMES

Kad atskatāmies Latvijas medicīnas pagātnē, redzam tur ne tikai dižus zinātniekus un ārstus, kurī strādājuši pašu mājās, bet arī vēl daudzus citus, kuriem šūpulis gan kārts šeit, taču zinātniskā darbība noritējusi tālu ārpus dzimtā

novada. Ar vienu šādu izcilu zinātnieku var lepoties arī Tukuma rajons.

Anatoms Kārlis Vilhelms Kupfers dzimis pirms pusotra gadsimta, 1829. gada 14. novembrī Lestenē. Kultūrvēsturiekam Lestenes vārds vispirms saistās ar ievērojamu 17. gadsimta arhitektūras pieminekli — vietējo baznīcu, kur sprediķoja nākamā zinātnieka tēvs. Skolā Kārlis Kupfers nav mācījies nevienu dienu. Krietni sagatavojies mājās, viņš 1848. gada decembrī devies uz Tērbatu un nokārtojis ģimnāzijas abitūriju, lai jau pēc pāris nedēļām sāktu studijas universitātes medicīnas fakultātē.

Anatomijas pamatus K. Kupfers apguva profesora K. Reihera vadībā, taču daudz vairāk viņu ieinteresēja lekcijas, kuras lasīja izcilais fiziologs F. Biders. Viņš kļuva par jaunā censoņa labvēli, pēc studiju beigām un disertācijas aizstāvēšanas 1854. gadā izgādāja kroņa stipendiju, lai K. Kupfers varētu doties uz Vāciju un Itāliju papildināt zināšanas. Kopā ar F. Bideru K. Kupfers publicēja savu pirmo monogrāfiju. Pēc tam sākās akadēmiskā karjera Tērbatā: vispirms prozektora palīgs, tad prozektors un nepilnu trīsdesmit gadu vecumā jau profesors.

Atzīstot K. Kupfera nopietnos centienus un pirmos panākumus, izcilais embriologs akadēmiķis K. E. Bērs 1860. gadā viņu aicināja uz Pēterburgu par Zinātņu akadēmijas anatomijas un fizioloģijas adjunktū, taču K. Kupfers atteicās. Nākamais piedāvājums likās daudz vilinošāks: 1865. gadā K. Kupfers pameta Tērbatu un devās uz Vāciju, lai kā ārsts un zoologs piedalītos paredzamajā vācu ekspedīcijā uz Ziemeļpolu. Ekspedīcija tomēr izjuka, un K. Kupfera tālākā akadēmiskā darbība norisa Vācijā.

Viņš strādāja Ķīlē, tad Kēnigsbergā un Minhenē, tur pa laikam būdams universitātes rektors vai prorektors. Īpaši jāatzīmē Minhene, kurp K. Kupfers devās 1880. gadā, lai ieņemtu slavenā anatoma Teodora Ludviga Bišofa vietu universitātē un anatomijas institūtā. 1902. gadā, kad Tērbatas universitāte svinēja 100. gadadienu, pēc jubilejas komisijas lūguma K. Kupfers atsūtīja savu autobiogrāfiju, kuras nobeigumā rakstīja: «Atnākdams uz Minheni, es spēru pēdējo soli savā akadēmiskā klejotāja dzīvē un tagad zinu, kur atradīsies mans kaps.» Drīz pēc tam K. Kupferu ķēra trieka, un viņa dzīves gaitas beidzās 1902. gada 16. decembrī. Viņš bija arī Berlīnes un Minhenes zinātņu akadēmiju loceklis, daudzu zinātnisku

biedrību goda biedrs gan šaipus, gan viņpus Atlantijas okeāna.

Ko K. Kupfers devis zinātnei, kāpēc šodien pieminam viņa vārdu? Zinātnieka daudzās publikācijas aptver vairākas bioloģijas un medicīnas nozares. Izziņu no tām galvenokārt smēlas visai šauru specialitāšu pārstāvji, taču dažas ieinteresējušas visplašāko sabiedrību. Piemēram, pētījums par pazīstamā filozofa Imanuela Kanta galvaskausu, kurš attiecas uz K. Kupfera Kēnigsbergas darbības posmu, tiek citēts ne tikai medicīnu darbos vien.

K. Kupfers daudz veicis embrioloģijā, histoloģijā, anatomijā, arī antropoloģijā. Īpaši mīlas viņam bijušas pirmās divas zinātnes nozares. Salīdzinot dažādu dzīvu radību orgānu attīstību, it īpaši galvas, nervu sistēmas, sajūtu orgānu, urogenitālās sistēmas izveidi, K. Kupfers kļuva par vienu no to attīstības vēstures izziņātājiem un pamatlicējiem.

Vēl jaunībā kopā ar F. Bideru izdotajā monogrāfijā «Muguras smadzeņu audu un formelementu izpēte» K. Kupfers pirmo reizi aprakstījis muguras smadzenes dažādos embrionālās attīstības periodos. Tai sekoja fundamentāli darbi par urogenitālās sistēmas attīstību. Ievēribu guva arī pētījumi par ascīdijām, daudzi citi darbi par zemāko mugurkaulnieku attīstību, kuri galu galā ļāva K. Kupferu nosaukt par salīdzinošās embrioloģijas pamatlicēju. Tautsaimnieciska nozīme bija K. Kupfera pētījumiem par Baltijas jūras siļķu attīstību un ikru nēršanu. Viņš sīki izpētīja zivju, reptiļu un putnu attīstību. K. Kupfers rakstīja arī par vistu un zvirbuļu attīstību, publicēja bagātīgu mikrofotogrammu kolekciju. Reptiļiem viņš konstatēja gastrulas izliekšanos. Tam sekoja daudzi pētījumi par orgānu izcelsmi un attīstību, it īpaši par nervu sistēmu un sajūtu orgāniem. K. Kupfers aprakstīja liesas un aizkuņģa dziedzeru izveidošanos storēm. Taču vairums viņa darbu vēlti salīdzinošajai galvaskausa embrioloģijai. Kā embriologs K. Kupfers vērtējis un apcerējis šās disciplīnas pamatlicēja K. E. Bēra zinātnisko darbību. Vēl jāmin dažādi histoloģiski pētījumi, piemēram, par zušu un samu elektriskajiem orgāniem, cilvēka kuņģa epitēliju, dziedzeriem u. tml.

Zinātniskajā terminoloģijā pētnieka vārds fiksēts Kupfera šūnu nosaukumā. Tās ir īpatnējas aknu kapilāru endotēlija zvaigžņveida šūnas, retikulāri endoteliālās sistē-

mas sastāvdaļa. So atklājumu K. Kupfers izdarīja pirms simt gadiem — 1878. gadā. Turklāt terminoloģiski par Kupfera kanāliņiem sauc arī urīnvadu atzarojumus no pagaidnieres vada.

B. Brigere

125

ĀRSTA UN MEDICINAS VĒSTURNIEKA IZIDORA BRENSONA ATCEREI

Izidors Brensons zinātnes vēsturē pazīstams ne tikai kā labs ārsts. Kopš jaunības līdztekus nepārtrauktai ārsta praksei viņš pētījis Baltijas vēsturi. Viņa grāmatas «Die Ärzte Livlands von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart», «Die Ärzte Estlands vom Beginn der historischen Zeit bis zur Gegenwart» un «Die Ärzte Kurlands vom Beginn der herzoglichen Zeit bis zur Gegenwart» vēl šodien tiek uzskatītas par pilnīgākajiem avotiem Baltijas medicīnas vēstures jautājumos. Turklāt I. Brensons sarakstījis vairākus zinātniskus darbus, galvenokārt par kaulu sistēmas saslimšanām un ortopēdiju.

Dzimis un uzaudzis Jelgavā tirgotāja ģimenē, Izidors Brensons neizjuta materiālas grūtības. Pabeidzis Jelgavas klasisko ģimnāziju, viņš devās studēt medicīnu uz Tērbatu. Pēc studijām dažus gadus (1881—1884) Brensons praktizēja Subatē, kur viņam radās iespēja savākt antropoloģisku materiālu disertācijai. Tuvējos Lietuvas pierobežas apgabalos viņš izdarīja svarīgus antropoloģiskus mērījumus un šos datus izmantoja savam zinātniskajam darbam, taču ne vienreiz vien nonāca visai nelāgā situācijā turienes ļaužu mānticības dēļ. I. Brensona darba augli apkopotī disertācijā «Par lietuviešu antropoloģiju», kuru viņš aizstāvēja Tērbatā 1883. gada ziemā. Pēc medicīnas doktora grāda iegūšanas Brensons izglītības papildināšanas nolūkos devās uz Berlīni. 1885. gada pavasarī viņš atgriezās dzimtajā Jelgavā, kur blakus vispārējai ārsta praksei sāka nodarboties arī ar ortopēdiju. Septiņpadsmit gadus, ko Brensons nostrādāja Jelgavā, savas zināšanas ortopēdijā viņš papildināja vairākos ārzemju ceļojumos. 1886. gadā Brensons strādāja Leipcigā pie ārsta Sildbaha un Kellikera, 1889. un 1901. gadā — Vīnē pie Lorenca,

1893. gadā — pie Volfa un Štāla Berlīnē. Viņš iepazinās arī ar citu lielāko ārzemju ortopēdisko institūtu darbu. Rezultātā Jelgavā jau 1887. gadā Brensons nodibināja pirmo ortopēdijas un ģimnastikas dziedniecības iestādi Kurzemē. 1885. gadā viņš vienlaikus sāka strādāt arī par sezonas kūrortārstu. Šajā amatā viņš nostrādāja veselus trīspadsmit gadus, gandrīz vai ik dienas braukādams no Jelgavas uz Dubultiem un Mellužiem.

1907. gada rudenī I. Brensons kopā ar ģimeni pārcēlās uz Rīgu, kur turpināja iemīļoto ārsta ortopēda darbu. Te viņš noorganizēja zviedru ārstnieciskās vingrošanas un masāžas institūtu un skolu, bet Jūrmalā — ortopēdisku iestādi.

Rīgā I. Brensons bija pazīstams arī kā pedagogs un konsultants. No 1909. gada līdz 1914. gadam viņš kopā ar J. Auziņu vadīja mācību kursus slimo kopējām, bet no 1914. gada bija ortopēdijas konsultants Rīgas Sarkanā Krusta hospitālī. Kad pirmā pasaules kara gados hospitālis evakuējās uz Pēterburgu, Brensons palika Rīgā un kļuva par konsultantu pilsētas kara slimnīcā u. c. iestādēs. Samaksu par konsultācijām un ārstēšanu viņš parasti neņēma, uzskatot to par savu ārsta pienākumu.

1919. gadā I. Brensons pārgāja strādāt uz 1. pilsētas slimnīcu, vienlaikus pildot arī skolas ārsta pienākumus. Šim cilvēkam gados joprojām piemita rūpība, liela darba mīlestība un milzu enerģija, kāpēc viņu cienīja un arī apskauda jaunākie darba kolēģi.

Izīdors Brensons mira 1927. gada 31. decembrī, ieguvīs savu daudzo pacientu un visu rīdzinieku cieņu un mīlestību.

B. Brigere

150

RĪDZINIEKS PROFESORS JŪLIJS ŠIMANOVSKIS

Ievērojamais 19. gadsimta ķirurgs un zinātnieks Jūlijs Šimanovskis pieder pie tiem cilvēkiem, kuru vārds gadsimtu gaitā negaist un darbi joprojām ir laikmetīgi.

Jūlija Šimanovska dzīves ceļš aizsākās 1829. gada 27. janvārī Rīgā. Ģimenes apstākļi viņu jau zēna gados aizveda no Rīgas uz Tallinu. Šeit viņš 1850. gadā pabeidza pilsētas ģimnāziju, izceldamies ar lielu darba mīlestību, asu prātu un izdomu. Nolēmis savu dzīvi veltīt me-

dicīnai, J. Simanovskis devās uz Tērbatu studēt medicīnu. Viņš studēja laikā, kad plosījās Krimas karš, tāpēc 1855. gadā grupu Tērbatas universitātes medicīnas fakultātes studentu, arī Simanovski, nosūtīja darbā uz Tallinas kara hospitāli par ārstu palīgiem. Pārsiedams un operēdams ievainotos, viņš izlēma kļūt par ķirurgu. Pēc atgriešanās Tērbatā 1856. gadā J. Simanovskis pabeidza universitāti un aizstāvēja disertāciju par deguna operatīvu atjaunošanu vai tā formas koriģēšanu. Tas viņam pavēra ceļu uz asistenta vietu G. Adelpaņa vadītajā ķirurģiskajā klinikā. Seit operāciju laikā novērotais un praksē izmantotie jaunievedumi šajā laikā deva materiālu doktora disertācijai un uzkrāja pieredzi pasniedzēja darbam.

Kad 1857. gadā jauno ķirurgu ievēlēja par desmurgijas¹ privātdocentu, viņš sāka lasīt lekcijas Tērbatas universitātes medicīnas studentiem. Pēc gada Helsingforsas universitātes ķirurģijas katedra uzaicināja viņu par profesoru, vienlaikus viņš lasīja lekcijas operatīvajā ķirurģijā Helsingforsas un Sveaborgas hospitāļu ārstu biedrībās. 1859. gadā J. Simanovski šajos hospitāļos nozīmēja arī par profesoru konsultantu.

Helsingforsā J. Simanovskis nostrādāja vairākus gadus, tad 1861. gadā viņš pieņēma Kijevas universitātes piedāvājumu strādāt operatīvās ķirurģijas un ķirurģiskās patoloģijas katedrā, vienlaikus pildot Kijevas kara hospitāļa konsultanta pienākumus. Tikai pēc trim gadiem, kad radās vakanta vieta, viņu apstiprināja par operatīvās ķirurģijas un ķirurģiskās patoloģijas profesoru. Kijevā pavadītais laiks daudz deva gan Simanovskim praktiķim, gan Simanovskim zinātniekam.

J. Simanovskis nekad nav strādājis tiešā izcilā krievu ķirurga N. Pirogova vadībā, taču viņu var uzskatīt par Pirogova skolnieku. Radoši pārņemdams šā dižā zinātnieka uzskatus un idejas, viņš tās attīstīja tālāk.

J. Simanovskis bija ne tikai ķirurgs un jauno ārstu audzinātājs. Viņam piemita arī izgudrotāja talants: viņš radījis vairāk nekā divdesmit jaunu ķirurģisku instrumentu, no kuriem īpaši jāatzīmē tā sauktais Simanovska rezekcijas zāģis. 1867. gadā J. Simanovskis ar paša konstruētiem instrumentiem piedalījās Vispasaules izstādē Parīzē, kur par saviem izgudrojumiem saņēma pelnītu atzinību.

J. Simanovska interešu loks bija ļoti plašs. Vienlaikus ar locekļu operatīvo ķirurģiju viņš sekmīgi nodevās arī reformatīvajai ķirurģijai. Talantīgais ārsts un zinātnieks krievu un vācu valodā sarakstījis aptuveni 57 darbus par iepriekšminētajiem jautājumiem. Skaidrās, lakoniskās, viegli uztveramās valodas dēļ J. Simanovska darbi bija populāri ne vien pie mums, bet arī ārzemēs.

Visu mūžu J. Simanovskis aizrāvās ar klasisko vācu literatūru, tās ietekmē arī pats reizēm mēģinādams rakstīt dzeju. Tāpat kā visur, arī poēzijā viņš guva panākumus, un 1868. gadā, diemžēl jau pēc J. Simanovska nāves, Braunšveigā ar pseidonīmu iznāca Simanovska dzejoļu krājums. Tikpat tuva un saprotama J. Simanovskim bija tēlotājmāksla, it īpaši glezniecība.

Jūlijs Simanovskis nodzīvoja tikai nepilnus 40 gadus. Viņš mira ar plaušu vēzi 1868. gada 13. aprīlī. Viņa atstātais prāvais zinātniskais mantojums prasa pienācīgu novērtējumu.

¹ Desmurgija — praktiskās ķirurģijas nozare, kas pētī apsējumu uzlikšanas metodes.

O. Loginova

ĀRSTS NIKOLAJS HIMZELIS — PIRMĀ MUZEJA PAMATLICĒJS RĪGĀ

1729. gada oktobrī Rīgā dzimis Nikolajs Himzelis — daudzpusīgi izglītots ārsts, kas ar savām pilsētai novēlētajām kolekcijām licis pamatu pirmajam muzejam Rīgā un Baltijā vispār.

Nikolaja Himzeļa tēvs Gerhards Himzelis bija Rīgas pilsētas ārsts, un ārsti bijuši arī Himzeļa mātes radi vairākās paaudzēs. Viens no tiem — N. Vite fon Lilienaus 17. gs. aicināts uz Stokholmu par konsultantu kā Zviedrijas karaļa ārsts. Vecvectēvu — Rīgas pilsētas ārstu Dāvidu Martini — 1698. gadā aicina uz Jelgavu Kurzemes hercoga Fridriha Kazimira mirstīgo atlieku iebalzamēšanai. Nikolaja Himzeļa vectēvs Nikolajs Martini piecus gadus bija Pēterburgā carienes Annas galma ārsts.

Himzeļa ģimenei Rīgā piederēja vairāki nekustami īpašumi (pilsētas senākā aptieka, tā sauktā Lielā aptieka, kā arī Stopiņu muiža, ko 18. gs. savā īpašumā bija ieguvis N. Martini). Tai bija liela un bagāta bibliotēka. Pēc Nikolaja Himzeļa nāves viņa māte nodeva pilsētai 3400 sējumu vairākās valodās — lielāko un bagātāko grāmatu krājumu, kādu jebkad pilsēta bija saņēmusi. Tāpēc arī Nikolajs Himzelis jau mājās guva labu izglītību un pārvaldīja vairākas valodas — franču, angļu, itāļu.

1747. gadā viņš beidza Rīgas Domskolu un sāka studēt medicīnu — sākumā Rīgai tuvējā Kēnigsbergas universitātē, bet pēc pāris gadiem — Ģetingenā — vienā no tālaika ievērojamākām universitātēm. Tur viņš 1751. gadā iegūst doktora grādu, aizstāvojot zinātnisku darbu par dzīvnieku un augu barības lietošanu.

Beidzis studijas, Himzelis uz dažiem mēnešiem atgriežas Rīgā, bet tad atkal dodas uz ārzemēm, lai ilgstošā ceļojumā pa Eiropu paplašinātu zināšanas dažādās nozarēs. Piecus gados viņš apceļo Vāciju, Holāndi, Franciju, Itāliju, Šveici, Austriju, Dāniju, Angliju un Zviedriju. 1757. gada oktobrī Himzelis atgriežas Krievijā un piecus mēnešus pavada Pēterburgā, iepazīstoties arī ar tās apkārtnes ievērojamām vietām — Carskoje Selo, Pēterhofu u. c.

Ceļojuma laikā pa Eiropu viņš cenšas paplašināt profesionālās zināšanas ārstniecībā, tāpēc apmeklē hospitāļus, patversmes, aptiekas, universitātes, iepazīstas ar izciliem ārstiem un zinātniekiem, ar jauniem ārstēšanas paņēmieniem (baku potēšanas sākumu u. c.). Lielu vērību Himzelis veltī arī mākslai, dabaszinātnisku un vēstures kolekciju apskatei, jo šādas kolekcijas viņš saņēmis mantojuma no senčiem.

18. gs. sākumā pilsētas ārsta Dāvida Martini kolekcijas bija mantojis viņa dēls Nikolajs Martini — Nikolaja Himzeļa vectēvs. Mazdēlam Nikolajam Himzelim materiālie apstākļi ļauj stipri paplašināt savu dabaszinātņu kolekciju, tā saukto «kabinetu» ar jaunieguvumiem. Kādā vēstulē no Londonas 1755. gada februārī viņš raksta: «Man pašlaik ir labs naturāliju, sevišķi konhīliju, minerālu un augu krājums, un zināšanas par tiem es iegūstu patīkamās vakara sabiedrībās ar zinātniekiem, un es reti kad izlaižu tās.» Zviedrijā viņš tiekas ar ievērojamo dabaszinātnieku K. Linneju. Pēterburgā viņš iepazīstas ar tur esošajām kolekcijām, sajūsmināts apskata Pētera I dibināto Kunstkameru — izcilu muzejisko kolekciju krātuvi. Kādā vēstulē draugam viņš izsaka nožēlu, ka ceļojumu nav sācis tieši ar Pēterburgu — ar vienu no lielākajām un greznākajām tālaika pilsētām Eiropā. Viņu te pārsteidz galma greznība, kāda Rietumeiropas karaļu namos bija reti sastopama, apbrīnu izraisa arī neparasti efektīva uģuņošana.

Ārzemēs gūtos iespaidus viņš sīki aprakstījis darbā «Meine Reisen» («Mani ceļojumi»), kura rokraksts 3 biezajos sējumos glabājas Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā. Sis rokraksts vēl tagad ir Rīgā vienīgais darbs, kas izglītota rīdzinieka skatījumā tik plaši atspoguļo Eiropu 18. gs. vidū. Tajā plaši un pamatīgi aprakstīti katrā zemē gūtie iespaidi — pilsētu celtniecība, labierīcības, kultūras dzīve — muzeji, teātri, arī sadzīves tradīcijas, paražas, nacionālās īpatnības, tikšanās valdnieku pilīs u. c. Viņš pievērsis uzmanību arī vienkāršā cilvēka dzīvei un darba apstākļiem, piemēram, Zviedrijā kalnraktuvēs. Tie izraisījuši viņā dziļu līdzjūtību.

Atgriezies Rīgā, viņš sāka strādāt par ārstu. Pēc laika biedru atsauksmēm, N. Himzelis bijis laipns un izpalīdzīgs, visiem pieejams. Viņš arī centies apstrādāt savas kolek-

cijas, uzturot rakstiskus sakarus ar ārzemēs iepazītiem zinātniekiem un speciālistiem. 1760. gadā viņš izpelnījās lielu godu — viņu uzņēma par locekli Londonas Karaliskajā biedrībā.

Agri pārtrūka šā cilvēka dzīves pavediens — inficējies no kāda slimnieka ar «lipīgu drudzi», Nikolajs Himzelis mira 1764. gada decembrī 35 gadu vecumā. Viņš guldīts ģimenes kapenēs Doma baznīcā, kur vēl tagad redzama viņa epitāfija — 18. gs. kokgriezums. Dažus gadus pirms nāves, vesels būdams, viņš izteicis savai mātei vēlēšanos, lai pēc viņa nāves «kabinets» tiktu atdāvināts Rīgas pilsētai jaunatnes izglītošanai un zinātnes attīstības sekmēšanai, lai tas kalpotu vispārībai. Šo dēla vēlējumu Katrīna Himzele arī izpildīja 1773. gada februārī. Uz šā dāvinājuma pamata ir izveidojies tagadējais Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs. No 1773. gada līdz 1791. gadam viss N. Himzeļa «kabinets» labā noformējumā ar nosaukumu «Himzeļa muzejs» atradās īpašās telpās Anatomiskā teātra namā. Kad 18. gs. 80. gados pilsēta pabeidza celt jauno pilsētas bibliotēkas namu virs Doma krustejas, tur bija paredzētas telpas arī Himzeļa muzejam. Vēl tagad virs šās celtnes augstā kārniņu jumta redzama astrolābija un uzraksts uz zeltiņa zem tās «Museum». 1791. gadā Himzeļa muzeju pārcēla uz šīm jaunajām telpām. Viņa krājumus turpināja papildināt ar dāvinājumiem un pirkumiem, kurus apmaksāja no speciāli muzeja papildināšanai un uzturēšanai paša Himzeļa atvēlētajiem līdzekļiem. Himzelis bija iecerējis šai vajadzībai 10 000 dālderu, bet pēc viņa mātes nāves pilsēta saņēma vairs tikai 1000 dālderu.

19. gs. vidū no Himzeļa muzeja nodalīja dabaszinātniskās kolekcijas un nodeva Dabas pētnieku biedrības organizētajam muzejam (tagadējais Latvijas PSR Dabas muzejs). Dažas gleznas, kuru tematika nesaistījās ar Rīgas vēsturi, saņēma jaundibinātā pilsētas gleznu galerija.

100

A. Ivulāns

BRAĻU KAUDZIŠU «MĒRNIĒKU LAIKI»

Braļi Kaudzītes vēl romāna «Mērnieku laiki» iespēšanas laikā izdara tajā daudzus labojumus un grozījumus un tādējādi nokaitina romāna izdevēju J. Alunānu. Viņš paredz «Mērnieku laikiem» īsu

mūžu: «...viss Jūsu romāns no kāda liela svara nav, to ticēt droši... Jūs variet četras un piecas reizes likt «Mērnieku laikus» pārdrukāt, tad tomēr no tiem nekas varens neiznāks.» Lūk, cik negatīva ir bijusi pirmā atsauksme par Kaudzišu darbu. Tomēr laika gaita ir pierādījusi pilnīgi pretējo. Romāns pēc izdošanas kļūst par vienu no populārākajiem un plašu tautas masu iemīļotākajiem darbiem. Tāds tas paliek līdz pat mūsdienām un ir tuvs tautai tāpat kā Rūdolfa Blaumaņa, Jāņa Raiņa, Andreja Upīša, Viļa Lāča un citu izcilāko latviešu rakstnieku darbi.

Romāns «Mērnieku laiki» ir brāļu Kaudzišu labākais devums latviešu literatūrai. Šajā darbā autori visai raksturīgi attēlo pagājušā gadsimta 70. gadu Latvijas lauku dzīves ainas. Darbs izceļas ar daudziem īpatnējiem veiksmīgi veidotiem tēliem.

Romāns ir izaudzis no notikumiem, kas saistās ar zemes pārmērīšanu un pārdošanu zemniekiem Vecpiebalgas, Jaunpiebalgas un Veļķu muižā no 1867. gada līdz 1873. gadam. Rakstnieki paši vēro, kā patriarhālajā lauku dzīvē ielaužas kapitālisms un tā ietekmē noslāņojas zemniecība. Zemes pārmērīšana un pārdošana zemniekiem izraisa cilvēkos kaislibas, dzišanos pēc plašākas un labākas saimniecības, rada labvēlīgu augsni dažādām mahinācijām, lai iegūtu lielāku un auglīgāku zemes gabalu. Šo notikumu gaitā no visumā pelēkās, samērā viendabīgās zemniecības izceļas spilgtas individualitātes, krit patriarhālā saimnieka maska, irst dievbijības un pazemības apsegs.

Brāļi Kaudzītes no pašu pieredzētā ir sakrājuši bagātīgu materiālu, taču sākumā viņi nav bijuši skaidrībā, kādu darbu no tā veidot. Tad negaidīti nākusi ierosme — «Baltijas Zemkopja» redaktors Māteru Juris uzaicinājis viņus šim laikrakstam uzrakstīt kādu stāstu. Tā sācies darbs pie «Mērnieku laikiem». Darbs iecerēts kā stāsts par vienas ģimenes likteņiem mērnieku laikos. Darba gaitā no savāktā materiāla izaudzis plašs romāns, ar spilgtu laikmeta notēlojumu un vienreizīgiem, sulīgi veidotiem tēliem. Romāns uzsākts 1876. gada 2. septembrī un pabeigts 1879. gada 18. martā, darbs ildzis nepilnus trīs gadus.

«Mērnieku laiku» sižets saistās ar divu dzimtu — Gaitiņu un Oļiņu likteņiem. Sižeta galveno pavedienu veido Oļiņu audzumeitas Lienas un Gaitiņu dēla Kaspara mīlestības stāsts. Tomēr šī sižeta līnija mākslinieciskā ziņā veidota pabāli. Te jūtama vācu sentimentālo lubu romānu ietekme.

Taču autori galveno uzmanību pievērš nevis Lienas un Kaspara attiecību attīstībai, bet notikumiem, kas ir saistīti ar zemes pārmērīšanu un iepirkšanu Slātavā un Cangalienā. Šie notikumi attēloti ar lielu māksliniecisku meistarību, rakstnieki reālistiskā skatījumā tver plašu laikmeta ainu, izveido daudzkrāsainus reljefus tipus: Prātnieku, Oļiņieti, Svaukstu, Pietuka Krustiņu, Ķenci, Teni u. c.

«Mērnieku laiki» latviešu literatūrā izceļas ar spilgtu un daudzveidīgu tēlu sistēmas veidojumu, ar tipu un raksturu bagātību un daudzveidību. Rakstnieku mākslinieciskā meistarība ir augsta. Romāns ir piesātināts ar sava laikmeta sociālajām problēmām un atklāj dziļu dzīves patiesību.

Brāļiem Kaudzītēm ir kritiska attieksme pret dzīves īstenību. Parādot, kā Latvijas laukos feodālismu nomaina jauna sabiedriski ekonomiska formācija, viņi kritizē feodālismu par gara tumsību un savukārt kapitālismu par tā plēsonīgo vilku morāli. Autori meklē dzīvē pozitīvo ideālu, kas varētu stāties pretī nule minētajiem ļaunumiem, taču tādu atrast neizdodas. Jaunlatviešu ideāli 70. gados, kad top

romāns, vairs īsti dzīvē neiederas, proletariāta atmoda arī vēl nav jutama, dzīvē patiesībā šādu ideālu nav. Turklāt rakstniekiem trūkst arī sabiedrības attiecības un tās perspektīvu dziļas izpratnes. Tāpēc viņi pievēršas galvenokārt asai negatīvo parādību kritikai, pozitīvie tēli līdz ar to paliek nomaļus, ir bāli, deklaratīvi, pasīvi.

Rakstnieki vērīgi seko tuvejās apkārtnes lauku dzīvei, nepalaiž garām nevienu būtisku parādību, analizē to un attēlo savā darbā. Viņi lielu uzmanību pievēršusi latviešu buržuāzijas veidošanās procesam laukos un atklājuši dziļu dzīves patiesību par spiti savam aprobežotajam pasaules uzskatam.

Pats raksturīgākais kapitalisma plēsoņa romānā ir Prātnieks. Viņa devīzi izsaka viens vārds — «nauda»! Kādā sarunā Prātnieks izsaucas: «Jā, naudu, naudu, — tā ir pirmā un lielākā lieta, ja grib ko panākt, jo bez tās nekas nav izdarāms.» Prātnieka vārdos skaidri izsaka kapitalistiskā morāle. Mantkāre ir šā cilvēka galvenais dzinulis. Prātnieks nevairās līdzekļu izvēlē, lai kļūtu bagāts. Mantkāre viņā cieši savijas ar uzpūtību, ļaunumu, citu cilvēku nicināšanu. Romāna autori secinājumus gan neizdara, taču morālistiski nosoda Prātnieku.

Blakus Prātniekam nostājas Oļiņi. Ši dzimta plēsoņu morāli pamato un reizē maskē ar reliģijas dogmām. Oļiņietes tēls ir ļoti tuvs Prātniekam. Ne jau velti viņi kopā realizē savus zemiskos plānus; cenšas panākt, lai Liena kļūtu Prātnieka sieva, dara visu, lai izdzītu Gaitiņu no mājām un atdotu tās Oļiņiem, pēc Lienas nāves, viņas apbedīšanas brīdī musina laudis, lai tie nelauj bijušo Oļiņu audzmeitu kā pašnāvnieci apglabāt kapsētā. Oļiņš ir sarežģītāks, viņš aktīvi nepiedalās sievas plānu realizēšanā, bet arī nepretojas tiem. Jāpiezīmē, ka brāļi Kaudzītes, asi vērsdamies pret reliģioziem liekuļiem, nevērsās pret reliģiju kā tādu, viņu ideāls ir skaidrs, godīgs, atklāts cilvēks.

Viens no raksturīgākajiem romāna tēliem ir Pietuka Krustiņš. Ar to darba autori karikējuši «tautiskos» liekuļus, frāžu bārstītājus, pseidotautiskos dzejniekus, kas savairojās 70. gadu literatūrā, u. c. Pietuka Krustiņš, būdams skolotājs, «ir savdabīgas muļķības, uzpūtības un pārgudrības mistrojums, nelga un niekkalbis».

Ļoti zīmīgs un savdabīgs «Mērnieku laikos» ir Svauksta tēls. Svauksts ir neaprobežots lielbnieks, puskoka lēcējs, kārklu vācietis, īsts āksts. Svauksta tēlā autori iekausējuši ļoti asu sociālo parādību izsmieklu. Kopš romāna iznākšanas Svauksts ir kļuvis par sugas vārdu, ar ko tauta apzīmē puskoka lēcējus un modes ākstus.

Ipatņējs ir traģikomiskais čangalieša Ķeņa tēls. Ar šo tēlu autori izsaka apsūdzību feodālajam jūgam, kas ir sakroplojis cilvēkus. Bez šeit minētajiem romānā darbojas daudzi citi tēli.

Rajbajai negatīvo tēlu galerijai autori pretstatījuši pozitīvos tēlus — patriarhālās morāles nesējus, reliģiozās sievietes Ilzi un Annu, tāpat jaunlaiku pārstāvjus — Lieni, Kasparu, Andrievu un Srekhuberu. Tie lielākoties pauž pašu romāna autoru uzskatus.

«Mērnieku laikus» 1880. gadā godalgo Latviešu literārā biedrība, tajā pašā gadā laikrakstā «Рижский вестник» iespiests saīsināts darba tulkojums krievu valodā. 1883. gadā laikrakstā «Rigaer Tageblatt» iespiests romāna saīsināts tulkojums vācu valodā. Tas ir pirmais darbs latviešu literatūrā, kas ir izraisījis tik lielu interesi citautu lasītājos. Romāns vienmēr ir bijis tuvs plašām tautas masām. Tas daudzas reizes izdots atkārtoti. 1964. gadā nāk klajā septiņpadsmitais romāna izdevums. Publicēti arī divi romāna dramatizē-

jumi — P. Gruznas 1911. un Zeltmata 1926. gadā. «Mērnieku laiki» izdoti krievu (1949), lietuviešu (1939, 1959) un igauņu (1959) valodā.

«Mērnieku laiki» ir pirmais reālistiskais romāns latviešu literatūrā. Realisma tradīcijas, ko iedibina romāns, turpmāk dziļi ietekmē latviešu reālistiskās literatūras attīstību. Ne par velti Kaudzišu darbu ļoti atzinīgi novērtējis Andrejs Upits: «Veco, slaveno «Mērnieku laiku» māksliniecisko nozīmi var savilkt trijās galvenās kopās. Nepārspējami raksturoti sadzīves tipi, traģiski un komiski dramatiski ļaužu skati un vienojošais un saistošais laikmeta kolorīts.»

Ar dziļo dzīves patiesību un meistariģi veidotiem tēliem «Mērnieku laiki» joprojām valdzina un valdzinās lasītājus.

A. Pastors

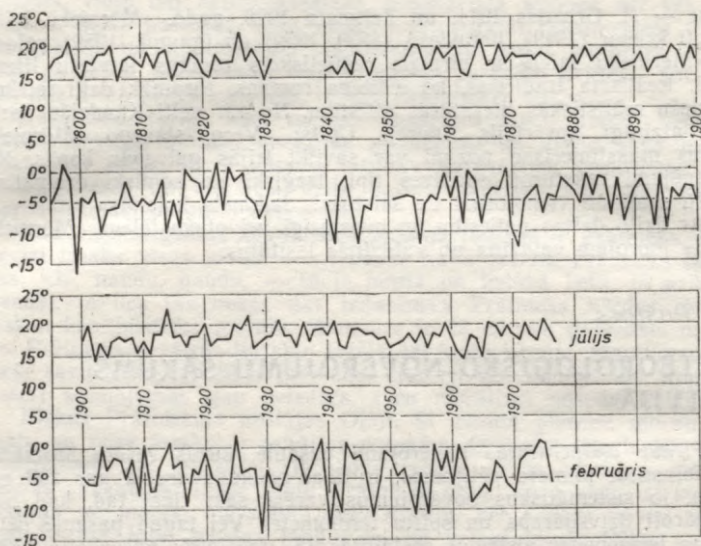
METEOROLOĢISKO NOVĒROJUMU SĀKUMS LATVIJĀ

Pirmie temperatūras novērojumi pasaulē, kurus varētu apstrādāt un izmantot klimata pētījumos, ir tikai nedaudz vecāki par 200 gadiem, jo sistematiskus novērojumus varēja sākt tikai tad, kad bija izgudroti dzīvsudraba un spirta termometri. Vēl tagad pasaulē lietotajās termometru sistēmas sastādītas 18. gadsimtā: Fārenheita 1724., Reomīra 1730. un Celzija 1742. gadā.

Viena no pirmajām vietām, kur sāka gaisa temperatūras novērojumus, bija Pēterburga. Galvenās ģeofizikas observatorijas laika apstākļu žurnālā gaisa temperatūra un spiediens, vēja virziens un stiprums, arī mākoņainums Pēterburgā pierakstīti, sākot ar 1725. gada 1. decembri. Anglijā Edinburgā šie novērojumi sākti 1731. gadā un ap šo laiku arī dažās citās vietās Eiropā.

Rīgā temperatūras novērojumi sākti 1762. gadā. Tos izdarījis ārsts Johans Luters. Viņš pie otrā stāva loga mājas ziemeļrietumu pusē piestiprinājis divus termometrus — vienu ar Reomīra, otru ar Fārenheita skalu.

Nepārtraukti temperatūras novērojumi Rīgā ir reģistrēti kopš 1795. gada. Pilnībā palauties uz šo publicēto novērojumu materiālu arī nevar, jo termometri, protams, nav bijuši būdīgās, kā tagad meteostacijās, bet atradušies dažādās vietās, dažādā augstumā, lāgiem pat apkurināmu telpu logu tuvumā, gan tajā, gan citā debess pusē pie dzīvojamo māju sienām. Gan novērošanas vieta, gan novērošanas stundas tika nereti mainītas. Piemēram, no 1795. līdz 1838. gadam J. Zands dzīvojis un novērojumus sācis priekšpilsētā. No 1838. līdz 1848. gadam ģimnāzijas skolotājs Dīters gaisa temperatūru noteicis ar termometru, kas bijis piestiprināts pie mūra dzīvojamās ēkas austrumu pusē 6 metrus virs zemes. A. Buholcs no 1851. līdz 1871. gadam gaisa temperatūras novērojumus veicis priekšpilsētā, tagadējā Ļeņina ielas rajonā. 1872.—1876. gadā asistents M. Glāzenaps u. c. novērojumus izdarījuši pie politehnikuma ēkas loga 3. stāvā. 1876. gadā skolotājs Gotfrīds Ielicis termometru cinka būdā, kuru pakarinājis pie ģimnāzijas 2. stāva loga, un skalas datus nolasiņis caur aizvērtu logu. Un tikai 1923. gadā pie Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes ēkas ierīko meteoroloģisko novērojumu laukumu un termometru novieto būdā.

1. att. Jūlija un februāra vidējā gaisa temperatūra Rīgā no 1795. līdz 1976. gadam.

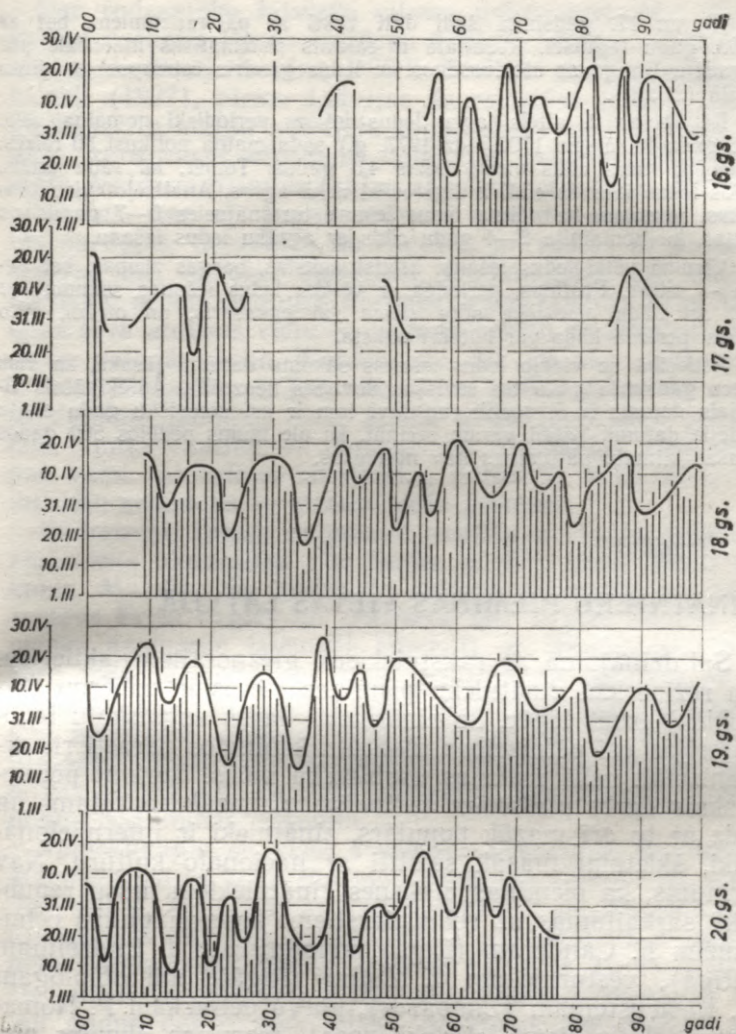
Protams, visi minētie apstākļi novērojumu precizitāti daļēji ir ietekmējuši.

Lai gūtu priekšstatu par šiem temperatūras mērījumiem no 1795. līdz 1976. gadam, t. i., 181 gada laikā, parādīta jūlija un februāra mēneša vidējā gaisa temperatūra (1. att.). Tā zināmā mērā raksturo, kāda katru gadu bijusi vasara un ziema. Kā redzam, divu pēdējo gadsimtu laikā īpašas pārmaiņas temperatūras režīmā nav notikušas. Uzmanību saista tas, ka vasarā temperatūra ir stabilāka nekā ziemā. Jūlija vidējā temperatūra ir no 15 līdz 20°C, t. i., svārstās 5°C robežās, tikai atsevišķos gados nedaudz nesasniedzot vai pārsniedzot šo amplitūdu. Turpretī februārī starpība ir daudz lielāka, proti, 0–10°C robežās, bet atsevišķos gados temperatūra paceļas pat nedaudz virs 0°C vai noslīd līdz –15°C. Tātad ziemas pie mums ir daudz nepastāvīgākas nekā vasaras.

No 1795. līdz 1976. gadam siltākais jūlijs bijis 1826. gadā, kad mēneša vidējā temperatūra bijusi 22,5°C un 1914. gadā, kad tā sasniegusi 22,6°C. Aukstākās ziemas bijušas 1799. gadā, kad februāra vidējā temperatūra noslīdējusi līdz –16,4°C, kā arī 1929. gadā, kad tā bijusi –13,5°C un 1940. gadā –12,5°C.

Visaukstākais jūlijs bijis 1902. gadā ar vidējo temperatūru 14,6°C un vissiltākais februāris — 1905. gadā, kad mēneša vidējā temperatūra bijusi 2°C.

Absolūtie maksimumi un minimumi, protams, no mēneša vidējiem datiem atšķirušies.

2. att. Datums, kad Rīgā sācis iet ledus (no 16. gadsimta līdz mūsdienām).

Rīgā, protams, īpašu vērību pievērsa galvenajam ūdensceļam — Daugavai. Piemēram, datus par ledus iešanu Daugavā pie Rīgas pēc atzīmēm, kas saglabājušās rokrakstos kopš 1530. gada, apkopojis K. Zontāgs.

16. un 17. gadsimtā šādi dati vākti ar pārtraukumiem, bet ar 1709. gadu regulāri. Rezultātā ir sakrāts sistemātisks materiāls par ikgadēju Daugavas atbrīvošanos no ledus gandrīz četrarpus gadsimtu gaitā (2. att.).

Kā liecina 2. attēls, agru ledus iešanu periodiski nomaina vēla. 268 gadu laikā (no 1709. līdz 1777. g.) šāda maiņa notikusi 30 reizes. Tādējādi katrs cikls vidēji ildzis 4,5 gadus. Tomēr, kā rāda attēls, vēlas ledus iešanas cikli ir ilgstošāki nekā agras. Analizējot visus šos datus, jāsecina, ka vēlina ledus iešana turpinājusies 5—7 gadus no vietas, ko nomainīja 2—4 gadu cikls ar agrāku ledus iešanu.

Visumā vēlai ledus iešanai atbilst aukstas, bargas ziemas, bet agrai — siltas. Protams, periodos ar vēlāku ledus iešanas sākumu var būt arī kāda atsevišķa silta ziema vai pavasaris, un otrādi, silto ziemu periodā kāda var būt arī auksta.

Attiecībā uz vidējo ledus iešanas sākuma datumu jāsaprata, ka visu piecu gadsimtu gaitā tas sevišķas novirzes neuzrāda. Aprēķinātais vidējais datums ir 5. aprīlis, un tuvi tam ir arī atsevišķu gadu simtu vidējie datumi. Tātad varam secināt, ka pie mums pēdējos 500 gados īpašas klimata pārmaiņas nav notikušas.

J. Stradiņš

ZINĀTNIEKU PIEMIŅAS VIETAS LATVIJĀ

Salīdzinājumā ar rakstniekiem, gleznotājiem, aktieriem un režisoriem zinātnieku piemiņas vietas ir pabērnū stāvoklī. Varbūt tāpēc, ka zinātnieku darbs augstskolu laboratorijās vai pētniecības institūtu kabinetos parasti ir organizētāk nekā mākslas darbinieku mūžs. Turklāt pētnieciskais darbs plašākām aprindām ir mazāk saprotams un līdz ar to arī mazāk populārs, zinātnieki ir internacionālāki, šķietami mazāk saistīti ar nacionālo kultūru. Nav brīnums, ka piemiņas plāksnes zinātniekiem mūsu republikā saskaitāmas uz roku pirkstiem: kosmonautikas celmlauzim F. Canderam (Rīgā), valodniekam J. Endzelīnam (Rīgā), vēsturniekam J. Zutim (Rīgā), mikrobiologam A. Kirhenšteinam (Limbažos), purvu pētniekam P. Nomialim (Sēlpils ciema «Priekššanos»), piemiņas akmens pirmajam latviešu botāniķim J. Ilsteram Madonas rajonā — un vairāk arī nekā prātā nenāk. Pašā pēdējā laikā Medicīnas vēstures muzeja nodaļas vadītājs A. Vīksna uzsācis ievērojamo medicīnas zinātnieku dzīves vietu apzināšanu — par citu nozaru izciliem zinātniekiem šāds darbs daļēji veikts tikai Rīgā, neskarot citas Latvijas pilsētas un novadus.

Par redzamāko latviešu cilmes dabaszinātnieku, šķiet, varam uzskatīt Paulu Valdenu (1863—1957) — piecu zinātnu akadēmiju biedru, PSRS Zinātņu akadēmijas goda locekli (1927), pirmo Latvijas Augstskolas rektoru 1919. gadā, izcilu atziņu atklājēju organiskajā un fizikālajā ķīmijā, kura vārds atrodams lielākajās pasaules enciklopēdijās. Valdēna dzimtās mājas «Pīpēni» atradušās Rozulas pilskalnā, kur vēl tagad redzami pamatu akmeņi; vēlāk tās pārdotas, nojauktas un ragavās pārvestas uz pagasta centru, kur, apšūtas ķieģeļiem, saglabājušās vēl šodien. Pavisam nesen Straupes Pārupes kapos izdevās uziet Valdēna tēva atdusas vietu — čuguna krustu ar uzrakstu latviešu valodā «Jahn Walden, ds. 20. Oktobr 1816, mir. 7 Merz 1867». Tas ir ļoti interesanti kultūrvēsturiskā ziņā, jo Valdēna jaunības vietu izpēte izšķir jautājumu par izcilā ķīmiķa tautību — daudzas enciklopēdijas viņu dēvē par vācu vai krievu zinātnieku, patiesībā viņš cēlies no latviešu zemnieka — straupēnieša ģimenes.

Kādreizējā Trepes pusmuiža saistīta ar izcilā padomju zinātnieka akademiķa Oto Šmita (1891—1956) gaitu sākumu. Mazais Oto mēdzis te uzturēties bērnībā pie sava vectēva Friča Ērgles un krusttēva Oto Ērgles, kuri te ģimenes apspriedē izlēmuši atbalstīt ar līdzekļiem zinātkārā puisēna centienus iegūt izglītību un tādējādi pavēruši ceļu uz lielo zinātni vēlāk ievērojamajam matemātiķim, ģeofizikim, polārpētniekam. Zinātnieka vecvecāku dēstītā augļu dārza vidū jēkabpilieši paredzējuši uzstādīt piemiņas akmeni Oto Šmitam, pirmajam zinātniekam — Padomju Savienības Varonim.

Apmeklētājus no visas Padomju Savienības un arī no ārzemēm saista koka ēka pie Zasulauka stacijas, F. Candra ielā 1, kur jaunības gadus pavadījis un pētnieka gaitas uzsācis padomju raķešu būves pionieris un starpplanētu lidojumu entuziasts Fridrihs Canders (1887—1933), kur atradusies pasaulē pirmā «kosmiskā oranžērija». Nu jau gadus desmit tiek cilāts jautājums par muzeja vai jauno tehniķu stacijas iekārtošanu šajā mājā. Cerams, ka kādreiz tas arī notiks. Toties gluži piemirsta ir poļu zinātnieka enciklopēdista Mihala Borha (1751—1810) darbība Varakļānos, kur gan viņa kādreizējā pils, gan dzimtas kapliča atrodas diezgan bēdīgā stāvoklī. Bet Borhs taču devis lielu ieguldījumu mineralogijā, pirmais izmēris vulkāna Etnas augstumu, ieviesis ģeoloģijā jēdzienu

«indikatoraugi». Ievērojamā inženierzinātnieka un hidrologa Alfrēda Viņola (1878—1945) dēstitais dārzs Limbažu rajona Katvaru «Stirnās» gan tiek aizsargāts kā dendroloģiskais parks, bet nav nekādu norāžu, ka tur dzimis Volhovas spēkstacijas projektēšanas iniciators. Arī piemīligajā Murjāņu apkārtnē nekas neliecina, ka «Sauleslejās» daudzas vasaras uzturējies augstmolekulāro savienojumu ķīmijas pamatlicējs Nobela prēmijas laureāts Hermanis Štaudingers (1881—1965), — gan jau staigājot pa Gaujas krastiem būs dzimusi arī viena otra no viņa idejām. Laidzē neviens neatceras Osvaldu Smīdebergu (1838—1921), farmakoloģijas pamatlicēju, kurš pirmais izdalījis mušmīru indi muskarīnu. Zentēnē ļaužu atmiņā vairs nav saglabāties novadnieks Kārlis (Karloss) Berģs (1843—1902), vēlākais Dienvidamerikas zooloģijas pamatlicējs, kura vārdā nosauktas daudzas dzīvnieku sugas un ģintis. Tie ir tikai daži piemēri. Pašreiz, kad paredzams mūža gals daudzām lauku viensētām un vecām mājām mazpilsētās (un arī lielpilsētās), rūpīgi jo rūpīgi jāapzina ievērojamo zinātnieku dzīves vietas un jāapsver jautājums par to saglabāšanu, lai neatkārtotos tas, kas notika Tērvetē ar mikrobiologa Kristapa Helmaņa (1848—1892) dzimtajām mājām «Lejasčimām».

Rūpīgāk būtu izkopjamas arī Latvijas zinātnisko centru tradīcijas. 1975. gadā ar piemiņas plāksni rotāta ēka, kur pirms diviem gadiem simtiem tapis pirmais Latvijas augstākās izglītības un zinātnes centrs — Jelgavas Pēteru akadēmija, bet Rīgas augstskolu zinātnieku piemiņa nav atzīmēta ne mazākā mērā, nav pieminētas slavenu atklājumu vietas mūsu tūristu ceļvežos. Kaimiņos, Igaunijā, Tartu (vēsturiskajā Tērbatā) nesen rotātas piemiņas plāksnēm 50(!) ievērojamo zinātnieku piemiņas vietas, viņu vārdā nosauktas ielas, augstskolu auditorijas. Rīgā šai ziņā darīts visai maz, kaut arī daudzu jo daudzu ievērojamu zinātnieku mūžs saistās ar mūsu pilsētu. Nupat gan vecajā ķīmijas fakultātes ēkā Kronvalda bulvārī 4, kas celta gadsimta sākumā pēc P. Valdena un K. Bišofa iecerēm, 1. klausītavu nolemts nosaukt par «Paula Valdena auditoriju» un 2. klausītavu par «Gustava Vanaga auditoriju». Tas ir taisnīgi, jo abās minētajās telpās gadu desmitiem lekcijas lasījuši tieši šie zinātnieki. Turklāt tas modinātu jaunajiem studentiem bijību pret tradīcijām. Tikpat kā neviena iela Latvijas pilsētās nav nosaukta zināt-

nieku vārdā, tikpat kā neviens piemineklis nav tiem uzcelts. Nav organizācijas, kas rūpētos par zinātnieku atdušas vietām, — nav brīnums, ka pirmā latviešu dabaszinātnieka, Pēterburgas Zinātņu akadēmijas locekļa Dāvida Grindeļa (1776—1836) īpatnējās kapenes, savdabīgs kultūrvēstures piemineklis, ir bēdīgā stāvoklī un turpat līdzās Āgenskalna kapsētā apgāzts matemātikas profesora Edgara Lejnika (1889—1937) kapakmens, bet netālu — tāpat apgāzts — biomehānikas pioniera Oto Tilo (1848—1917) masīvais kapakmens. Vai tas viss neliecina, ka trūkst intereses par mūsu zinātnisko mantojumu, turklāt laikmetā, kad tieši zinātniski tehniskā revolūcija tik radikāli pārveido mūsu dzīvi?

Varbūt šie rakstītie vārdi liksies par skarbu vai arī izvirzītā problēma pārāk maznozīmīga mūsu straujajā dzīves ritējumā. Ir sava vaina arī zinātniekos pašos, kas maz apzina un maz popularizē savu priekšteču un kolēģu devumu. Ir jau arī citas zinātnieku piemiņas saglabāšanas formas, ne tikai novadpētnieciskā vien. Taču ir gadījies pārliecināties, ka netrūkst atsaucības, kad konkrēti iekustina to vai citu jautājumu. Man šķiet, zinātnieku, augstskolu pasniedzēju, rajonu vadības un sabiedrības kopu spēkiem varētu daudz paveikt, lai pasargātu no nepelnītas aizmirstības mūsu zinātnieku vārdus un atsvaidzinātu tos mūsu tautas apziņā.

J. Lismanis.

1917.—1919. GADA REVOLUCIONĀRO NOTIKUMU PIEMIŅAS VIETAS LATVIJĀ

1917.—1919. gada revolucionāro notikumu piemiņas vietām mūsu republikas vēstures un kultūras pieminekļu vidū ir svarīga nozīme. Valsts aizsardzībā ņemto republikas un vietējās nozīmes vēstures pieminekļu sarakstos ir simt deviņdesmit seši 1917.—1919. gada revolucionārajiem notikumiem veltīti pieminekļi un piemiņas vietas — mītiņu un kauju vietas, kritušo un noslepkavoto revolucionāru un cīnītāju kapi un memoriālās mājas.

Pēc Februāra revolūcijas uzvaras buržuāziskā pagaidu valdība turpināja asiņaino imperiālistisko karu. Tas radīja

neapmierinātību armijā. Tā sāka revolucionarizēties — organizējās kareivju deputātu padomes, kareivji masveidā brāļojās.

1917. gada 25.—30. maijā notika strēlnieku pulku apvienotās padomes plēnums, kurā latviešu strēlnieki pieņēma LSD CK ieteikto bolševistisko rezolūciju. Tā bija vērsta pret Pagaidu valdību un pret karu. Latviešu strēlnieku pulki pārgāja bolševiku pusē un atbalstīja viņu lozungu — «Visu varu strādnieku, zemnieku un kareivju padomēm».

Jūnijā Ziemeļu frontes vadība nevarēja noorganizēt uzbrukumu, jo karavīri atteicās cīnīties. Frontē trakoja lauka kara tiesa. Pie Babītes dzelzceļa stacijas atrodas pēc Krenska Pagaidu valdības rīkojuma nošauto revolucionāro karavīru brāļu kapi. 1917. gada vasarā Daugavpilī (5. augusta ielā 3) tiesāja 5. armijas revolucionāros karavīrus, kuri atsacījās doties uzbrukumā. Vairāki tūkstoši kareivju tika ieslodzīti Daugavpils cietoksnī, 869 no tiem vēlāk nosūtīja uz Butirku cietumu Maskavā. Oktobra dienās, atbrīvoti no ieslodzījuma, viņi aktīvi piedalījās kaujā pret junkuriem. 1917. gada novembrī Daugavpilī, stacijas laukumā, revolucionārajiem «dvinciem» atklāja dolomita piemiņas sienu ar kaparā kaltu cilni (tēlnieks I. Folkmanis, arhitekts V. Kalniņš).

Rīgā, Leņina ielā 32 piemiņas plāksne vēsta, ka no 1917. gada 25. jūnija līdz 1. septembrim tur atradusies Latviešu strēlnieku pulku apvienotās deputātu padomes Izpildu komiteja (Iskolastrels). Tagadējā Pionieru pilī no 1917. gada 22. jūlija līdz 1. augustam notika LSD V kongress, kurā pieņēma lēmumu par Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes dibināšanu. Kongresa lēmumi balstījās uz V. I. Leņina Aprīļa tēzēm.

1. septembrī, kad krievu karaspēka augstākā virspavēlnieka ģenerāļa Korņilova nodevības dēļ no Rīgas pieejām tika atsauktas vairākas karaspēka daļas, vācieši uzsāka uzbrukumu un pārcēlās pāri Daugavai pie Ikšķiles. Bez artilērijas atbalsta, cīnoties ar sevišķu varonību, 2. latviešu brigāde pie Mazās Juglas atsita vāciešu uzbrukumu, dodot iespēju visai 12. armijai iziet no draudošā ielenkuma. Korņiloviešu nodevība strēlniekiem dārgi maksāja — šajās aizsardzības cīņās kritušo kaujinieku brāļu kapi atrodas Salaspils ciema padomes «Vecpelšos», «Gausiņos», «Auziņos», «Tēraudos», Ropažu ciema padomes

«Skujās», Siguldā — pie Pleskavas šosejas un Zinātnes ielas krustojuma, Jūdažos, Mālpilī un Līgatnē.

Pēc Rīgas krišanas Latviešu strēlnieku pulku apvienotās deputātu padomes Izpildu komiteja (Iskolastrels) atradās Cēsīs, tagadējā J. Gagarina ielā 5, bet Lielā Oktobra priekšvakarā dibinātā 12. armijas Kara revolucionārā komiteja — Cēsīs, Rīgas ielā 7. Cēsīs, Pils ielā 4, bija apmetusies arī bolševistisko laikrakstu «Latvju Strēlnieks» («Brīvais Strēlnieks») un «Окопный набат» («Окопная правда») redakcijas. Pēc Pagaidu valdības gāšanas 12. armijas Kara revolucionārā komiteja izdeva pavēli latviešu strēlnieku pulkiem ieņemt Cēsi, Valmieru un Valku, lai aizkavētu kontrrevolūcijas spēku pārsviešanu uz Petrogradu.

Arī Latgalē bolševiki neļāva 5. armijas kontrrevolucionārajām daļām virzīties uz Petrogradu. Pie Rēzeknes I dzelzceļa stacijas piemiņas plāksne vēsta, ka šeit Oktobra revolūcijas dienās bolševiku vadībā tika atbruņots bruņumašīnu divīzijs, kuru kontrrevolūcija sūtīja uz Petrogradu.

Valmierā, Sīmaņa baznīcā, no 29. līdz 31. decembrim sanāca Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomju II kongress, kas pasludināja padomju varas nodibināšanu Latvijā.

Pirmā Latvijas Padomju valdība (Iskolats) atradās Valkā, tagadējā Komjaunatnes ielā 27.

1918. gada februārī vācu karaspēks okupēja visu Latviju. Okupanti sāka zvēriski izrēķināties ar padomju darbiniekiem un aktīvistiem. Limbažos pie Mazezera tika nošauts pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētājs Ansis Simsons. 1973. gadā viņa nošaušanas vietā atklāja piemiņas akmeni. Šā paša rajona tagadējā Brīvzemnieku ciemā pie «Ogu» mājām nošāva Puikules pagasta izpildu komitejas priekšsēdētāju Jāni Munci (apglabāts Alojas kapos). Valmieras Divāla kapos atdusas viens no izcilākajiem Valmieras sociāldemokrātiskās organizācijas propagandistiem Arturs Dille un vietējās arodorganizācijas aktīvs biedrs, tipogrāfijas strādnieks Sikсна ar ģimeni, kurus vācu okupanti pēc ienākšanas Valmierā pakāra tirgus laukumā.

1918. gada decembrī sākās Latvijas atbrīvošana no okupantiem. Valkā par godu pilsētas atbrīvotājiem — sarkanajiem latviešu strēlniekiem uzstādīts piemineklis — lielgabals. Atbrīvošanas kauju piemiņas vietas ir arī Inču-

kalnā, kur 1918. gada 31. decembrī notika izšķirošā kauja par Rīgas atbrīvošanu, Iecavā, kur 6. janvārī tautas miliči kaujā uzvarēja un sagūstīja okupantu vienību, Bauskā, kur kaujā pie bijušā Plosta kroga 7. janvārī krita septiņi tautas miliči, Aucē, kur, atbrīvojot pilsētu, krita sarkano strēlnieku komandieris Jūlijs Vindelis.

Sajās kaujās kritušo strēlnieku un sarkanarmiešu kapī atrodas Valkā, Rīgā, Bauskā, Vecumniekos. Ugālē Komunāru kalnīnā apglabāti 20 sarkangvardi, kas krituši kaujā par Ventspils atbrīvošanu.

Varonīgajiem latviešu sarkanajiem strēlniekiem, kuri kļuva slaveni pilsoņu kara laikā, 1970. gadā Rīgā atklāja piemiņas ansambli — trīsfigūru granīta pieminekli (tēlnieks V. Albergs, arhitekti G. Lūsis-Grinbergs un Dz. Driba) un muzeju, bet 1975. gadā Limbažu kapos — bronzā lietu strēlnieka figūru ar šauteni rokā (tēlnieks V. Rapikis).

Pie 49 mājām republikā piestiprinātas piemiņas plāksnes, kas vēsta, ka 1919. gadā tur atradušās vietējās padomju varas iestādes, laikrakstu redakcijas, dzīvojuši un strādājuši ievērojami partijas un valsts darbinieki, notikuši kongresi un konferences. Ievērojamākās no tām ir Rīgā, Komjaunatnes ielā 11, kur 1919. gadā atradās LKP CK un Latvijas Padomju valdība, un Padomju bulvārī 3, kur 1919. gadā no 13. līdz 15. janvārim notika Apvienotās Latvijas strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju I kongress, kas pieņēma pirmo Latvijas padomju konstitūciju.

Jaunajai padomju republikai nepārtraukti vajadzēja cīnīties ar kontrrevolūciju un ārzemju interventiem. Jau janvāra beigās tai no ziemeļiem uzbruka baltgaunī un baltsoņi, bet marta sākumā no Liepājas sāka uzbrukumu vācu ģenerāļa fon der Golca komandētais korpuss. Pārspēka spiesta, Sarkanā Armija ar kaujām atkāpās. 22. maijā krita Rīga, bet 1920. gada sākumā padomju vara beidza pastāvēt arī Latgalē.

Ventspils rajonā pie Elkšķenes stacijas dzelzceļa tiltā atrodas piemiņas plāksne sarkanarmiešiem, kas šeit krituši kaujā pret vāciešiem. Varonīgi ar landesvēra daļām cīnījās Kuldīgas partizāni — divas reizes pilsēta gāja no rokas rokā. Beidzot, skaita un bruņojuma ziņā pārākā ienaidnieka ielenkti, gandrīz visi partizāni gāja bojā. Ievainotos un sagūstītos partizānus, kā arī pēc pilsētas ieņem-

šanas arestētos padomju aktīvistus landesvērīsti noslep-
kavoja tā sauktajā Gotlība sētā, tagad Padomju ielā 14.
1976. gada novembrī tur atklāja piemiņas sienu. Divas pie-
miņas plāksnes atrodas Bauskā, Rīgas ielā 43 un 51 Al-
frēdam Vilciņam un Kārlim Asaram, kuri krita 23. martā
cīņās pret vācu imperiālistu karaspēku. Rīgā, Kuģu
ielā 11/13 ir piemiņas plāksne Padomju Latvijas Jūrlietu
pārvaldes priekšniekam Kārlim Ziediņam, kurš krita Dau-
gavas krastā 22. maijā, aizstāvojot Rīgu. 1919. gada
augustā Sarkanā Armija atsita baltpoļu uzbrukumu Dau-
gavpiliij. 1975. gada jūlijā varonīgajiem pilsētas aizstāv-
jiem atklāja pieminekli — bronza lietu karavīra figūru
(tēlnieks I. Folkmanis).

Kritušo cīnītāju kapi atrodas Rīgā Brāļu kapos un Ma-
tīsa kapos, Jelgavā, Alūksnē, Saldū, Ludzā, Burtniekos,
Ceraukstes ciema padomes Veides kapos un Mazsalacā
Komunāru kapos, Slokā (Kauguros), Oleros, Smiltene
(1970. g. atklāts piemineklis), pie Ezeres vidusskolas un
citās vietās.

Landesvēra un vācu «dzelzs divīzijas» virzīšanos uz
priekšu pavadīja zvērīga izrēķināšanās ar padomju aktī-
vistiem, strādniekiem un trūcīgajiem zemniekiem. Pēc Rī-
gas ieņemšanas landesvēra bandas nošāva pilsētas ielās
katru strādnieku, kas tiem šķita aizdomīgs, slimnīcās no-
galināja slimos un ievainotos komunistus. LKP CK 1919.
gada 28. jūnija uzsaukumā «Baltais terors Rīgā» ievietota
vēstule no Rīgas biedriem, kuri ziņo, ka Rīgā nošauti tūk-
stošiem cilvēku. 23. maija vakarā vien no galvenajām
ielām visus kaujās kritušos un terora upurus novāca un
pie Matīsa kapu žoga izgāza 12 vezumus liķu. 1959. gadā
tur uzcēla pieminekli kritušajiem revolucionāriem — gan-
drīz simt metrus garu sienu ar granītā kaltu bareljefu
(tēlnieks L. Bukovskis, arhitekti A. Birzenieks, O. Zaka-
mennijs).

Revolucionāru noslepkavošanas vietas ir arī Ventspilī
Ventmalā, kur 1965. gadā uzcelts J. Zariņa veidots gra-
nīta piemineklis, Kuldīgā (jau minētajā Gotlība sētā, Pa-
domju ielā 14), Talsos pie Bocku diķa un Sukturu grants-
bedrēs, Tukuma rajona Irlavas ciema «Snapjos» (Pēter-
tāles pagasta bezzemnieku padomes un izpildu komitejas
locekļu nogalināšanas vieta), Saldū 1. Maija laukumā (te
noslepkavoti 9 revolucionāri), Bauskas raj. pie Bruknas
(tur nošāva strēlnieku J. Asaru, bārbeliešus Voldemāru

Repši, Cīsku un vienu nezināmu biedru), Carnikavas parkā (12 revolucionāru piemiņas vieta), Cēsu rajonā pie Inešu ciema padomes (te nogalināts Vecpiebalgas pagasta izpildu komitejas priekšsēdētājs Jēkabs Zvaigzne) un Priekuļu lauksaimniecības mehanizācijas tehnikuma (1919. g. 28. augustā šeit baltgvardi nošāva vienu no Latvijas komjaunatnes organizatoriem un CK locekļiem Jāni Vintēnu), Mazsalacā vidusskolas parkā (te gājušas bojā padomju aktivistes Anna Elķe un Zelma Āboltiņa), Madonā Kalnu ielā un Sarkaņu ciema padomē pie kolhoza «Sarkanais stars» kantora (skolotāja Jūlija Ramaņa nošaušanas vieta). Baltā terora upuru kopskaits pēc padomju varas apspiešanas Latvijā, pēc aptuveni datiem, sasniedza 15 tūkstošus cilvēku.

Bez jau minētās masu kapu vietas, Rīgā Matīsa kapos vēl ir vairāki brāļu kapi, kur apbedīti Centrālcietumā nošautie komunāri. Ventspilī nošautie revolucionāri apbedīti pilsētas Meža un Priežgalu kapos, Kuldīgā — Miera un Brūveru kapos, Dundagā — Anstrupu kapos, Talsos — Sukturos, Irlavā — Tilļu kapos, Kandavā — pilsētas kapos, Tukumā — Kalnu kapos, Zemītē — Pavārkalna kapos, Dobelē — Komjaunatnes parkā (Ķestera mežā), Katlakalnā — pie ciema kapiem, Dikļos — ciema kapos, Mazsalacā — Komunāru kapos, Rūjienā — Komjaunatnes parkā, Valmierā — Komjauniešu kalniņā (1919. g. vasarā buržuāzisko nacionālistu noslepkavotie 42 padomju aktīvistu un 22. decembrī noslepkavotie 11 Valmieras komjaunieši), Strenčos — Jaunajos kapos, Alūksnē — parkā, Zasā — pie vidusskolas, Zīguru pilsētciemātā — Katlešos, Līvānos — pie dzelzceļa pārbrauktuves.

Atsevišķu revolucionāru kapi atrodas Rojas, Nogales, Rindas, Popes, Edoles, Lūšu, Brunavas, Ropažu, Mazstraupes, Limbažu, Salacgrīvas, Alojas, Burtnieku (J. Vintēns), Valmieras Dīvāla (LSD Vidienas organizācijas sekretāre Emma Plūme), Aumeisteru, Gaujienas, Madonas Lisakalna, Dzelzavas, Praulienas, Gulbenes kapsētās. Šo sarakstu varētu turpināt pēc revolucionāro notikumu pamatīgākas izpētes uz vietām.

Vairākās Latvijas pilsētās un ciemos 1917.—1919. gada cīņās par padomju varu kritušajiem un nošautajiem iedzīvotājiem uzcelti pieminekļi un uzstādīti piemiņas akmeņi vai plāksnes, piemēram, Valkā Kultūras parkā, Rēdā un Basos, Pampāļos, Dundagā, Popē, Zūrās, Gaujienā u. c.

Sagaidot Padomju Latvijas 60. gadadienu, tiks apzinā-
tas jaunas revolucionāro notikumu vietas, kuras atzīmēs
ar piemiņas plāksnēm.

100

A. Brice

LIEPNAS SKOLAS JUBILEJA UN TĀS MIKRORAJONĀ ESOŠIE PIEMINEKĻI

Liepņā pirmā skola sākusi darboties pirms 100 ga-
diem — 1879. gadā. Tā atradusies Demšu ciemā, aptu-
veni 2 km no Liepnas uz Alūksnes pusi mazā pakal-
niņā. Tā bijusi iekārtota Sņikera mājas izīrētajā dzīvoja-
mās rijas kambarītī ar vienu mazu lodziņu. Skolu tur ierī-
kojis skolotājs Aleksis Grāvītis, kurš šurp pārnācis no
Balvu skolas, bet pirms tam strādājis Bučauskas skolā
pie Dzelzavas.

Liepnas skolā pirmajā gadā mācījušies 7(!) skolēni.
Kad ap 1890. gadu uzcēla Liepnas pareizticīgo baznīcu un
tai līdzās nelielu sarga mājiņu, tad uz šo mājiņu pārcēla
arī skolu. Skolotājs vairākus gadus dzīvoja Kapugos un
ik dienas gāja 5 km uz darbu. Skola pamazām paplaši-
nāta ar piebūvēm. Vēlāk skolotājs viens pats mācīja jau
ap 100 skolēnu 3 klasēs. Ap 1898. gadu A. Grāvītis pārcē-
lās atpakaļ uz Balviem. No šā laika Liepnā strādāja citi
skolotāji, vēlāk vairākiem lāgiem arī A. Grāvīša dēli.
1902. gadā no dāvinātiem baļķiem skolai piebūvēja klāt
8×12 m lielu klasi. 1905. gadā soda ekspedīcija meklēja
Balvu rīcības komitejas locekli Tērbatas universitātes stu-
dentu Alekša Grāvīša dēlu Aleksandru, kurš bija 3 gadus
mācījies Liepnas skolā. Viņam bija piespriests nāves
sods — nošaušana, bet viņš bija paspējis aizbēgt.

Liepnas skola bija kļuvusi pārlieku šaura. Pareizticīgie
skolēni mācījās skolas ēkā, bet pārējie skolēni — dažādās
uz laiku noligtās un reizēm arī par brīvu no kaimiņiem
sarunātās telpās. Skolotāja alga bija 10 rubļ. mēnesī, bet
dažkārt kāds skolotājs palaikam strādāja par velti, cerē-
dams, ka turpmāk sāks maksāt. Ap 1908. gadu A. Grāvītis
pārcēlās atpakaļ uz Liepnas Kapugiem un pamazām tur
ierīkoja vēl vienu skolu. Viņš pats pagatavoja daļu vāja-
dzīgo mēbeļu. Pats viņš bija jau aizgājis pensijā un skolā
strādāja citi. Kapugu skola ap 1916. gadu tika pārcelta uz

Bērziņiem, kur tā kā četrklasīgā skola pastāvēja līdz 1960. gadam, kad četrklasīgās skolas pievienoja vidusskolām.

Padomju varas laikā 1918.—1919. gadā pirmo reizi vēsturē Liepna nodalījās no Viļakas kā atsevišķs pagasts, nodibinājās Revolucionārā kara komiteja un pagasta pagaidu Izpildu komiteja. Šajā laikā tika noorganizēta jauna četrklasīga pamatskola Kūdupē. Revolūcijas gados nodega Liepnas pirmā skolas ēka Demšās.

1922. gadā Liepnas skolu pārcēla uz bijušo Liepnas muižas centru, uz kungu māju. To sauca par 2. Liepnas sešklasīgo pamatskolu un tā atradās pareizticīgo mācītāja pārziņā. Te mācījās arī luterāņu bērni. 1. Liepnas sešklasīgā pamatskola atradās mācītāja mājā pie katoļu baznīcas, skolas pārzinis bija katoļu baznīkungs. 1929. gadā uzcēla jaunu divstāvu koka ēku skolai Liepnas centrā pie Liepnas upes, un uz turieni pārcēlās abas skolas, kuras vēlāk apvienoja.

1933. gada izlaiduma klase, kurā bija arī vēlākais Padomju Savienības Varonis V. Samsons un raksta autore, iestādīja piemiņas ozolu pie skolas. Otru ozolu iestādīja 89 gadus vecais skolotājs Alekss Grāvītis. 1936.—1937. gadā skolā par matemātikas skolotāju strādāja vēlākais Padomju Savienības Varonis Otomārs Oškalsns.

Vācu fašistiskās okupācijas laikā skolā apmetās žandarmi. Klases tika izmētātas pa baznīcas un vecā alus un spirta brūža telpām. Kūdupes skolas pārzini K. Ropšu nošāva un skolu likvidēja. 1944. gada ciņu laikā Liepnas skolas ēka nodega.

Tomēr jau 1944. gada septembrī skola atsāka darbu bijušajās kazarmās un kādā lielākā mājā, sākumā kā nepilna vidusskola, bet ar 1950. gada sākumu — kā pilna vidusskola.

1957. gada oktobrī jaunā trīsstāvu mūra ēkā sāka darboties Liepnas internātskola. Tur mācās skolēni no visas republikas. Visos priekšmetos ir labiekārtoti mācību kabineti. Sporta laukumā notiek arī rajona sacensības. Ziemā darbojas slidotava. Skolā ir Partizānu slavas muzejs, plaši izvērstā novadpētniecība. Direktore Anna Akmene ir Nopelniem bagātā skolotāja, Darba Sarkanā Karoga ordeņa kavaliers, PSRS Augstākās Padomes deputāte, Izglītības darba teicamiece.

Arī Liepnas vidusskola 1965. gada 1. septembrī ieguva

jaunu modernu ēku ar mācību kabinetiem. Skolā ir neliels novadpētniecības muzejs.

Tagad Liepnas vidusskolā mācās arī Kupravas, Mālupe, Malienas un Bejas skolēni. Skolai ir ērts internāts ar kopgaldu.

Skolas mikrorajonā ir vairāki vēstures pieminekļi. Slavenās Liepnas kaujas atcerei uzceltais piemineklis atrodas aptuveni 0,5 km no pirmās Liepnas skolas vietas. Liepnā uzcelts arī piemineklis 1919. un 1941. gadā buržuāzisko nacionālistu nogalinātajiem padomju cilvēkiem un Lielajā Tēvijas karā kritušajiem padomju karavīriem.

Puskilometru no Liepnas uz austrumiem, aiz ceļu sazarojuma, pauguriņā atrodas senkapi. 19. gs. 80. gados gandrīz 100 gadus vecais J. Kvītka stāstījis skolotājam A. Grāvītim, ka pēc vecu ļaužu nostāstiem šajā vietā poļu pani likuši zemniekiem celt koka baznīcu. Bet, ko pa dienu uzcēluši, tas pa nakti pazudis bez pēdām. Beidzot nācies celt baznīcu citur, tuvāk tagadējās Liepnas centram. Tikai vēlāk gadījies dzirdēt, ka baļķi kaut kur purvā sadedzināti. Apmēram 10 km no Liepnas, aiz Bērziņiem, ceļa kreisajā pusē uzkalniņā pirms 100 gadiem, kā stāstījis A. Grāvītis, atradušies veci kapi, bet krustu nebijis. Kad mācītājs tur mēģinājis noturēt aizlūgumu, vietējie zemnieki no krūmiem ar nelabu aurošanu priesteri aizbaidījuši.

Apmēram 6 km uz ziemeļrietumiem no Liepnas vairāku lielu purvu vidū atrodas apdzīvota vieta Purnava. Tās centrā Liepnas upes līkums no ziemeļiem, rietumiem un dienvidiem ietver zemes gabalu, kuru no austrumiem daļēji norobežo kādus 25 m garš, 25 m plats un 3 m augsts paugurs, kas tautā iesaukts par Kara kapiem. Pēc seniem nostāstiem, kara kapukalnā karājies zvans, kas, zviedru

1. att. Liepnas skolas dibinātājs un pirmais skolotājs A. Grāvītis.

kara laikā to vedot, ievēlies Liepnas upē zvana atvarā jeb bezdibeņa atvarā. Kalnā agrāk atrasts dzelzs šķēps, cirvis un «trikaļi» (zvērguļi?), bet kādu kilometru tālāk arot izcelts zobens. Liepnas vārdu ļaudis senāk minējuši retāk nekā citu apkārtējo ciemu nosaukumus. Nostāsti var būt stipri sagrozīti, tomēr tie liecina, ka te bijusi sena apdzīvota vieta. No 13. gs. sākuma līdz 15. gs. beigām dokumentos vairākkārt minēta Purnava, taču nav Viļakas vārda, bet 1516. un 1520. gadā dokumentos līdzās Purnavai minēta Viļaka. Domājams, ka Purnava ir Liepnas apvidus senais centrs.

80

B. Brigere

TRIM MILESTĪBĀM VELTĪTS MUŽS

Cilvēks pasaulē nāk dažādos gadalaikos — viens piedzimst zeltainajā rudenī, cits baltajā ziemā vai dāsnajā vasarā. Vilis Derums dzimis pavasarī, visliksmākajā, visgaišākajā gadalaikā 1899. gada 11. aprīlī bijušā Cēsu apriņķa (tagad Valmieras rajona) Pozēnu muižas kalpa ģimenē. Un varbūt tāpēc viņam šūpulī likta pavasara ūdeņu čala, dzīvās dabas tieksme pēc saules siltuma, putnu bērna ilgas pacelties spārnos.

Zinātkāre, uzņēmība un neatlaidība kalpa dēlu aizved vispirms uz Omskas ģimnāziju, pēc tam uz Latvijas Valsts universitātes Medicīnas fakultāti. Saistījis savu dzīvi ar medicīnu, V. Derums strādāja gan par klīnicistu, gan par rentgenologu.

Jau studiju gados V. Derumā mostas milestība uz medicīnas vēsturi un milestība uz rakstniecību, un visu viņa dzīvi šīs milestības iet roku rokā. Medicīnas vēstures laukā jaunībā un arī vēlākajos gados viņam vajadzēja sadarboties ar P. Stradiņu, cilvēku, kuram šodien esam pateicību parādā par medicīnas vēstures muzeja izveidošanu. Mūža otrajā pusē divām milestībām pievienojās vēl trešā — aizraušanās ar paleopatoloģiju. Iespējams, ka rentgenologa darbs P. Stradiņa Republikas klīniskajā slimnīcā 60. gados bija tas, kas mudināt mudināja iepazīt ne tikai savu laikabiedru kaulu uzbūvi, bet ieskatīties arī dziļāk pagātnē un pētīt slimības, kas mocījušas iepriekšējās paaudzes.

Ar paleopatoloģiju saistās V. Deruma zinātniskā darbība. Mūsu republikas un centrālajos žurnālos iespēstas ap simt viņa publikācijas. Viņa raksti publicēti arī ASV, Čehoslovākijā, Vācijas Demokrātiskajā Republikā. Kā medicīnas zinātņu kandidāta, tā doktora disertācija veltīta kaulu patoloģijas pētījumiem Baltijā.

Viņa paleopatoloģiskie pētījumi būtībā ir cieši saistīti ar arheoloģiju, jo tiem galvenokārt tiek izmantoti izrakumos atrastie materiāli. Viņš paguvjis izpētīt gan akmens laikmetā, gan vēlāk (līdz 17. gs.) dzīvojušu cilvēku kaulus, ko 60.—70. gados izrakumos ieguvuši arheologi J. Apals, J. Graudonis, F. Zagorskis, A. Vasks, J. Daiga, V. Ur-

tāns, I. Cimermane, kā arī iepazīties ar datiem par svarīgākajiem atradumiem Igaunijas teritorijā. V. Derums ar smalkmehāniķa precizitāti izpētījis 1250 skeletus no senajiem kapulaukiem Aizkrauklē, Valmierā, Ikšķilē, Tērvetē, Cesvainē, Cēsis, Doles salā (Ķivutkalnā), pie Burtnieku ezera u. c.

Kā strādā paleopatologs V. Derums? Ar kaulu rentgenoloģiskām, zāģējuma slīpēšanas, kaulu preparātu mikroskopijas metodēm iegūtie dati ļauj noteikt gan senā cilvēka fizisko statusu, gan pārciestās kaulu slimības. Turklāt rodas iespēja spriest par to, cik sekmīgi ar slimībām un nelaimes gadījumiem tolaik cīnījušies tautas dziednieki. Darbietilpīgu, ilgstošu pētījumu rezultātā zinātnieks secinājis, ka gadsimtu gaitā Latvijas iedzīvotāju ekstremitāšu kaulos notikušas dažādas anatomiskas un morfoloģiskas pārmaiņas, bet locēkļu stiprība mazinājusies. Kaut gan mūsu tālos senčus mocījusi kaulu tuberkuloze, osteomielīts, zobu kariess (tiesa, pēdējais gan mazāk nekā tagad) u. c. slimības, ķermeni uzbūve akmens laikmetā bijusi daudz spēcīgāka nekā mūsdienu cilvēkiem. Vai tas nenozīmē, ka mums, tehnikas un zinātnes revolūcijas laika cilvēkiem, kustības un fizisks darbs ir tikpat nepieciešams kā mūsu priekštečiem?

V. Derumam, nodarbojoties ar kaulu pētījumiem, izdevies ielūkoties senajā tautas dziedniecībā. Medicīnas vēsturi lielā mērā bagātina kapulaukos atrastie seno dziednieku meistarības liecinieki — trepanēti galvaskausi, apdzījuši muguras skriemeļu lūzumi, aprētojuši ribu ievainojumi, sadziedēti kaulu lūzumi. Arheoloģiskais materiāls, nonācis pieredzējuša mediķa rokās, sniedz daudz izzināšanas materiāla par tautas dziednieku gadsimtiem krāto pieredzi un novērojumiem.

V. Deruma paleopatologa darbība radusi piekritējus ārpus mūsu republikas robežām. Viņam ir skolnieki un sekotāji Gruzijā, Azerbaidžānā un Baltkrievijā. Vienīgi jānožēlo, ka pie mums grūtais un sarežģītais paleopatologa darbs nav radis atsaucību.

Gara možums, enerģija, mīlestība uz dzīvi un darbu visu mūžu pavada ārstu un zinātnieku V. Derumu. Ja cilvēks ir tik darbīgs un apņēmīgs, tad varam gaidīt no viņa jaunus darbus gan par paleopatoloģiju, gan par seno tautas dziedniecību.

I. Grosvalds

GADU KĀPNĒS

1904. gada 16. maijā dzimis ķīmiķis Latvijas PSR Nopelniem bagātais zinātnes darbinieks Latvijas PSR Valsts prēmijas laureāts tehnisko zinātņu doktors profesors Jūlijs Eiduks.

J. Eiduks ir Rīgas silikātu skolas izveidotājs. Nosaucot svarīgākos pētījumus silikātu tehnoloģijā Latvijā, jāmin J. Eiduka vārds. Pirms viņa šās zinātņu nozares attīstība Latvijā saistījās ar profesora M. Glāzenapa (1845—1923) un profesora E. Rozenšteina (1886—1933) vārdiem. Ja M. Glāzenaps ieguva atzinību ar javu saistvielu pētījumiem, E. Rozenšteins — ar Latvijas derīgo izrakteņu meklējumiem, tad J. Eiduka talants vislabāko izpausmi radis keramikas un stiklveida segkārtiņu — glazūru un emalju jomā, kur viņu uzskata par vienu no izcilākajiem speciālistiem Padomju Savienībā.

J. Eiduks cēlies no Vidzemes — dzimis 1904. gada 16. maijā Madonas apriņķa Vietalvas pagasta «Jaunzemēs». No viņa dzimto māju piekalnes paveras plašs skats uz gleznaino apvidu ar tīrumiem, ataugām, ēku puduriem un pļavām, pa kurām vijas bezvārda urga, kas atdod ūdeņus Vesetai. Zēnu valdzina apkārtējās dabas skaistums, viņa domas pievēršas zemei, tās bagātībām. Dabas mīlestību no bērnības takām viņš paņem līdzī visai dzīvei.

Jau agri, 15 gadu vecumā, viņš zaudē tēvu. Rūpes par ģimeni gulstas uz mātes pleciem. Māte atbalsta dēla centienus. Viņš dodas uz Rīgu — mācās 1. pilsētas ģimnāzijā (1919—1922).

Tur dabas mācību skolotājs Mārtiņš Rāčenis ar vienkāršiem eksperimentiem prata pievērst zinātkāro jaunekli ķīmijai. Pats profesors par to stāsta: «Rīgas 1. vidusskolā dzirdētais un redzētais satrauca manas domas. Radās vēlēšanās labāk izprast ķīmijas reakcijas un likumsakarības, pašam kaut ko veikt.

Kad 1922. gadā, mācības nobeidzot, 1. vidusskolā atskatnēja pēdējais zvans, bija skaidrs, ka turpmākais ceļš ved uz Ķīmijas fakultāti. Un tā jau vairāk nekā 50 gadus vi-

rinu Ķīmijas fakultātes durvis gan mācīdamies, gan mācīdams, gan pētidams.»

Universitātē J. Eiduks klausās ievērojamā ķīmiķa, vēlāk Polijas ZA īstenā locekļa profesora M. Centneršvēra un daudzpusīgā profesora V. Fišera (1881—1934) lekcijas analītiskajā un organiskajā ķīmijā. Pirmajā kursā jauno studentu visvairāk saista mineralogija, ko pasniedz pazīstamais petrogrāfs profesors B. Popovs (1871—1950).

J. Eiduku ieinteresē Latvijas zemes dziļu bagātības.

Viņš piedalās docenta E. Rozenšteina rīkotajās ekskursijās uz Allažiem un Doles salu, pats vāc derīgo izrakteņu paraugus.

E. Rozenšteins uzaicina J. Eiduku par subasistentu. Ar to J. Eiduka dzīves ceļš ir izšķirts: visu mūžu viņš paliek uzticīgs silikātu tehnoloģijai.

Viņi meklē dolomītmergeli romāncementa, kaļķakmeni portlandcementa un mālus — būvkeramikas ražošanai. J. Eiduks atceras: «Laimīgi bija tie brīži, kad uzzinājām, ka mūsu pētījumu rezultāti izmantoti rūpniecībā.

Man likās, ka tas, kam pietiek spēka un neatlaidības ķīmiju dziļi jo dziļi izprast, kļūst tik varens, ka pats var sākt izgatavot jaunas vielas un kā balvu saņemt jaunrades laimi. Saprātu, ka ap mums esošo neorganisko izrakteņu izpēti dod iespēju radīt jaunus izstrādājumus, bez kuriem mūsu kulturālā dzīve nav iespējama.»

1930. gadā J. Eiduks beidz fakultāti ar inženiera ķīmiķa diplomu. Viņš paliek Universitātē gatavoties pedagoģiskam un zinātniskam darbam.

1933. gadā pēc profesora E. Rozenšteina nāves J. Eidukam jāpārņem sava skolotāja lasītais silikātu tehnoloģijas kurss. Tāpēc 1933.—1934. gadā J. Eiduks dodas zinātniskā komandējumā uz Berlīnes tehnisko augstskolu. Viņš klausās lekcijas silikātu fizikālajā ķīmijā, keramikas teh-

noloģijā un siltumtechnikā, būvmateriālu tehnoloģijā un stikla tehnoloģijā. Te viņš kopā ar ievērojamo cementa pētnieku profesoru G. Kīlu iesāk pētīt kalcija silikāta hidrāta koroziju. Šos pētījumus viņš vēlāk turpina Rīgā.

1936. gadā J. Eiduks aizstāv habilitācijas darbu «Latvijas māli kā izejviela klinkera izstrādājumu ražošanai». Viņam piešķir privātdocenta nosaukumu. Par populārzinātnisku rakstu «Latvijas derīgie izrakteņi» viņš saņem K. Barona prēmiju.

Līdz ar J. Vītiņu, N. Delli, O. Melli, K. Bambergu, P. Nomali un Z. Lancmani viņš kļūst par vienu no vadošajiem Latvijas derīgo izrakteņu pētniekiem. Vienlaikus ar darbu Latvijas Universitātē viņš strādā arī Zemes bagātību pētīšanas institūtā par konsultantu (1936—1945). Viņa pētījumi aptver kaļķakmeni portlandcementsa, ģipsakmeni — ģipša javu saistvielū, mālus — keramikas un smiltis — stikla ražošanai.

Jauna lappuse J. Eiduka radošajā darbībā paveras pēc Lielā Tēvijas kara. Kad 1946. gadā tiek nodibināta Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, J. Eiduks kļūst par Ķīmijas institūta vecāko zinātnisko līdzstrādnieku, vēlāk par Silikātu tehnoloģijas laboratorijas vadītāju, kur vispusīgi tiek pētīti vietējie nemetāliskie izrakteņi un silikātmateriāli. Te darbā izaug zinātnieki — J. Eiduka skolnieki, kas iet jaunus, neiemītus ceļus. Vispirms jāmin Latvijas PSR Valsts prēmijas laureāta ķīmijas zinātņu kandidāta A. Vaivada vārds (1914—1977), kuru J. Eiduks uzskata par savu vispusīgāko, spējīgāko skolnieku.

1947. gadā J. Eiduks uz LVU Neorganiskās ķīmijas tehnoloģijas katedras pamata organizē Silikātu tehnoloģijas katedru, kas 1958. gadā ar visu Ķīmijas fakultāti pāriet Rīgas Politehniskā institūta sastāvā. Vairāk nekā 30 gadus J. Eiduks ir katedras vadītājs.

Lai gan sirdij tuvais pedagoģiskais darbs prasa daudz spēka un enerģijas, J. Eiduks zinātnisko darbu nekad nav atstājis otrā vietā. Sadarbojoties ar saviem daudzajiem skolniekiem un līdzstrādniekiem fakultātē, zinātniskās iestādēs un rūpniecības uzņēmumos, viņš izstrādā doktora disertāciju «Pētījumi par viegli kūstošiem stiklveida pārklājumiem un to lietošanu», ko aizstāv 1964. gadā.

1965. gadā J. Eiduks iegūst profesora nosaukumu. Viņam piešķir arī Latvijas PSR Nopelniem bagātā zinātnes

darbinieka nosaukumu. Tajā pašā gadā J. Eiduks kļūst par Rentgenstruktūranalīzes (tagad Stikla un keramikas rentgenpētījumu) problēmu laboratorijas zinātnisko vadītāju. Tas dod iespēju vēl plašāk izvērst zinātniski pētniecisko darbu. Rīgas Politehniskā institūta Silikātu tehnoloģijas katedra un Rentgenpētījumu laboratorija J. Eiduka vadībā izaug par Latvijas silikātzinātnieku mācību un pētniecības centru. Tajā strādā vairāk nekā 65 darbinieki, no tiem 3 tehnisko zinātņu doktori un 20 zinātņu kandidāti.

Pašlaik profesors J. Eiduks kopā ar saviem skolniekiem profesoru Ū. Sedmali pēta fosfātu stiklu optikai un lāzeru tehnikai, bet ar docentu P. Paukšu — emaljas tehniskām vajadzībām. Viņa tiešā vadībā top jauni glazūru un masu sastāvi keramikai.

1977. gadā par jaunu stiklveida un keramikas materiālu fizikāli ķīmisko pamatu izstrādāšanu un ražošanas organizēšanu J. Eidukam un grupai viņa skolnieku un līdzstrādnieku piešķir Latvijas PSR Valsts prēmiju. Viņa ilggadējais darbs vainagojies panākumiem; ražošanā ieviesti jauni glazēti keramikas trauki, Rīgas melnā balzāma krūkas, Cieceres apdares plāksnes un Kalnciema minerālvate.

J. Eiduka gadu kāpnes ved aizvien augstāk. Viņa skolu izgājušas vairākas ķيمي paaudzes un skolnieku skaits sasniedz tūkstoti. Bet, cik daudzi smel zināšanas un ieceres no viņa grāmatām un rakstiem, kuru pavisam jau ir 500, grūti pat uzskaitīt.

Gadsimtiem ilgi ķيمي meklēja filozofu akmeni — mūžīgās jaunības un gudrības noslēpumu. Arī mēs gribētu zināt, kur slēpjas profesora J. Eiduka neizsīkstošā enerģija un vitalitāte? Tā sakņojas dzīvē, proti, apziņā, ka esi vajadzīgs — ka ej kopā ar savu laiku.

Reiz ieteicāmiem profesoram, ka viņš ir tikpat dedzīgs, tikpat darbīgs kā pirms gadiem desmit, divdesmit. Profesors protestēja: «Tā nu gluži nav. Bet darbs piešķir možumu. Ar jauniem arī pats jūties jauns.» Un tiešām, profesors vienmēr ir topošo zinātnieku un studentu ielenkumā. Kas pats deg, tas spēj kā kvēlošu dzirksti nemiera garu iemest savos skolniekos.

DABAS AIZSARDZĪBA

J. Vanags

LATVIJAS PSR AIZSARGĀJAMO DABAS OBJEKTU SISTĒMA

Par lielu notikumu mūsu republikas zinātniskajā un praktiskajā dabas aizsardzībā kļuvis Latvijas PSR Ministru Padomes 1977. gada 15. aprīļa lēmums Nr. 241 «Par valsts aizsargājamo Latvijas PSR teritorijā esošo dabas objektu apstiprināšanu».

Dabas aizsardzībai Latvijā ir senas tradīcijas. Republikā ir viens no vecākajiem rezervātiem PSRS teritorijā — Moricsalas rezervāts, kas dibināts 1912. gadā. Jau ilgstoši valsts aizsardzībā atrodas samērā daudzi interesanti dabas objekti.

Kāpēc radās nepieciešamība pilnveidot aizsargājamo dabas objektu sistēmu un izstrādāt jaunus aizsargājamo dabas objektu sarakstus? Līdz šim aizsargājamie objekti bija izdalīti ar vairākiem Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumiem. Tāpēc būtībā nebija vienota aizsargājamo dabas objektu saraksta. Vairumam to nebija noteikta platība un robežas; izņēmums bija vienīgi rezervāti un daļēji lauku parki, kas paši pietiekami skaidri norobežojas dabā, nebija izstrādāti arī aizsardzības noteikumi. Aizsargājamo dabas objektu iedalījums pēc morfoloģiskām pazīmēm praktiski bija šķietami ērts, tomēr tas neatspoguļoja atsevišķu objektu aizsardzības režīma īpatnības un neatbilda zinātnes un prakses šodienas līmenim.

Aizsargājamās dabas objektus neuzskata vairs tikai par izciliem dzīvās un nedzīvās dabas pieminekļiem, kas saglabājami nākamajām paaudzēm, bet galvenokārt par īpatnējiem resursiem apkārtējās vides likumsakarību pētīšanai, cilvēka darbības seku noskaidrošanai un prognozēšanai, kā arī visdažādāko dabas aizsardzības pasākumu

pamatošanai. Tātad aizsargājamo dabas objektu sistēma kļūst par noteiktu dabas etalonu sistēmu, kuru aizsardzībai un sistemātiskiem pētījumiem ir milzīga nozīme apkārtējās vides ekoloģiskajā plānošanā, dabas resursu racionālas izmantošanas normu pamatošanā un apkārtējās vides kvalitātes kontrolē.

Kopš 1968. gada vairākos republikas zinātniskās pētniecības un projektēšanas institūtos tika izstrādāti priekšlikumi par valsts aizsardzībai pakļaujamiem objektiem, kā arī zinātnisks pamatojums aizsargājamo dabas objektu sistēmas izveidošanai. Šajā darbā sevišķi aktīvi piedalījās Latvijas PSR ZA Bioloģijas institūts un Botāniskais dārzs, Vissavienības jūras ģeoloģijas un ģeofizikas institūts, Latvijas Valsts meliorācijas projektēšanas institūts, Latvijas Mežsaimniecības problēmu zinātniskās pētniecības institūts. Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Centrālās padomes dabas aizsardzības sekcija organizēja vairākus republikāniskus reidus, lai pārbaudītu, kā tiek izpildīts Latvijas PSR Dabas aizsardzības likums.

Kā īsi varētu raksturot pašreizējo aizsargājamo dabas objektu sistēmu mūsu republikā? Ievērojot aizsardzības režīma īpatnības, paredzētas šādas aizsargājamo dabas objektu pamatkategorijas: rezervāti, liegumi, nacionālie parki, dabas parki, aizsargājamās ainavas, dabas pieminekļi. Nedaudz savrup no šās sistēmas stāv aizsargājamo augu un dzīvnieku sugas.

Dažas minētās pamatkategorijas sadalītas sīkāk, tāpēc arī aizsargājamie dabas objekti ir ietverti dažādos sarakstos. Pēc objektu rakstura un aizsardzības režīma visdaudzveidīgākā ir liegumu kategorija. Tā iedalīta divās lielās grupās: 1) kompleksajos un 2) specializētajos — botāniskajos, ornitoloģiskajos, dzērveņu un purvu — liegumos. Analogi liegumiem ir ģeoloģiski ģeomorfoloģiskie objekti. Sīkākās grupās iedalīti arī dabas pieminekļi: 1) īstie dabas pieminekļi, piemēram, dižkoki, retie un īpatnējie koki, un 2) kultūrvēsturiskie dabas pieminekļi — parki, dendroloģiskie stādījumi un dzirnezeri.

Rezervāti laikiem ir visplašāk pazīstamā dabas aizsardzības forma. Līdz šim republikā bija 3 rezervāti, visi Kurzemē, Piejūras zemienē. Visjaunākais, nesen izveidotais ir Krustkalnu rezervāts Madonas rajonā. Rezervātu kopplatība republikā sasniedz 19,6 tūkst. ha. Tie aizsargā cilvēka nepārveidotās vai maz pārveidotās ekosistēmas.

Lai turpmāk maksimāli novērstu cilvēka saimnieciskās darbības ietekmi un nodrošinātu rezervātiem etalona nozīmi apkārtējās vides kontroles sistēmā, tiem noteikts visstingrākais aizsardzības režīms.

Liegumi apvieno visai atšķirīgas objektu grupas, kas kopumā pārstāv cilvēka darbības nepārveidotus dabas kompleksus un ekosistēmas, kas Latvijas dabai ir tipiskas. Kopumā lieguma režīmu var nosaukt par daļēju. Atļauti tikai tādi cilvēka darbības veidi un tādos apmēros, kas nav pretrunā ar katra konkrēta lieguma mērķiem un uzdevumiem.

Komplekso dabas liegumu pavisam ir 37 ar 36 236 ha lielu kopplatību. Šajā kategorijā iekļauti atšķirīgi dabas objekti: ezeri ar apkārtējo ainavu, upju ieleju ainavas, purvaines, jūras piekrastes veidojumi. Komplexajiem dabas liegumiem jāklūst par bāzi cilvēka un dabas aizsardzības seku izpētei konkrētos apstākļos, parādot tās pozitīvās un negatīvās iezīmes.

Botānisko liegumu saraksts aptver 29 objektus 1451 ha kopplatībā: ezeru salu ekosistēmas, reto un aizsargājamo sugu augšanas vietas, reti sastopamus meža tipus (liepu, ozolu un gobu gāršas), kā arī reti sastopamus vai unikālus biocenožu kompleksus.

Purvu liegumu sarakstā ir 14 purvi 13 684 ha kopplatībā. Tie pārstāv dažādiem Latvijas dabas rajoniem raksturīgos purvu tipus, kā arī savdabīgus purvus.

Dzērveņu purvu liegumu sarakstā ir 62 objekti 39 698,9 ha kopplatībā. Tie ir purvi vai to daļas, kam raksturīgi labi dzērveņu augšanas apstākļi un liela ražība. Tur aizliegtas visas cilvēku darbības formas, kas var pārveidot šo ogu augšanas apstākļus, samazināt ražu vai iznīcināt dzērvenājus.

Ornitoloģisko liegumu sarakstā ietverti 6 ezeri: Papes, Liepājas, Engures, Kaņiera, Babītes un Dūņezers. Šie liegumi izveidoti, lai saglabātu ūdensputnu resursus un nodrošinātu to atjaunošanos dabiskos apstākļos. Katram izstrādāts detalizēts nolikums par aizsardzības režīmu.

Ģeoloģiski ģeomorfoloģiskie objekti ir 73, to kopplatība 767,1 ha. Galvenais mērķis — saglabāt zinātniskiem pētījumiem, kā arī nākamajām paaudzēm nozīmīgākos iežu atsegumus, retas un tipiskas zemes virsmas reljefa formas un veidojumus u. c. elementus, arī alas, avotus, to grupas.

Dabas parki mūsu republikā vēl ir relatīvi jauna dabas aizsardzības forma. Interese par tiem pieauga 60. gadu sākumā, kad radās Tērvetes meža ainavu parka iecere, kad tika izraudzīta teritorija Piejūras parka veidošanai. Patlaban Latvijā ir 5 dabas parki 3757 ha kopplatībā. Lai saglabātu šo objektu dabas bagātības un ainavu krāšņumu, tos nepieciešams labiekārtot.

Aizsargājamo ainavu teritorijas ir gluži jauna aizsargājamo dabas objektu kategorija mūsu republikā. Tām iedalītas 5 aizsargājamas teritorijas 85 619 ha kopplatībā. Galvenais mērķis: saglabāt atsevišķu Latvijas dabas rajonu ainavu īpatnības un krāšņumu, kā arī nodrošināt racionālu dabas resursu izmantošanu atpūtas vajadzībām.

Krietni palielinājies aizsargājamo parku un dendroloģisko stādījumu skaits: no 79 līdz 173. Pirmoreiz valsts aizsardzībā tiek ņemti **dzirnezeri** — pavisam 8, kas sevī apvieno dabas un kultūrvēsturisko pieminekļu pazīmes. Skaitliski lielu objektu grupu veido **dižkoki, retie un īpatnējie koki** — pavisam 786.

Aizsargājamo augu sugu sarakstā iekļautas 109 sugas, kas ir reti sastopamas, iznīkstošas vai arī parastas, bet dekoratīvo īpašību dēļ tiek intensīvi iznīcinātas. To augšanas vietās nepieciešams izveidot nelielus liegumus vai mikroliegumus.

Aizsargājamo dzīvnieku sugu sarakstā minētas visas tās dzīvnieku sugas, kas ierakstītas Vispasaules un PSRS Sarkanajā grāmatā un ir retas mūsu republikā, kā arī no saimnieciskā un ekoloģiskā viedokļa derīgās dzīvnieku sugas.

Mūsu republikā valsts aizsardzībā ņemti 1202 objekti 215 917 ha kopplatībā. Kopā ar Gaujas nacionālo parku tie aizņem 5% no republikas teritorijas. Tomēr daļā republikas administratīvo rajonu aizsargājamo dabas objektu īpatsvars ir zemāks par šo vidējo rādītāju, tāpēc šajos rajonos vienlaikus ar esošo objektu aizsardzības nodrošināšanu ir mērķtiecīgi jāpaplašina aizsargājamo dabas objektu tīkls. Savukārt rajonos ar augstāku aizsargājamo dabas objektu īpatsvaru galvenā uzmanība jāpievērš to aizsardzības nodrošināšanai. Tas nenozīmē, ka turpmāk jāatsakās no jaunu aizsargājamo objektu izdalīšanas. Šajā sakarā jāatceras ekoloģu un dabas aizsardzības teorētiku prognozes — lai nodrošinātu cilvēka dzīves vides patiesu aizsardzību, dažāda režīma aizsargājamām

dabas teritorijām visā pasaulē būtu jāaizņem 30—33% kopplatības.

Konkrētu dabas aizsardzības pasākumu pareiza plānošana ir nepieciešams priekšnoteikums dabas objektu efektīvai aizsardzībai. Vispārzināms, ka aizsargājamo dabas objektu galvenais uzdevums, galvenā funkcija ir tieša dabas saglabāšana. Zināmos objektos tā var kombinēties ar izglītības un audzināšanas darbu, citos vēl arī ar atpūtas organizāciju. Visus aizsargājamus objektus nedrīkst uzskatīt par tūrisma un atpūtas vietām. Latvijas Mežsaimniecības problēmu zinātniskās pētniecības institūtā izstrādāts šāds dabas objektu grupējuma variants:

1) objekti, kuru vienīgā funkcija ir dabas aizsardzība. Pie tiem pieder visi botāniskie un daļa purvu liegumu, vairums ģeoloģiski ģeomorfoloģisko objektu, daži kompleksi dabas liegumi. Tur nav plānojami nekādi īpaši aizsardzības vai apsaimniekošanas pasākumi. Vienīgi jāraugās, lai tos neietekmētu cilvēka saimnieciskā darbība tuvākajā apkārtnē. Šās grupas objekti nav popularizējami, bet visnotaļ jāizskaidro to zinātniskā nozīme un aizsardzības nepieciešamība;

2) objekti, kas pilda kā dabas aizsardzības, tā arī izglītības un audzināšanas funkciju. Šajā grupā ietilpst daļa ģeoloģiski ģeomorfoloģisko objektu un purvu liegumu, kā arī vairums komplekso dabas liegumu. Var un pat ieteicams uzsākt mācību taku, izplānot objektu apskates shēmu, sagatavot nepieciešamos ceļvežus un informācijas materiālu. Šie objekti popularizējami tikai pēc to sagatavošanas apmeklētāju uzņemšanai;

3) objekti, kas pilda dabas aizsardzības, izglītības un audzināšanas, kā arī atpūtas funkcijas. Tās ir populārākās atpūtas un tūrisma vietas, stipri nolietotas un degradētas. Tāpēc plaši jāizskaidro šo objektu aizsardzības un saudzēšanas nepieciešamība;

4) objekti, kas paredzēti dažādu dabas resursu aizsardzībai un to racionālas izmantošanas nodrošināšanai: dzērveņu liegumi, ornitoloģiskie liegumi un dabas parki;

5) lielie, funkcionāli daudzveidīgie objekti, kam vienlaikus ar dabas aizsardzības uzdevumiem piemīt arī saimnieciskas funkcijas. Tās ir gan aizsargājamo ainavu teritorijas, gan arī vairāki kompleksi liegumi, piemēram, Abavas un Salacas upju ielejas. Šajos objektos jau var plānot pasākumus, kuru mērķis novērst apkārtējās vides

piesārņošanu, panākt dabas resursu racionālu izmantošanu, samazināt atpūtnieku negatīvo ietekmi. Atsevišķi no minētā grupējuma stāv dabas pieminekļi — parki un dendroloģiskie stādījumi, dzirnezeri, dižkoki, retie un īpatnējie koki. Šo objektu aizsardzības pasākumi plānojami ciešā saskaņā ar izstrādātajiem nolikumiem.

G. Eberhards

DABAS RESURSU RACIONĀLA IZMANTOŠANA

Rūpes par dabas bagātību mērķtiecīgu izmantošanu, dabas un cilvēku dzīves vides aizsardzību ir viens no nozīmīgākajiem mūsu valsts politikas principiem. Sevišķi raksturīgs šajā ziņā bija 1972. gads, kad dabas aizsardzības uzlabošanas un dabas resursu racionālas izmantošanas jautājumus apsprieda PSRS Augstākās Padomes astotā sasaukuma 4. sesija, bet PSKP CK un PSRS Ministru Padome pieņēma izvērstu lēmumu «Par dabas aizsardzības pastiprināšanu un dabas resursu izmantošanas uzlabošanu», kas būtībā ir praktiskās darbības programma dabas aizsardzībā. Istenojot šo programmu dzīvē, kopš 1974. gada vienlaikus ar atsevišķu tautas saimniecības nozaru attīstību tiek plānota arī dabas resursu izmantošana, atjaunošana un pavairošana, bet ar 1975. gadu šo problēmu risināšanai Valsts budžetā paredzēti speciāli asignējumi. To apliecina arī kompleksā programma «Dabas aizsardzība un dabas resursu racionāla izmantošana Latvijas PSR 1976.—1980. gadā».

Kas ir racionāla dabas resursu izmantošana? *Racionāla dabas resursu izmantošana ir pasākumu sistēma, kas ietver ne tikai taupīgu un pilnīgu resursu izmantošanu, bet vienlaicīgi arī to aizsardzību, atjaunošanu un bagātināšanu, ievērojot, ka daba ir nedalāms veselums.* Dabas bagātību izmantošanas pamatā obligāti jābūt vienotai pieejai, vienotiem principiem, kas izslēgtu atsevišķu resoru stihisku darbību. Ikviens dabas komponents, jebkuri dabas resursi jāizmanto saskaņoti. Tāpēc, piemēram, zemes un zemes dziļu, ūdens un mežu resursu izmantošanas kārtību nosaka PSRS un savienoto republiku attiecīgie zemes, ūdeņu, zemes dziļu un mežu kodeksi.

Pareizi, racionāli izmantot dabas resursus iespējams,

tikai balstoties uz zinātniski pamatotu sistēmu. Tas nozīmē, ka jābūt pilnīgam priekšstatam par dabas resursu krājumiem, kvalitāti, izplatību, atjaunošanos u. c. Tāpēc tie kompleksi jāizpēta, jāuzskaita un jānovērtē. Šajā sakarā Latvijas PSR Ministru Padomē tiek izstrādāta automatizēta dabas resursu uzskaites sistēma, kas ļaus zinātniski pamatoti plānot atsevišķu resursu izmantošanu, sniegs pilnīgu pārskatu par to krājumiem un pārmaiņām tajos.

Daba tiek racionāli izmantota tad, ja iedarbība uz dabu notiek visas sabiedrības interesēs, ja tiek domāts par nākamo paaudžu vajadzībām un organiski apvienota dabas bagātību izmantošana, dabas pārveidošana un aizsardzība. Pamatprincips ir šāds: panākt cilvēku sabiedrības vislabvēlīgāko iedarbību uz dabas kompleksu, proti, lai tās izmantošana būtu visoptimālāka un visefektīvāka. To galvenokārt nodrošina kompleksa ikkatras teritorijas plānošana (reģionālā plānošana), balstoties uz jau izveidojušos tās funkcionālo iedalījumu.

Pareizas, racionālas dabas bagātību izmantošanas sistēmas svarīga sastāvdaļa ir dabas resursu atjaunošana un bagātināšana. Mūsu dienās pat visoptimālākajos apstākļos dabiskā atjaunošanās ir ilgstoša un bieži vien vairs nespēj nodrošināt ne sabiedrības prasības pēc dabas produktiem, nedz arī sabiedrisko ražošanu ar izejvielām un materiāliem.

Tāpēc dažkārt nepieciešams mērķtiecīgi iejaukties dabas procesos, lai tos paātrinātu. Jo spilgti šāda darbība izpaužas mežsaimniecībā, atjaunojot un bagātinot mežu resursus (mežus stādot, veicot selekciju, meliorāciju, mēslošanu u. c.), lauksaimniecībā (lietojot mēslojumu, laukus meliorējot un apūdeņojot, ieviešot augstvērtīgas kultūras u. c.), pavairojot medību faunu u. c. Līdz ar to no vienkāršas (dabiskas) atjaunošanās (atražošanās) šāda paātrināta dabas resursu palielināšanās pāraug tā sauktajā paplašinātajā atražošanā.

Ja vēl nesen uzskatīja, ka šāda paātrināta atražošana raksturīga tikai bioloģiskajiem resursiem, tad tagad par ekonomiski atražojamiem jāuzskata gandrīz visi dabas resursi, arī ūdens un atmosfēras gaiss. Mūsu republikā dabas un tās resursu aizsardzības, atjaunošanas un bagātināšanas pasākumiem desmitajā piecgadē ik gadus paredzēti 10% no republikas gada budžeta. Izdevumi dabas

resursu atražošanai aug straujāk nekā kopējie kapitālieguldījumi un nacionālais ienākums.

Nozīmīga vieta dabas resursu racionālas izmantošanas pasākumu kompleksā ir ierādīta **dabas pārveidošanai** — tādai apkārtējās dabiskās vides pārveidošanai, lai uzlabotu cilvēku dzīves un darba apstākļus, kā arī pilnveidotu un paātrinātu dabas atjaunošanos (atražošanos), palielinātu biosfēras produktivitāti, samazinātu vai pilnīgi novērstu kaitīgo dabas parādību (apstākļu) ietekmi. Dabas pārveidošana sevī ietver arī visai attālu, tomēr pilnībā apzinātu mērķi — tagadējās un nākamo paaudžu dzīves apstākļu uzlabošanu. Realizējot grandiozos dabas pārveidošanas pasākumus, PSRS tiek likti pamati jaunai, līdz šim maz izmantotu vai pavisam neizmantotu resursu apguvei un to teritoriālai pārdalīšanai. Piemēram, izstrādāts projekts par Ziemeļu Ledus okeāna baseinā ietilpstošo Eiropas un Āzijas upju ūdeņu pārvadīšanu uz dienvidu rajoniem, paredzēts būvēt grandiozas irigācijas sistēmas un apgūt jaunas platības sauso stepju un pustuksnešu zonā Kazahijā, Uzbekijā, Turkmēnijā u. c.

Racionāla dabas resursu izmantošana balstās uz plānveidīgu to izmantošanu, aizsardzību, atjaunošanu un bagātināšanu.

L. Tabaka

AUGU ĢENĒTISKĀ FONDA SAGLABĀŠANA LATVIJAS PSR

Cilvēka un vides savstarpējo attiecību svarīgākā problēma ir dabas, tāpat arī augāja, racionāla izmantošana.

Tā ir cieši saistīta ar noteiktā teritorijā esošās floras sistemātiskā sastāva izzināšanu. Bez floras dziļākas izpētes nav iespējams nodrošināt ainavu, biogeocenožu un atsevišķu augu sugu aizsardzību, kā arī augu ģenētiskā fonda saglabāšanu.

Latvijā pašlaik sastopamas apmēram 1200 savvaļas augstāko augu sugas — paparžaugi, ziedaugi. Minēto sugu skaits (to populācijas) jāuzskata par ģenētiskā fonda glabātājiem un informācijas nesējiem.

Ar Latvijas PSR Ministru Padomes 1977. gada 15. aprīļa lēmumu Nr. 241 aizsardzībai pakļautas 109 sugas. Šis

1. att. Daugavas viz-
bulis (*Anemone silves-
tris* L.).

lēmums republikas botāniķiem izvirza jaunus uzdevumus, proti, arī «Sarkanās grāmatas» sastādīšanu.

Mūsu zinātnieki botāniķi veica lielu sagatavošanas darbu, lai izveidotu republikas «Sarkano grāmatu». Tajā ieslēgtas visas aizsargājamās augu sugas. Tomēr nav šaubu, ka nedrīkst atstāt novārtā arī pārējās sugas, jā rūpējas par visas mūsu republikas floras ģenētiskā fonda saglabāšanu.

Katra dzīvajā dabā esošā suga ir vērtīgs informācijas avots. Sugas bojā eja, tās populāciju pilnīga izzušana nav attaisnojama pat tad, ja to izdevies ieviest kultūrā.

Botāniskajos dārzos iespējams saglabāt tikai tās vai citas sugas atsevišķus eksemplārus. Šo īpatņu genofonds ir daudz nabadzīgāks nekā savvaļas populācijām. Arī sugas bioloģiskās un ekoloģiskās īpašības iespējams pilnībā izprast tikai uz dabisko ekosistēmu fona, jo botānisko dārzu kolekciju lauciņos šīs iespējas ir visai ierobežotas.

Botāniķu pētījumi liecina, ka arvien lielāka uzmanība jāpievērš to sugu augiem, kuri vēl ir samērā plaši izpla-

2. att. Šķeltlapu silpurene (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.).

tīti, bet kuru atradņu skaits republikā pēdējā laikā strauji samazinās cilvēka saimnieciskās darbības dēļ. Daudzi no tiem ir vērtīgi ārstniecības un dekoratīvie augi.

Nelabvēlīgas pārmaiņas republikas floras sastāvā un pat nelabojamus zaudējumus rada plaša mēroga un dažāda rakstura saimnieciska darbība — zemju nosusināšana, celtniecība, ķimizācija, upju regulēšana u. c. pasākumi, kā arī masveida tūrisms.

Pie sugām, kuras mūsu dienās kļuvušas visai retas, jāpieskaita jumstiņu gladiola (*Gladiolus imbricatus* L.), Sibīrijas skalbe (*Iris sibirica* L.), Daugavas vizbulis (*Anemone silvestris* L.), šķeltlapu silpurene (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.), dzeltenā dzegužkurpīte (*Cypripedium calceolus* (L.)), kā arī dažas citas orhideju u. c. dzimtu sugas (1. un 2. att.).

Vislielāko uzmanību pelna to sugu augi, kuras sastopamas uz savas dabiskās izplatības robežas. Tieši šo sugu augu attīstības apstākļi, noturība, ekoloģiskās īpatnības, populāciju struktūra un dinamika, vairošanās iespējas un

produkcija īpaši saista zinātniekus. Šādu augu sugu, ko dažkārt sauc par robežsugām, mūsu republikā ap 200.

Visai nepamatota un pat nosodāma ir sugu šķirošana vērtīgās un kaitīgās. Ļoti daudzas sugas vēl līdz šim laikam nav pietiekami izpētītas un izziņātas. Nav izslēgts, ka dažas visai neuzkrītošas un plaši pazīstamas sugas glabā sevī vērtīgas īpašības un ir neaizstājams dziedniecisku vielu avots.

Tas nozīmē, ka uzmanīgi jāseko ne vien reto, bet arī bieži sastopamo augu sugu izplatībai un noturībai. Šādu regulāru floristisko objektu apsekošanu iespējams izdarīt atkārtotas inventarizācijas gaitā visā republikas teritorijā, vispirms aizsargājamās teritorijās — rezervātos, liegumos, dabas parkos, Gaujas nacionālajā parkā.

Vienlaikus, lai saglabātu ģenētisko fondu, nepieciešams kontrolēt reto augu sugu populāciju stāvokli. Sugas pastāvēšanas forma dabā ir populācija. Jo labvēlīgāki ir vides apstākļi, jo lielākas iespējas saglabāt dzīvotspējīgu populāciju. Šādus apstākļus reto un aizsargājamo sugu populāciju attīstībai zināmā mērā nodrošina mūsu aizsargājamo teritoriju aizsardzības režīmi.

Latvijā bez 4 rezervātiem izdalītas arī citu kategoriju aizsargājamās teritorijas — kompleksie un specializētie liegumi. Šādi liegumi aptver dažu ezeru salas, upju ielejas un jūras krastu, purvus un mežu masīvus.

Daudzu jo daudzu reto augu sugu turpmākais liktenis cieši saistīts tieši ar šo teritoriju aizsardzības režīma ieviešanu. Tomēr ne vienmēr stingrs aizsardzības režīms nodrošina reto augu saglabāšanu.

Rezervātu floras izpēte liecina, ka dažas retās augu sugas spēj saglabāties tikai cilvēka saimnieciskās darbības dēļ, jo tās ir piemērojušās noteiktiem vides apstākļiem, kuriem mainoties sugas populācija nav spējīga atjaunoties un turpmāk pastāvēt. Piemēram, reto pļavu augu aizsardzības un saglabāšanas nolūkā regulāri jānopļauj rezervātu un liegumu pļavas (vismaz dažas no tām). Tas pats attiecas uz dažām retām meža augu sugām, kuras, vides apstākļiem mainoties, pakāpeniski izzūd, jo nav varējušas piemēroties atšķirīgam augsnes un mitruma režīmam, apgaismojumam, kā arī konkurēt ar citām sugām utt.

Novērots, ka Grīņu rezervātā nosusināšanas un straujas meža augšanas dēļ stipri cieš retākā Latvijas PSR

un PSRS aizsargājamā augu suga — grīņu sārtene (*Erica tetralix* L.). Tātad, veidojot rezervātus un citas aizsargājamās teritorijas, nepieciešams jau iepriekš paredzēt, kādam nolūkam kalpos visa šī teritorija un tās atsevišķās zonas (nogabali, meža kvartāli), vai tiks veikti novērojumi veģetācijas dinamikas aspektā, vai domāts par konkrētas retas augu sugas populācijas saglabāšanu, tās aizsardzību. Tas ir īpaši svarīgi, ja ļoti retās augu sugas vienīgā atradne atrodas attiecīgajā aizsargājamajā teritorijā.

Reto un izzūdošo augu sugu aizsardzības un to ģenētiskā fonda saglabāšanas dēļ dažkārt jāizdara tā saucamā vietējā introdukcija — šo sugu atsevišķu eksemplāru pārvietošana (pārstādīšana) no bojā ejošās populācijas analoģos vides apstākļos neapdraudētā vietā.

Lai retās augu sugas efektīvi aizsargātu un saglabātu to genofonu, mūsu republikā šo sugu atradnes tiek precīzi uzskaitītas un inventarizētas — atklātas jaunas un pārbaudītas zināmās atradnes un to stāvoklis, novērtēti faktori, kuru iedarbībā tās tuvākajā laikā var iet bojā, izstrādāti konkrēti priekšlikumi attiecīgās retās sugas populācijas aizsardzībai. Šāda dokumentācija (pase) tiks nodota rajonu administratīvām iestādēm un ciema padomēm, kā arī zemes lietotājiem, lai arī tie aktīvi iesaistītos floristisko objektu aizsardzībā.

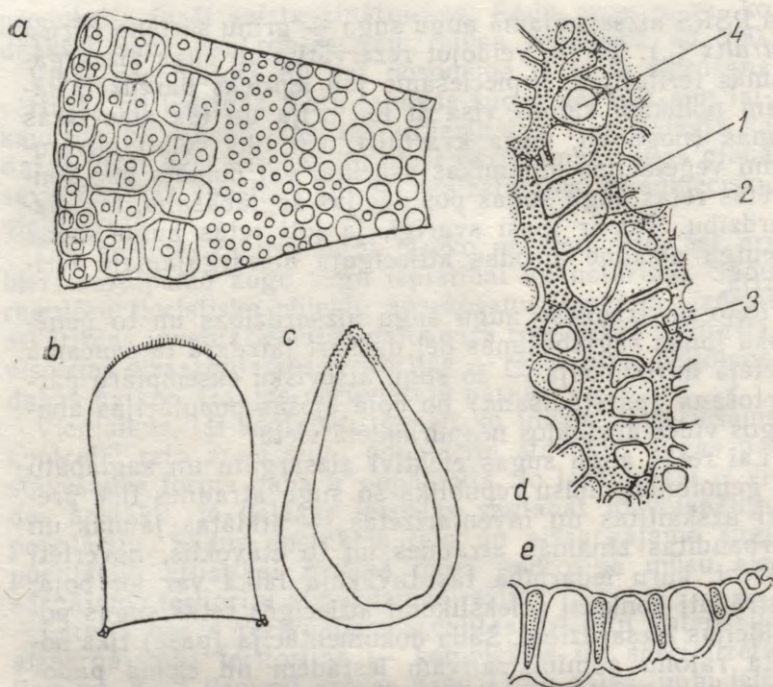
A. Āboliņa

SFAGNU SŪNAS UN TO PRAKTISKĀ NOZĪME

Sfagnu sūnas sastopamas gandrīz visās ģeogrāfiskajās zonās. Visvairāk to ir ziemeļu puslodes aukstajā un mērenajā joslā Eiropā, Āzijā un Ziemeļamerikā, kur sfagni aizņem lielas platības purvos un tundrā, veicina mitru mežu un pļavu pārpurvošanos, kā arī ezeru un dīķu piekrastu aizaugšanu. Sūnu purvos sfagnu sega ir sevišķi liela, jo tie, būdami galvenie kūdras veidotāji, rada pašu purvu.

Pasaulē reģistrēts nedaudz — tikai 230 sfagnu sugu (pavisam ir ap 25 000 sūnu sugu), Eiropā no tām atrastas 43, Latvijā — 36 sugas.

Atšķirībā no citām sūnām sfagni, kūdras galvenie veidotāji, pievērsuši sev uzmanību jau sen. Sfagnu pieaugums būtībā ir neierobežots: galotnē tie aug arvien garumā, kamēr apakšdaļā atmirst un nogulsņējas kūdras veidā. Gadā pieaugot garumā apmēram par 1 cm, sfagni nogulsnē ap 1 mm biezu kūdras slāni. Parasti pārmērīgais vides mitrums, sevišķi purvos (90—95%), kavē šo augu atlieku pilnīgu sadalīšanos, tāpēc, aizritot gadu simtiem un tūkstošiem, pasaulē veidojas milzīgi kūdras krājumi.

1. att. Purva sfagnu dažādu struktūras elementi: a — stumbrā šķērs-griezums; b — stumbrā lapa; c — zara lapa; d — zara lapas šūnu uzbūve; 1 — hlorocista; 2 — hialocista; 3 — balsta šķiedra; 4 — pora; e — zara lapas šķērs-griezums.

Sfagni savu nosaukumu guvuši no grieķu vārda, kas tulkojumā nozīmē «sūklis», jo tie spēj strauji uzsūkt un sevi paturēt daudz ūdens. Atkarībā no sugas sfagnu uzsūktais ūdens daudzums var 19—35 reizes pārsniegt šo sūnu masu gaissausā stāvoklī. Ir konstatēts, ka sfagnu velēna, kas aizņem 1 m², spēj uzsūkt 72 kg ūdens, pakāpeniski žūstot tā zaudē līdz 57 kg svara, bet lietus laikā atkal uzņem iepriekšējo ūdens daudzumu.

Tas iespējams tāpēc, ka sfagnu anatomiskā un morfoloģiskā uzbūve ir ļoti īpatnēja, tā veidojusies evolūcijas gaitā, augiem pielāgojoties dzīvei mitros, barības vielām nabadzīgos apstākļos (1. att.). Sfagnu uzbūves īpatnības redzamas mikroskopā: lapās starp šaurām un garām asimilējošām, hlorofilu saturošām šūnām (hlorocistām) atrodas paplatas tukšas šūnas, kuru apvalkos daudz poru. Šīs šūnas sauc par ūdens uztverējām (hialocistām). Daudzām sugām hialocistas vienā vai vairākās kārtās klāj arī sūnu stumbrus un zarus. Vispār sfagnu uzbūve sekmē ūdens strauju kapilāru vadīšanu, sevišķi puškos

2. att. Purva sfagni pārpurvotā egļu mežā.

augošie zari, no kuriem atstāvošie uztver ūdeni no atmosfēras un no blakus augošajām sūnām, bet nokarenie, blīvi stumbram piegulošie zari sekmē strauju ūdens pārvietošanos gar stumbru vertikālā virzienā.

Rizoīdi — daudzšūnu pavedieni, kas sūnām ir sakņu vietā, — saņemami tikai pavisam jauniem sfagniem, vēlāk tie atmirst kopā ar stumbra apakšējo daļu. Pirmajiem zaru pušķiem izaugot, to nokarenie zari drīz pārņem rizoīdu funkcijas. Barības vielas, it īpaši sūnu purvos, sfagni galvenokārt iegūst no nokrišņu ūdeņiem, bet mežos, zāļu purvos un pļavās arī no virsūdeņiem (2. att.). Barības vielas uzsūcas caur hlorocistu apvalkiem, turklāt sfagni spēj uzņemt barības vielas, pat ja tās ūdenī ir ļoti vājā koncentrācijā. Šajā procesā tiek saistīti katjoni, bet apkārtējā šķīdumā izdalās anjoni — tas kļūst skābs. Dzīvie sfagni spēj šūnās saglabāt noteiktu pastāvīgu katjonu koncentrāciju pat tad, ja apkārtējā vidē tā ir stipri atšķirīga. Ja, eksperimentējot kā ar dzīviem, tā nedzīviem augiem, sfagnus uz 24 stundām ieliek šķīdumā, kuram iepriekš nosaka pH, tad šķīdums līdz noteiktai pakāpei (kas dažādām sugām ir atšķirīga) kļūst skābāks. Atšķirība redzama, eksperimentu atkārtojot ar vieniem un tiem pašiem augiem vairākas reizes un katru reizi izmantojot svaigu vidi: ar dzīviem augiem to var darīt 6—7 reizes — vide ik reizes atkal kļūst skāba, bet nedzīvi augi atkārtotā eksperimentā skābi izdala vājāk, līdz beidzot neizdala nemaz.

Interesanti ir somu zinātnieka V. Hintikas eksperimenti ar sfagnu morfoloģiskajām pārmaiņām sterilās kultūrās. Minerālā barības vidē,

kas bagātināta ar glikozi, sfagni no sporām aug, saglabājot raksturīgo morfoloģisko struktūru. Turpretī barības vidē, kas nesatur ogļhidrātus, bet gan palielinātu slāpekļa daudzumu, sfagni bieži vien izaug nezaroti un to lapās neveidojas tukšās ūdens uztvērējas šūnas. Kultivējot sfagnu veģetatīvās daļas no dabīgajām augtenēm barības vidē, kas bagātināta ar slāpekli, no tām izaugušo sfagnu lapas veido tikai rombveida hlorofilu saturošas šūnas. Šie eksperimenti uzskatāmi parāda sfagnu īpatnējās uzbūves veidošanos ar barības vielām, īpaši ar slāpekli, nabadzīgās augtenēs, kā arī uz to radniecību ar pārējām lapu šūnām.

Citos pētījumos ir noskaidrots, ka mērena vides mineralizācija sfagnu augšanu sekmē, tikai, palielinot minerālvielu daudzumu desmitkārt, sfagni pārstāj augt, bet, palielinot to vēl vairāk, iet bojā.

Sfagnu, tāpat kā citu sūnu, jutīgumu pret paaugstinātu minerālvielu daudzumu izmanto gan vides piesārņojuma noteikšanai, gan efektīvai sfagnu iznīcināšanai, ja tas nepieciešams (plāvās, parkos u. tml.). Sfagnu mehāniska iznīdēšana nedod vēlamās rezultātus, bet, gluži otrādi, — tie vēl straujāk savairojas, jo sfagni ir ļoti vitāli, ne vien to sporas, bet arī atsevišķi augu fragmenti var dot sākumu jaunam augam.

Sfagnu šūnas kā izcilus indikatorus izmanto purvu un mežu klasifikācijā, fizikālo īpašību dēļ par drīvējamo un pakojamo materiālu, ceļot koka ēkas, kā arī meliorācijā un siltumnīcu un istabas puķu substrātā mitruma saglabāšanai. Sasmalcinātas sfagnu šūnas dažkārt piejauc augsnei, lai to padarītu irdenāku. Medicīnā sfagni kopš 19. gs. plaši izmantoti ķirurģijā par pārsienamo materiālu, kamēr vate un lignīns, būdami ērtāk lietojami, tos izkonkurēja. Sfagnus medicīnā atzina ne vien par lielisku uzsūcošu, bet arī par antiseptisku materiālu, kas nāvējoši iedarbojas uz daudziem mikroorganismiem, piemēram, uz stafilokokiem un streptokokiem. Lielā Tēvijas kara laikā, kad trūka vates un lignīna, ar sfagniem pildītos marles spilventiņus sekmīgi izmantoja daudzos frontes hospitāļos. Sfagnu baktericīdās īpašības ir termonoturīgas, sterilizācijas ietekmē tās nezūd.

Sfagnu kūdrā plaši izmanto par kurināmo elektrostacijās u. c., lauksaimniecībā par pakaišiem un augsnes mēslošanai, kā arī kūdras plātņu ražošanai. Attīstoties ķīmijai, vienlaikus ar kūdras tiešu izmantošanu arvien plašumā vēršas kūdras kompleksa ķīmiska un enerģētiskā pārstrāde, kas dod daudzus vērtīgus ķīmiskus produktus. Turklāt purva kūdrā nogulsņēto putekšņu un citu augu atlieku analīze sniedz vērtīgu informāciju par veģetācijas raksturu un klimata pārmaiņām senā pagātnē.

G. Ābele, I. Miezīte

JAUNS REZERVĀTS

Līdzšinējie trīs Latvijas PSR rezervāti atšķiras pēc aizņemtās teritorijas lieluma un vēsturiskās veidošanās gaitas un ietver republikas rietumu daļas dabai raksturīgus, kā arī savdabīgus kompleksus. Pats lielākais un daudzveidīgākais ir Slīteres rezervāts. Te Baltijas ledus ezera stāvkrastā aug lielisks pirmatnējais jauktais mežs, Piejūras ze-

mieni klāj mazāk auglīgi meži, te plešas Bažu purvs ar šim novadam raksturīgiem purva floras un veģetācijas kompleksiem. Vienīgi Sliterē sastopama īpatnēja jūras veidota ainava — vigas un kangari. Griņos tiek saglabāts oriģināls meža tips, kas veidojies Piejūras smilšainajā zemienē un īpatnējā mitruma režīmā. Moricsala — pats mazākais un vecākais rezervāts — ir visai savdabīga ar pirmatnējā meža cenožēm Usmas ezera salās un ūdensaugu veģetāciju tā ličos. Šajos rezervātos atrodamas daudzas retas un aizsargājamās augu sugas.

Ko jaunu Latvijas dabas aizsardzībā dos Krustkalnu rezervāts, kas izveidots ar Latvijas PSR Ministru Padomes 1977. gada 15. aprīļa lēmumu? Droši var apgalvot, ka tas būs oriģināls dabas aizsardzības objekts ar īpatnējiem dabas kompleksiem un komponentiem.

Jaunais rezervāts atrodas Madonas rajonā starp Mārcienu un Ļaudonu. Tā ir pirmā visstingrākā aizsardzības režīma teritorija republikas austrumu daļā. Geomorfoloģiski un pēc reljefa tā sastāv no divām atšķirīgām daļām — no pauguraines un zemienes. Pauguraine aptver Madonas—Trepes vaļņa spilgtāko posmu ar dažāda lieluma pauguriem, kas grupējas ļoti blīvi, un stāvām nogāzēm. Austrumu pusē tai piekļaujas zema, purvainā teritorija. Gandrīz visu rezervāta platību aizņem mežs. Pauguros dominējošais meža tips ir priežu un egļu damaksnis. Ledāja veidotie pauguri vietām sastāv no karbonātsaturšiem iežiem, tāpēc šie meži bagāti ar lazdām. Zemienē dominē niedrāji. Lielu daudzveidību ainavā un augu valstī rada daudzie nelielle ezeri, katrs īpatnējs, atšķirīgs pēc lieluma, konfigurācijas un apkārtējās veģetācijas rakstura. Slēgtās starppauguru iepakās atrodas nelieli augstie purvi ar kontinentāla rakstura augāju.

Krustkalnu rezervātam būs liela nozīme republikas floras aizsardzībā. Pēc P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes studentu un pasniedzēju veiktajiem pētījumiem, pašlaik rezervātā reģistrētas ap 300 ziedaugu un paparžu sugas. No tām 18 ir retas un aizsargājamās, turklāt sešas no tām ietilpst I un II aizsargājamo augu grupā. Ļoti nozīmīga ir Sibīrijas mēlziedes (*Ligularia sibirica* (L.) Cass.) atradne rezervāta dienvidu daļā. Tur mēlziede aug apmēram 0,5 hektārus lielā pļavā, pa kuru tek avotu strautiņi. Īpatnējo reljefa apstākļu dēļ šī vieta nav bijusi saimnieciski izmantojama, tāpēc savdabīgais biotops saglabājies neskarts, ko gan nevar teikt par pārējām trim mēlziedes atradnēm republikā, kur tā atrasta agrāk un pat 70. gados. Rezervāta režīms sekmēs šā ļoti retā mūsu floras austrumu elementa saglabāšanu republikā. No I aizsargājamo augu grupas Mārcienas—Ļaudonas ceļa malā sastopami nedaudzi pļavas linlapes (*Thesium ebracteatum* Hayne) eksemplāri. Augs grūti pamanāms, jo pēc izskata ir visai necils.

Madonas—Trepes vaļņa piekāpē kādreiz atradies liels saldūdens baseins, kurā nogulsņējušies saldūdens kaļķi. Šinīs vietās, it īpaši pašreizējo ezeru krastos, atrodami kalcifili augi. Viens no ezeriem — Lielais Plencītis — bagātīgi aizaudzis ar dižo aslapi (*Cladium mariscus* (L.) Pohl.). Aslape ir Eiropas suga, kas Latvijā sastopama Piejūras zemienē Liepājas, Engures un Kaņiera ezera krastos. Republikas austrumu daļā ir dažas atsevišķas tās atradnes, no kurām Krustkalnu rezervātā vislabāk saglabājies aslapei nepieciešamais biotops. Ļoti īpatnējs ir Svētes jeb Dreimaņu ezera avotainais krasts, kur šaura pussala tālu iestiepjas ezerā. Te kaļķainajā substrātā aug reti sasto-

1. att. Bālziestu brūnkāte (*Orobanche palligiflora* W. et Gr.) parazitē uz līdzerkstu saknēm.

pamās melnceres (*Schoenus ferrugineus* L.), Buksbauma grīslis (*Carex buxbaumii* Wahlb.) un citas retas sugas.

Visā rezervāta teritorijā pauguros nelielās grupās aug lielziedu uzpirkstīte (*Digitalis grandiflora* Mill.) — II grupas aizsargājamais augs, kas sastopams republikas austrumu daļā. Damaksnī, vēri, nosusinātā niedrājā un citos meža augšanas apstākļu tipos atrodama parastā zalktene (*Daphne mezereum* L.). Arī gada un vālišu staipekņi (*Lycopodium annotinum* L. un *L. clavatum* L.) sastopami diezgan bieži. Daudz retāk atrodamas apdziras (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart), meža ozolīte (*Aquilegia vulgaris* L.), čemuru palēki (*Chimaphila umbellata* (L.) W. Barton). Nedaudzās vietās atrodas miltenes (*Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng.). Ar dažām dzegužpuķu sugām (*Orchis* L.) pārstāvēta orhideju dzimta. Tur sastopamas abas republikā augošās naktsviļoju (*Platanthera* L. C. Rich.) sugas, bet ne vienmēr tās izdodas noteikt, jo grūti atrast ziedošus augus. Rezervāta vidus daļā pāris vietās pauguru nogāzēs atrasti meža vizbuļi (*Anemone sylvestris* L.). Bez aizsargājamām te sastopam arī citas retas augu sugas. Piemēram, rezervāta dienvidu stūrī avotainā vietā aug bālziestu brūnkāte (*Orobanche palligiflora* W. et Gr.), kas parazitē uz līdzerkstu saknēm (1. att.).

Tātad jauno — Krustkalnu rezervātu mēs varam uzskatīt par republikas austrumu daļas dabas etalonu ar raksturīgiem floras elementiem, ar vērtīgām reto un aizsargājamo augu atradnēm, ar oriģināliem ģeomorfoloģiskiem veidojumiem. Tā izpēte turpinās.

J. Lipsbergs

UZSKAITĪSIM RETO DZĪVNIIEKU ATRADNES!

Istenojot Latvijas PSR Ministru Padomes 1977. gada 15. aprīļa lēmumu Nr. 241, mūsu republikā tiek izveidota «Sarkanā grāmata». Tāpēc viens no svarīgākajiem uzdevumiem šajā periodā ir papildu informācijas vākšana un apkopošana par reto dzīvnieku sugu skaitu un izplatību.

Jau 1977. gadā Latvijas PSR ZA Bioloģijas institūta speciālisti sastādīja *reto sugu dzīvnieku saraksta projektu*, balstoties uz kuru tiek izstrādāta Latvijas PSR «Sarkanā grāmata».

Uzsākti attiecīgi pētījumi, tiek apsekota republikas teritorija.

Izstrādātas reto dzīvnieku uzskaites kartiņas un pasportizācijas lapas, uz kurām balstoties tiks izveidoti attiecīgi mikroliegumi. Ik gadus rīkotā ZA Bioloģijas institūta ekspedīcija paredz visas Latvijas teritorijas apsekošanu.

Ievērojot to, cik lielu teritoriju iespējams apsekot vienā sezonā, kļūst pats par sevi saprotams, ka ziņas var ievākt tikai par daļu no faktiskā reto dzīvnieku atradņu skaita. Šis darbs nav paveicams tikai ar biologu, botāniķu, mežkopju vai citu speciālistu un atsevišķu entuziastu pulciņiem vien. Aicinām visus dabas draugus atsaukties un aktīvi iesaistīties līdz šim vairāk novārtā atstātajā faunas retumu izziņāšanā! Seit ikvienam paveras lielas iespējas padarīt savu vaļasprieku par aizrautīgu un interesantu nodarbošanos, vienlaikus dodot savu ieguldījumu visai nozīmīgā valstiskā pasākumā. Tas nebūt netraucēs makšķerniekiem un tūristiem par tādiem palikt arī turpmāk.

Vai tiešām tik vienkārši? Sākumā, protams, ne. Dzīvnieku novērošana dabā nereti izrādīsies sarežģītāka, nekā analoga citu objektu, piemēram, dižkoku, akmeņu vai bijušo dzirnezeru, reģistrēšana. Šis darbs prasa diezgan nopietnas priekšzināšanas zooloģijā. Interesentiem, kuri vēl nejūtas pietiekami zinoši šajā jomā, var ieteikt biežāk pārlapot dzīvnieku noteicējus, iepazīties ar attiecīgo sugu dzīvnieku dzīvesveida aprakstiem un attēliem. Dzīvnieku novērošanu un pareizu noteikšanu dabā stipri atvieglots labs binoklis (ieteicams ar 6 vai 8 reizes lielu palielinājumu). Pēc pirmajām ekskursijām dabā izdosies saziņēt vēl tikai nedaudzu sugu putnus, bet daudzkārt lielāks būs pagaidām «neatšifrēto» sugu skaits. Un, ja līdz tam nepazīts saviļņojums jūs vilinās dabā arī turpmāk, tad jau būsiet pa istam «saslimis». Atzīstot šādu naturālistu amatieru veikumu un viņu nepieciešamību, pazīstamais padomju zoologs profesors P. Manteifels reiz ir teicis: «Mūsu pulkā ir atkal par vienu vairāk!» To pašu no visas sirds vēlamies arī mēs.

Nav šaubu, ka daļa iedzīvotāju, arī daudzi mednieki, mežu darbinieki, bioloģijas skolotāji un citi jau diezgan labi pazīst mūsu dzīvniekus, arī retos.

Kādi būtu konkrētie uzdevumi reto dzīvnieku atradņu noskaidrošanā?

Ievācot ziņas par retumiem, nepieciešams precīzi uzrādīt dzīvnieku dzīvesvietu (atradni). Ja atradne ir mežos, tad vienmēr jānorāda mežaudzes kvartāls (kvartālu numuri dabā atzīmēti to stūros), ja iespējams — arī *nogabals* (litera). Pēdējo var uzzināt tikai pēc mežaudžu plāniem, kuri ne vienmēr būs pieejami. Turklāt valsts mežiem pēc iespējas jānorāda *mežrūpniecības saimniecība* (MRS), *mežniecība* un *apgaita*, bet pārējiem mežiem un citām teritorijām (lauki, pļavas, ganības, ezeri, diķi u. tml.), kur konstatētas reto dzīvnieku atradnes, — *zemes lietotājs* (kolhozs, sovhozs, diķsaimniecība, izmēģinājumu saimniecība, sanatorija u. tml.), atzīmējot *saimniecības nosaukumu* un *ciema padomi*. Jāuzrāda arī pietiekami precīzi orientieri, pēc kuriem atradne uzmeklējama dabā, minot attiecīgo objektu — birzes, parka, pilskalna, gravas, ezera, diķa, upes, grāvja, *tuvākās mājas* u. tml. nosaukumus. Allaž jānorāda arī paša ziņotāja vai *lidzzinātāja*, kurš dzīvo šās atradnes tuvākajā apkārtnē, *vārds* un *uzvārds*, *adrese*, vēlams — arī *telefons*. Sevišķi svarīgi ir norādīt, kas *apdraud* ikvienu konkrētu atradni un kas būtu darāms tās saglabāšanai.

Visas šīs ziņas nosūtāmas Latvijas PSR ZA Bioloģijas institūta Ornitoloģijas laboratorijai: 229021 Salaspili, Miera ielā 3. Savāktos ziņojumus speciālisti izvērtēs, ja nepieciešams precīzēs, ik gadus apkopos un iesniegs Latvijas PSR Mežsaimniecības un mežrūpniecības ministrijas Dabas aizsardzības daļai, kas, balstoties uz to, izstrādās pasākumus, lai nodrošinātu reto dzīvnieku atradņu saglabāšanu un aizsardzību.

Gaidīta būs jebkura atsevišķa ziņa vai norāde, pat par vienu dzīvnieku sugu.

Reto dzīvnieku atradņu zinātājiem jāsaprot, ka šīs vietas nedrīkst pārāk plaši «reklamēt» (piemēram, presē), jo tad var rasties daudz ziņkārīgo, kuru apmeklējumi atradnes turpmāko pastāvēšanu var nopietni apdraudēt. Tas pilnīgi attiecas, piemēram, uz reto putnu ligzdām.

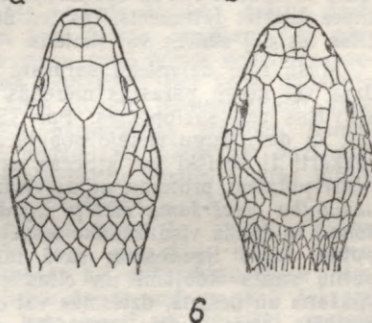
Ārkārtīgi svarīgi, novērojot retos dzīvniekus, būt maksimāli piesardzīgiem. Citādi varam nonākt milzīgā pretrunā ar iecerēto mērķi. Dažkārt pārlieka ziņkāre var nodarīt savvaļas dzīvniekiem lielu postu — tie var pamest savus mitekļus vai arī var iet bojā mazuļi. Sevišķi jutīgi pret cilvēka apmeklējumiem dažkārt ir putni, tāpēc īsumā minēšu tās putniem nevēlamās un bīstamās situācijas, kuras var izraisīt nepieredzējuša cilvēka klātbūtne.

Nav ieteicams aplūkot reto putnu svaigus dējumus, turklāt ligzdas tuvumā nedrīkst uzturēties vairāki cilvēki vienlaicīgi. Aizperētu olu embriji ir jutīgi gan pret atdzišanu, gan pret pārkaršanu saulē. Nobiedēti paaugušies putnu mazuļi var priekšlaicīgi pamest ligzdu, kas nozīmē to bojāeju. Veco putnu prombūtnē stipri pieaug ligzdu postījumi. Tāpēc bez īpašas vajadzības reto putnu ligzdas nedrīkst apmeklēt un vēl jo vairāk — aplūkot! Uzkāpt pie ligzdām kokos var atļauties vienīgi pieredzējuši putnu gredzenotāji un ornitologi. Dažkārt lielo putnu (ērgļu, melnā stārķa u. c.) ligzdošanas iecirkņus un ligzdu atrašanās vietas var noteikt pēc veco putnu lidojuma (it īpaši barības pienesumiem), vērojot to no torņa vai citas augstākas vietas. Sajos vērojumos vēlams lietot binokli.

Abiniekus un rūpuļus drīkst arī noķert, lai varētu aplūkot tuvāk.

1. att. Daži retie zīdītājdzīvnieki, abinieki un rāpuļi: 1 — tīnis; 2 — dārza susuris; 3 — meža sicista; 4 — lidvāvere; 5 — kokuvarde; 6 — gludenās čūskas galva (a) salīdzinājumā ar odzes galvu (b) (shematisks zīm.). Gludenai čūskai galva ir vāji norobežota no kakla un zvīņas bez rievīņām.

Taču tūlīt pēc apskates tie jāpalaiž vaļā noķeršanas vietā. Sie dzīvnieki ir piesardzīgi un parasti pamanās aizbēgt vai noslēpties. Vislabākos rezultātus dos ilgstoša novērošana, pašam novērotājam saglabājot pilnīgu nekustīgumu.

Kokuvarde ir 3,5—4,5 cm gara, zaļā krāsā (1. att. 5). Kāju pirkstu paplašinātajos galos tai ir dziedzeri, kas izdala lipīgu sekrētu. Šī varde dzīvo pie ūdeņiem, parasti uzturas koku un krūmu lapotnē. Konkrētu ziņu par tās sastopamību Latvijā pēdējos gados nav. *Sarkanvēdera ugunskrupis* saimējams pēc spilgti raibā (oranži zilā) vēdera. Tas dzīvo dažādos ūdeņos — dīķos, grāvjos, bedrēs. Pavasarī (maijā) virs ūdeņiem dzirdama viņa skanīgā balss: «kū» vai «kuk». Iztraucēts tas ienirst. Rudenī ugunskrupis pārnāk dzīvot uz sauszemi, ziemo pagrabos, bedrēs, zem lapām. *Lielais tritons* ir daudz lielāks par

bieži sastopamo mazo tritonu. Lielā tritona ķermenis sasniedz 15—16 cm garumu. Krāsa tumša. Tēviņam riesta laikā uz muguras veidojas īpatnēja sekste, bet astei sānos ir izteiktas gaišas svītras. Tas mīt dažādos ūdeņos, arī purvos un mežezeros. Rudenī pārceļo uz sauszemi. *Zaļā ķirzaka* ir liela, tās ķermeņa garums — līdz 35 cm. Ļoti uzkrītoši riesta laikā ir tēviņi: rīkle koši zila, ķermenis zaļš ar melniem plankumiem. Tos nedrīkst sajaukt ar sila ķirzakas tēviņiem, kuri arī ir zaļganīti Mātītes ir mazāk uzkrītošas, brūnganas. Kaut gan ir saņemti ziņojumi, it kā šī ķirzaka novērota Latvijā, tomēr pagaidām neviens zaļās ķirzakas eksemplārs nav nonācis speciālistu rokās, lai precīzi noskaidrotu sugas piederību. Nekaitīgo *gludeno čūsku* (1. att. 6a) dažkārt notur par odzi un nogalina. Odze (1. att. 6b) nosakāma pēc cikcakveida līnijas uz muguras. Aptaujā noskaidrots, ka tautā *gludeno čūsku* neatšķir no bieži sastopamās *glodenes*, kaut gan šo sugu ārējais izskats ir visai atšķirīgs. *Gludena čūska* ir kaparkrāsā, vispār krāsa var stipri variēt, mēdz būt pat visai sarkanīgi eksemplāri. Galva *gludenajai čūskai* slaida, acis apaļas, galvai sānos pelēkas svītras, bet abpus mugurai divas vai četras punktu rindas. Raksturīga *gludenas čūskas* īpatnība ir spēja briesmu brīžos saritināties kamolā un paslēpt galvu. Šī čūska sastopama krūmājos, laukmalēs, izcirtumos, vecās drupās, pie akmeņu krājumiem. *Purva bruņurupucis* dzīvo pie dīķiem, ezeriem vai citiem lēni tekošiem ūdeņiem. Tam raksturīgi, ka, ķerot un ēdot zivis, tas atstāj no tām neapēstus peldpūšļus. Šī īpatnība var netieši norādīt uz purva bruņurupuču iespējamo klātbūtni. *Purva bruņurupucis* mīl sildīties saulē, izrāpies ūdenstilpes krastā. Iztraucēts, tas lec ūdenī ar skaļu «plaukšķi» un ienirst. Olas tas dēj smiltīs vai skaidās.

Mūsu reto dzīvnieku sarakstā plaši pārstāvēti arī **putni**, jo daudzas vēl nesen parastas mērenās joslas putnu sugas visai īsā laikā kļuvušas reti sastopamas. Par šās samazināšanās bīstamību liecina tas, ka dažu sugu vietējo populāciju īpatņu skaits pēkšņi sarucis vairākkārt! It sevišķi tas attiecas uz dienas plēsīgajiem (piekūnveidīgajiem) putniem, protams, ne uz visām sugām. *Uzskaitot putnus, galvenā uzmanība pievēršama vietējo ligzdojošo putnu pāru skaita noskaidrošanai*. Ir daudz visdažādāko iespēju, kā pārliecināties par tās vai citas putnu sugas ligzdošanu savā novadā. Par ligzdošanu var liecināt putnu riesta lidojumi un citas riesta izpausmes, ligzdas materiāla vākšana un nešana, dziesmas vai citas raksturīgas skaņas un saucieni, īpatnēja veco putnu uzvedība ligzdas tuvumā vai pēc mazuļu izvešanas (dažu putnu «māņu kustības», vilinot prom no ligzdas vai no mazuļiem), mazuļu barošana un aizstāvēšana, citu dzīvnieku vai savas sugas īpatņu izdzišana no ligzdošanas iecirkņa u. tml. Katrai sugai var būt arī savas tikai tai piemītošas specifiskas uzvedības iezīmes, taču to visu šeit sīki aplūkot nav iespējams.

Pietiekami detalizētus putnu aprakstus šeit nevaram dot, tie interesentiem pašiem jāizmeklē attiecīgās rokasgrāmatās. Uzsvēram tikai pašu raksturīgāko sugas vai ligzdas piederības noteikšanu.

Zivju ērglis pārtiek galvenokārt no zivīm, kuras ķer, strauji «pikējot» no gaisa ūdenī, laupījumu nes nagos (2. att. 5). Tā ligzda var atrasties dziļi mežā, vairākus kilometrus no ūdenstilpes, kurā medī. *Sarkanā klija* (2. att. 3) un *melnā klija* ir vidēji lieli (lielāki par vārnu) plēsīgie putni ar ķilveida šķēlumu astes galā. Melnā klija mēdz uzlasīt beigtas vai slimas zivis stāvošos ūdeņos no ūdens virsas. Ja

agri pavasarī (martā—aprīlī) novērojama rosība pie lielām nezināmu plēsīgo putnu ligzdām nomaļākos mežos ezeru vai purvu tuvumā, ļoti iespējams, ka esam atraduši mūsu dižo ornitofaunas retumu — *jūras ērgļa* vai *klinšu ērgļa* ligzdas. Jūras ērglim astes forma ir ķīļveida, veciem īpatņiem stūrspalvas baltas. Augumā mazāki par šiem, taču lielāki par klijām ir *vidējais ērglis* un *mazais ērglis*. To apspalvoums ir brūngans, dabā šīs divas pēdējās sugas grūti atšķiramas. Šiem ērgļiem — gājputniem — dažkārt mazuļi ligzdās ir vēl augstā. Nedaudz lielāks par klijānu ir arī *čūskērglis*. Līdzīgi zivju ērglim no apakšpuses lidojumā tas izskatās gandrīz balts, taču medī virs sauszemes. *Lauku lija*, *stepju lija* un *plavu lija* ir mazākas par klijāniem, tās ir plēsīgi putni ar gariem, smailiem spārniem un šupojošos, klijām līdzīgu lidojumu. Lijas medī atklātās vietās, kokos parasti nesēžas, ligzdo uz zemes. Mūsu piekūni ir apmēram baloža lieluma un mazāki plēsīgie putni ar šauriem, gariem un smailiem spārniem. *Lielais piekūns* ir lielāks par lauku balodi, medī gaisā, uz medījumu pīkējot ar sakļautiem spārniem. Ligzdo sūnu purvos zemē, parasti uz salīnām, dažkārt arī kokos. Senāk ļoti plaši izplatīts bijis rūsgandzeltenais *lauku piekūns*, saukts arī par «peļu vanadziņu». Tas mēdz plivināties gaisā virs laukiem, kā diegā iekārts. Šīs un pārējo sugu piekūni — *bezdelīgu piekūns* (2. att. 4), *purva piekūns*, *kukaiņu piekūns* ligzdo mežos, it īpaši purvu, jūrmalas, lauku, izcirtumu un citu atklātu vietu tuvumā. Mājo svešu putnu (vārnu, kraukļu) vecās ligzdās.

Ievērojami samazinājies ar purviem saistīto putnu skaits. Bez jau minētā lielā piekūna reto purva putnu kompleksam pieskaitāmas šādas sugas: *brūnkakla gārgale* un *melnkakla gārgale*, *baltirbe*, *dzērve*, *dzeltenais tārtiņš*, *kuičala*, *lietuvainis* un *lielā čakste*. Iespējams, ka gārgales visai niecīgā skaitā vēl ligzdo mūsu sūnu purvu nelielajos ezeros. Baltirbes, kuru skaits pie mums samazinās jau kopš gadsimta sākuma, it īpaši strauji, šķiet, izzūd kopš 30.—40. gadiem klimata maiņas dēļ. Ar katru gadu, nosusinot pārpurvotās platības, pamazām cita pēc citas iet bojā samērā nedaudzās (viens vai daži pāri katrā) dzervju ligzdošanas vietas. Lielā čakste ligzdo sīkajās purva priedītēs, pārējās šeit minētās sugas — uz zemes.

Zivju gārnis (dzēse) parasti ligzdo kolonijās augstos kokos (2. att. 7). To ligzdas atrodamas gan lapu, gan skuju kokos. Nesen pirmoreiz atzīmētā zivju gārņa ligzdošana arī dažu mūsu ezeru nēdējās uzlūkojama par savdabīgu piemērošanos antropogēnā faktora ietekmei. Pēdējā laikā aizvien biežāk tiek atrasti arī atsevišķi vientuļi kokos ligzdojoši pāri un skaitliski niecīgas kolonijas. Jāuzsver, ka informācija nepieciešama, pirmkārt, tieši par gārņu ligzdošanas vietām (kolonijām), nevis par to uzturēšanās vietām vispār, piemēram, pie dīķiem. Izrādās, ka vairums šādu pie zivju dīķiem novērotu putnu ir nevis ligzdotāji, bet gan tā saucamie vasarotāji, kuri dažādu iemeslu dēļ attiecīgajā gadā nevairojas. Mūsu republikā vasarā novēroti arī dzervju un citu putnu bari. Skaidrs, ka šādi īpatņi neligzdo, un tie uzskaitāmi atsevišķi. Tāpat atsevišķi sniedzamas ziņas par putniem caurceļotājiem, kurus attiecīgajā vietā novēro atpūšamies migrācijas laikā pavasarī vai rudenī.

Mazais dumpis (2. att. 6) dzīvo ļoti slēpti, ar niedrēm aizaugušos ezeros, vecupēs un pat apdzīvotās vietās pie nelieliem dīķiem. Ļoti zīmīga ir mazā dumpja «rejošā» balss. *Melnais stārķis* mīt klusās mežaudzēs, kuru tuvumā atrodas purvi vai plavas un upītes. Melnā stārķa

2. att. Daži Latvijas PSR «Sarkanajā grāmatā» iekļautie retie putni: kūns; 5 — zivju ērglis; 6 — mazais dumpis; 7 — zivju gārnis

ligzda parasti atrodas lielos kokos, netraucēts, viņš to izmanto ilgus gadus. Melnais stārķis nepanes saimnieciskās darbības tuvumu. Ezeru un dīķu niedrājos kā rets un Latvijā jauns perētājs putns varētu tikt novērota meža zoss.

Paugurknābja gulbis ligzdo galvenokārt republikas rietumu daļā, turpreti austrumdaļā ieviešas lēnām un nelabprāt — tur zināmas tikai dažas tā ligzdošanas vietas. Ligzdo galvenokārt aizaugušos ezeros un zivju dīķos, retāk cita veida ūdenstilpēs. Patlaban šī kādreiz gandrīz iznīcinātā ūdensputnu suga, vispārējās aizsardzības rezultātā atkal savairojusies un izplatījusies. Sevišķi interesanti būtu izsekot, kā paugurknābja gulbis ieviešas jaunās ligzdošanas vietās Austrumlatvijā. *Ziemeļu gulbis* Latvijā sācis ligzdot tikai kopš 1973. gada. Pagaidām daži pāri ligzdojuši zivju dīķos Kurzemē. Ļoti interesanti būtu izsekot šās sugas turpmāko izplatīšanos mūsu republikā. Vajadzētu reģistrēt arī neligzdojošo vasarotāju skaitu un uzturēšanās vie-

1 — ūpis; 2 — plīvurpūce; 3 — sarkanā klija; 4 — bezdelīgu pie-
(dzēse); 8 — jūras žagata; 9 — Sāmsalas dižpīle.

tas. Paugurknābja gulbim atšķirībā no ziemeļu gulbja peldot kakls parasti ir izliekts S veidā. Pieaugušiem paugurknābja gulbjiem knābis ir oranžs, bet tā paugurs melns, turpretī ziemeļu gulbim knābis melns, bet tā vaskādiņa dzeltena. Abu sugu jaunajiem putniem spalvu tērps ir pelēcīgs (vēl arī otrajā dzīves gadā), tomēr paugurknābja gulbja jaunie putni visumā ir brūnganāki. *Sāmsalas dižpīle* (2. att. 9) Latvijā, līdz šim tikai Rīgas jūras līča piekrastē, atzīmēta kā ligzdotāja vismaz kopš 1973. gada. Tā ligzdo piekrastes tuvumā, mežos zem izgāztiem celmiem, vecās āpsu un lapsu alās, malkas grēdās, akmeņu kaudzēs vai līdzīgās vietās. Dažkārt dižpīle apmetas cilvēka ierīkotās alās vai kokos izliktos būros. Sai krāšņajai melnbaltajai pīlei knābis un kājas ir sarkanas (veciem putniem). *Paipala* apdzīvo labības laukus, sausas pļavas un citas atklātas zālaines vietas. Ļoti raksturīga ir paskaļā balss, kas skan kā «pik-vervikk». *Jūras žagata* (2. att. 8) ir tārtiņveidīgo kārtas putns vārns lielumā ar garu sarkanu knābi

un tādām pašām kājām. Dzīvo atklātās smilšainās vai akmeņainās piekrastēs gan iekšzemē (pie upēm), gan jūrmalā. Ligzdo uz zemes. *Parastais šnibītis* ir brīdējputns, nedaudz mazāks par mājas strazdu, ar pagaru knābi, kas nedaudz noliekts uz leju un ir garāks nekā galva. Zīmīgs ir riesta tērpa melnais plankums uz vēdera. Ligzdo galvenokārt jūrmalas joslā, plāvās gar ezeru piekrastēm vai salās. *Mazais zīriņš* ir mazākais no mūsu zīriņiem, ar dzeltenu knābi, kam gals ir melns. Tas ir tikai nedaudz lielāks par svīri. Sastopams reti, upju tuvumā un jūras piekrastē. Perē salās vai smilšu sērēs, nereti nelielās kolonijās. *Meža balodis* atšķirībā no citiem mūsu baložveidīgajiem putniem ligzdo lielos koku dobumos. Silos parasti izmanto melno dzilnu kalto dobumus. Atšķirībā no lauku baloža meža balodim kaklam sānos nav balto plankumu un trūkst arī baltās šķērsvitras uz spārna. Tas perē vairākas reizes vasarā.

Nepieciešami jauni novērojumi arī par mūsu nakts plēsīgajiem putniem — reti sastopamajām pūcēm. Aplūkojamās pūču sugas lielākoties ir nometnieki, tāpēc to klātbūtni var konstatēt pat ziemā, bet it īpaši agrā pavasarī, atsakoties vairošanās sezonai. Šeit paveras jo vilinošs darba lauks amatieriem, kuri mīl romantiku, — vislabāk «pūču valodu» studēt krēslas un nakts stundās. Te labi noder portatīvs magnetofons. *Opis* (2. att. 1) ir mūsu lielākais naktsputns ar brūngani svītrainu apspalvojumu, raksturīgām garām «austiņām» un oranžām acīm (nejaukt ar ausaino pūci, kura ir daudz mazāka!). Ligzdo uz zemes mežos vai arī krauju nišās, dažkārt arī lielos koka dobumos. Tas dobji ūjina «ū», «uhu» u. tml. *Apodziņš* ir vismazākā no mūsu pūcēm — mazāka par strazdu! Tas mēdz bieži cilāt asti, ir aktīvs arī dienā. Sīkos putnus tas ķer gaisā strauji lidojumā. Sastopams skuju koku mežos cauru gadu. Tā balsis ir monotoni svilpieni. Ligzdo dobumos. *Mājas apogs* un *bīkšainais apogs* ir diezgan līdzīgi, bet atšķiras pēc dzīves veida. Tie ir augumā mazāki par parasto meža pūci. Mājas apogs meklējams apdzīvotu vietu tuvumā vecās ēkās un koku dobumos, bīkšainais apogs — mežos koku dobumos. *Urālpūce* ir daudz lielāka par meža pūci. Aktīva arī dienā. Acis melni brūnas. Ligzdo koku dobumos vai vecās plēsīgo putnu un citu putnu ligzdās. *Purva pūce* ir līdzīga ausainajai pūcei, taču «austiņas» nav izteiktas. Apspalvojums dzeltenbrūns. Dzīvo purvos, krūmainās plāvās un citās atklātās vietās. Ligzdo uz zemes. *Plīvurpūcei* (2. att. 2) apspalvojums ir ļoti gaišs — priekšpuse rūsgandzeltena, mugurpuse pelnpeleka, ir izteikts trīsstūrveidīgs sejas «plīvurs». Dzīvo apdzīvotās vietās — vecās ēkās, torņos. Sastopama visu gadu.

Zaļā vārņa, pupukis (bada dzeguze) un *trīspirkstu dzenis* ir dobūmperētāji putni. Pupuķis ligzdo arī nomaļākās ēkās un citās vietās. Pirmās divas sugas pazīstamas sava krāšņā apspalvojuma dēļ. Pupuķim raksturīgs sauciens: «up up up». *Ūdensstrazds* Latvijā galvenokārt pazīstams kā ziemotājs, kas uzturas pie upēm un strautiem. Par ūdensstrazdu svarīgi būtu novērojumi ligzdošanas sezonā (maijs—augusts), kas varētu liecināt par tā iespējamo ligzdošanu pie mums. *Ūdensstrazda* ligzda iespējams atrast zemē upes vai strauta krastā, starp akmeņiem, kraujas vai aizsprosta nišā un līdzīgās vietās. Tā ligzda ar ieeju no sāniem tiek veidota galvenokārt no sūnām. Novērotā ūdensstrazda izvesto mazuļu barošana ārpus ligzdas pie mūsu upēm vasarā, protams, liecinātu, ka tas šeit ir ligzdojis. Pēdējo reizi ūdensstrazda ligzda Latvijā atrasta 1927. gadā netālu no Saldus.

Bārdas zilīte ligzdo vienīgi plašos niedrājos pie aizaugušiem ezeriem. Tā pazīstama pēc eksotiskās ārienes un īpatnējās balss, kas skan kā vairākkārt atkārtots un metālisks «dzin». Tā sastopama visu gadu, arī ziemā. Ligzda atrodas niedrājos, zemē vai nedaudz virs sliktākas un ir grūti atrodamā. *Somzilīte* galvenokārt pazīstama savas oriģināli veidotās («austās») ligzdas dēļ, kuru tā darina no augu ziedmatīņiem («pūkām») un piestiprina lapu koku un krūmu nokareno zaru galos, nereti virs ūdens, sliktākas vai niedrāja. Pabeigta ligzda izskatās pēc somiņas ar īpašu ieejas cauruli, somzilītes ligzdu var salīdzināt arī ar dūraini, kam izstiepts iekšis. *Somzilīte* ligzdo pie ezeriem, vecupēm un dīķiem. Ligzdas visvieglāk uzmeklēt ziemā, kad sliktākas un ūdeņus klāj ledus sega un krūmiem nav lapotnes. *Cekulainais cīrulis* sastopams galvenokārt Latvijas PSR rietumdaļā. Tas ir nedaudz druknāks par lauku cīruli, ar smailu spalvu cekulu uz galvas. Dzīvo atklātās vietās, norās, arī pilsētu tuvumā. Nereti dzied uz zemes vai ēku jumtiem. Dažkārt ziemo kopā ar zvirbuliem. *Ģirlicis* ir mazākais graudēdājs putns, ar dzeltenzaļu apspalvojumu, mugurpusē ar tumšākām svītrīņām. Ģirliča dziesmiņa strauja, čerkstoša. Dzied, apmeties uz telefona vadiem, koku galotnēs. Sastopams parkos, dārzos, alejās un apdzīvotu vietu tuvumā. Ģirlicis ir gājputns. *Lielā stērste* ir lielāka par zvirbuli, ar pelēkbrūnu apspalvojumu, vēderpuse gaiša. Dzīvo atklātās vietās, laukos, plāvās galvenokārt republikas dienvidu rajonos. Lielā stērste ir gājputns.

Ziditāji. *Brūnais lācis* pēdējos gados ziemeļaustrumu Latvijas mežos novērots biežāk nekā agrāk. *Tinis* (āmrija) pie mums pilnīgi iznīcināts ap 19. gadsimta beigām, taču pēdējos gados no jauna ieskaitīts Igaunijas faunā un sastapts arī Latvijā — Talsu MRS Pļavu mežniecībā (1. att. 1). Tiņa apmatojums parupjš, garš, krāsa brūngana. Šis zvērs pārvietojas, neveikli gāzelēdamies. Ķermeņa garums 76—86 cm, aste 18 cm gara. *Lidvāvere* ir mazāka par vāveri, acis tai ir relatīvi lielas, uz āru izspiedušās (1. att. 4). Ķermenī ar ekstremitātēm savieno ādas kroka, kas noder planēšanai no koka uz koku. Lidvāvere dzīvo koku dobumos un vecās vāveru ligzdās. *Lidvāvere* sastopama vecos mežos. *Susuri* ir žurkas lieluma un mazāki grauzēji ar kuplu asti. Tie atgādina gan vāveres, gan peles. *Lielais susuris* ir līdz 18 cm garš, apmatojums pelēks. *Mazais susuris* ir peles lielumā, no virspuses brūngans, no apakšpuses dzeltenīgs, uz kakla un krūtīm mēdz būt balts plankums. *Dārza susuris* ir nedaudz mazāks par lielo susuri, mugurpuse tam brūngana, vēderpuse balta, acu līmenī stiepjas melna svītra (1. att. 2). *Meža susura* apmatojums ir rūsganbrūns, «caur aci» stiepjas melna svītra. Susuri dzīvo mežos, dārzos un parkos. Koku dobumos un putnu būros no sausām lapām un zāles tie ierīko midzeņus. *Mazais susuris* veido arī atklātus midzeņus krūmos. Visi susuri ir vairāk naktsdzīvnieki, dienā tie visai neaktīvi. Susuri guļ arī ziemas miegu. *Eiropas ūdele* ir daļējs ūdensdzīvnieks, sastopama pie ezeriem, dīķiem un upēm. *Sermulis* un *zebiekste* ir neliela auguma plēsoņas, kuriem labi izteikts apmatojuma sezonas dimorfisms. Vasaras tērpā abām sugām vēderpuse balta, mugurpuse — sarkanbrūna, turpretī ziemas apmatojums sermulim un zebiekstei ir viscaur balts. Sermulim atšķirībā no zebiekstes astes gals vienmēr melns. *Meža sicista* pieder pie lēcējpēļu dzimtas, ko Latvijā pārstāv viena suga (1. att. 3). *Meža sicistai* mugura pelēka vai rūsgana, vēderpuse daudz gaišāka. Uzkrītoša ir relatīvi garā aste, kas ir apmēram 1,5 reizes garāka par ķermeni. Ķermeņa garums — 6,0—8,5 cm, astes garums — 9,0—11,0 cm.

Tai pāri mugurai, tāpat kā svitrainajai peleī, stiepjas melna svītra. Sis sugas nosakot, nedrīkst aizmirst, ka meža sicistai aste ir garāka par ķermeni. Meža sicista dzīvo mežaudzēs, izcirtumos, jaunaudzēs, meža pļavās un purvos, mājo alās vai vecos celmos.

Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības rajonu nodaļām aktīvi jāiesaistās reto dzīvnieku atradņu uzskaitē, kas ir grūts, bet vajadzīgs darbs. Organizējot un ierosinot entuziastus, kā arī izmantojot vietējo speciālistu padomus un palīdzību, katra nodaļa dos vērtīgu ieguldījumu sava novada dzīvnieku izpētē un aizsardzībā.

A. Klimpiņa

BIOLOĢISKĀ METODE DABAS AIZSARDZībā

Produkcija, ko cilvēks iegūst no dabas, stipri samazinās dažādu kaitēkļu un slimību iedarbības dēļ. Piemēram, ir aprēķināts, ka no pasaules graudu ražas kaitēkļi katru gadu iznīcina ap 33 milj. t graudu, t. i., tādu pārtikas daudzumu, kas nodrošina iztiku 150 milj. cilvēku gadā.

Lai novērstu ražas zudumus, parasti cenšas ierobežot minēto faktoru iedarbību, veicot dažādus aizsardzības pasākumus (agrotehniskos, ķīmiskos, bioloģiskos u. c.). Galvenā nozīme to vidū joprojām vēl ir ķīmiskajai metodei, jo insekticīdu iedarbība ir ātra un efektīva, turklāt insekticīdi ir samērā vienkārši lietojami. Tomēr plaša ķīmisko preparātu izmantošana izraisa vairākas nevēlamas blakus parādības — tie ne tikai nonāvē kaitēkļus, bet negatīvi ietekmē arī pārējos biocenozes elementus, arī kaitīgo kukaiņu dabiskos ienaidniekus — plēsējus un parazītus, siltasiņu dzīvniekus un cilvēkus.

Turklāt plašas pesticīdu (augu kaitēkļu, slimību un nezāļu apkarotāju ķīmisko vielu) lietošanas dēļ izveidojušās pret tām noturīgas kaitēkļu populācijas. Sevišķi bīstama ir ķīmikāliju uzkrāšanās augsnē, ūdenī, augu un dzīvnieku organismā (pēc literatūras datiem, ASV dažos augļu dārzos augsnē ir uzkrājies līdz 125 cnt/ha DDT).

Pastiprinoties vispārējai tendencei pasargāt biosfēru no piesārņošanas, tiek intensīvi meklēti jauni, cilvēkam un dabai nekaitīgi, kaitēkļu apkarošanas paņēmieni. Viens no tiem ir bioloģiskā augu aizsardzība, kad kaitīgo organismu skaita regulēšanai izmanto to dabiskos ienaidniekus — plēsējus un parazītus, kā arī kaitēkļiem patogēnos

mikroorganismus — baktērijas, sēnes, vīrusus. Visbiežāk ar bioloģiskajiem cīņas paņēmieniem vēršas pret kaitīgajiem kukaiņiem, taču tie ir efektīvi arī grauzēju un nezāļu apkarošanai.

Kā liecina zinātnieku un praktiķu pieredze, kaitīgo kukaiņu, ērcu un grauzēju apkarošanai sekmīgi var izmantot mikrobioloģiskus preparātus. Tos iegūst, no slimiem vai beigtiem dzīvniekiem izdalot slimību ierosinātājus mikroorganismus, savairojot tos speciālās barotnēs un pagatavojot no tiem preparātus. Tos izmanto kaitēkļu apkarošanai gan tirā veidā, gan arī dažkārt kombinējot ar samazinātām (5 līdz 10 reizes) insekticīdu devām.

No iepriekš minētajiem biometodes aģentiem mūsu republikā jau kopš 1959. gada ābolu un zirņu tinēju apkarošanai lieto spožlapsenīti trihogrammu. Siltumnīcās tikl ērcu apkarošanai ar 1968. gadu izlaiž plēsējerci fitosējulus, bet gurķu stādījumos siltumnicu balto lapu blusīņu pēdējā laikā sāk apkarot ar entomopatogēnās sēnes ašersonijas palīdzību.

Taču, pirms sākam lietot kādu no kaitēkļu apkarošanas paņēmieniem, palūkosimies, kas notiek mūsu tīrumos, dārzos, siltumnīcās. Dabā, saimnieciskās darbības neskartās vai maz skartās biocenozēs, ir raksturīgi, ka līdzās augēdājiem kukaiņiem eksistē to dabiskie ienaidnieki — plēsēji un parazīti, arī patogēnie mikroorganismi, kuri sekmīgi piedalās šo fitofāgu (augēdāju) skaita regulācijā (turklāt pastāv vēl cita veida t. s. populācijas blīvuma iekšējā regulācija). Intensīvas lauksaimnieciskās ražošanas apstākļos, it īpaši monokultūru audzēšanas platībās, biocenožu struktūra ir stipri pārveidota, proti, vienkāršota. Līdz ar to tajās katastrofāli mainīties dabiskais līdzsvars starp augēdājiem kukaiņiem un ērcēm, no vienas, un to ienaidniekiem, no otras puses. Tā rezultātā parasti sākas kaitēkļu masveida savairošanās. Protams, tad vairs nevaram cerēt uz kaitēkļu blīvuma noregulēšanos dabiskā ceļā bez cilvēka līdzdalības.

Ja, apkarojot kaitēkļus, vēl nesen centās likvidēt pēc iespējas pilnīgi visus īpatņus, tad pēdējā laikā jautājuma nostādne ir krasi mainījusies. Kā liecina prakse, pārāk krasa kāda kaitēkļa populācijas blīvuma pazemināšana (it īpaši, lietojot pesticīdus) bieži dod pretēju efektu. Populācijas blīvuma iekšējās regulācijas mehānismu dēļ tad to blīvums turpmākajās paaudzēs strauji palielinās un sa-

sniedz iepriekšējo līmeni, līdz ar to radot nepieciešamību atkal sākt apkarošanu. Tagad lauksaimniecības intensifikācijas, specializācijas un koncentrācijas apstākļos ļoti svarīgi ir zinātniski pamatoti noteikt dotās kaitēkļu populācijas ekonomisko sliekšni, t. i., noteikt katrā konkrētā gadījumā, kādu blīvumu sasniedzot jāveic attiecīgie kaitēkļu apkarošanas pasākumi. Ekonomiskais sliekšnis nav nemainīgs, tas var mainīties dažādu faktoru ietekmē. Piemēram, speciālisti noskaidrojuši, ka sarkanās augļu koku ērces kaitīguma kritērijs ir 5 īpatņi uz 1 lapas (tātad, ja ir šāds blīvums, kaitēkli jāapkaro). Turpretī, ja dārzā sastopamas arī plēsējērces (rēķinot uz augļu koku ērces 5 īpatņiem 1 plēsējerci), kaitēkļu blīvums, kad jāuzsāk to apkarošana, var būt daudz lielāks.

Dažkārt no kaitēkļu postījumiem izdodas izvairīties, neļietojot nekādas īpašas to apkarošanas metodes. Tā kādā eksperimentā tika pierādīts, ka siltumnīcā, kurā savairojušās lapu utis, pietiek ievietot ziedošus nektāraugus vai izslacīt medus pilienus un atvērt logus, lai tajā iekļūtu lapu utu dabiskie ienaidnieki — mārītes, zeltactiņas u. c. un sekmīgi likvidētu šos kaitēkļus.

Gan Padomju Savienībā, gan ārzemēs turpinās pētījumi, lai atrastu jaunas, kā arī lai uzlabotu esošās kaitēkļu apkarošanas bioloģiskās metodes un paņēmienus.

V. Veics

DABAS AIZSARDZĪBAS IZGLITĪBA VISPĀRIZGLITOJOŠĀS VIDUSSKOLĀS

Dabas aizsardzības izglītība aptver dabas aizsardzības zinātnisko pamatu, nepieciešamo prasmju un iemaņu veidošanu jauniešos saistībā ar intelektuālo, tikumisko, estētisko audzināšanu un darbaudzināšanu. Šās izglītības mērķis — veidot nākamajās paaudzēs saudzīgu un kultūrālu attieksmi pret dabu.

Mūsdienās dabas aizsardzība aizvien vairāk tiek pilnveidota atbilstoši zinātnes un tehnikas sasniegumiem, jaunās paaudzes mācīšanas un audzināšanas uzdevumiem, kā arī tautas saimniecības attīstības perspektīvām. Tāpēc viens no svarīgākajiem vispārīzglītojošo vidusskolu uzdevumiem ir iemācīt skolēniem izprast un izziņāt dabas

likumsakarības, mērķtiecīgi un radoši tās izmantot praktiskajā darbībā, lai maksimāli mazinātu cilvēka negatīvo ietekmi uz dabu un tās bagātībām.

Agrāk ar dabas aizsardzības pasākumiem skolēnus iepazīstināja epizodiski atkarībā no skolotāja iniciatīvas. Tagad vairākos mācību priekšmetos ietverti arī dabas aizsardzības jautājumi. Piemēram, *botānikas un zooloģijas* mācību programma papildināta ar dabas aizsardzības jautājumiem.

Arī jaunajās *darbmācības* programmās lauku skolām dabas aizsardzības pasākumi noteiktā sistēmā tiek apgūti ar 6. klasi. Skolēnus vispirms iepazīstina ar dabas aizsardzības uzdevumiem, augu sugu mijiedarbību, Latvijas PSR aizsargājamiem augiem, dižkokiem un retiemi kokiem. Praktiskajos darbos, it sevišķi mācību un ražošanas praksē, kā arī ārpusklases pasākumos skolēni uzskaita aizsargājamus augus, dižkokus un retos kokus skolas (mājas) apkārtņē, kā arī veic fenoloģiskos novērojumus, ievāc dižkoku un reto koku sēklas un piedalās sējeņu audzēšanā.

7. klasē skolēnus iepazīstina ar dzīvnieku aizsardzību, kā arī noskaidro meža dzīvnieku nozīmi dabas procesu mijiedarbībā. Praktiski tiek noskaidrotas un uzskaitītas aizsargājamo un reto dzīvnieku uzturēšanās vietas skolas (mājas) apkārtņē, veikti biotehniskie darbi mežā un izdarīti aizsargājamo un reto dzīvnieku fenoloģiskie novērojumi.

8. klasē, kopjot apstādījumus, audzēkņi teorētiski un praktiski iepazīstas ar parku un citu dabas objektu aizsargāšanu.

9. klasē skolēni gūst pārskatu par cilvēka ietekmi uz dabu, par atmosfēras gaisa, ūdeņu un augsnes piesārņošanu un apkārtnes piegružošanu, par dabas aizsardzības objektiem Latvijas PSR: rezervātiem, liegumiem, ģeoloģiskiem un ģeomorfoloģiskiem objektiem, valsts mežaparkiem un dabas parkiem, aizsargāto ainavu teritorijām. Skolēni tiek iepazīstināti ar dabas resursu un dabas objektu aizsardzību. Viņi pārbauda vides piesārņotību skolas tuvākajā apkārtņē (naftas produktu glabāšanas un iepildīšanas vietās; mašīnu novietnēs, stāvvietās, remonta un mazgāšanas laukumos; katlu māju apkārtņē; minerālmēslu glabātavās; vietās, kur uzstādītas notekūdeņu attīrīšanas ierīces; ražošanas uzņēmumu apkaimē; sadzīves un ražo-

šanas atkritumu izgāztuvēs; pie tuvējām upēm, ezeriem un citām ūdenstilpēm). Skolēni sniedz ierosinājumus un sagatavo priekšlikumus, kā novērst konstatētos trūkumus.

Dabas aizsardzības speciālista vai skolotāja vadībā skolēni praktiski izlūko un izvēlas *mācību taku* (botānikas, zooloģijas, augkopības u. c.) un *ekskursiju* (skaistu ainavu, oriģinālu dabas pieminekļu u. c.) *vietas un objektus*, kā arī paši piedalās šādu mācību taku ierīkošanā, prospektu un shēmu sagatavošanā. Lielu uzmanību skolas pievērš tam, lai visi audzēkņi apgūtu un ievērotu uzvedības noteikumus dabā.

Vispārīzglītojošās skolās dabas aizsardzības izglītību īsteno ne tikai mācību stundās, bet arī daudzveidīgajā ārpusklases un ārpusskolas darbā. Skolēni veic sistemātiskus augu un dzīvnieku fenoloģiskos novērojumus, organizē masu pasākumus un izveido uzskatāmās aģitācijas līdzekļus. Tiek organizētas sacerējumu, plakātu un zīmējumu vitrīnas, ziedu un sēņu izstādes. Dabas aizsardzības idejas propagandē skolēnu kinolektoriji. Skolēnu praktisko veikumu dabas aizsardzībā, savas apkārtnes labiekārtošanā un apzaļumošanā atspoguļo dabas aizsardzības stendi, skolu radiomezgli, sienas avīzes un biļeteni. Lielu darbu veic zilās un zaļās patruļas.

Dabas aizsardzības izglītība tiek realizēta skolēnu radošanas brigādēs, kā arī darba un atpūtas nometnēs.

Dabas aizsardzības pasākumus sekmīgi sākušas risināt Durbes, Nīcas, Pļaviņu, Engures, Lielvārdes, Gulbenes 1., Alūksnes 1., Kārsavas vidusskola, Pāvilostas, Cēsu 1., Viđuču astoņgadīgā skola u. c.

Ja skolai ir atbilstoši pedagogu kadri, vēlams organizēt *fakultatīvas nodarbības* dabas aizsardzībā un dekoratīvajā dārzkopībā.

Pieredze liecina, ka dabas aizsardzības izglītība stipri pilnveidojas skolās, kur attiecīgos pasākumus organizē Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība. 1976. gadā šajā biedrībā bija 22 219 skolēni un 9620 skolotāji, bet 421 skola bija biedrības kolektīvais biedrs. Turklāt 512 skolās izveidotas šās biedrības pirmorganizācijas.

Dabas aizsardzības izglītības satura noteikšanā un ieviešanā lielu palīdzību sniedz Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Botāniskā dārza Floras laboratorijas vadītājs bioloģijas zinātņu kandidāts A. Zvirgzds, Latvijas Valsts universitātes Botānikas katedras docents E. Vimba, Dau-

gavpils Pedagoģiskā institūta Botānikas un bioloģijas metodikas katedras docents L. Keirāns, Gaujas nacionālā parka direktora vietnieks A. Maksišs, zoologs J. Brikmanis un botāniķe R. Limbēna. Pašaizliedzīgi strādā arī Cēsu rajona Tautas izglītības nodaļas darbinieces D. Baškirova un M. Uļeņika, Liepājas rajona Tautas izglītības nodaļas metodiskā kabineta vadītāja L. Liepa, Bauskas Tautas izglītības nodaļas inspektore S. Zvinīte u. c. Aktīvi dabas aizsardzības pasākumu īstenotāji ir simtiem skolotāju, ražošanā strādājošo, kā arī zinātnes un kultūras darbinieki.

Lai pilnveidotu dabas aizsardzības izglītību, cieši un radoši jāsadarbojas zinātniekiem, skolu un ražošanas uzņēmumu darbiniekiem, tautas izglītības darbiniekiem un plašai sabiedrībai. Dabas aizsardzības izglītībai jākļūst par svarīgu dominanti jaunās paaudzes audzināšanā.

Dz. Vanka

DABAS AIZSARDZĪBAS TAUTAS UNIVERSITĀTES

Tautas universitātes kā sabiedriskas mācību iestādes Padomju zemē radās tūlīt pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas. To uzdevums bija izglītēt visplašākās klausītāju masas, iepazīstināt tās ar jaunākajiem zinātnes, tehnikas un kultūras sasniegumiem. Pirmo tautas universitāti — Proletārisko augstskolu — Latvijā nodibināja 1919. gadā.

Tautas universitātes mūsu republikā masveidā radās 1958/59. gadā. Tās ātri kļuva populāras, strauji auga klausītāju skaits. Ja 1969/70. mācību gadā bija ap 100 000 klausītāju, tad 1976/77. mācību gadā to skaits jau sasniedza 220 000. Tagad republikā darbojas vairāk nekā trīsdesmit dažāda profila tautas universitāšu.

Dabas aizsardzības tautas universitātes tika noorganizētas 1971. gadā, kaut gan jau 60. gadu beigās Jelgavā, Liepājā, Valmierā un citur izveidojās tā sauktās Dabas draugu fakultātes. 1977/78. mācību gadā dabas aizsardzības tautas universitātes jau darbojās visos republikas administratīvajos rajonos, kā arī Rīgas, Daugavpils, Jelgavas, Jūrmalas un Rēzeknes pilsētā (1. tab.).

Dabas aizsardzības tautas universitāšu skaita pieaugums

Rādītāji	1971/72. māc. g.	1972/73. māc. g.	1973/74. māc. g.	1974/75. māc. g.	1975/76. māc. g.	1976/77. māc. g.	1977/78. māc. g.
Dabas aizsardzības tautas universitāšu skaits	14	15	25	26	34	34	34
Klausītāju skaits	450	1100	1300	1600	2270	2900	3500

Dabas aizsardzības tautas universitātes kopš dibināšanas darbojas Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības vadībā, to metodisko darbu pārzina republikāniskā padome, kuras priekšsēdētājs visus šos gadus ir bijis Latvijas PSR ZA Bioloģijas institūta direktors G. Andrušaitis. Mācības notiek pēc republikāniskās padomes izstrādātās 128 stundu programmas, kas paredzēta diviem mācību gadiem.

Programma iepazīstina klausītājus ar leģiniskajiem dabas aizsardzības principiem, paplašina klausītāju zināšanas par dabas aizsardzību, tās resursu racionālu izmantošanu, atjaunošanu un bagātināšanu, dabas tiesisko aizsardzību. Tautas universitāšu uzdevumu jo atbildīgāku padara tas, ka vairums iedzīvotāju skolas gados nav guvuši pašas elementārākās zināšanas par dabas aizsardzību, tā kā šis priekšmets tikai pēdējos gados tiek iekļauts vidējo un augstāko mācību iestāžu programmās.

Ļoti svarīgi, lai dabas aizsardzības tautas universitātes aptvertu pēc iespējas lielāku klausītāju skaitu, it sevišķi tos cilvēkus, kuru darbs tā vai citādi ir saistīts ar dabu, tās bagātību izmantošanu, piemēram, lauksaimniecības speciālistus, mežkopjus, meliorātorus, lauksaimniecības uzņēmumu vadītājus u. c. Šis uzdevums vairākos rajonos jau tiek sekmīgi īstenots. Bauskas rajona dabas aizsardzības tautas universitātē 1976/77. mācību gadā zināšanas apguva kolhozu un padomju saimniecību speciālisti, Tukuma rajonā 1977/78. mācību gadā — rūpniecības uzņēmumu vadītāji, Valkas rajonā — mežkopji.

Nedrīkstam aizmirst arī to, ka tehniskā progresa laikmetā arvien lielāka loma un atbildība apkārtējās vides

aizsardzībā ir tehnisko specialitāšu darbiniekiem, bet viņiem nereti trūkst elementāru zināšanu šajā jomā.

Rūpīgi pārdomāta un tālredzīga ir Rīgas Politehniskā institūta dabas aizsardzības tautas universitātes darbība: 1976/77. un 1977/78. mācību gadā tajā zināšanas papildināja gandrīz 200, galvenokārt tehnisko specialitāšu, pasniedzēju. Tā ir garantija, ka turpmāk kvalificētu ievirzi dabas aizsardzībā saņems studenti — topošie inženieri. Sodiens vēl grūti apjaust, cik daudz svētīgu augļu tas nesīs nākotnē. Katrā ziņā ievadīts liels un perspektīvs darbs.

Tā kopš 70. gadu vidus vairākās dabas aizsardzības tautas universitātēs ir gūta pieredze, nokomplektējot klausītāju kontingentu no kādas noteiktas specialitātes darbiniekiem. Tas dod iespēju mācību programmu maksimāli tuvināt attiecīgās specialitātes pārstāvju interešu un darba specifikai.

U. Krastiņš

SABIEDRĪBAS LOMA DABAS AIZSARDZĪBĀ

Dabas bagātību saglabāšana, racionāla izmantošana, atjaunošana un virošana ir viens no galvenajiem sociālisma ekonomiskās sistēmas principiem un svarīgākajiem valstiskajiem uzdevumiem, kas tagad ir nostiprināts PSRS Konstitūcija.

Šie uzdevumi jāievēro jebkuram uzņēmumam, iestādei un organizācijai, veicot savu tiešo darbu. Taču diemžēl arvien vēl ir vērojama nesaimnieciska attieksme pret dabas resursiem, saimnieciskās darbības kaitīga ietekme uz dabas bagātībām.

Te svarīga loma ir sabiedrībai, lai savlaicīgi atklātu šādus gadījumus, ziņotu par tiem kompetentām iestādēm, sekotu tam, kas darīts pārkāpumu novēršanā, un pārbaudītu, vai vainīgie ir saņēmuši pienācīgu sodu. To varētu saukt par sabiedrības noskaņojumu, par sabiedriskās domas vērsanos pret tiem, kas iznīcina, bojā, nesaudzē dabas bagātības.

PSRS Konstitūcijas 67. pantā teikts, ka ikviena padomju pilsoņa pienākums ir saudzēt dabu, sargāt tās bagātības. Šajā ziņā vēl arvien atsevišķi pilsoņi pieļauj daudz pārkāpumu. Tāpēc katrs redzīgs acu pāris vai dzirdīgas ausis dabas sargātāju rindās ir noderīgas, lai brīdinātu, bet, ja tas nelīdz, panāktu vainīgā saukšanu pie atbildības, iemācītu cienīt sabiedrības intereses un likumus, kas tās sargā.

Samērā bieži nākas dzirdēt domu, it kā neko lielu sabiedrība nevarot iesākt ar dabas postītājiem. Bet tā nav. Ir iespējams reaģēt, panākt vainīgā atmakošanu un, ja vajadzīgs, pat aizturēt. Ikvien pilsonis, pamanot dabas aizsardzības noteikumu pārkāpumus, var ziņot vietējai padomei, ja nav atrodams cits valsts varas pārstāvis (iecirkņa pilnvarotais, meža sardzes darbinieks, zivju aizsardzības inspektors

u. tml.). Katrā rajonā ir Latvijas PSR Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības vietēja nodaļa, Iekšlietu daļa, prokuratūra, kuru tiešs pienākums ir cīnīties pret jebkuru likuma pārkāpumu.

Visgrūtāk cīnīties pret likumpārkāpējiem tad, ja pārkāpums vēlāk nav viegli pierādāms, pārkāpuma izdarītājs nav pazīstams vai arī par pārkāpumu paredzēts bargs sods, sakarā ar ko vainīgais par katru cenu cenšas izvairīties no šīs atbildības, dažreiz pat lietojot vardarbību vai citus bīstamus līdzekļus.

Tāču arī tad, enerģiski rīkojoties un neapmulstot, dabas interešu sargātājs var atrast iespēju aizturēt vai atmaskot vainīgo. Te var minēt piemēru no Cēsu rajona dzīves. Kādu rītu pilsonis S. ievēroja divas aizdomīgas personas vietējā meža masīvā. Drīz atskanēja šāviens. S. nekavējoties par to ziņoja vietējai mežniecībai un kopā ar meža sardzes darbiniekiem devās aizturēt malu medniekus. Vainīgo atrada. Sāvējs bija kolhoza «Piebalga» šoferis V. Bērzonš, kurš, izmantodams nelikumīgi glabātu ieroci, bija sadomājis kopā ar savu paziņu pamedīt. Nelīdzēja ne liegšanās, ne varas pārstāvju maldināšana, Bērzonam vajadzēja stāties tiesas priekšā par nelikumīgu alņa nošaušanu. Cēsu rajona tautas tiesa V. Bērzonu notiesāja ar brīvības atņemšanu uz vienu gadu un sešiem mēnešiem un piesprieda atlīdzināt zaudējumus medību saimniecībai 500 rubļ. apmērā.

Daudz posta dabai nodara neapzinīgi automašīnu vadītāji. Bet, tā kā katrai automašīnai ir valsts numurs, tad to fiksēšana īpašas pūles neprasa. Un tāpat citos gadījumos, ja ir laba griba un uzņēmība, jebkurš sabiedrības loceklis var daudz palīdzēt dabas aizsardzības pārkāpumu atklāšanā un novēršanā.

Arvien jāpapildina sabiedrisko dabas aizsardzības inspektoru rindas. Tā ir organizētākā dabas sargātāju daļa un to iespējams labāk apmācīt. Viņi ap sevi var pulcēt visus, kam nav vienaldzīgas dabas saglabāšanas intereses.

Pašreiz sabiedrisko dabas aizsardzības inspektoru darba organizācija nav ne juridiski pietiekami noregulēta, ne arī praktiski pareizi organizēta. Vislabāk būtu, ja sabiedrības pārstāvji darbotos medību vai zvejas aizsardzības valsts inspektoru vadībā. Tad nerastos pārpratumi par sabiedrisko dabas aizsardzības inspektoru tiesībām, to praktisko izmantošanu pārkāpumu novēršanā u. tml.

Arī pašreizējais juridiskais regulējums paver vēl neizmantotas iespējas sabiedrisko dabas aizsardzības inspektoru darba uzlabošanā. Piemēram, saskaņā ar Latvijas PSR tautas brīvprātīgo kārtības sargu Nolikuma 9. punktu tautas brīvprātīgo kārtības sargu vienību uzdevums ir piedalīties dabas bagātību sargāšanā un aizsardzībā, kā arī cīņā ar malu medniecību un malu zvejniecību. Tādējādi viņiem dabas aizsardzības jomā ir tādas pašas tiesības kā sabiedriskās kārtības un satiksmes drošības noteikumu pārkāpumu apkarošanā. Tas nozīmē, ka atliek tikai noorganizēt kārtības sargu vienības grupas, kas specializētos dabas aizsardzībā, un jautājums par sabiedrisko inspektoru pilnvarām būtu atrisināts. Kā zināms, tautas brīvprātīgajiem kārtības sargiem pat ir tiesības aizturēt likuma pārkāpējus un nogādāt viņus vienības štābā. Tautas brīvprātīgo kārtības sargu rindās jāiekļauj aktīvākie sabiedriskie dabas aizsardzības inspektori.

Lai sekmīgi iesaistītu sabiedrības pārstāvjus dabas aizsardzības likumpārkāpumu atklāšanā un novēršanā, svarīgi aizsargāt to personu veselību un dzīvību, kas šo svarīgo sabiedrisko darbu dara. Padomju

likumdošana pilsoņu personas aizsardzību ir reglamentējusi pietiekami pilnīgi. Un tas ir nepieciešams, jo nereti dabas aizsardzības noteikumu pārkāpējs pret sabiedrības pārstāvi vērsas ne tikai ar vārdiem, bet arī ar darbiem. Tādas personas sodāmas saskaņā ar Latvijas PSR Kriminālkodeksu.

PSRS Augstākās tiesas 1977. gada 3. jūnija Plēnuma lēmumā «Par tiesu praksi dabas aizsardzības likumu piemērošanā» teikts, ka dabas aizsardzības iestāžu, milicijas darbinieku, tautas brīvprātīgo kārtības sargu un pilsoņu, kuri izpilda dienesta vai sabiedrisko pienākumu, darbība dabas aizsardzībā, kas vērsta uz noziedzīgo draudu novēršanu, kā arī uz noziedznieka aizturēšanu, lai novērstu tādas draudus, ir likumīga un nav sodāma, pat ja viņi bijuši spiesti noziedzniekam nodarīt kaitējumu, jo jāuzskata, ka tāda darbība ir izdarīta, ja ir bijusi nepieciešama aizstāvēšanās. Un tikai tad, ja ir pārkāptas nepieciešamās aizstāvēšanās robežas, par tādu kaitējumu var saukt pie kriminālatbildības, proti, ja, likumpārkāpēju aizturot, sabiedrības pārstāvji lietojuši tādas līdzekļus un paņēmienus, kas acimredzami nav samērojami ar likumpārkāpēja faktisko vai iespējamo vardarbību (piedraudējumu) vai arī likumpārkāpēja izteiktais piedraudējums nav bijis reāls.

Saskaņā ar šo lēmumu, stingri jāpiemēro likumā paredzētais sods personām, kas vainīgas dabas aizsardzības sabiedrisko inspektoru dzīvības vai veselības apdraudēšanā. Par piedraudējumu šīm personām, tāpat pilsoņiem, kuri izpilda savu sabiedrisko pienākumu, vai arī par vardarbību pret minētajām personām sakarā ar viņu piedalīšanos nozieguma vai cita likumpārkāpuma novēršanā, vainīgās personas tiek sauktas pie atbildības pēc Latvijas PSR Kriminālkodeksa 186. panta. Te paredzēta brīvības atņemšana uz laiku līdz trim gadiem vai labošanas darbi uz laiku līdz vienam gadam. Ja likumpārkāpējs minētajiem sabiedrības pārstāvjiem nodarījis vidēja smaguma miesas bojājumus vai vēl smagāku kaitējumu, atbildība jau ir daudz lielāka. Krimināllikums īpaši aizsargā, paredzot bargus sodus, tautas brīvprātīgo kārtības sargu dzīvību un veselību, ja tā tikusi apdraudēta vai cietusi, aizsargājot dabu.

Viss teiktais liecina, ka ir pietiekami daudz neizmantotu iespēju, lai plašāk iesaistītu un aktivizētu sabiedrību dabas aizsargāšanā.

MOSU ATSAUCIGIE LASITĀJI RAKSTA

R. Pētersons no Valmieras atsūtījis fotoattēlus, kuros redzams, ka 1977. gada 11. septembrī ābeles zaros līdzās nobriedušiem āboliem uzziedējis arī jauns ābelzieds.

J. Kučers no Lejasciema atrakstījis par Cincu avotu un ar to saistītajām tautas dziedniecības tradīcijām.

A. Kalniņš no Rīgas atsūtījis novērojumus par zalkšiem.

E. Kalnēja no Talsiem raksta par senu istabas apgaismošanas ierīci, kuru piekāra pie griestos ierīkota skurstenīša un kurā bija iekārta panna ar svecīnītiem skaliņiem.

Savos iespaidos ar redkolēģiju joprojām dalās mūsu ilggadīgie korespondenti K. Bukums no Valmieras, T. Kamšs no Līgatnes, J. Krūmiņš no Bērzaunes un J. Catlaks no Jēkabpils.

SATURS

Priekšvārds	3
-----------------------	---

Mēnešu kalendārijs

Astronomiskie dati — <i>A. Asare, M. Dirīķis</i> . Hronoloģiskie dati — <i>M. Sniega</i> . Hidrometeoroloģiskie dati — <i>A. Pastors</i> . Novadpētnieku uzdevumi augu (<i>E. Vimba</i>), dzīvnieku (<i>Ģ. Kasparsons</i>) saudzēšanā un kultūrvēsturisko pieminekļu aizsardzībā (<i>J. Graudonis</i>)	4
Mednieka kalendārs — <i>A. Vulfs</i>	52

ZIEMA

<i>V. Gaross</i> . Arī ziemā mežā ir ko redzēt	53
<i>A. Priedītis</i> . Par stirnu piebarošanu	56
<i>P. Cimdiņš</i> . Zivju slāpšana un kā to novērst	59
<i>J. Rudzītis</i> . Vecu ļaužu atmiņu pierakstīšana	62
<i>M. Dirīķis, E. Sproģe</i> . Astronomisko un bioklimatisko sezonu sākums	66

PAVASARIS

<i>E. Sproģe</i> . Bioklimatiskās sezonas Latvijā	67
<i>K. Leja</i> . Zivju aizsardzība nārsta laikā	71
<i>J. Baumanis</i> . Medības ar magnetofonu	74
<i>E. Sproģe</i> . Kļūsim par fenoloģisko novērojumu korespondentiem	77
<i>J. Lipsbergs</i> . Kā jāveic putnu fenoloģiskie novērojumi	81
<i>L. Ozola</i> . Fenoloģiskās parādības 1977. gada pavasarī	88
<i>A. Lauzis</i> . «Daba un mēs»	90
<i>A. Pastors</i> . Pirms 50, 150 un 700 gadiem	92

VASARA

<i>A. Roga</i> . Pasargāsim mūsu zaļo draugu mežu no uguns!	93
<i>M. Kundziņš</i> . Fotomedības	96

<i>H. Rubine.</i> Dabas aizsardzības noteikumu ievērošana, vācot ārstniecības augus	99
<i>J. Stikuts.</i> Nedaudz par makšķerēšanu	103
<i>V. Lūkins.</i> Vai piepes ir ēdamas?	104
<i>V. Grāvilis.</i> Maz pazīstama dabas aizsardzības nozare aicina talkā skolu jaunatni	107
<i>L. Ozola.</i> Fenoloģiskās parādības 1977. gada vasarā	108

RUDENS

<i>J. Lipsbergs.</i> Putnu rudens migrācija	109
<i>V. Lūkins.</i> Lai sēnes mežos neiznīktu	114
<i>I. Fatare.</i> Rudens vēlziede Latvijas florā	116
<i>J. Jansons.</i> Riesta laikā	120
<i>J. Liepiņš.</i> Gatavs auglis	122
<i>V. Grāvilis.</i> Laukakmens ar senām iecirstām zīmēm	123
<i>L. Ozola.</i> Fenoloģiskās parādības 1977. gada rudenī	124

MŪSU NOVADOS

<i>A. Katlaps, V. Grāvilis.</i> Latvijas dabas un pieminekļu aizsardzības biedrībai 20 gadi	127
<i>M. Heringa.</i> Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības pirmorganizāciju veikums	130
<i>K. Ūbelis.</i> Pirmie republikā	132
<i>V. Krūmiņš.</i> Rīgas skaistumam un rīdzinieku veselībai	135
<i>J. Tuktēns.</i> Daba — mūsu mājas	137
<i>V. Aizupe.</i> Darbs — ainavai un cilvēkam	140
<i>C. Kārklīņa.</i> Pieminekļu apzināšana un aktīva aizsardzība	142
<i>E. Sproģe.</i> Viens no mūsu labākajiem fenologiem	144
<i>G. Kļaviņa.</i> Talsu aizsargājamo ainavu teritorija	145
<i>V. Grāvilis.</i> Paleontoloģiska kolekcija un tās autors Teodors Kamšs	147
<i>G. Vieglaiss.</i> Kad sirdī palu laiks	150
<i>A. Leiņa.</i> Laikmetu mozaika	153
<i>G. Krūmiņš.</i> Pie putnu dziesmām un saules glāsta	156
<i>M. Salnīte.</i> Valmieras muzeja gadskārtā	158
<i>J. Rūsiņš.</i> Sirds siltuma un saules lokā	160
<i>M. Apsīte.</i> Palsmanieši kopj piemiņas vietas	162
<i>I. Freidenfelds.</i> Nerimtīgā darbībā un meklējumos	164
<i>J. Graudonis.</i> Turaidas pils pagātne un nākotne	166
<i>V. Pāvulāns.</i> Tragiska lappuse mūsu senču cīņu vēsturē	170
<i>V. Sorokins.</i> Devona zivju palieku atradumi Kupravas apkārtnē	173

1919. — PADOMJU LATVIJAS GADS

V. Bērziņš. Rīgas proletariāta varoņdarbs	176
Dz. Paeglīte, S. Ziemelis. Ceļa rādītājs	178
V. Bērziņš. Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika	182
R. Treijs. LKP Satversmes kongress	185
E. Pelkaus. Liekot pamatus sociālistiskajai kultūrai	188
J. Porietis. Mūsu universitātei 60 gadu	190
A. Viksna. Veselības aizsardzība Latvijā padomju varas pastā- vēšanas pirmajā gadā	192
A. Lukša. Padomju Latvijas pirmie valsts simboli	195
A. Birznieks. Naudas sistēma un pasta sakari Padomju Latvijā 1919. gadā	202

SOĢAD ATCERAMIES

M. Vestermanis. «Ej, ciņas liesmu kop!»	206
Dz. Paeglīte. LSDSP I kongress	209
R. Grava. Revolucionārā ceļa gājēja	211
A. Puļķis. «Mūs sagatavoja un izvirzīja pats proletariāts» . .	213
I. Mednis. Latvijas strādnieku šķiras dēls	214
L. Lapa. Jānis Liepiņš (Steņka)	217
A. Semjonova. Mežabrāļu rindās	219
V. Saulīte. Remdenības nīdējs, ciņā aicinātājs	220
A. Ivulāns. Rakstnieku un revolucionāru Mākonī atceroties . .	223
V. Grāvitis. Aleksandra Humbolta ceļojums un Baltijas ģeolo- ģijas pētījumi	226
Ņ. Ņevska. Pirmā ekspedīcija uz Elbrusu	229
V. Kalniņš, A. Viksna. Izcils anatoms no Tukuma apkaimes .	232
B. Brigere. Ārsta un medicīnas vēsturnieka Izidora Brensona atcerei	235
B. Brigere. Rīdzinieks profesors Jūlijs Simanovskis	236
O. Loginova. Ārsts Nikolajs Himzelis — pirmā muzeja pamat- licējs Rīgā	238
A. Ivulāns. Brāļu Kaudzišu «Mērnieku laiki»	240
A. Pastors. Meteoroloģisko novērojumu sākums Latvijā	243
J. Stradiņš. Zinātnieku piemiņas vietas Latvijā	246
J. Lismanis. 1917.—1919. gada revolucionāro notikumu piemiņas vietas Latvijā	249
A. Brice. Liepnas skolas jubileja un tās mikrorajonā esošie pieminekļi	255
B. Brigere. Trim mīlestībām veltīts mūžs	258
J. Grosvalds. Gadu kāpnēs	260

DABAS AIZSARDZĪBA

<i>J. Vanags.</i> Latvijas PSR aizsargājamo dabas objektu sistēma	264
<i>G. Eberhards.</i> Dabas resursu racionāla izmantošana	269
<i>L. Tabaka.</i> Augu ģenētiskā fonda saglabāšana Latvijas PSR	271
<i>A. Aboliņa.</i> Sfagnu sūnas un to praktiskā nozīme	275
<i>G. Abele, I. Miežite.</i> Jauns rezervāts	278
<i>J. Lipsbergs.</i> Uzskaitīsim reto dzīvnieku atradnes!	281
<i>A. Klimpiņa.</i> Bioloģiskā metode dabas aizsardzībā	290
<i>V. Veics.</i> Dabas aizsardzība vispārizglītojošās vidusskolās	292
<i>Dz. Vanka.</i> Dabas aizsardzības tautas universitātes	295
<i>U. Krastiņš.</i> Sabiedrības loma dabas aizsardzībā	297
Mūsu atsaucīgie lasītāji raksta	299

ЛАТВИЙСКОЕ ОБЩЕСТВО ОХРАНЫ
ПРИРОДЫ И ПАМЯТНИКОВ
КАЛЕНДАРЬ ПРИРОДЫ И ИСТОРИИ
НА 1979 ГОД

Издательство «Зинātне»

Рига 1978

На латышском языке

DABAS UN VĒSTURES KALENDĀRS

1979. GADAM

Redaktore *S. Cepurniece*

Mākslinieciskais redaktors *V. Zirdziņš*

Tehniskā redaktore *E. Poča*

Korektore *L. Brahmane*

ИБ № 384

Nodots salikšanai 31.03.78. Parakstīts iespiešanai 18.10.78. JT 07514. Formāts 84×108/32. Tipogr. papirs Nr. 1. Literatūras garnitūra. Augstspiedes tehnika. 10 fiz. iespiedl.: 16,80 uzsk. iespiedl.; 19,09 izdevn. l. Metiens 50 000 eks. Pasūt. Nr. 1024. Maksā 85 k. Izdevniecība «Zinātne», 226018 Rīgā, Turgeņeva ielā 19, iespiests Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa», 226424, PGP Rīgā, Blaumaņa ielā 32,

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305049570

Jauna ausainā pūce.
J. Lipsberga krāsu foto.

Lielās čakstes perējums
ligzdas tuvumā. J. Lipsberga krāsu foto.

Lielā dumpja mazuļi ligzdā.
J. Lipsberga krāsu foto.

Pelēkā dzērve.
J. Baumaņa krāsu foto.

Daži «Sarkanajā grāmatā» iekļautie putni

Uz 1978. gada 1. janvāri Latvijas PSR «Sarkanās grāmatas» projektā bija iekļautas pavisam 72 reto, izzūdošo vai apdraudēto putnu sugas, tajā skaitā arī tādas, kurām ir izcila estētiska nozīme vai kuru turpmākā eksistence un izplatība ir visnotaļ atkarīga no cilvēka. Atsevišķu sugu skaits un apdraudētības pakāpe informācijas trūkuma dēļ vēl nav īsti skaidra. Lai pastiprinātu reto putnu, kā arī visu pārējo dzīvnieku aizsardzību, nepieciešams uzskaitīt to atradnes dabā.